76.163

P. TOMAC

PETA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA

VOJNO
DELO

IZ RATNE PROŠLOSTI NAŠIH NARODA

KNJIGA TREĆA

BEOGRAD
1953

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA
INV. BR. 16.163

General-major P. TOMAC

CENTRALNA BIBLIOTEKA BEOGRAD Jugoslovenska Armija

PETA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA

Skice prema tekstu izradio
potpukovnik Franc NEDOH

Naslovnu stranu izradio
akademski slikar Ljubomir RISTOVIĆ

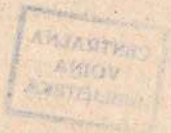

Štampano u Vojno-štamparskom preduzeću
Beograd, Takovska 34

PREDGOVOR

Peta neprijateljska ofanziva se neposredno nadovezuje na prethodnu, ne samo strategiski nego i vremenski. Operacije u prvoj polovini maja 1943 čine samo njen uvod. Otuda se i ovo delo neposredno nastavlja na »Četvrtu neprijateljsku ofanzivu« objavljenu 1951 u izdanju »Vojnog dela«.

Izvorni materijal koji mi je stajao na raspoloženju za rekonstrukciju Pete ofanzive je iste prirode kao i za prethodni period — oskudan i fragmentaran. Ali ovog puta sam imao više prilika da konsultujem učesnike koji su se nalazili na rukovodećim položajima. Ipak se i ovaj rad temelji u osnovi na pismenim izvorima — dokumentima i objavljenim radovima učesnika navedenim u primedbama.

I ovo delo je nastalo iz nastavnih potreba. Stoga je trebalo ići u taktičke detalje koliko su to izvori dopuštali. To je imalo uticaja i na kompoziciju dela. Događaje od 15 maja do 16 juna je otuda trebalo prikazati po danima i pravcima. Radi bolje preglednosti je u zaključcima pojedinih operativnih perioda data unekoliko i rekapitulacija događaja.

Raspoloživi izvori nisu mi dopuštali da dam potpunu sliku ove velike naše epopeje u svima detaljima. Nažalost ima mnogo šupljina koje mogu da ispune samo učesnici. Oslanjajući se na operativne i hronološke okvire koji su ovde dati i koje smatram u osnovi pravilnim, učesnici će imati mnogo prilika ne samo da dodaju mnoge pojedinosti ili da ih isprave, nego i da koriguju i zaključke koji su nužno rezultat objektivnog stanja izvora i subjektivnog autorovog tumačenja.

Pisac

PRVI DEO

OPERACIJE U SANDŽAKU I CRNOJ GORI DO POČETKA OFANZIVE

I

OPŠTA STRATEGISKA SITUACIJA POČETKOM MAJA 1943

Prvih meseci 1943 godine vojnička situacija u svetu naglo se razvijala u korist Antifašističke koalicije. Bilo je sasvim jasno da su sile Trojnog pakta prešle kulminacionu tačku svoje ofanzivne moći.

Na Istoku je Crvena armija velikom žestinom nastavila svoju protivofanzivu otpočetu sredinom novembra prethodne godine. Dok je Šesta nemačka armija pred Staljingradom dovršavala svoju agoniju, velike ruske mase su uporno nadirale na zapad uprkos očajničkim pokušajima Nemaca da bilo gde rekonstruišu front. One su ubrzo ušle u Kursk, Bjelgorod, Harkov, Vorošilovgrad i Rostov. Nemci su jedva stigli da povuku sa Kavkaza svoje glavne snage, a deo su ostavili na Kubanskom mostobranu. Ravnoteža je uspostavljena tek u martu nizom snažnih protivudara Nemaca, izvedenim u zgodnom času kada je ruska ofanziva počela da gubi daha. Ova inicijativa vratila je Nemcima dosta prostora sa Harkovom i Bjelgorodom, ali nije mogla biti duga veka. Uskoro za tim, južno vreme je ukočilo u blatu svaku veću aktivnost na Istočnom frontu.

Dok se na Jugu Romel vešto, ali žurno povlačio u Tunis napuštajući Libiju, poslednju italijansku koloniju u Africi, dotle su Nemci i Italijani prebacili u Tunis značajne snage ne bi li u Africi zadržali defanzivan mostobran i tako ukočili operativnu slobodu Saveznika. Oni su u februaru imali inicijativu i naneli osetne udarce Anglo-Amerikancima kada su se ovi suviše zaleteli u

nameri da na prepad zauzmu Tunis i Bizertu. Ali, ofanziva Osovine nije dugo trajala. Početkom marta Saveznici prelaze ponovo u napad, krajem meseca probijaju Maretovu liniju, početkom maja slamaju poslednji otpor pred Bizertom i Tunisom, a nekoliko dana kasnije u Africi nije bilo više naoružanih nemačkih i italijanskih vojnika. Južni bok »Tvrđave Evrope« bio je izložen invaziji, od Španije do Turske.

I na moru se situacija dotle sasvim izmenila u korist Saveznika. Saveznici gube sve manje tonaže, a uništavaju sve više neprijateljskih podmornica. Uz to je njihova proizvodnja brodova udvostručena u odnosu na prethodnu godinu. Bitka za Atlantik je nedvosmisleno i konačno dobijena. To je još uvek pretstavljalo samo relativnu sigurnost plovidbe, ali se u njenim okvirima moglo manevrovati snagama ne samo na Atlantiku nego na svima okeanima. Oslobođenjem Tunisa postignuta je zadovoljavajuća sigurnost i na Sredozemnom Moru gde je prolazila toliko značajna veza između Gibraltara i Port Saida.

Rat u vazduhu se u to vreme sve više sasređivao nad Nemačkom. Na konferenciji u Kazablanci određeni su ciljevi i zadaci velike vazduhoplovne ofanzive protiv Nemačke: Englezi će noću rušiti nemačke velegradove nasumice, a Amerikanci će danju tući najvažnije pojedinačne ciljeve. Sredinom leta je, prosečno, 800 britanskih i 300 američkih bombardera dnevno prelazilo Kanal, a otada se intenzitet bombardovanja povećavao iz dana u dan. Nije se još moglo znati da li će ovi vazdušni napadi oboriti Nemačku kao što su mnogi očekivali, ali je već bilo jasno da je ona i u vazduhu bila konačno bačena u defanzivu. Da bi koliko — toliko odbranili svoje gradove, Nemci su forsirali proizvodnju lovaca na štetu drugih tipova aviona — gubeći tako vazduhoplovnu inicijativu, i sve su ih više angažovali za odbranu metropole — gubeći tako i nadmoćnost u vazduhu nad Sredozemljem i na Istoku.

Na Pacifiku saveznički uspesi u prvoj polovini 1943 g. nisu bili toliko upadljivi, ali su potvrđivali da je Japan izgubio inicijativu i da će velika materijalna nadmoćnost njihovih protivnika sve više dolaziti do izražaja.

Ovako povoljna situacija nije mogla da ostane bez odjeka na političkom polju. Španija je ponovo zauzela neutralan stav, sem u odnosu na Sovjetski Savez protiv koga se još borila njena »Plava divizija«; Turska je sve više naglašavala svoje prijateljstvo prema Saveznicima; u Italiji se naglo širio defetizam, pa se čak i u nemačke mase počela da uvlači sumnja u pobedonosni ishod rata.

* * *

Posle oslobođenja Tunisa opasnost od invazije Balkana bila je veća nego ikada ranije. Balkan je, zacelo, bio najslabija tačka na južnoj strani »Evropske tvrđave«. Nemci su to uočili još s jeseni prethodne godine, posle prvih savezničkih uspeha u Severnoj Africi. Tada se rodila i ideja o velikoj uništavajućoj ofanzivi (mi je nazivamo Četvrta ofanziva) da bi se konačno umirila pozadina tog verovatnog napadnog fronta. Doduše, Hitler je pisao Musoliniju 16 februara 1943 g. da savezнички desant na Krit i na ostrva Dodekaneza nije više verovatan, jer da je odbrana Krita tobože tako usavršena da bi se svaki pokušaj iskrcavanja slomio[1]). Ova kategorička i optimistička izjava očigledno je imala za cilj da podigne moral Italijana, jer krajem istog meseca, kada je trebalo potstaći njihovu energiju na Balkanu, Hitler priznaje Musoliniju da su nemačke divizije angažovane protiv partizana, pa se savezničkoj invazionoj armiji na Balkanu neće imati ko da ispreči.[2]) Musolini je, međutim, bio sasvim jasan i određen kada je 22 maja 1943 g. pisao guverneru Crne Gore, generalu Pirciju Biroliju, da opasnost savezničkog iskrcavanja u Grčkoj treba smatrati neposrednom.[3])

U vezi s tim, pojava naših nepobeđenih glavnih snaga u Sandžaku i Crnoj Gori posle neuspele Četvrte ofanzive morala je naročito da zabrine neprijatelja. Mogućnost desanta na Balkan bila je ograničena još uvek

[1]) *Hitler e Mussolini*, Lettere e documenti, Milano 1946, s. 131.
[2]) Isto, s. 134.
[3]) Isto, s. 159.

samo na Grčku, sve dotle dok su Otrantska Vrata bila u rukama neprijatelja, ali je on znao, da se naša Glavna operativna grupa može vrlo brzo da prebaci u Srbiju, na Kosovo, u Albaniju ili Makedoniju, gde bi mogla da rasplamsa opšti ustanak i odakle bi vrlo efikasno mogla da sadejstvuje sa invazionim trupama. Samo ove zabrinjavajuće perspektive mogle su naterati Nemce i Italijane da angažuju toliko trupa u ovu novu veliku ofanzivu, u trenutku kada im je svaki bataljon, svaki avion i svaki top bio toliko potreban na drugim frontovima.

U međuvremenu, Saveznici su na konferenciji u Kazablanci već doneli odluku da se posle izbacivanja Nemaca i Italijana iz Afrike iskrcaju na Siciliju, a ne na Balkan, samo to Nemci i Italijani nisu mogli znati. Bojazan od desanta na Balkan biće ipak glavni potstrekač nemačkih i italijanskih napora u ovoj velikoj operaciji koju su Nemci nazvali *Švarc*, a mi *Peta neprijateljska ofanziva*.

Nemačka je doista bila svuda bačena u strategisku defanzivu, prekretna tačka rata bila je pređena, ali se ovo još nije odražavalo u taktičkoj i operativnoj sferi. Moral nemačkog vojnika bio je još nenarušen, a nemačka ratna mašina sa kojom ćemo se sada tako krvavo ogledati, još je besprekorno funkcionisala.

II

PLAN NEPRIJATELJA

Prema Lerovom izveštaju[4]) operacija *Švarc* je utvrđena još na konferenciji koja je održana 3 januara 1943 u Rimu pod pretsedništvom maršala Kavalera, načelnika italijanskog Glavnog generalštaba, a u prisustvu generala Ambrozija, načelnika štaba Vojske, i generala Roate, tadanjeg komandanta Druge italijanske armije. Tada je navodno rešeno da se u Crnoj Gori razoružaju, ovom operacijom, svi četnici koji su bili u italijanskoj službi,

[4]) *Loehr* — 1/2a, K. 70/III. (Svi dokumenti koji se navode nalaze se u Vojnoistoriskom Institutu, ako nije naznačeno drugo, ovo su njihovi registarski brojevi).

pod pretpostavkom da će se u prethodnim operacijama *Vajs I* i *Vajs II* uništiti partizani.

Ovo Lerovo tvrđenje ne može naći potvrde ni u jednom dokumentu iz onog vremena. Maršal Kavalero u svom *Dnevniku* pominje samo da je Ler tada govorio o operacijama čišćenja od Zagreba do Crne Gore.[5]) Direktiva italijanske Vrhovne komande komandantu Druge armije od 10 januara, koja je, dakle, proizišla iz pomenute konferencije, predviđa da će se u trećem periodu čistiti teritorija Hercegovine, od linije Livno, Bugojno do granica Crne Gore.[6]) Tek krajem februara (25 ili 26) došlo je u Rimu do načelnog sporazuma između Ribentropa i generala Varlimonta s jedne, i italijanskih pretstavnika s druge strane, da će se izvršiti čišćenje Crne Gore snagama i prema planovima koji će se sporazumno utvrditi između Lera, kao pretstavnika nemačke Vrhovne komande, i generala Birolija, kao pretstavnika italijanske Vrhovne komande, ali još uvek pod pretpostavkom da će se partizani uništiti zapadno od Neretve.[7]) Posle toga između Nemaca i Italijana nije bilo više razgovora o operaciji. Kada se 5 maja Ler sastao u Zagrebu sa Robotijem, komandantom Druge italijanske armije, da raspravi pitanje posada u NDH, Ler nije ništa napomenuo o pretstojećoj operaciji.

Iznenadno, 15 maja 1943, kada je operacija već počela, šef nemačke misije je obavestio štab Druge italijanske armije da je Ler odlučio da otpočne ofanzivu u Crnoj Gori i da će ovom prilikom razoružati i četnike, tobože zbog nekih incidenata koji su se dogodili u Mostaru između četnika i Nemaca, pa je zamolio da Italijani zatvore liniju Mateševo, Podgorica, Nikšić, Bileća, Stolac, da se neprijatelj ne bi povukao u Albaniju ili na obalu Jadrana. Ler je još zamolio da Crnogorska vlada (Guverneman) pošalje jednog delegata u Solun radi utvrđivanja zajedničkog postupka.[8]) Iz jednog drugog podatka se vidi da

[5]) *U. Cavallero*, Comando Supremo, Bologna 1948, s. 429—430.

[6]) *Italijanska Vrhovna komanda*, br. 20127/op. od 10. I. 1943 — neregistrovano.

[7]) *Hitler e Mussolini*, isto, s. 156—157.

[8]) *Nemačka misija pri Superslodi*, br. 115/43 od 15. V. 1943 — 3D/18. *Supersloda*, 7837 od 15. V. — 3D/18.

je Ler nameravao da se sastane sa Birolijem 18 maja radi utvrđivanja osnove sadejstva, ali se ne može utvrditi da je stvarno došlo do tog sastanka.[9]) Nije verovatno da su italijanski pretstavnici na terenu dolazili, po tome, u dodir sa Nemcima, pre no što su dobili instrukcije od svoje vlade kakav stav da zauzmu prema ovoj najnovijoj nemačkoj inicijativi u pitanju četnika. Musolini se izjasnio tek 22 maja. Tada je ličnim pismom protestvovao kod Hitlera što nije bio na vreme obavešten o ofanzivi i što je donesena odluka da se razoružaju četnici, ma da nije ostvarena ranije zajednički utvrđena pretpostavka da će prethodno biti uništeni partizani, ali je rado prihvatio ideju ofanzive i upozorio Hitlera da situacija dopušta koncentričnu operaciju iz čijih će se kliješta protivnik teško izvući. Prihvatio je u tome pismu i nemačku odluku o razoružanju četnika, ali nije bio voljan da italijanske trupe potčini Nemcima, makoliko uviđao potrebu zajedničke komande. Smatrao je da se saradnja može postići lokalnim sporazumima na terenu i u tome smislu je izdao naređenje guverneru Crne Gore, generalu Biroliju.[10])

Operaciju *Švarc* su Nemci organizovali i vodili protiv Narodnooslobodilačke vojske, upravo protiv njene Glavne operativne grupe. No, usput je nemačka Vrhovna komanda odlučila da razoruža četnike, smatrajući svakako da joj ne mogu da budu od koristi posle niza poraza pretrpljenih u Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku za vreme Četvrte ofanzive; da je svojim dvoličnim stavom više kompromituju nego što je oružjem pomažu i da se, najzad, mogu i pridružiti invazionim vojskama, odnosno sa Italijanima ako se oni odmetnu. Ali, znajući da će Italijani uzeti u zaštitu svoje četnike, Hitler je naredio da se operacija pripremi i izvede u određenom vremenu bez obzira na lokalne konflikte, pa i po cenu da pojedine italijanske jedinice ostanu pasivne.[11]) Otuda su Italijani saznali za ofanzivu tek kada je već otpočela.

Sada će se tek prići ostvarenju Hitlerove ideje o razoružanju četnika. Ali možemo odmah reći da su Nemci u toku ofanzive razoružali vrlo malo četnika, u Istočnoj

[9]) *Hitler e Mussolini*, isto, s. 157.
[10]) *Hitler e Mussolini*, isto, s. 156 — 159.
[11]) *Loehr*, isto.

Hercegovini svega nekih 15%.[12]) U Sandžaku i Crnoj Gori broj razoružanih četnika nije mogao biti veći. Reklo bi se da su nemački komandanti na terenu samo formalno izvršavali ovo Hitlerovo naređenje, da su razoružali četnike samo tamo gde su nagazili na njih, dok su ih Italijani zaštićavali na sve moguće načine. Četnici se nigde nisu oduprli razoružanju.

Vreme između operacije *Vajs II* i *Švarc* Nemci su iskoristili za reorganizaciju svojih trupa u Jugoslaviji. Od 1 aprila 1943 g. posadne divizije 704, 714, 717 i 718 pretvorene su u lovačke divizije sa brojnim nazivima 104, 114, 117 i 118;[13]) dobile su i nove komandante ali je njihova reorganizacija tekla sporo, kroz ceo april i dobar deo maja u stalnim borbama sa našim snagama.[14]) U Zagreb je doveden Štab 69 rezervnog korpusa u čiji je sastav ušla 187 rezervna divizija i nemačke trupe za osiguranje železnica kojih je bilo sve više. Pod komandom Štaba ovog korpusa došle su i domobransko — ustaške posadne trupe. Tako će ih Nemci uzeti čvršće u svoje ruke. Ali, u isto vreme Nemci su dovodili nove trupe. Pored mnogobrojnih policiskih jedinica u NDH dolazi 373 lovačka divizija, redovna nemačka streljačka divizija hrvatskog ljudstva i nemačkog starešinskog sastava, ranije predviđena za Istočni front. U Srbiju (računajući tu i Srem), gde su od nemačkih operativnih trupa bile samo 104 i 117 divizija, doveden je 92 motorizovani puk, kasnije za kraće vreme 100 lovačka divizija, a 1 brdska divizija, koja je po povratku sa Kavkaza popunjena i osvežena, upućena je preko Sofije u rejon Peći.[15])

Organizacija neprijateljskog komandovanja na Balkanu i u Jugoslaviji nije se bitno izmenila od vremena Četvrte ofanzive. Komandant Srbije je imao pod svojom

[12]) *6 domobranska divizija*, Op, br. 4731/ — 9/1, K. 23a.

[13]) *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, Ia, br. 1741/43 — K. 22.

[14]) Lovačke divizije su bile lakše opremljene i pokretljivije od redovnih nemačkih streljačkih divizija i sposobnije za operacije na brdskom terenu. Razlikovale su se od prethodnih mlađim i izvežbanijim ljudstvom, sposobnijim komandnim kadrom i jačom artiljerijom. Zadržale su iste brojne nazive pešadiskih pukova, a artiljeriski puk je zadržao brojni naziv ranijeg artiljeriskog diviziona.

[15]) *Loehr*, isto.

vlašću sve tamošnje nemačke, bugarske i kvislinške trupe, a u NDH je komandant nemačkih trupa u Hrvatskoj (general Liters) zapovedao svima nemačkim i Pavelićevim trupama u Bosni. On će rukovoditi ofanzivom na nemačkoj strani pod kontrolom generala Lera, glavnog nemačkog komandanta na Balkanu, kome su bili potčinjeni, razume se, i komandant Srbije i komandant 69 korpusa u Zagrebu. Italijani su na Balkanu ostali u istim komandnim odnosima prema Nemcima. Italijanskim trupama u Petoj ofanzivi komandovaće komandant 14 korpusa pod kontrolom guvernera Crne Gore.

Ne treba se obazirati na početni raspored neprijatelja koji nam daje Ler u svome izveštaju, jer ne odgovara stvarnosti.[16]) Zato se on ovde i ne iznosi. Kasnije će se raspored izneti po pouzdanim izvorima. Ali već sada možemo reći da se osnovna operativna ideja operacije *Švarc* ne razlikuje od prethodnih velikih neprijateljskih ofanziva: koristeći se obuhvatnom operativnom osnovicom, stegnuti naše glavne snage u taktički obruč i uništiti ih. U suštini nema ničeg novog, ali nikad dotle neprijatelj nije imao veće izglede na uspeh. Nikad dotle neprijatelj nije uspeo da sa većim snagama obuhvati našu glavninu sa Vrhovnim štabom na tako malom prostoru.

III

POKRET PRVE PROLETERSKE DIVIZIJE NA FRONT MOJKOVAC—BIJELO POLJE

Početak maja 1943 g. zatekao je našu Glavnu operativnu grupu[17]) u ovom rasporedu —

1 proleterska divizija bila je razvučena na širokom frontu od Šahovića do Goražda: njena *1 proleterska brigada* je zatvarala pravac Goražde, Čajniče sa 1, 2 i 6 ba-

[16]) Ler je pisao posle rata po sećanju. Neprijateljski početni raspored možemo da rekonstruišemo autentičnim neprijateljskim dokumentima.

[17]) Glavnom operativnom grupom nazivaju se i ovde sve jedinice oko Vrhovnog štaba. One su zaista pretstavljale glavne operativne snage Narodnooslobodilačke vojske (Vidi: *V. Terzić*, Četvrta neprijateljska ofanziva, s. 15).

taljonom na liniji Borovska Planina, Trebeško Brdo, Gradina, Potkozara, Biljin, 4 bataljon je bio na sektoru Slatina, Zabrđe, a 3 bataljon u rejonu Boljanića; *3 krajiška brigada* postavila se zapadno od Pljevalja, glavninom na prostoriju G. Krče, Glisnica, G. Brvenica, a delom kod D. Brvenice, njen je zadatak bio da zatvori pravac prema Meljaku, da napadne Italijane ako se udalje iz Pljevalja i da očisti ovaj teren od četnika sve do u visinu Kaljuđerovića (13 km severno od Pljevalja), brigada je bila u vezi sa 1 proleterskom kod Boljanića; *3 sandžačka brigada* je 26 aprila napala i razbila Bosanski i Sandžački četnički korpus koji su tog dana izbili na prostoriju Krupica (13 km jugozapadno od Kovrena), Kotlajići, Prenćani,[18]) a krajem aprila savladala je četnički otpor na Kovrenu (14 km jugozapadno od Brodareva) i u Šahovićima.

2 proleterska divizija tek što je bila razbila Italijane i četnike na Javorku sa *2 proleterskom* (1, 2 i 4 bataljon) i *4 crnogorskom brigadom,* a u sadejstvu sa 5 crnogorskom brigadom 3 divizije,[19]) 3 i 5 bataljon 2 proleterske ostali su na prostoriji Uzlup, Šćepan Polje; *2 dalmatinska brigada* blokirala je italijansko — četnički garnizon u Foči (bataljon Aosta i Lukačevićeve četnike); *7 krajiška brigada,* koja je u to vreme bila u sastavu 2 divizije, bila je u rejonu Timara.

3 divizija je bila takođe angažovana na velikoj prostoriji: *1 dalmatinska brigada* je pod jakim neprijateljskim pritiskom otstupila iz Gacka i Avtovca i povukla se glavninom prema Goranskom; *5 crnogorska brigada* je uzela učešća u napadu na Javorak i nalazila se u tom rejonu; za *10 hercegovačku brigadu,* koja je u drugoj polovini aprila bila u rejonu Nevesinja i Stoca, nema dovoljno podataka; ona se još pre pada Nevesinja (29. IV.)

---

[18]) *1 proleterska brigada,* br. 440 od 28. IV. 1943 — 56/1b, K. 709.

[19]) *P. Raičević,* O borbi na Javorku 1,2 i 3 maja 1943, Vojnoistoriski glasnik br. 1/1951. *Ž. Gašić,* Uništenje italijansko-četničkog garnizona na Javorku, Narodna armija br. 370 od 1. V. 1949. Vidi i *P. Tomac,* Četvrta neprijateljska ofanziva, s. 185 — 192.

INV. BR. 76.163

povukla verovatno preko Uloga i Zelengore u Vrbnicu, a odavde je nastavila pokret za Ravno;[20])

7 divizija je bila u širem rejonu Kalinovika: *7 brigada* na pravcu Ulog, Obalj; *8 brigada* zatvarala je pravac Trnovo, Kalinovik, sa 1 bataljonom u Varoši (13 km severoistočno od Kalinovika), 2 bataljonom u Dobrom Polju, a 3 bataljonom u Boljanovićima; *16 brigada* je bila oko Jeleča, Štab divizije u Šivolju (6 km severoistočno od Kalinovika);[21])

6 bosanska i Majevička brigada bile su na prostoriji Paljike, Uhotića Brdo (8 km jugozapadno od Goražde), Stolac (1519, 7 km severozapadno od Ustikoline), Jabuka, Kratine;[22])

Štab 9 divizije, 4 i 5 dalmatinska brigada su rasformirani sredinom aprila, a njihovim ljudstvom popunjene su ostale dalmatinske brigade; *3 dalmatinska brigada* (sada je imala 5 bataljona, a čete su joj bile jake 80 ljudi) zadržala se do 29 aprila u rejonu Nevesinje; brigada je 27 aprila,u tom rejonu, vodila uspešnu borbu sa četnicima, 30 aprila krenula je za Ulog, a 1 maja je bila u Kalinoviku.

*

* *

Prostorija na kojoj se zatekla naša Glavna operativna grupa sa Vrhovnim štabom bila je samo jedna etapa velike kontraofanzive koju smo, prvih dana februara, usred Četvrte neprijateljske ofanzive bili poveli iz Bosanske Krajine, Centralne Bosne i Dalmacije. Naredna etapa trebalo je da budu Metohija i Kosovo.[23]) Tim pravcem su usmerene operacije Glavne operativne grupe u prvoj polovini maja.

---

[20]) *7 divizija* od 11. V. — 39/3a, K. 9. *3 divizija*, depeša od 9. V. — neregistrovana. Uporedi: *M. Iveković*, Nepokorena zemlja, s. 136, 152. *V. Dedijer*, Dnevnik II, s. 223 — 224.

[21]) *16 brigada* od 19. IV. 1943 — 36/2a, K. 9.

[22]) Majevička i 6 bosanska brigada imale su po 600 boraca, prilično naoružanih, zdravih i dobro odevenih; po jedan bataljon su ostavile u Istočnoj Bosni (Akt Vrhovnog štaba bez datuma — 9/4a, K. 9).

[23]) *Tito*, Peta neprijateljska ofanziva, Zbornik II, s. 279.

U tome smislu je Vrhovni štab još 27 aprila stavio *6 bosansku brigadu* pod Štab 1 proleterske divizije i naredio joj da smeni *1 proletersku brigadu* na položajima prema Goraždu, a ovu je uputio, čim bude smenjena, pravcem Maoče (17 km jugoistočno od Pljevalja), Kovren, Šahovići, Ravna Reka, da bi što pre izbila na liniju Ravna Reka (utiče u Lim uzvodno od Bijelog Polja), Lepešnica, Siga (5 km severozapadno od Mojkovca), gde da za prvi mah zauzme most na ušću Ravne Reke, preseče vezu Bijelo Polje, Berane i ispita uslove za likvidaciju Bijelog Polja, a zatim da sačeka naređenja za dalji rad; usput je trebalo da očisti od četnika Krupice i Barice (14 km zapadno od Šahovića).[24]) Istog ovog dana naredio je Vrhovni štab da *3 krajiška i 3 sandžačka brigada* ostanu na dosadanjim pravcima, a da *Majevička brigada* zauzme položaj s obe strane Drine. Ova je već 29 aprila izvestila Vrhovni štab da se jedan njen bataljon nalazi na desnoj obali Drine, na liniji Paljika (1164), Uhotića Brdo (870); a jedan ojačani bataljon na levoj obali na liniji Zebina Šuma (4 km nizvodno od Ustikoline), Grabić (1022), Šešin Vrh (1091), Stolac (1519); jedna njena četa bila je u Ustikolini; jedna na Žuželjici (2 km južno od Ustikoline), a Štab brigade u Filipovićima (3 km južno od Ustikoline), treći bataljon nije bio tada u sastavu brigade nego (možda) u rejonu Kalinovika.[25]) U svemu, 27 aprila je Vrhovni štab uputio samo 1 proletersku brigadu prema Bijelom Polju i Mojkovcu, a u vezi s tim reorganizovao komandovanje i obezbeđenje pravaca Goražde, Čajniče i Goražde, Ustikolina.

U Štabu 1 divizije se u to vreme stekao utisak da Italijani evakuišu Pljevlja, pa je Štab 1 divizije predložio Vrhovnom štabu, 28 aprila, da se 1 brigada uputi severoistočno od Pljevalja.[26]) Odgovorom Vrhovnog štaba ne raspolažemo, ali je svakako bio pozitivan, jer je 1 divizija 28 aprila doista naredila 1 brigadi da se približi Pljevljima i da se postavi istočno od grada na komunikacije

[24]) *1 proleterska brigada*, br. 440 od 28. IV — 56/1b, K. 709.
[25]) *Majevička brigada*, od 29. IV. — 39/2a, K. 9.
[26]) *1 proleterska brigada*, br. 440 — 56/1b, K. 709.

Pljevlja, Rudo i Pljevlja, Prijepolje — čim bude smenjena od 6 brigade.[27])

Prva brigada je smenjena noću na 30 april i odmah je krenula prema Boljanićima;[28]) 3 i 4 bataljon stigli su 29 aprila do 12 časova na Kovač Planinu, pa je zatim 3 bataljon do 20 časova došao u Gotovušu (9 km severozapadno od Pljevalja), a 4 bataljon u G. Krče; 2 bataljon je 30 aprila stigao na Kovač Planinu; a 6 bataljon je 30 aprila ujutru prošao kroz Čajniče; 1 bataljon je poslednji smenjen na Kozari; 1 maja do 16 časova brigada je bila prikupljena na prostoriji Boljanići, Krče.[29])

U međuvremenu, Vrhovni štab je naredio da se i druge snage 1 divizije upute na jugoistok. Originalno naređenje nije sačuvano, ali raspolažemo jednim obaveštenjem kojim Vrhovni štab stavlja do znanja 2 diviziji da su tri brigade 1 divizije u pokretu ka Vasojevićima i da će se izvršiti koncentričan napad (ne kaže se gde ali verovatno na Kolašin) čim one stignu.[30]) Ovo naređenje, koje nam nedostaje, Vrhovni štab je morao da izda 1 diviziji najdalje 28 aprila, jer je Štab 1 divizije istog dana izdao svoju zapovest za izvršenje pokreta.[31])

Iz direktive po kojoj je 1 divizija krenula prema jugoistoku može se već sada zaključiti da je Vrhovni štab nameravao da se sa Glavnom operativnom grupom probije u Metohiju najkraćim pravcem: Kolašin, Andrijevica, Peć. Ali, makoliko se žurilo, 1 divizija nije mogla da otpočne pokret po ovom novom naređenju pre no što je smenjena i prikupljena 1 brigada, a to je — videli smo, bilo tek 1 maja. Zatim, nije se moglo krenuti sa svima brigadama jer se nije smeo otvoriti pravac Pljevlja, Čelebić gde su se prikupljali ranjenici. Treća krajiška brigada neće moći da napusti ovaj pravac dok je ne bude smenila neka druga jedinica, što je Vrhovni štab imao svakako u vidu kada je obaveštavao 2 diviziju o pokretu svih brigada 1 divizije

---

[27]) *1 proleterska divizija*, od 28. IV. — 43/1b, K. 705.

[28]) *1 proleterska brigada*, br. 454 od 7. V. 1943 — 50/1, K. 707.

[29]) *1 proleterska brigada*, br. 439 i 440 — 57 i 56/1b, K. 709; br. 444 od 30. IV. — 26/1a, K. 707.

[30]) *Vrhovni štab*, naređenje od 30. IV. — neregistrovano.

[31]) To je zapovest 1 divizije Op. br. 185 kojom ne raspolažemo.

prema Vasojevićima. Najzad, Štab 1 divizije odustaje od svoje namere da postavi 1 brigadu na komunikacije Pljevlja, Rudo i Pljevlja, Prijepolje, jer se nije mogla potvrditi pretpostavka da neprijatelj napušta Pljevlja. Znači, izveštaji koji su govorili o evakuaciji varoši nisu bili tačni. Naprotiv, sada su stizali izveštaji da se garnizon pojačava ljudstvom i materijalom. Vodeći računa o svemu ovome, zapovest Štaba 1 divizije od 1 maja u 9 časova predviđa:

1 proleterska brigada, da izbije na prostoriju Ravna Reka, Lepešnica, Siga; pokret će izvršiti levo (istočno) od komunikacije Kovač, Pljevlja, Kovren, a potom preko Šahovića; usput će da likvidira četničke bande na prostoriji Mataruge (kraj jugoistočno od Pljevalja, a istočno od puta Pljevlja, Kovren), Kamena Gora (17 km jugoistočno od Pljevalja), Crni Vrh, Lisa Planina, Pavino Polje, Šahovići (dakle između vododelnice Lima i Čehotine i puta Pljevlja, Kovren, Šahovići); jedino u slučaju da se sigurno potvrdi da neprijatelj evakuiše Pljevlja, što je malo verovatno, 1 brigada će se zadržati kraće vreme na prostoriji severno i istočno od grada da bi uništila neprijatelja koji otstupa i ušla u grad; u protivnom će 1 brigada na prostoriji oko Pljevalja postaviti zasede samo usput i zatvoriti komunikaciju za Prijepolje samo za vreme prolaza njenih jedinica;

3 sandžačka brigada da se postavi glavninom na prostoriju Maoče, Kovren odakle će sadejstvovati 3 krajiškoj brigadi u slučaju da neprijatelj pokuša prodor jakim snagama iz Pljevalja ka Meljaku; manjim pokretnim snagama krstariće terenom radi razbijanja četničkih grupica, uspostavljanja narodne vlasti i sprovođenja mobilizacije; kada jedinice 1 proleterske brigade budu prolazile susednim terenom (tj. Matarugama i dalje prema jugoistoku), 3 sandžačka će sadejstvovati sa svoga pravca manjim delovima, ostavljajući glavninu slobodnu za eventualnu upotrebu na glavnom zadatku; najjače snage će držati oko Maoča;

3 krajiška brigada da ostane na dosadašnjem zadatku (zapadno od Pljevalja) s tim, da u duboku neprijateljsku pozadinu (verovatno u pravcu grada) upućuje patrole, postavlja zasede i osmatračnice, a glavninu da drži pri-

kupljenu kako bi mogla intervenisati pravcima kuda bude potrebno; sa sektora ove brigade 1 maja i u toku naredne noći dejstvovaće na Pljevlja jedna brdska baterija;[32])

6 bosanska brigada ostaje na položajima kod Goražda gde je smenila 1 proletersku brigadu;

Divizion artiljerije ostaje u rejonu 3 krajiške brigade s tim što će se Brdska baterija ili jedno njeno odeljenje uputiti 1 proleterskoj.[33])

Ma da je Štab 1 divizije bio došao do zaključka da se Pljevlja ne evakuišu, ipak je za svaki slučaj uputio 1 brigadu pravcem kojim je mogla da iskoristi eventualnu evakuaciju grada; videćemo niže da ovo neće mnogo zadržati 1 brigadu od svog glavnog zadatka.

Prva proleterska brigada je na osnovu ove diviziske zapovesti izdala svoju zapovest od 1 maja: cilj je pokreta da u toku noći 1/2 maja izbije iznenadno na put Pljevlja, Prijepolje da bi uništila neprijateljske kolone i transporte koji se njime danonoćno neoprezno kreću; u slučaju evakuacije Pljevalja brigada će zauzeti grad zajedno sa drugim našim jedinicama, a u protivnom nastaviće pokret prema jugu s tim, da razbije četnike u zoni određenoj od divizije, a u sadejstvu sa 3 sandžačkom brigadom koja će čistiti prostoriju Kovren, Gorice, Vrulja, a po potrebi manjim snagama i severozapadno prema Kozici (8 km severozapadno od Kovrena), Kamenoj Gori i Crnom Vrhu; pravac pokreta: 1 brigade Glisnica, G. Krče, Potkovačica, severno od Milunića, Granica (7 km severno od Pljevalja), škola u selu Krnjači, Ograda, Ljeljenica; kolona se formira do 19,30 časova 1 maja na putu između Boljanića i Gotovuše; raspored na maršu: 4 bataljon (prethodnica), 3, 2 i 1 bataljon (glavnina), 6 bataljon (zaštitnica), jedan protivkolski top sa 3 bataljonom, a pešadiski top 37 mm »Pito« sa 4 bataljonom, Intendantura i Sanitet sa 6 bataljonom, a štab brigade sa 2 bataljonom; po dolasku na prostoriju Ograda, Ljeljenica: a) 4 bataljon (sa topom 37 mm) postaviće se s obe strane puta, Pljevlja, Prijepolje na Mijajlovici (1411) i na k. 1401 frontom prema Pljevljima sa zadatkom da uništi neprijateljske kolone

[32]) Rezultati ovog dejstva nisu zabeleženi.

[33]) *1 proleterska divizija*, Op. br. 191 od 1. V. — 45/1b, K. 705.

ako budu naišle iz Pljevalja, a s tim da se osigura prema jugu gde su zapažene izvesne četničke snage; b) 1 bataljon postaviće se na desno krilo 4 bataljona, na otsek Ljeljenica, Slatina (1412) radi sadejstva sa 4 bataljonom; c) 3 bataljon postaviće se s obe strane puta na k. 1294 i k. 1287 (kod Jabuke) frontom prema Prijepolju sa zadatkom da zatvori put i da uništi neprijatelja koji bude naišao iz Prijepolja, s tim da se pouzdano obezbedi prema Kamenoj Gori; d) 2 bataljon postaviće se na levo krilo 3 bataljona, na položaje kod sela Brazde, a jedan deo ostaviće u selu Brezovici (k. 1295) radi održavanja veze sa 1 bataljonom i eventualnog sadejstva u pravcu Pljevalja; e) 6 bataljon zadržaće se na prostoriji Ograda, Adrovići radi obezbeđenja prema Pljevljima, prema komunikaciji Pljevlja, Rudo i prema istoku u pravcu Bobina; sa 6 bataljonom biće Intendantura i Sanitet, a Štab brigade biće u Ljeljenici; najzad, zapovest je isticala da se neprijatelj ne sme odbiti kada priđe na daljinu puškometa, već mora da se propusti u dubinu rasporeda da bi se potpuno uništio, a radi toga će 3 i 4 bataljon postaviti izvesne delove i duž puta.[34])

Zapovest je predviđala da pokret otpočne 1 maja u 19,30 časova, da se zasede na putu Pljevlja, Prijepolje postave do zore 2 maja, a da se pokret prema Šahovićima nastavi 2 maja u 16 časova. Međutim, prema relaciji 1 proleterske brigade, pokret je otpočeo tek 2 maja u 16 časova pravcem Milunići, Dobra Voda, Adrovići, Jabuka u jednoj koloni, a odavde je jedna kolona krenula prema Matarugama (Vukovo Brdo, 14 km jugoistočno od Pljevalja), a druga prema Kamenoj Gori gde su stigle 3 maja u 18 časova. Pri prelazu puta Pljevlja, Rudo brigadu je tukla neprijateljska artiljerija iz Pljevalja — bez žrtava. Na čitavom putu brigada nije naišla na neprijatelja; samo su manje četničke i milicionerske grupe bežale pred njom. Marš je bio vrlo naporan jer je noć bila vrlo mračna, a išlo se više terenom nego stazom. Pri prelazu puta Pljevlja, Prijepolje pokidane su telefonske linije. Na maršu su nestala tri borca koji su se zadržali kod jed-

[34]) *1 proleterska brigada*, br. 447 od 1. V. — 1/2a K. 709.

nog tovarnog konja koji je pao pod teretom, a izgubljeno je još 12 konja koji su takođe posustali pod teretom.[35])

Idućeg dana (3 maja), kada je brigada bila već južno od puta Pljevlja, Prijepolje, Italijani su iz Pljevalja izvršili ispad u pravcu Adrovića.[36])

Posle prodora glavnih partizanskih snaga u Bosansku Krajinu, leti 1942, u ovim krajevima — u Severoistočnoj Hercegovini, Sandžaku i Crnoj Gori zavladali su četnici uz jaku podršku Italijana. Oni su nastojali da posve istrebe partizane u tim oblastima i da spreče svaki dodir naroda sa Oslobodilačkim pokretom, kako bi onemogućili ponovni ustanak. Raseljavali su sela, pljačkali i ubijali ne štedeći ni decu. Veliki broj partizana, koji su ostali na radu u pozadini, pohvatan je i pobijen. Tom teroru narod je mestimično pružao organizovani i oružani otpor, kao u Piperima, Vrbici, Gornjem Polju i u drugim krajevima. Uprkos svemu, manje i veće partizanske grupe održale su se do ponovnog dolaska naših jedinica. Prva proleterska divizija je 11 maja obavestila 1 brigadu da je iz Cetinjskog sreza stiglo kod naših jedinica oko Nikšića 450 gerilaca — partizana, a da je još oko 1.000 na putu.

Posle poraza na Neretvi i Drini u četničkim redovima je nastupilo pravo rasulo. Rasuti četnici prikupljali su se u manjim grupama oko svojih sela. Samo još mestimično će im poći za rukom da grupišu krupnije snage, ali sa vrlo malo borbene vrednosti. U narodu su oni bili već raskrinkani. Narod je pozdravljao dolazak Narodnooslobodilačke vojske, mnogo je omladinaca dobrovoljno stupalo u njene redove, ali je narod još uglavnom čekao. Bojao se da su partizani samo na prolazu i da će zatim naići odmazda četnika i Italijana.[37])

O dolasku 1 brigade na Mijajlovicu — gde je prešla put Pljevlja, Prijepolje da zatim produži dvema kolonama do Vukovog Brda i Kamene Gore, Štab 1 divizije bio je obavešten već 3 maja, i tog istog dana u 15,30 časova izdao je zapovest za dalji pokret:

---

[35]) *1 proleterska brigada*, br. 455 od 7. V. — 28/1a, K. 707.
[36]) *XIV korpus*, br. 3412/op — 52 B/13.
[37]) *1 proleterska divizija*, naređenje od 11. V. — 6/2a, K. 709. *V. Dedijer*, Dnevnik II, s. 236 — 238, 241. *M. Iveković*, isto, s. 160 — 161, 182 — 183.

1 proleterska brigada nastaviće pokret 4 maja u 5 časova desnom kolonom do Pavinog Polja, a levom do Graba (4 km severoistočno od Kovrena) i Draškovine; sa ove prostorije produžiće marš 5 maja izjutra preko Šahovića na određenu liniju (Siga, Lepešnica, Ravna Reka); vezu sa štabom divizije će tražiti na prostoriji Šahovići, Kovren preko 3 sandžačke brigade;

3 sandžačka brigada će, po potrebi, sadejstvovati manjim snagama sa 1 proleterskom brigadom u njenim usputnim zadacima i staviće joj na raspoloženje sva potrebna obaveštenja; do dolaska 3 dalmatinske brigade, ona će orijentisati svoju glavninu za sadejstvo sa 3 krajiškom brigadom u zatvaranju pravca od Pljevalja levom obalom Čehotine; uspostaviće telefonsku liniju do Kovrena, a po mogućstvu do Šahovića.[38])

Ova zapovest 1 divizije uglavnom ponavlja operativne odredbe zapovesti od 1 maja, samo jače naglašava zadatak 3 sandžačke brigade-da se za slučaj potrebe angažuje glavninom u odbrani pravca Pljevlja, Čelebić gde se prikupljaju ranjenici. Novo je, da *3 dalmatinska brigada* dolazi u rejon Pljevalja. Iz drugih izvora saznajemo da je noću 1/2 maja ova brigada nastavila pokret iz Kalinovika prema Drini, da je noću 2/3 maja prešla reku na mostu kod Broda, a 4 maja stigla u Vikoč. Sada je jasnije zašto 3 krajiška nije odmah upućena prema Vasojevićima u smislu obaveštenja koje je Vrhovni štab dao 2 diviziji 30 aprila; ona je čekala da je smeni 3 dalmatinska brigada.

Štab 1 brigade je ovog istog dana izdao svoju zapovest za dalji pokret:

2 bataljon kreće 4 maja u 4 časa pravcem Kamena Gora, Crni Vrh, Kadina Luka, Bijela Trla, Bijov Grob, Grab;

3 bataljon pravcem Kamena Gora, Crni Vrh, Klanac, Grab, Draškovina;

1 bataljon pravcem Vukovo Brdo, Kozica, Bijela Borika, Račevo, Srednje Brdo, Čelina, Vrgaševići, Krstaci (2

---

[38]) *1 proleterska divizija*, Op. br. 192 i 193 od 3. V. — 2/6a, K. 706 i 3/2a, K. 709. Ovom prilikom je Štab 1 divizije naredio da svaka brigada mora da ima telefonsku centralu, onoliko aparata koliko ima bataljona i 15 km kabla.

km južno od Draškovine); sa ovim bataljonom trebalo je da krene i Štab brigade;

4 i 6 bataljon pravcem Mataruge, Kleke, Klopot, Bijela Voda, Gorice, Pavino Polje; sa ovim bataljonima upućena je Protivkolska četa, Sanitet i Intendantura.[39])

Prva brigada je predviđala pokret širokim frontom jer je prema zapovesti 1 divizije imala da usput likvidira četnička uporišta.

Međutim, pre početka pokreta, meštani obavestiše Štab brigade, da su četnici potisli 3 sandžačku sa linije Grab, Kovren i prodrli preko Gorica i Bliškova (3 km jugozapadno od Kovrena) prema zapadu. Nalazeći se na vrlo povoljnim položajima za intervenciju s boka i iz pozadine, Štab brigade je rešio da udari na ove četnike, pa je izmenio marševski raspored i marševske ciljeve bataljona. Tri bataljona (verovatno 1, 4 i 6) je uputio preko Kozica da razbiju neprijatelja na Kovrenu, a zatim da ubrzanim maršem nastave pokret na prostoriju Sokolac (4 km severozapadno od Šahovića), Šljemena da bi se našli za leđima onim neprijateljskim delovima koji su nadirali preko Barica i Krupica; ostala dva bataljona je uputio preko Crnog Vrha, Graba, Kičeva, Lise (1509) i Grančareva na Šahoviće sa zadatkom da neprijatelju otseku otstupnicu ako se bude povlačio prema Bijelom Polju. Neposredno pred početak pokreta 1 brigada je dobila izveštaj od Štaba 3 sandžačke brigade o situaciji na njenom sektoru sa sugestijama za sadejstvo 1 brigade, što se u osnovi slagalo sa ovim već izdatim naređenjem.

Ova inicijativa 1 brigade bila je potpuno u skladu sa zapovestima 1 divizije jer se nije udaljavala od svog glavnog zadatka, a bila je i u duhu naređenja Vrhovnog štaba od 27 aprila (čišćenje Barica i Krupica).

Prva brigada je krenula 4 maja u 4 časa. Oko 7 časova desna kolona je izbila na liniju Račevo, Srednje Brdo, Klanac, a leva na liniju Duga, Bijela Trla. Sa te linije zapažene su velike neprijateljske kolone na Bijovom Grobu i na položajima Gradina (1433), Čelina, Mejdanica. Četnici su se mirno kretali na položaju, verujući da im se približavaju Italijani. Čak su poslali jednu desetinu za vezu u susret brigadi koja je prilazila u koloni. Kada se

[39]) *1 proleterska brigada*, br. 448 od 3. V. — 2/2a, K. 709.

brigada približila na efikasan domet automatskih oruđa, otvorila je iznenadno vatru na guste redove četnika i izazvala strahovitu paniku. Četnici su počeli da beže na sve strane. Brigada je zauzela njihove položaje bez otpora. Četnici su ispalili svega tri metka, pa su se sjurili na Kovren ostavivši 18 mrtvih i 50 zarobljenih. Desna kolona 1 brigade je zatim nastavila pokret prema Kovrenu, ali je neprijatelj ni na tim jakim položajima nije smeo da dočeka. »Bježao je kao lud, a mi smo ga gonili strašću lovca kad goni ranjenog zeca« — kaže se u relaciji 1 brigade. Leva kolona je takođe razbila neprijatelja na Bijovom Grobu i nastavila pokret određenim pravcem bez smetnje. Ona je stupila u vezu sa pretstavnicima Muslimana koji su ponudili predaju 200 naoružanih ljudi; oni su upućeni na Štab 3 sandžačke brigade u čijem su se rejonu nalazili. Štab 1 brigade je ocenio da je u rejonu Kovrena bilo oko 1.200 četnika od kojih 500—600 naoružanih. Zapadno od 1 brigade 3 sandžačka je, takođe, vodila borbu sa četnicima, ali o ovim borbama nedostaju pojedinosti.

Kada je desna kolona preko Žubera (4 km jugoistočno od Kovrena) izbila na otsek Riječica, Babajići, dobila je vatru sa položaja Sokolac, Borova Glava, Kosovo, k. 1151 iz više automatskih oruđa i jednog teškog bacača. Štab brigade, koji se tu nalazio, zaključio je po jačini vatre da to nisu one snage koje su razbijene pre podne ovog dana na Kovrenu. Ipak je odmah razvio dva bataljona za borbu i koncentričnom vatrom automatskih i drugih oruđa desne kolone naterao je i te četnike na povlačenje, a zatim je goneći neprijatelja, u 19 časova, ušao u Šahoviće. Jedan bataljon je ostavljen u Šahovićima s tim da uputi manja goneća odeljenja prema Bijelom Polju, a dva bataljona su upućena na otsek Sokolac, Kremenjače. Ovde kod Šahovića bilo je oko 600 četnika među kojima i Štabna četa Gorskog Štaba koja je brojala 150 dobro naoružanih ljudi na čelu sa majorom Ostojićem. Četnici su ovde ostavili 3 mrtva i 20 zarobljenika; zarobljenici su bili većinom prisilno mobilisani seljaci.

Leva kolona je nešto zaostala usled ispresecanog terena i mračne noći. Stigla je u Šahoviće 5 maja u 3 časa. Ona je odmah upućena jugozapadno od Šahovića na otsek Brezna, Obod, a zatim je i bataljon iz, Šahovića upu-

ćen u Lijesku (3 km zapadno od Šahovića). U zoru 5 maja 1 brigada je bila razvijena na liniji Sokolac, Lijeska, Obod, okrenuta prema zapadu.

U toku 4 maja brigada je imala samo jednog ranjenog, ali je izgubila 18 tovarnih konja koji nisu izdržali ovakav napor. I ljudstvo je bilo premoreno.

Za 5 maj Štab brigade je nameravao da uputi levu kolonu (dva bataljona) na sektor Burenj (7 km jugozapadno od Šahovića), Proščenje (14 km jugozapadno do Šahovića), da zatvori pravce koji od Barica vode prema jugoistoku, a sa ostala tri bataljona da napadne neprijatelja kada se bude povlačio od Barica. Ideja Štaba brigade bila je, dakle, da leva kolona preseče četnicima otstupnicu, a da ostala tri bataljona udare u njihov bok. Računalo se, opravdano, da će se četnici povući od Maoča čim saznaju da se jake partizanske snage nalaze u rejonu Šahovića. Ali pre no što se pristupilo izvršenju ove zamisli, stiglo je obaveštenje od 3 sandžačke brigade da je neprijatelj prodro preko Krupica i da je potrebna hitna i neposredna intervencija 1 brigade u njegova leđa. Usled toga, odbačena je ranija namera, pa je čitava brigada u 13 časova krenula u pravcu Barica. U Barice je stigla oko 16 časova gde je saznala da je neprijatelj već u 12 časova otstupio preko Barica za Proščenje. Za gonjenje je bilo prekasno, pa je brigada prenoćila u Baricama.

U toku prepodneva 5 maja brigada je zarobila nešto četničke komore i ubila kurira Pavla Djurišića koji je bio upućen komandantu mesta u Šahovićima. U relaciji Štaba brigade tvrdi se da bi brigada nanela velike gubitke Pavlu Đurišiću, a u najmanju ruku da bi zarobila njegovu komoru, da je postupila onako kako je nameravala da učini 5 maja, pre no što je dobila obaveštenje od 3 sandžačke brigade.

Šestog maja 1 brigada je nastavila pokret na određenu liniju u četiri kolone: jedna se kretala pravcem Barice, Proščenje; druga pravcem Barice, Krlje, Meki Do, Cer; treća — Barice, Meki Do, Obod; četvrta — (dva bataljona) Barice, Meki Do, Obod, Jabučna, Cerovo odnosno Oklade (4 km jugoistočno od Šahovića). Četnici su držali položaj Gradac, Burenj, Cer, Žari, Pale. Brigada ih je napala na ovom položaju i posle kratke ali oštre borbe

odbacila preko Lepešnice. Zatim su se četnici zadržali kraće vreme na položaju Uloševina, Razvršje, pa su konačno otstupili preko Mojkovca na položaje leve obale Tare, počev od Gojakovića uzvodno. Četnici su u ovoj borbi izgubili 23 mrtva i 12 zarobljenih, a brigada nije imala gubitaka. Kolona koja je pošla za Cerovo, 7 maja u 2 časa, sukobila se sa četnicima kod cerovačke škole. Posle kraće borbe četnici su bili razbijeni i proterani ostavivši 56 zarobljenika.

Do zore 7 maja brigada je izbila na liniju Oklade, Cerovo, Pale, Žari, Cer, Lepenac, Prošćenje. Istog dana je prema sopstvenoj relaciji uništila most na ušću Ravne Reke u Lim.[40])

Prema našoj oceni na ovom sektoru je bilo 1500 četnika — Bosanaca, Srbijanaca, Vasojevića i Sandžaklija. Prema izjavi meštana među njima je bila zavladala panika.[41])

Ove borbe sa četnicima potvrđuju i italijanski izveštaji. Prema njima Đurišićevi četnici otpočeli su ofanzivu na sever i do jutra 4 maja stigli su na liniju Veskov (verovatno Vaškovo, 17 km jugozapadno od Kovrena). Na njihov zahtev je tog dana jedán italijanski avion tukao Maoče. Idućeg dana italijanski izveštaji beleže da su četnici severno od Kovrena prinuđeni na povlačenje prema Pavinom Polju, a da su drugi četnici nastavili nadiranje prema Maoču. Ovaj izveštaj ceni da je čitava 1 proleterska divizija bila grupisana između Maoča i Kovrena. Izveštaj od 6 maja priznaje da su se četnici iz Pavinog Polja povukli u Bijelo Polje, da su jake partizanske snage zauzele Šahoviće i da su se četnici iz Maoča usled toga povukli na jug.[42])

Ovi italijanski izveštaji slažu se dakle sa relacijom 1 proleterske u bitnim crtama, ali ne daju broj angažovanih četnika.

Treća krajiška brigada se za to vreme zadržala na prostoriji G. Krče, Glisnica, G. Brvenica, D. Brvenica, Ho-

---

[40]) U naređenju Vrhovnog štaba, od 27. IV. bilo je predviđeno da se zauzme ovaj most koji se u dokumentima naziva »most kod Ribarevine«.

[41]) *1 proleterska brigada*, br. 445 — 28/1a, K. 707.

[42]) *XIV korpus*, br. 3441, 3513, 3543, 3464/op — 52 B/13.

ćevina. Prvog maja 2 bataljon je čistio neka sela proteravši četnike u pravcu Pljevalja. Petog maja odbijen je četnički ispad iz Pljevalja.[43])

O radu 3 sandžačke brigade nema direktnih podataka. Iz relacije 1 brigade vidi se samo toliko da je 4 i 5 maja vodila borbu sa četnicima zapadno od Kovrena.

Treća dalmatinska brigada posle kraćeg zadržavanja u Vikoču stigla je 7 maja u Zavajit (?), a noću 9 maja krenula je za Glisnicu gde je stigla u 6 časova. Narod je brigadu vrlo dobro primio i rado joj davao hranu.

Štab 1 divizije bio je 6 maja u Kruševu (odnosi se verovatno na Kruševo koje se nalazi 10 km jugozapadno od Pljevalja).

*

* *

Posle poraza na Javorku Italijani su se povukli za odbranu Nikšića, na liniju Lukovo, G. Polje, Presjeka. Prema njihovim izveštajima od 6 i 7 maja oni su na toj liniji bili u dodiru sa jakim našim snagama. To se odnosi verovatno na 2 proletersku (1, 2 i 4 bataljon) i na 4 i 5 crnogorsku brigadu koje su se u to vreme nalazile u širem rejonu Šavnika. Vrhovni štab je 7 maja naredio da se jedan bataljon 2 proleterske brigade najhitnije uputi na Šćepan Polje, očigledno usled deblokade Foče (4 maja) i neprijateljskog pritiska iz Foče prema jugu. Brigada je odredila 4 bataljon koji je krenuo iz Gornje Brezne 8 maja u 12 časova. Idućeg dana se Štab 2 proleterske brigade prebacio u Komarnicu, a 1 i 2 bataljon u rejon Duža (6 km severozapadno od Šavnika) i Pošćenja. Sedma krajiška brigada bila je na prostoru Boan, Bare, Timar, a jednim bataljonom na Sinjajevini. Šestog maja ona je odbila jedan četnički napad. Štab 2 divizije je početkom maja bio u Mokrom (3 km jugozapadno od Šavnika), a od 5 do 9 maja javlja se iz Miloševića (4 km južno od Šavnika).

O 3 diviziji ima vrlo malo podataka. Njen je štab bio 7 maja u Pivskom manastiru. Moramo pretpostaviti da je u to vreme (oko 10 maja) i 10 hercegovačka brigada bila

[43]) *3 krajiška brigada*, od 20. V. 1943 — 34/2, K. 711.

u dodiru sa četnicima prema Avtovcu, da je 1 dalmatinska bila kod Brezne radi zatvaranja pravca Nikšić, Javorak, a 5 crnogorska (glavninom) na pravcu Nikšić, Šavnik. Mogućno je da su neki delovi 1 dalmatinske ostali sa 10 hercegovačkom brigadom.[44])

IV

DEBLOKADA FOČE

Još krajem aprila postignut je sporazum između Nemaca i Italijana o deblokadi Foče. Detalji nisu poznati, ali se iz razvoja događaja vidi da je težište bilo na pravcu Goražde, Ustikolina, Foča.

Za deblokadu Foče Nemci su obrazovali *Borbenu grupu (Kampfgruppe) Rogatica* koja je imala u svome sastavu Štab 369 puka, 2 i 3 bataljon 369 puka, 2 bataljon 750 puka (118 lovačke divizije), 1 četu 369 protivtenkovskog bataljona i dve čete 369 pionirskog bataljona, a prema italijanskim izveštajima bila je još ojačana neodređenim brojem italijanskih tenkova i blindiranih automobila. Na ovaj pravac (Goražde, Foča) su i Italijani doveli znatne snage — 3 alpiski puk, 3 bataljon 383 pešadiskog puka,[45]) 57 bataljon Crnih košulja — koje su počele da se prikupljaju severno od Goražda još krajem aprila. Operacijama oko deblokade Foče će rukovoditi Štab 369 divizije čije je istaknuto komandno mesto od 3 maja bilo u Goraždu.

Borbena grupa Rogatica krenula je 2 maja iz rejona Goražda i istog dana do 17 časova dostigla je liniju Kosače (6, 5 km severoistočno od Ustikoline), Dakovići, Han Osanica. Prednji delovi su uprkos jakom našem otporu zauzeli Grabić (1022) i položaje istočno od Hrasta (4 km severoistočno od Ustikoline). Trebalo je da Italijani dejstvuju na desnom krilu nemačkih trupa ograncima Jaho-

[44]) *5 crnogorska brigada*. depeša od 3. V. — neregistrovana. *Vrhovni štab*, depeše od 6, 7 i 9. V. — neregistrovane. *M. Iveković*, isto, s. 160. *XIV korpus*, br. 3513, 3543 i 3464/op. od 5, 6 i 8. V. — 52 B/13.

[45]) Ostali delovi ovog puka nalazili su se kod Danilovgrada u sastavu divizije Ferara.

rine, ali su oni očigledno zakasnili, jer je 3 alpiski puk tek ovog dana stigao u Kranjen (10 km severozapadno od Goražde); u akciji su bile samo italijanske inžinjeriske jedinice duž puta Goražde, Ustikolina i — prema sopstvenom izveštaju, one su savladale mnogobrojne prepreke na putu i opravljale ga i pored jakog dejstva naših automatskih oruđa sa desne obale Drine.

Naši izveštaji o deblokadi Foče su oskudni. Pravac Goražde, Foča s obe strane Drine su zatvarale *6 bosanska* i *Majevička brigada*. Prva je sa 2 i 3 bataljonom bila na desnoj obali na položajima Gradina (1048), Oštri Vrh (843), Biljin (6 km južno od Goražda), Paljika (1164), gde je noću 30 aprila smenila jedinice 1 proleterske brigade; 1 bataljon, koji je tih dana stigao iz Kalinovika, bio je u Čajniču u rezervi, a Štab brigade u Lukama kod Čajniča. Prvi bataljon Majevičke brigade bio je na Kapku (1203) i Golom Vrhu (1309) pod komandom 6 brigade, a 2 i 3 bataljon su bili na levoj obali, na liniji Zebina Šuma, Grabić, Šešin Vrh, Stolac. Šesta brigada je bila pod komandom 1 proleterske divizije, a Majevička brigada je po svoj prilici bila neposredno potčinjena Vrhovnom štabu. Kako smo videli iz neprijateljskih izveštaja, 2 ili 3 bataljon (ili oba) bili su ovog dana u borbi sa prethodnicom Borbene grupe Rogatica na liniji Hrast, Grabić, kojoj su dali jak otpor. Dejstvo sa desne obale na italijanske pionire potiče verovatno od 1 bataljona Majevičke i delova 6 bosanske brigade.

Trećeg maja u 10,30 časova Borbena grupa Rogatica zauzela je Ustikolinu i izbila na Krčino Brdo (3 km jugoistočno od Ustikoline) posle žestokog otpora, ali beleži svega jednog ranjenog. Po svemu sudeći Nemci su prešli na desnu obalu Drine kod Ustikoline, jer su prethodnog dana sve njihove snage bile na levoj obali. Ovog dana je 3 alpiski puk stigao na utok Raškovića Potoka u Osanicu (10 km severno od Ustikoline), očigledno bez dodira sa našim snagama kojih tamo nije bilo. Oba bataljona Majevičke brigade su se, pod pritiskom znatno nadmoćnijih Nemaca, povukli južno od Ustikoline, na položaj Gradačka Stena (1,5 km zapadno od Foče), Radača, Javor, Gradac (909).

Borbena grupa Rogatica je 4 maja nastavila nadiranje za Foču obema obalama Drine i ušla u grad u 10,30 časova, savladavši prethodno — prema sopstvenom izveštaju, naš žilav otpor kod D. Brda (4 km severno od Foče) i Bojčinog Brda (798, 4 km severoistočno od Foče) uz gubitke od 7 mrtvih, 16 ranjenih i 2 nestala. U Foči su Nemci oslobodili blokirani garnizon od 1.000 Italijana i 100 četnika. Italijanska kolona stigla je ovog dana tek u rejon Ribičkog Vrha (4 km zapadno od Ustikoline), navodeći da je prethodno savladala naš otpor na Stocu i Šešin Vrhu.

Nemci su ušli u Foču sa 2 bataljonom 369 puka i 2 bataljonom 750 puka; 3 bataljon 369 puka ostao je u Ustikolini radi osiguranja komunikacije; glavninom on će stići u Foču tek 6 maja predveče; četa 369 protivtenkovskog bataljona angažovana je takođe za osiguranje puta Goražde, Ustikolina, Foča, a pionirska četa za njegovu opravku. Već ovaj umereni napad u slobodnu teritoriju primorava dakle neprijatelja da jednu trećinu svojih snaga upotrebi za osiguranje komunikacije.

Prema našim podacima ovog dana se Majevička brigada (2 i 3 bataljon) povukla na desnu obalu Bistrice — greškom Štaba 2 bataljona, kaže se u izveštaju Štaba brigade — pa je Štab brigade naredio da se ponovo posednu raniji položaji na liniji Gradačka Stena, Gradac. Nije sasvim jasno koji su naši delovi davali otpor neprijatelju kod D. Brda; mogli su to biti delovi Majevičke brigade (2 i 3 bataljon), a možda i delovi *2 dalmatinske brigade* koja je vršila blokadu Foče. Kod Bojčinog Brda su očigledno bili u akciji delovi 2 dalmatinske, jer se 1 bataljon Majevičke brigade više naslanjao na 6 bosansku nego na svoju brigadu. Prema nekim našim podacima ovaj bataljon je odbacio neprijatelja sa Kapka na Krčino Brdo. Sasvim je nejasno ko je dao otpor Italijanima na Stocu i Šešin Vrhu. Ove dve tačke držala je ranije Majevička brigada, ali ih je verovatno bila već napustila kada su stigli Italijani. Ako je otpora uopšte bilo, poticao je zacelo od nekih zaostalih delova ove brigade.

Kada je Majevička brigada potisnuta prema Foči, 7 *divizija* — čije se zdravstveno stanje znatno popravilo, uputila joj je u pomoć dva bataljona *16 brigade*, ali se ne

može utvrditi kojim pravcem. Sigurno je samo da su se 4 maja ovi bataljoni povukli zajedno sa Majevičkom brigadom na desnu obalu Bistrice, na liniju Kmurica, Miljevina (15 km istočno od Kalinovika). Na taj način su zatvarali pravac Foča, Kalinovik, u čemu verovatno treba tražiti smisao intervencije 7 divizije koja se do zore 5 maja prikupila oko Jelašca sa Štabom 7 i 8 brigade. Jedan podatak 7 divizije govori da su bataljoni 16 brigade odbačeni na desnu obalu Bistrice, ali se iz inače vrlo pedantnih izveštaja 369 divizije ne može utvrditi da su vođene ma kakve borbe zapadno od Graca. Na drugoj strani, posle odlaska 7 *brigade*, četnici su ušli u Ulog.

Nema podataka o tome da li je Majevička brigada ponovo zauzela neke tačke onih položaja koje je napustila bez borbe 4 maja, tobož greškom Štaba 2 bataljona. U svakom slučaju Nemci su 5 maja zauzeli Gradačku Stenu, a tenkovima podišli Javoru i Gracu. Prema nemačkim izveštajima naše su se snage povukle obema obalama Drine i zadržale se na visovima 3 km južno od Foče; kasno po podne je odavde jedan naš odred od oko 200 ljudi napao Nemce s juga ali je odbijen. Nemački izveštaji vrlo slabo identifikuju naše jedinice. Beleže samo, ovog dana, da je 7 brigada smenila 6 brigadu na Rogojskom prevoju (6 km jugoistočno od Trnova) — stvarno su neki delovi 6 brigade bili ranije u tom rejonu, a da je 3 dalmatinska brigada u jačini od 1.000 ljudi krenula 2 maja iz Kalinovika za Foču — što je bilo tačno.

Italijani su jutrom 5 maja nastavili pokret sa Ribičkog Vrha prema Foči gde su stigli u 12 časova, a istog dana su se vratili nazad prema Goraždu zajedno sa oslobođenom posadom Foče.

Prema nekim našim nezvaničnim podacima 1 bataljon Majevičke i 2 bataljon 6 bosanske brigade napali su Nemce na Krčinom Brdu u prvim jutarnjim časovima i odbacili ih sa jakim gubicima, na levu obalu Drine. Nemački bilteni ne pominju ovaj događaj.

Idućeg dana, 6 maja, neprijatelj nije bio aktivan u rejonu Foče; javlja samo da su jake naše snage na ušću Bistrice (2 km uzvodno od Foče), a slabije na k. 917 (verovatno 971, 2 km južno od Foče), na Crnom Vrhu (1113) i u šumama istočno od njih. To odgovara i našim poda-

cima: oba bataljona Majevičke brigade bila su na desnoj obali Bistrice, na liniji Đeđevo, Kmur, Kmurica, a na levoj obali Bistrice — na položajima prema drumu Foča, Kalinovik — ostavljeno je samo jedno izviđačko odeljenje u jačini jedne čete; na desnoj obali Drine, približno na položajima koje označuju Nemci, bila je naša 2 dalmatinska brigada. Prema našim podacima neprijatelj je ponovo ovladao Krčinim Brdom.

Italijani su 6 maja stigli na donji tok Osanice odakle su nastavili automobilima i železnicom za Priboj; 3 bataljon 383 puka vraćen je zatim u Danilovgrad gde je stigao 10 maja. Tako su Italijani nestali s ovog pravca. U čitavoj ovoj operaciji beleže svega 4 ranjenika.

U toku 6 maja *8 brigada* je krenula za Konjske Vode gde je stigla u 14 časova. Njen zadatak je bio da zatvara pravac Jelašca, Konjske Vode i pravac preko Zelengore za Vrbnicu. *Sedma brigada* je ostala u Jelašci, a *16 brigada* (verovatno bez dva bataljona) u Jeleču.

Posle deblokade Foče, zadatak Borbene grupe Rogatica bio je da drži ovo mesto i da čisti okolinu. Ona se pri tome angažovala više prema istoku, na desnoj obali Drine. Ova grupa tvrdi da je u toku 7 maja raspršila skupinu od 50 partizana na k. 1023 (verovatno Stjenice, k. 1028, 5 km istočno od Foče), a da je na k. 666 (8 km istočno od Foče) slomila naš otpor. Potpeć i Falovići ostali su tog dana u našim rukama, ali — tvrdi neprijatelj, naše su snage proterane iz Vukušića i Purića (11 km istočno od Foče) na kotu 1241 (1 km istočno od Purića).

Ne može se utvrditi koje su naše snage učestvovale u ovim sudarima istočno od Foče. Na frontu prema Foči bila je 2 dalmatinska brigada sa glavninom na Crnom Vrhu, ali nije jasno dokle se širila prema istoku. Treća dalmatinska brigada je 7 maja prebačena iz Vikoča u Zavajit, očigledno da bi bolje osigurala ranjenike koji su se prikupili kod Čelebića (u trenutku kada su Nemci ulazili u Foču naši ranjenici su se još prebacivali na desnu obalu preko mosta kod Broda). Šesta brigada se uglavnom zadržala na ranijim položajima. Prema zapovesti 1 divizije od 8 maja ona je imala zadatak da zatvara pravac Goražde, Čajniče i da posedne i čuva desnu obalu Drine od Go-

ražda do Ustikoline; 1 bataljon Majevičke brigade bio je 6 maja još uvek u njenom sastavu.

Neprijatelju su mnogo smetali naši vatreni prepadi sa desne obale Drine na put Goražde, Ustikolina, Foča koje su izvodili svakog dana, naročito kod Hana Osanice i Ustikoline, naša 6 brigada, 1 bataljon Majevičke brigade, pa je doneo odluku da 8 maja izvede akciju desnom obalom Drine radi osiguranja te komunikacije, a uz to da izvede napad na k. 971 i na Crni Vrh (3 km južno od Foče).

Neprijatelj je vrlo brzo doveo u red železnicu Goražde, Foča, samo će još 14 dana da popravlja most kod Goražda.

*

* *

Jednovremeno sa nemačko-italijanskim upadom iz Goražda prema Foči, jake italijanske snage, ojačane četnicima, domobranima i milicionerima — muslimanima, krenule su ka Foči pravcem Gacko, Čemerno, Nevesinje i Ulog. Ove akcije su sastavni deo operacija za deblokadu Foče, ali se nadovezuju neposredno na neprijateljsku ofanzivu u Istočnoj Hercegovini koja je krajem aprila dovela do pada Nevesinja, Avtovca i Gackog.[46])

Divizija Murđe, čiji je operativni deo štaba bio u Bileći, krenula je 27 aprila u tri kolone: *Kolona Đanuci* (Štab 73 legije Crnih košulja, 44 i 73 bataljon Crnih košulja, 1 bataljon 93 pešadiskog puka, četa tenkova, vod tenkova — bacača plamena, dve baterije, jedna domobranska četa iz 1 bataljona 14 puka, jedan domobranski vod topova, neodređene formacije četnika) pošla je od Meke Grude za Šipačno; *Kolona Franko* (Štab 49 legije Crnih košulja, 40 bataljon Crnih košulja, 2 bataljon 260 pešadiskog puka, jedan vod topova, dve domobranske čete iz 1 bataljona 14 puka, četničke formacije) krenula je od Kobilje Glave prema Stepenu; diviziska rezerva: 3 bataljon 260 pešadiskog puka sa jednim vodom topova bio je u Plani, a 2 bataljon 259 pešadiskog puka u Bileći.

Iz sastava *divizije Marke* (Štab u Mostaru) krenula je istog dana *Kolona Skoti* (Štab 55 pešadiskog puka, 3 bataljon 56 puka, 3 bataljon 55 puka, jedna četa 2 bata-

[46]) *P. Tomac*, Četvrta neprijateljska ofanziva, s. 192 — 193.

ljona 55 puka, tri baterije, jedna četa 32 minobacačkog bataljona, jedna četa lakih tenkova, četničke formacije) pravcem Blagaj, Nevesinje; njom je neposredno upravljao komandant divizije.

Iz sastava *divizije Mesina* (okupaciona oblast Jugozapadna Hercegovina i Srednja Dalmacija) krenula je *Kolona Radaco* (Štab 94 pešadiskog puka, 1 i 2 bataljon 94 puka, jedna baterija) iz Stoca ka Berkovićima.

Iz sastava *divizije Emilija* (sedište Boka Kotorska) krenula je *Kolona Paneli* (Štab 119 pešadiskog puka, 2 bataljon 119 puka, vod tenkova i četničke formacije) pravcem Viluse, Bileća.

Ova italijanska operacija, ma da je Italijani nazivaju operacijom za deblokadu Foče, ustvari je čišćenje Severoistočne Hercegovine. Tek po padu Nevesinja i Gackog Italijani će krenuti određenije prema Foči. Četvrtog maja krenula je *Kolona Somavila* (Štab 73 legije Crnih košulja sa mitraljeskom četom, 44 i 73 bataljon Crnih košulja, 2 bataljon 260 puka, četa tenkova, $1^1/_2$ baterija, 3 voda bacača, četnici, domobrani, milicioneri) pravcem Gacko, Čemerno i po podne istog dana stigla u Vrbu savladavši, prema sopstvenom izveštaju, jak otpor naših snaga. Idućeg dana kolona Somavila nastavila je pokret prema severu i uz jak otpor, koji je savladan artiljerijom, dostigla je sa italijanskim bataljonima, liniju Dernečiste (1323, 3 km severoistočno od Vrbe), k. 1329 (D. Čemerno) a sa četnicima Lukavicu i severne ogranke Lebršnika. Prema izveštajima te kolone naše snage su se povukle delom u dolinu Sutjeske, a delom prema Goranskom. Na dostignutim položajima Kolona Somavila je ostala i 6 maja, a idućeg dana se povukla u Gacko, jer je u međuvremenu Foča deblokirana.

Na našoj strani nema nikakvih podataka o tim akcijama. Na pravcu prema Čemernom bili su možda neki delovi 1 dalmatinske brigade.

Posle toga divizija Murđe je zauzela nov, defanzivan raspored na prostoru Bileća, Klanac Duga (između Golije i Njegoša gde je bio 1 bataljon 260 puka), Trebinje, Dubrovnik, a u rejonu Gackog ostali su četnici i milicioneri. Kontrolu nad Gackim i okolinom Italijani su predali četnicima.

U isto vreme (4 maja) krenuli su četnici ojačani italijanskom artiljerijom pravcem Plužine, Ulog. Ovog dana je ova kolona stigla na liniju Vranova Glava (12 km južno od Uloga), V. Javorak, Jakomirsko Brdo, Kršna Jela. Mogla je da nastupa ovako neometano jer je, kako je ranije navedeno, 3 dalmatinska brigada napustila rejon Nevesinje i 1 maja bila u Kalinoviku. Ali se četnici i Italijani istog dana kasno po podne sudaraju, prema sopstvenom izveštaju, sa jakim našim snagama na položaju Jakomirsko Brdo, Samograd, Kršna Jela koji zauzimaju u toku noći posle žive borbe. Na našoj strani nema podataka o tim događajima, ali su ovde mogli biti samo prednji delovi 7 baniske brigade. U toku 5 maja Italijani i četnici zadržali su se u rejonu Pandurice (3,5 km južno od Uloga). Idućeg dana oni su vrlo malo napredovali izbivši na liniju Tvrdi Kuk, Porija, Obrnja. U isto vreme su drugi četnici obrazovali mostobran na Neretvi kod Pločnika (10 km jugoistočno od Uloga). Sedmog maja četnici drže visove kod Uloga i šalju patrole u mesto; 8 maja ulaze u Kalinovik, savladavši, po svom sopstvenom izveštaju, otpor 400 partizana sa automatskim oružjem koje su tobož odbacili prema Jeleču.

U isto vreme jedna mešovita italijansko — četnička kolona (verovatno Kolona Radaco) dejstvovala je pravcem Zastolje, Glavatičevo. Trećeg maja izbila je na Rat Kamen, a njeni izviđački delovi su bez borbe stigli u Čičevo i Glavatičevo.

Između ove dve kolone ubačeni su četnici pravcem Kljuni, Kruševljani. O radu ovih četnika nema podataka, ali u ovim krajevima nije bilo više naših snaga. Prema domobranskim izveštajima domobranski milicioneri (muslimani) su 4 maja zauzeli Bjelimiće i niz drugih sela zapadno od Kalinovika, dok su četnici zaposeli čitavo područje Kalinovika koje su partizani napustili.

Delovi divizije Marke i Mesina koji su bili angažovani na ovim pravcima povučeni su u rejon Mostara najdalje 7 maja, jer je Foča bila već deblokirana. Italijani su ostavili i oblast Kalinovika i Nevesinja pod kontrolom četnika.[47])

[47]) *Majevička brigada* od 6. V. — 12/2a, K. 9. *Prva proleterska brigada*, br. 457 od 8. V. — 5/2a, K. 709. *Sedma divizija,*

*

* *

Deblokada Foče je u zamisli bila široko zasnovana koncentrična operacija od Goražda, Plane i Mostara. Ali u uzvršenju, usled neefikasnosti italijansko — četničkih kolona, bio je to prost prodor pravcem Goražde, Ustikolina, Foča. Naša Majevička brigada nije bila u stanju da pouzdano zatvori ovaj pravac protiv Borbene grupe Rogatica čiji je svaki bataljon — od tri koliko je imala, imao veću vatrenu snagu nego čitava Majevička brigada zajedno. Iz neprijateljskih izveštaja vidimo da je brigada davala žestok otpor pred Ustikolinom pri čemu je, izgleda, imala i dosta gubitaka. Trodnevne borbe uz slabu ili nikakvu ishranu prilično su zamorile i potresle ovu mladu brigadu koja je stupila u ovako teške borbe prvi put tako daleko od svoga zavičaja.

U svetlosti kasnijih događaja deblokada Foče je samo prvi potez operacije »Švarc«. Ali je to tada znalo samo nemačko vrhovništvo. Italijani, smatrajući prema sporazumu sa Nemcima da se radi samo o deblokadi Foče, povukli su svoje trupe čim je Foča deblokirana i postavili se u odbranbeni raspored. Ni naše vrhovništvo nije imalo razloga da drukčije tumači dejstvo Nemaca prema Foči, utoliko više što tada još nije bilo drugih znakova o pretstojećoj ofanzivi. Oslobođenje bataljona Aoste i zauzimanje Foče bili su ciljevi koji su u našim očima mogli sasvim opravdati angažovanje Nemaca.

---

od 11. V. — 39/3a, K. 9. V. *Dedijer,* Dnevnik II, s. 245. *P. Jakšić,* Sedma divizija u Četvrtoj i Petoj ofanzivi, Vojnoistoriski glasnik, br. 6/51. *R. Petovar,* Šesta proleterska istočno-bosanska brigada, Beograd 1951, s. 160 — 162. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj:* Ia br. 2180, 2203, 2213/43 — 3/1, 5/1, 6/1, K. 23. *Divizija 369:* bilten od 4 do 8. V-6/1, 7/1, 9/1, K. 23. *VI korpus:* br. 6880, 7150/op — 20 E/14; br. 6600 — 20 F/14; br. 6630, 6670, 6736, 6790, 6840, 6885, 6935, 6990, 7110/op — 20 F/6; *XIV korpus:* br. 3277, 3296/op — 52 B/12; br. 3316, 3386, 3412, 3441, 3513, 3543, 3464, 3586/op — 52 B/13; *Obaveštajni centar Bileća* (italijanski): izveštaji od 1, 5, 6 i 10. V. — 20 E/14. *III domobranski zbor:* Op. br. 2154, 2174, 2192, 2211, 2226/43-3/1, 6/1, 7/1, 9/1, K. 23. *Šesta domobranska divizija:* Op. br. 4266, 4286, 4308, 4358/43 — 10, 11, 12 i 13/1, K. 23.

V

PRIKUPLJANJE NAŠIH SNAGA ZA NAPAD NA KOLAŠIN

Deblokada Foče nije omela osnovnu nameru Vrhovnog štaba da se Glavna operativna grupa prebaci u Metohiju i na Kosovo. Izgleda da je čak ubrzala izvršenje.

Fizičko stanje naših trupa, a pogotovu veliki broj ranjenika i tifusnih bolesnika je nalagao, možda, da se zastane na dostignutoj prostoriji. Na njoj, doduše, uslovi za ishranu trupa nisu bili povoljni; profijantnih magacina, razume se, nije bilo, a zalihe meštana su na kraju proleća bile na izmaku, ali se moglo ostati još izvesno vreme, a da se narod suviše ne preoptereti. No već 8 maja, na sastanku održanom u Kruševu kod Šćepan Polja,[48]) Vrhovni komandant je izdao komandantima divizija direktive za dalji pokret. Dokumenti o tome sastanku nisu sačuvani, ali nam o tome nešto govori V. Dedijer: 1 i 2 divizija će zajedno da zauzmu Kolašin; zatim će 2 divizija da zauzme Mateševo i Andrijevicu i da izbije na Čakor; 1 divizija će zauzeti Bijelo Polje, a zatim će sa 2 divizijom zauzeti Berane (danas Ivangrad); 3 divizija će za to vreme obezbeđivati pravce od Nikšića i Gacka. Plav i Gusinje će se zauzeti takođe radi spajanja sa albanskim partizanima; bilo je čak predviđeno da će dva naša bataljona otići u Albaniju da pomognu borbu albanskih partizana.[49])

Pokreti i rad naših jedinica idućih dana potvrđuju u glavnim crtama početak izvršenja ove osnovne koncepcije.

1) *Operacije 1 divizije*

U smislu nekih novodobivenih direktiva od Vrhovnog štaba — koje su bile u potpunoj saglasnosti sa namerama Vrhovnog štaba izraženim u depeši 2 divizije od 30 aprila, a i u duhu malopre pomenutih direktiva Vrhovnog komandanta od 8 maja, — Štab 1 divizije je već 7 maja

[48]) *Vrhovni štab*, depeša od 6. V. — neregistrovana.
[49]) *V. Dedijer*, Dnevnik II, s. 250 — 251.

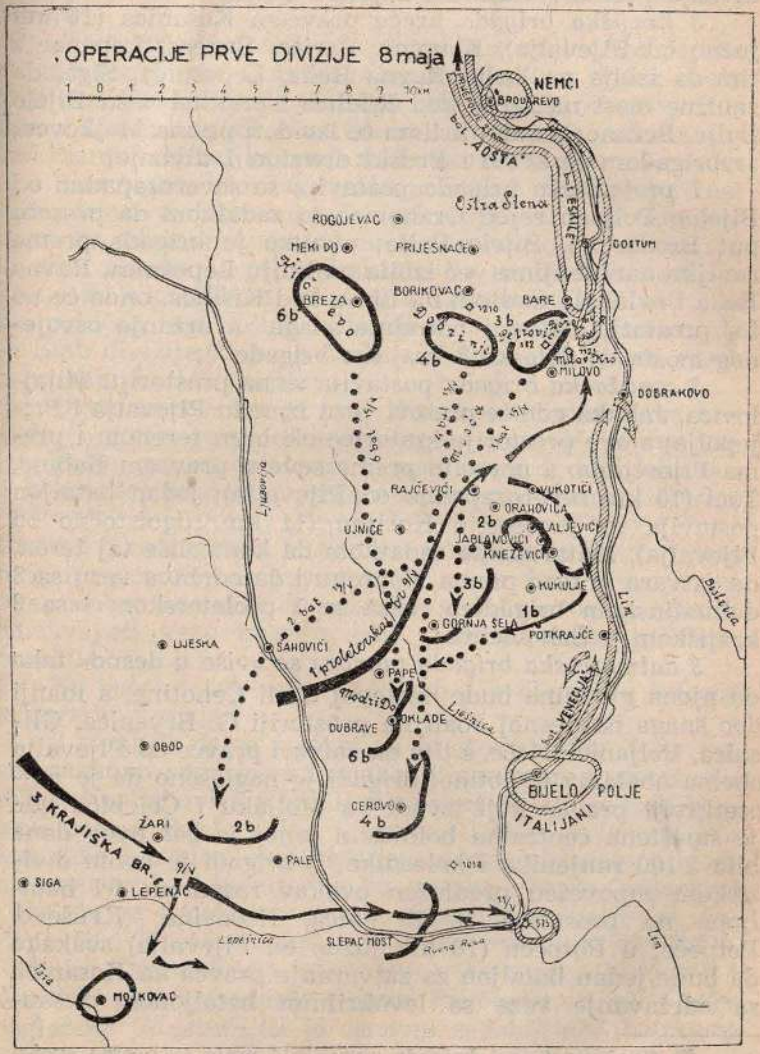
OPERACIJE PRVE DIVIZIJE 8 maja
NEMCI
BROD I REVO
AOSTA
Crna Glava
ROGOJEVAC
MEMIDO
PRIJESNAČE
GOSTUM
BORIKOVAC
BREZA
BARE
MILOVO
DOBRAKOVO
RAJČEVIĆI
ORAHOVICA
UJNIĆE
KNEŽEVIĆI
KUKULJE
GORNJA SELA
POTKRAJČE
LJESKA
ŠAHOVIĆI
PAPE
DUBRAVE
OBOD
ČEROVO
BIJELO POLJE
ITALIJANI
ŽARI
PALE
SIGA
LEPENAC
SLEPAC MOST
MOJKOVAC
3 KRAJIŠKA BR.
1 proleterska
Lim

Skica 3

u 18,30 časova izdao novu opštu zapovest za prikupljanje divizije prema Kolašinu i Bijelom Polju:

3 krajiška brigada kreće pravcem Kosanica (16 km južno od Pljevalja), Krupice, Barice, Burenj, Lepenac s tim da izbije na liniju Ravna Reka, Lepešnica, Siga, da zauzme most na Limu kod Kisilica i prekine vezu Bijelo Polje, Berane; desnim krilom će izviđati prema Mojkovcu; sa brigadom se kreće i Brdski divizion 1 divizije;

1 proleterska brigada postavlja se severozapadno od Bijelog Polja u rejon Orahovice sa zadatkom da preseče put Brodarevo, Bijelo Polje; ukoliko je brigada prema ranijim naređenjima već izbila na liniju Lepešnica, Ravna Reka i ovladala mostom na Limu kod Kisilica, onda će na toj prostoriji ostaviti potrebne snage za držanje osvojenog mosta do dolaska 3 krajiške brigade[50]);

3 sandžačka brigada postavlja se na prostoriju Mijajlovica, Jabuka gde će preseći vezu između Pljevalja i Prijepolja; s ove prostorije krstariće okolnim terenom i prema Pljevljima, a naročito prema severu pravcem Babine, Toci (10 km severozapadno od Pljevalja); jedan bataljon postavlja na prostoriju Korijen (11 km jugoistočno od Pljevalja), Mataruge sa zadatkom da kontroliše taj teren, da zatvara pravac prema Kovrenu i da održava vezu sa 3 dalmatinskom brigadom; veza sa 1 proleterskom i sa 3 krajiškom u Šahovićima;

3 dalmatinska brigada pomera se »više u desno« tako da njena glavnina bude na levoj obali Čehotine, a manji deo snaga na desnoj obali na prostoriji G. Brvenica, Glisnica, Boljanići, Krče, s tim da zatvori pravce od Pljevalja obema obalama Čehotine; brigadi je naglašeno da je najosetljiviji pravac koji izvodi ka Meljaku i Čelebiću gde je smeštena centralna bolnica u kojoj je baš ovog dana bilo 3.100 ranjenika i bolesnika;[51]) brigadi je ovom diviziskom zapovešću predložen ovakav raspored: tri bataljona na prostoriji D. Brvenica, Hoćevina, Kruševo, Potpeće; u Potpeću (10 km južno od Pljevalja) svakako da bude jedan bataljon za zatvaranje pravca ka Kosanici, za održavanje veze sa levokrilnim bataljonom 3 san-

[50]) Ovaj most je 1 brigada porušila 7 maja — prema svojoj sopstvenoj relaciji.

[51]) *V. Dedijer*, Dnevnik II, s. 252.

džačke brigade i za bočni udar u slučaju da neprijatelj pokuša prodor ka Meljaku; veza sa 3 sandžačkom u Maoču;

6 bosanska brigada ostaje na dosadanjim položajima da zatvara pravac Goražde, Čajniče, da čuva desnu obalu Drine od Ustikoline do Goražda i da se osigura prema Rudom i Limu; brigadi je naređeno da preuzme i sektor Kovač Planina, Metaljka; veza sa 3 dalmatinskom na Kovaču;

Sem toga, ovom zapovešću je Štab 1 divizije naredio: da se drumovi dobro zapreče i poruše; da se preduzmu sve mere za odbranu iz vazduha, a naročito da se čuvaju u tajnosti smeštaj i pokreti trupa; da se hirurška sekcija krene sa 3 krajiškom, da se diviziska bolnica, u kojoj je bio priličan broj teških bolesnika, premesti u Barice; da se Štab divizije krene 8 maja u Maoče, a zatim na otsek 1 proleterske i 3 krajiške;

Ovom zapovešću je 1 divizija uputila samo dve brigade (1 proletersku i 3 krajišku) na front Mojkovac, Bijelo Polje, dok su ostale tri (3 sandžačka, 3 dalmatinska i 6 bosanska) imale da osiguraju severni sektor slobodne teritorije od Drine pa gotovo do Prijepolja. Treća dalmatinska i 6 bosanska su bile suviše udaljene da bi se s njima moglo neposredno rukovoditi, pa im je Štab divizije dao punu slobodu da rade »samostalno u duhu ovog naređenja, održavajući vezu između sebe i sa susednim jedinicama«.[52])

Na osnovu ove zapovesti Štab *1 proleterske brigade* je naredio 8 maja:

3 bataljon da se postavi na prostor Oklade (5 km severozapadno od Bijelog Polja) radi zatvaranja pravca Bijelo Polje, Šahovići; 6 bataljon na prostor Ujniće radi kontrole pravca Bijelo Polje, Lješnica, Ujniće, tj. levom obalom reke Lješnice; ovaj bataljon ujedno obrazuje brigadnu rezervu; 2 i 4 bataljon da se postave u rejon Orahovice, s tim da se 4 bataljon smesti u zaseocima Laljevići, Jablanovići i Kneževići radi zatvaranja pravca Bijelo Polje, Kukulje, Orahovica, a 2 bataljon u zaseocima Rajčevići i Vukotići radi zatvaranja pravca Prijepolje, Bijelo Polje; naglašeno je zatim, da je osnovni zadatak oba bataljona

[52]) *1 proleterska divizija*, Op. br. 200 od 7. V. — 4/2a, K. 709.

presecanje komunikacije Bijelo Polje, Prijepolje i da je u tu svrhu treba temeljito porušiti; 1 bataljon da se smesti u rejonu Mioče (11 km severno od Bijelog Polja) radi sadejstva sa 2 bataljonom ako neprijatelj bude krenuo iz Prijepolja, ali će intervenisati i u slučaju jačeg ispada iz Bijelog Polja; Protivkolska četa podeljena je između 2 i 4 bataljona, Brdska baterija upućena je sa 6 bataljonom, Sanitet sa 3 bataljonom, Intendantura sa 1 bataljonom, a Štab brigade sa 6 bataljonom.

Predviđeno je da brigada krene na ovu prostoriju 9 maja počev od 8 časova: 4 i 2 bataljon u 8 časova u jednoj koloni pravcem Šahovići, Orahovica; 6 bataljon u 10 časova, 3 bataljon u 12 časova, a 1 bataljon da najpre zauzme položaj za zatvaranje pravaca Mojkovac, Šahovići i Mojkovac, Barice do dolaska 3 krajiške brigade.[53])

Već 10 maja je 1 brigada postigla veliki uspeh na putu Bijelo Polje, Prijepolje. Naši izveštaji su o tome sumarni. Iznose da je 1 brigada potpomognuta milicionerima na putu Bijelo Polje, Prijepolje razbila jednu italijansku kolonu i da je pri tome ubila 150, zarobila 70 ljudi, zaplenila prilične količine oružja i spreme, uništila 19 kamiona i da je 12 maja još vodila borbu sa naknadnim pojačanjima.[54])

Italijanski izveštaji su potpuniji. Iznose da je jedna njihova autokolona, praćena jednom četom, napadnuta 10 maja u 12 časova kod Dobrakova (12 km severno od Bijelog Polja) na maršu od Prijepolja za Bijelo Polje; pratnja se uporno branila nekoliko sati pa se u grupama sklonila u stenje gde je nastavila borbu; jedan nemački odred koji je dojurio iz Brodareva morao je da se povuče sa gubicima; bataljon Eksile (bez jedne čete), koji je u to vreme transportovan na automobilima od Višegrada za Pljevlja, upućen je iz Prijepolja na lice mesta; u toku noći stigao je na k. 1123 (Milov Krš, 2 km severozapadno od Dobrakova) i degažovao 205 vojnika i 35 ranjenika koji su upućeni u Brodarevo, ali je još ostalo nekoliko grupa koje su se uporno branile; ujutro 11 maja upućen je

[53]) *1 proleterska brigada*, br. 457 od 8. V. — 5/2a, K. 709.
[54]) *Vrhovni štab*, depeša od 12. V. — neregistrovana. *1 proleterska divizija:* depeša od 12. V. — neregistrovana; naređenje od 11. V. — 6/2a, K. 709.

prema Dobrakovu jedan bataljon iz Bijelog Polja; ovog dana bataljon Eksile stigao je do Dobrakova gde je pokušao da spase automobile, ali su mu naši presekli put zauzevši k. 1123, posle čega je ovamo upućen bataljon Aosta (iz Prijepolja), dok je u Prijepolju otpočelo formiranje kolone od 3 bataljona radi dejstva zapadno od tesnaca Bare (3,5 km severozapadno od Dobrakova); 11 maja u 17 časova bataljon Eksile je odbio naš jak napad u rejonu k. 1123, a sat kasnije probio se do njega bataljon Aosta koji je prethodnog dana u 24 časa stigao do Bara gde je bio napadnut; bataljon divizije Venecija koji je upućen iz Bijelog Polja naišao je na jak otpor zapadno od Potkrajca (5 km severno od Bijelog Polja), pa se povukao u Bijelo Polje bez gubitaka; ujutro 12 maja, pošto su pretrpeli još nekoliko napada, bataljoni Eksile i Aosta uspeli su da se izvuku iz dodira i povukli se u Brodarevo gde su stigli istog dana u 15 časova. Oba bataljona beleže u svemu 7 mrtvih, 45 ranjenih i jednog nestalog. Italijanski izveštaji ne govore mnogo o gubicima autokolone i njene pratnje; pominju onih 35 ranjenika koji su evakuisani u Brodarevo i još 100 nestalih.[55])

Nemački izveštaji ne pominju njihovu intervenciju iz Brodareva 10 maja, samo registruju da je tog dana jedna italijanska kolona od 150 ljudi zarobljena severno od Bijelog Polja.[56])

Posle uspešnog napada na italijansku kolonu u tesnacu Bare, 1 brigada je zauzela još povoljniji položaj za zatvaranje pravca Brodarevo, Bijelo Polje da bi sprečila dolazak neprijateljskih trupa u Bijelo Polje »u vezi daljih naših namera prema Bijelom Polju« — kako se to kaže u njenoj zapovesti. U tome cilju su 3,4 i 6 bataljon postavljeni na položaje frontom prema severu, a 1 i 2 bataljon su ostavljeni prema Bijelom Polju, u ovom rasporedu: 3 bataljon smešten je na prostoriji Milovo, Bare s tim da drži položaj Gradina (1011), Boroki Rog, Milov Krš, Petrović (882) i da kontroliše pravac od Gostuna; 4 bataljon smešten je u selu Dobrinju s tim da drži

[55]) *XIV korpus:* br. 3762, 3806, 3854, 3898, 3920/op. 52 B/13,
[56]) *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj,* Ia br. 2336/43 — 12/1, K.23. *Nemački general u NDH:* bilteni od 12, 13 i 14 maja — neregistrovani; Izveštaj Ia, br. 2610/43 — 12/1, K. 23.

položaj na Borikovcu (1210) i da kontroliše pravac Prijesniče (5 km južno od Brodareva), Oštra Stena, Brodarevo; 6 bataljon raspoređen je u selu Kičevu sa zadatkom da kontroliše pravac Breze, Meki Do, Rogujevac; 1 bataljon smešten je u Gornja Sela da kontroliše pravac niz reku Lipnicu ka Bijelom Polju; 2 bataljon ostavljen je u Orahovici takođe radi kontrole pravca od Bijelog Polja.[57])

Ali već idućeg dana, 14 maja u 9,30 časova, Štab 1 divizije naredio je 1 brigadi da postavi deo snaga oko sela Pape radi zatvaranja pravca Bijelo Polje, Šahovići, sa koga treba da se povuku delovi 3 krajiške koja je dobila naređenje da preduzme čišćenje četničkih bandi na desnoj obali Ravne Reke.

Međutim, uskoro je moralo stići još neko naređenje 1 divizije jer je Štab 1 brigade istog dana u 22,45 časova naredio da se brigada sasvim pomeri prema jugu: 3 bataljon upućen je u Gornja Sela sa zadatkom da kontroliše drum Bijelo Polje, Brodarevo i da osmatra sela između Bistrice i Lima; 6 bataljon upućen je na prostoriju Oklade, Modri Do (6 km severozapadno od Bijelog Polja), a 4 bataljon u Cerovo (4 km jugozapadno od Bijelog Polja) sa zadatkom da zatvaraju pravac Bijelo Polje, Šahovići; 2 bataljon postavljen je na prostoriju Žari, Pale radi zatvaranja pravca most kod k. 575, Slepac Most; 1 bataljon upućen je u selo Pape kao brigadna rezerva za oba pravca: Bijelo Polje, Šahovići i Slepac Most, Šahovići; sa 1 bataljonom upućena je i Brdska baterija, dok je Protivtenkovska četa dodeljena 2 bataljonu; Štab brigade je trebalo da dođe u Dubrave (3 km jugoistočno od Šahovića).[58])

Ovo naređenje je moralo zateći jedinice 1 brigade u rasporedu po prethodnom naređenju jer je bilo dovoljno vremena za njegovo izvršenje. Pokret po poslednjem naređenju nije mogao otpočeti mnogo pre 15 maja izjutra.

Prema naređenju Štaba 1 divizije od 7 maja, *3 krajiška* je krenula 8 maja izjutra pravcem Potpeće, Kosanica i do mraka je stigla na prostoriju Zajedni Do, Trebljevine, Kutuša gde je zanoćila; samo je 4 bataljon, koji

[57]) *1 proleterska brigada*, br. 462 od 13. V. — 7/2a, K. 709.
[58]) *1 proleterska brigada*, br. 464 — 9/2a, K. 709.

je pošao kasnije, zanoćio kod Kosanice. Idućeg dana brigada je nastavila pokret pravcem Krupice, Barice na prostoriju Siga, Lepenac, Obod, Lijeska gde je prenoćila, a 10 maja brigada je zauzela položaje prema Bijelom Polju, prema mostu na utoku Ravne Reke i prema Mojkovcu.

U duhu ranijeg naređenja Vrhovnog Štaba 3 krajiška brigada je noću 11/12 maja preduzela akciju za ovladivanje mostom na Limu kod k. 575. Radi olakšanja ove akcije Štab 1 divizije je naredio 1 brigadi da preko cele noći vrši demonstrativan napad na Bijelo Polje, a uz sadejstvo Brdske baterije kojoj je dopušteno da utroši po 5 zrna na top. Naglašeno je naročito da likvidacija Bijelog Polja ne dolazi u obzir.[59])

Treća krajiška je izvršila napad na most sa 1 i 3 bataljonom 11 maja u 21 čas uz jače osiguranje prema Bijelom Polju i Bjelasici. Napad nije uspeo jer se neprijatelj nalazio na jako utvrđenim položajima. U toj akciji brigada je imala jednog mrtvog i 3 ranjena.[60])

Ovaj napad pominju i italijanski izveštaji, navodeći da su partizani pokušali da izoluju posadu mosta ali da su u tome sprečeni intervencijom jednog bataljona iz Bijelog Polja. Tom prilikom su Italijani po sopstvenom izveštaju popalili kuće komunista.

O demonstrativnom napadu na Bijelo Polje nema naših izveštaja. Italijani kažu samo da je naša artiljerija noću na 12 maj otvarala vatru na Bijelo Polje sa k. 1038 i da je ućutkana dejstvom njihove artiljerije (ona je verovatno zaćutala jer je utrošila onih 5 metaka odobrenih na top), a da je napad izveden 12 maja u 0,20 časova i odbijen. Ne može se oceniti da li je ovaj demonstrativan napad imao kakvog uticaja na borbe kod Dobrakova ili na utoku Ravne Reke.[61])

U toku 13 maja oko 150 italijanskih vojnika sa tri tenka krenuli su od mosta kod k. 575 prema Slepac Mostu; njih su Krajišnici lako odbili. Idućeg dana ostala je 3 krajiška na istim položajima. Dan kasnije, 15 maja, Štab 1 divizije naredio je 3 krajiškoj da, pored zatva-

[59]) *1 proleterska divizija,* naređenje od 11 maja — 6/2a, K. 709.

[60]) *3 krajiška brigada,* izveštaj od 20. V. 34/2, K. 711.

[61]) *XIV korpus:* br. 3806, 3854/op — 52 B/13.

ranja pravaca prema mostu na k. 575 i prema Kolašinu, preduzme čišćenje četnika na desnoj obali Ravne Reke.[62])

O radu *3 sandžačke brigade* nema naših podataka. Iz neprijateljskih izveštaja vidi se da je ona postupila po naređenju 1 divizije od 7 maja i da je presekla komunikaciju Pljevlja, Prijepolje. Italijanski izveštaji tvrde da je 10 maja jedan ojačani bataljon upućen (verovatno iz Pljevalja) u rejon Mijajlovice (6 km istočno od Pljevalja) i da je potisnuo jednu partizansku brigadu prema Obardu (13 km jugoistočno od Pljevalja). Ali, izgleda, da ovaj ojačani bataljon nije mogao otvoriti put Pljevlja, Prijepolje, jer jedan italijanski izveštaj od 14 maja navodi da se u Prijepolju grupišu bataljoni koji su dejstvovali u tesnacu Bare (Aosta i Eksile), kako bi mogli da budu upućeni u pravcu Jabuke radi uništenja dveju partizanskih brigada koje su tamo zabeležene i radi omogućavanja snabdevanja Pljevalja.[63])

Treća dalmatinska brigada je na osnovu naređenja Štaba 1 divizije od 7 maja krenula noću 8 maja iz Zavajita i do zore stigla na prostoriju Glisnica, D. Brvenica, Hoćevina i verovatno je zauzela raspored s obe strane Čehotine koji joj je predložio Štab divizije. Njen rad kao i rad *6 bosanske brigade* u ovom periodu prikazaće se kasnije kada bude govoreno o borbama oko Foče.

U svemu, 1 proleterska divizija je 15 maja bila orijentisana na front Bijelo Polje, Mojkovac sa dvema brigadama (1 proleterska i 3 krajiška), a jednom brigadom je presecala put Pljevlja, Prijepolje i osiguravala pravac Pljevlja, Šahovići. Štab divizije je bio u Šahovićima sudeći po jednoj njegovoj depeši. Štab 1 divizije je očekivao dolazak 3 dalmatinske brigade u rejon Šahovića, ali nema podataka o tome da li je toj brigadi stvarno naređeno da se krene prema Šahovićima. U svakom slučaju 3 dalmatinska brigada nije krenula niti bi mogla bez smene da napusti otsek na koji je stigla 8 maja ujutro.[64])

---

[62]) *1 proleterska divizija*, naređenje od 14. V. — 8/2a, K. 709. *3 krajiška brigada*, izveštaj od 20. V. — 34/2, K. 711.

[63]) *XIV korpus:* br. 3702 i 3898/op — 52 B/13.

[64]) *1 proleterska divizija:* depeše od 14 i 15. V. — neregistrovane.

2) *Operacije 2 divizije*

Mnogo manje podataka ima o radu 2 divizije posle odluka Vrhovnog štaba od 8 maja, ali se jasno vidi njeno grupisanje prema Kolašinu.

Još 8 maja, verovatno sa Šćepan Polja, komandant 2 divizije je naredio depešom da se 1,2 i 4 bataljon *4 proleterske brigade* prebace u Strug (9 km jugoistočno od Šavnika); 3 bataljon da ostane u rejonu Lukova; dva bataljona *2 proleterske* da budu na prostoru Gornje Polje, Javorak; a *5 crnogorska* na prostoru Nikšić, Gvozd (14 km severoistočno od Nikšića). Idućeg dana je Vrhovni štab naredio da se Štab 2 proleterske brigade uputi na Šćepan Polje; a Štab 2 divizije je naložio da se 1 i 2 bataljon 2 brigade prebace na Lipovu Ravan (15 km severno od Nikšića) i Šipačno radi zatvaranja pravca od Nikšića. Tri dana kasnije, 12 maja, naredio je Vrhovni štab da se *2 dalmatinska brigada* uputi pravcem Tepca, Žabljak, Boan.

Pokret 2 divizije prema Kolašinu otpočeo je 12 maja ili dan ranije. U svakom slučaju je 7 krajiška 11 maja razbila četnike na Vratlu (15 km severozapadno od Kolašina) i izbila u G. Lipovo. Četvrta proleterska krenula je pravcem Sirovac (4 km jugoistočno od Boana), Dragovića Polje i izbila na liniju Sto (2172), Konjev Laz (1483) savlađujući četnički otpor. Ona je upućena ka Crkvini (6 km jugozapadno od Kolašina) i Liješnju gde je prema marševskom planu imala da stigne 13 maja pred mrak.[65])

Prema naređenju Štaba 2 divizije od 10 ili 11 maja, formirana je, pod zamenikom komandanta 4 proleterske brigade, Udarna grupa sastavljena od 3 bataljona 4 proleterske i 2 i 4 bataljona 5 crnogorske brigade, kojoj su se pridružila dva slaba bataljona Zetskog odreda od oko 120 ljudi. Udarna grupa krenula je 12 maja iz Lukova za Nikšićku Župu gde joj se pridružiše još oko 30 do 40 lokalnih partizana koji su ušli u sastav 3 bataljona 4 proleterske brigade. Pred veče 12 maja Udarna grupa je nastavila pokret iz Nikšićke Župe pravcem Jerinin Grad, Turija, Radovče.

---

[65]) *2 proleterska divizija:* depeša od 8. V. — neregistrovana; izveštaj Vrhovnom štabu od 14. V. — 9/3a, K. 731. *Vrhovni štab:* depeše od 9, 12 i 13. V. — neregistrovane.

U rejonu Radovča i Kopilja prikupljalo se po italijanskom naređenju, blizu 4.000 četnika radi upotrebe kod Nikšića i Kolašina koji su u to vreme bili najviše ugroženi. Na te četnike udarila je Udarna grupa već u zoru 13 maja između Pantelijevog Vrha (8 km severoistočno od Spuža) i Ilijinog Vrha (5 km severozapadno od Bioča). Angažovani su u početku 3 bataljon 4 brigade i 4 bataljon 5 brigade, 2 bataljon 5 brigade zadržan je u re-

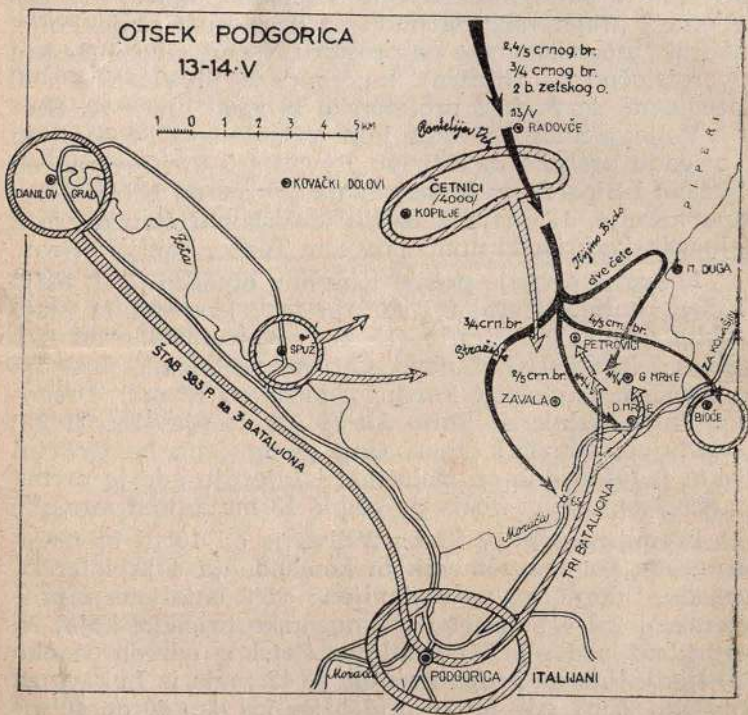

Skica 5

zervi, a Zetski odred se zabacio četnicima za leđa. Po podne oko 13 časova uveden je u borbu i 2 bataljon 5 brigade, a do mraka su četnici bili primorani da se glavninom povuku u Bioče, a deo je otstupio za Podgoricu (danas Titograd).

Na ovaj naš duboki prodor Italijani su odmah reagovali i noću 13/14 maja, uputili su kamionima Štab 383 puka sa 3 bataljonom iz Danilovgrada u Bioče sa zadatkom, da se u zoru 14 maja prebace u zonu Ilijinog Brda i da odavde krenu u protivnapad zajedno sa četnicima, od kojih je jedan bataljon pošao (verovatno iz Spuža) da zauzme Stražište.[66])

Idućeg dana, 14 maja, Udarna grupa je uputila dve čete 4 bataljona 5 brigade u Pipere (u rejon manastira Duga?) radi političkog rada i mobilizacije meštana, a 3 bataljon 4 brigade u Kovačke Dolove (6 km severoistočno od Danilovgrada) sa istim zadatkom, dok su ostale snage (2 bataljon 5 brigade i dve čete 4 bataljona) ostale u rejonu Zavalja i Petrovića. U međuvremenu su naišli Italijani i sa druma razvili se prema frontu Petrovići, Mrke. Drugi bataljon je stupio s njima u borbu oko 15 časova u rejonu Mrka, a čete 4 bataljona su ih zadržale na prilazima Petrovića sve do noći. U toku noći deo 2 bataljona prodro je na drum, uništio jednu neprijateljsku bateriju i presekao otstupnicu Italijanima koji su se nalazili kod Petrovića. Padom mraka i dve čete 4 bataljona se prebaciše preko druma u severni deo Bioča gde su takođe likvidirale jednu bateriju. Preostale dve čete 4 bataljona stigle su u međuvremenu iz Piperskog manastira i stupile u borbu sa Italijanima kod Petrovića, dok je 3 bataljon 4 brigade oko 3 časa izjutra presekao put između Podgorice i Bioča kod Smokovca (k. 65, na Morači). Na taj način noću 15/16 maja Italijani su bili razbijeni u dve grupe i opkoljeni, jedna grupa kod Petrovića (verovatno 3 bataljon 383 puka), a druga kod Mrka (verovatno Štab 383 puka sa delovima u neposrednom sastavu).

Ova akcija Udarne grupe može da se dovede u sklad sa osnovnom operativnom idejom — probijanje preko Kolašina za Metohiju, samo tako ako joj je stavljeno u zadatak da spreči intervenciju Italijana iz Podgorice prema Kolašinu. No pri tome treba imati na umu da se kod Bioča ne može sprečiti intervencija neprijatelja pravcem Andrijevica, Mateševo, Kolašin. Za izolovanje Ko-

[66]) *R. Jovanović*, Borba 5 proleterske na Bioču maja 1943, »Narodna armija« br. 173 od 17 juna 1947. *V. Dedijer*, Dnevnik II, s. 269. *XIV korpus:* br. 3920, 3963/op — 52 B/13.

lašina s juga bolje bi odgovarali položaji između Mateševa i Kolašina. Doduše, mogućno je dejstvovati iz Bioča prema Mateševu radi pritiska na Kolašin s juga, ali bi se takav široki obuhvat mogao odobriti samo kada bi bilo dovoljno snaga i za neposredni napad na Kolašin. Možda je trebalo da ove snage zauzmu Plav i Gusinje radi spajanja sa albanskim partizanima. U nedostatku dokumenata izgleda ipak najverovatnije da je ova operativna diverzija preduzeta radi uništenja neprijatelja koji je na položajima oko Bioča pružao za to povoljnu priliku. Time se je četnicima zadao još jedan udar pred očima njihovih zaštitnika. To je bilo od velikog interesa za razvoj ustanka u Crnoj Gori, a i u susednoj Albaniji gde je taj uspeh morao da odjekne. Ali, kako ćemo kasnije videti, ova naša diverzija prema Podgorici izazvala je bojazan kod Nemaca da se mi probijemo u Albaniju, pa su oni dobrim delom izmenili svoje dispozicije u samom početku ofanzive.

Haubički divizion Vrhovnog štaba upućen je, takođe prema jugoistoku po naređenju Vrhovnog štaba od 4 maja. Idućeg dana, pošto je artiljeriski materijal podešen za brdski transport, divizion je krenuo pravcem Bastasi, Uzlup, Unište gde je stigao 8 maja posle vrlo teškog marša po planinskim stazama, uz veliku pomoć meštana i njihovih zaprega. Bio je to znatan marševski podvig.[67])

Do 15 maja je prema Kolašinu prikupljeno, dakle, pet brigada, dve severno (1 proleterska i 3 krajiška), a tri zapadno od grada (7 krajiška, 4 proleterska i 2 dalmatinska). Ostale snage su bile angažovane u velikom luku obeleženom uglavnom linijom Prijepolje, Pljevlja, Foča, Avtovac, Nikšić, pred nadmoćnijim, mestimično i vrlo aktivnim neprijateljem. Izuzev ona tri bataljona angažovana u rejonu Bioča, nije bilo mogućno da se pred Kolašin i Mojkovac koncentrišu mnogo jače snage, bez opasnosti za sigurnost ranjenika i operacije uopšte. Vrhovni štab nije više raspolagao nikakvom rezervom, jer je 3 i 5 bataljon 2 proleterske brigade morao da upotrebi prema Foči, naročito posle odlaska 2 dalmatinske

[67]) *Haubički divizion Vrhovnog štaba*, Pov. br. 40 od 8. V. — 38/3a, K. 9.

brigade. Stoga je Vrhovni štab naredio, još 14 maja, da se 17 maja izvede napad na Kolašin sa snagama koje su tu bile prikupljene. Izrada detaljnog plana poverena je Štabu 2 divizije. Vrhovni štab je predvideo samo da 1 divizija prethodno likvidira Mojkovac i da obe divizije grupišu svoje glavne snage na desnoj obali Tare, kako radi udara i obuhvata neprijatelja, tako i radi zaštite svojih bokova od Berana. Naročito je naglašeno da se posveti posebna pažnja koordinaciji napada.

Vrhovni štab se u to vreme premestio u Đurđevića Taru.[68])

3) *Borbe oko Foče*

Dok su se 1 i 2 divizija spremale da napadnu Mojkovac i Kolašin, severozapadni front slobodne teritorije bio je pod jakim neprijateljskim pritiskom.

Borbena grupa Rogatica, ili tačnije 369 divizija (operacijama oko Foče upravlja već njen Štab iz Goražda gde pristižu i ostali delovi divizije), je 8 maja, po sopstvenom izveštaju, zauzela uz otpor k. 527, Crni Vrh (1113) i k. 1055 (sve oko 3 km južno od Foče); jedno njeno patrolno odeljenje je navodno ovog dana iznenadilo i uništilo jednu našu manju grupu na k. 844 (3 km jugoistočno od Ustikoline); jedno izviđačko odeljenje je na pravcu Goražde, Čajniče došlo u dodir sa našim snagama 5 km jugoistočno od Goražda. Ovog dana stigao je u Ustikolinu i 1 bataljon 369 puka.

Devetog maja 369 divizija nameravala je da zauzme most kod Broda i da dejstvuje iz Foče u pravcu istoka i severoistoka. Ali njen izveštaj od 10 maja ne govori ništa o akcijama nego navodi samo da partizani južno od Foče drže liniju: južna obala Bistrice, Brod, južno od Ledina, k. 1055, Barakovac, a da jugoistočno od Goražda ima 500 partizana. Izviđačka odeljenja ove divizije izbila su ovog dana 13 km istočno od Foče bez dodira sa našim snagama. Ni idućeg dana, 10 maja, 369 divizija se nije pomerala. Konstatovala je samo da se neposredno zapadno od Kozare (8 km jugoistočno od Goražda) nalaze na po-

---

[68]) *Vrhovni štab:* dve depeše od 14 i dve od 15. V. — neregistrovane.

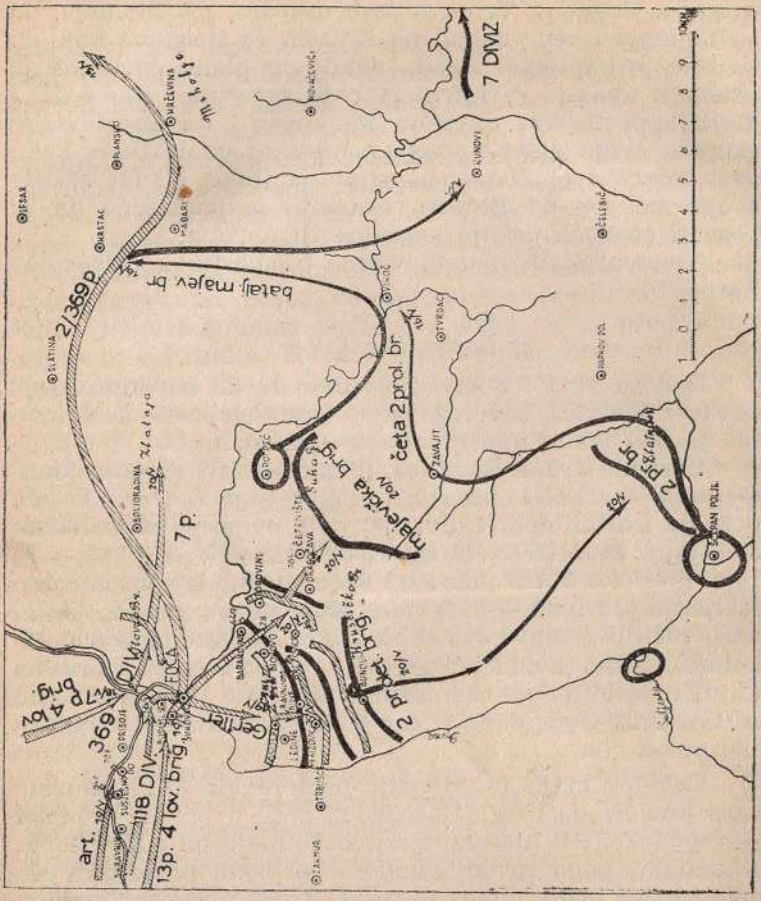

Skica 6a — Borbe oko Foče 14—20. V.

ložajima oko 200 naših ljudi. Ovog dana je 3 četa 202 oklopnog bataljona stigla iz Sarajeva u Goražde. Jedan nemački avion srušio se severozapadno od Ustikoline.

Aktivnost neprijatelja navela je Vrhovni štab da objedini sve naše snage koje su operisale na frontu Goražde, Foča. Stoga je, 10 maja, Vrhovni štab naredio da se formira *Drinska operativna grupa* pod Štabom 2 proleterske brigade u koju su, sem *2 proleterske*, ušle i 6

bosanska i Majevička brigada. Zadatak je ove nove operativne grupe da obezbeđuje zapadni deo Sandžaka prema Drini, a naročito da spreči ispade neprijateljskih garnizona iz Foče i Goražda ka Čajniču, Čelebiću i Šćepan Polju. U tome cilju je Vrhovni štab predvideo: da 6 brigada zauzme raspored na prostoru Metaljka, Čajniče, Ifsar, Miljeno sa glavninom prema Goraždu, s tim da kontroliše desnu obalu Drine od Ustikoline do Goražda i ne dozvoli neprijatelju da se prebaci na desnu obalu, a u isto vreme da kontroliše i prostoriju između Drine, donjeg toka Lima i puta Čajniče, Goražde; 2 proleterska i Majevička brigada da se rasporede na prostoriji Boljoradina, Brusna, Dragočava, Bunovi, sa glavninom na levoj obali Čehotine i sa zadatkom da sprečavaju ispade neprijatelja iz Foče, bilo u pravcu Han Sohe i Vikoča, bilo u pravcu Zavajita i Bastasa; kod Šćepan Polja da bude stalna posada od jednog kombinovanog bataljona 2 proleterske i Majevičke brigade čiji je zadatak da ne dozvoli neprijatelju da pređe Pivu od Šćepan Polja do Mratinja zaključno i da kod Paklišta održava vezu sa 10 hercegovačkom brigadom; kod Bastasa da bude jedna četa za kontrolu desne obale Drine od Šćepan Polja do Čelikovog Polja. Vrhovni štab je naročito upozorio na potrebu izviđanja i obezbeđenja potsećajući da je neprijatelj lukav i prepreden, drzak i nasrtljiv. U tome cilju je preporučio da se na pretstražnim položajima drže manja odeljenja sa automatskim oružjem, za koja izraditi bunkere naročito kod Bastasa i na Šćepan Polju gde su uslovi za odbranu bili povoljni, a da se glavnine drže po mogućstvu van dejstva neprijateljske artiljeriske vatre, na pogodnim i zaklonjenim mestima gde se mogu odmarati, ali, odakle mogu brzo intervenisati u ma kom pravcu kao rezerva. Vrhovni štab je naročito naglasio da se oko Čelebića i u Pivi na Rudinama nalaze naše bolnice i da Drinska operativna grupa ustvari zaštićuje bolnice, ali joj je stavio u zadatak i da mobiliše što više sposobnog ljudstva. Najzad, Vrhovni štab je stavio u izgled da će 7 divizija doći na prostoriju Boljanići, Lisnica, Brvenica, Hoćevina, Potpeće.[69])

[69]) *Vrhovni štab*, naređenje od 10 maja — 58/1a, K. 7.

Drinska operativna grupa stupiće u akciju tek za koji dan, kada se na tome pravcu bude angažovala glavnina 2 proleterske brigade. U međuvremenu, 11 maja, jedan ojačani bataljon iz sastava 369 divizije krenuo je iz Foče u nasilno izviđanje pravcem Dragočava, Kruščica (5 km južno od Foče) koju je zauzeo u 8 časova posle artiljeriske pripreme; tu je ovaj bataljon, navodno, odbio dva naša protivnapada. No, kako se pojaviše nove naše snage, bataljon se povukao, plativši ovaj prodor u slobodnu teritoriju, prema sopstvenom izveštaju, sa 3 mrtva, 22 ranjena (među njima i komandant bataljona) i 4 nestala. Ovom prilikom je Štab 369 divizije bio prinuđen da konstatuje da se partizani bore žilavo i disciplinovano i da se ne predaju.

Za 12 maj 369 divizija je predvidela izviđanje južno od Foče i u pravcu Čajniča. Sa 2 bataljonom 750 puka projektovala je napad na jedno naše uporište zapadno od Brodskog mosta, a ujedno i vazdušni napad u rejonu Broda. Stvarno, 12 maja je izveden jak vazdušni napad južno od Broda koji je, prema oceni Štaba 369 divizije, pokolebao naše snage, a 2 bataljon 750 puka javlja da nas je potisnuo sa k. 956 (2,5 km zapadno od Broda). Ovog dana je 2 divizion 369 artiljeriskog puka (bez 2 baterije) stigao u Foču; 2 baterija je ostala u Goraždu.

U toku 13 maja Štab 750 puka sa 1 bataljonom stigao je u Foču preko Goražda i Ustikoline; tu se nalazio i 2 bataljon istog puka. Štab 750 puka primio je komandu u Foči, a Štab 369 puka se sa 3 bataljonom prebacio u Ustikolinu.

Idućeg dana, 14 maja, 369 puk je zauzeo Kapak (1203), k. 1261 i Goli Vrh (sve oko 4 km južno od Hana Osanice) potisnuvši 1 bataljon Majevičke brigade prema Ifsaru. Njemu je pritekao u pomoć jedan bataljon 6 bosanske. Noću 14/15 maja 1 i 2 bataljon 6 brigade napustili su Ifsar i postavili se na Crnom Vrhu i Ilisiji da zatvore pravac Foča, Brusna, Ponikve, Čajniče i pravce iz doline Čehotine prema Čajniču; 3 bataljon je još dan ranije napustio položaje kod Potkozare i zauzeo položaj južno od Čajniča. Na taj način napušteno je Čajniče, ali

će neprijatelj ući u grad tek idućeg dana. O rasporedu 1 bataljona Majevičke brigade posle napuštanja Golog Vrha nema podataka.[70])

Uopšte, o ovim događajima ima malo naših podataka. Neprijatelj se još žalio na naše vatrene prepade na put Goražde, Foča. Borbe kod Kruščice 12 maja vodile su, izgleda, jedinice 2 dalmatinske brigade kojoj je pritekla u pomoć Majevička brigada. Tek potom je 2 dalmatinska krenula preko Žabljaka za Boan.

Negde u to vreme stupila je u akciju Drinska operativna grupa. Moglo je to biti najranije 12 maja kada je Štab 2 proleterske brigade stigao na Šćepan Polje, ali su 3 i 5 bataljon 2 proleterske brigade verovatno angažovani nešto ranije; svakako 13 maja već su bili na položaju na Crnom Vrhu (1113); a 4 bataljon je 12 maja bio na Šćepan Polju. Štab Drinske operativne grupe je 14 maja stigao u Zavajit, a kada je saznao za povlačenje 1 bataljona Majevičke brigade, naredio je njenom štabu (koji se nalazio u Kruščici) da uputi jedan bataljon iz Kruščice preko Potpeći ka Brusnoj i Boljoradini (8 km jugoistočno od Ustikoline) da se poveže sa njenim 1 bataljonom i 6 brigadom. Drinska operativna grupa je stupila u dejstvo u pravi čas, uoči početka ofanzive.

Na Šćepan Polju i kod Bastasa je Pionirska četa Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba podizala solidne bunkere za automatsko oružje.[71])

---

[70]) *R. Petovar* (Šesta proleterska ..... s. 164) navodi da je 1 bataljon Majevičke brigade već 6 maja vraćen u sastav brigade.

[71]) *Vrhovni štab*, naređenje od 14. V. — Voj. muzej (neregistrovano). *Drinska operativna grupa*, izveštaj Vrhovnom štabu bez broja i datuma, ali verovatno od 15 ili 16. V. — 40/3a, K. 9. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj:* Ia 2308, 2336, 2351, 2367, 2398/43-11/1, do 14/1, K. 23; bilteni od 8 do 14. V. — neregistrovani. *Nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj:* Ia, 2590, 2610, 2629, 2641, 2663, 2689 — 11/1 do 14/1, 16/1, K. 23. *Izveštaji 369 divizije* od 9 do 15. V. — 10/1 do 16/1, K. 23. *Izveštaj 118 divizije*, od 12/13. V. — 15/1, K. 23. *Četvrta dom. lov. brigada*, Op. br. 603 od 28. V. — K. 57. *III domobranski Zbor*, Op. br. 2287 — 14/1, K. 23.

*
* *

Na levoj obali Drine neprijateljski pritisak na našu 7 diviziju bio je znatno slabiji.

U dodiru sa neprijateljem bila je samo *16 brigada*. Ona je 8 maja kod Đeđeva smenila Majevičku brigadu, da bi se ova mogla da prebaci na desnu obalu Drine, a 9 maja je celog dana vodila borbu sa neprijateljem koji je ispao sa desne obale preko neporušenog mosta kod Broda; neprijatelj je prešao i preko Bistrice, pa je tek onda odbijen sa osetnim gubicima. Ovu akciju je 369 divizija registrovala samo kao nameru, ali je mogućno da ju je izveo 2 bataljon 750 puka 118 divizije. *Sedma brigada* je održavala dodir sa četnicima kod Jelašce gde je 9 maja napadnuta. Idućeg dana je vidimo na prostoriji Jeleč, Rataj (4 km severoistočno od Jeleča). Osma brigada je 10 maja kod Konjskih Voda (10 km jugozapadno od Jeleča). Ranjenici i bolesnici divizije su dotle prebačeni na Šćepan Polje; na desnu obalu Drine prebačeni su i protivkolski topovi i rezervno oružje divizije.

Vrhovni štab je već bio doneo odluku da 7 diviziju prebaci u rejon Boljanića. Ona je na levoj obali Drine osiguravala samo ranjenike i bolesnike Centralne bolnice koji su se vrlo sporo evakuisali iz Belena (12 km uzvodno od Foče) na desnu obalu Drine. To je smisao naređenja Vrhovnog štaba od 10 maja u 22 časa koje predviđa: da se 16 i 8 brigada rasporede u selu Đeđevu i da zatvaraju pravac ka Trbušću (6 km uzvodno od Foče) radi zaštite bolesnika u Belenima; 7 brigada da se odmah prebaci u Zakmur (4 km zapadno od Trbušća) sa zadatkom da zatvori pravce ka Zakmuru od D. Budnja (8 km zapadno od Foče) i Rataja, a Štab divizije da bude u Ljubini. Vrhovni štab je naglasio da divizija obrati pažnju na svoje desno krilo, na Đeđevo, i da nikako ne dozvoli da neprijatelj prodre prema Trbušću i da ugrozi bolesnike. Vrhovni štab je ovim naređenjem postavio 7 diviziju frontom prema severu sa težištem na desnom krilu, ali ju je ujedno obavestio da će se jedan bataljon 10 hercegovačke brigade nalaziti na dan 10 maja u Vrb-

nici radi zatvaranja pravaca od Konjskih Voda i Zelengore i čuvanja leđa 7 divizije.

Do 11 maja 7 divizija je zauzela određeni raspored, ali 8 brigada nije došla u Đeđevo, nego je ostala u Vrbnici do 13 maja.[72])

No uskoro je Vrhovni štab morao narediti da se ova divizija prebaci na desnu obalu Drine, jer je 14 maja vidimo kako se prikupila u Čurevo; 15 maja kreće preko Pive i Tare za Šćepan Polje gde je zanoćila. Idućeg dana je nastavila pokret za Meljak.[73]) Nije jasno šta je bilo sa bataljonom 10 brigade koji je trebalo da se nalazi u Vrbnici. Možda nije ni stigao tamo, čime bi se objasnila činjenica što je 8 brigada ostala u Vrbnici uprkos naređenju Vrhovnog štaba. No ako je bio tamo, morao se uskoro vratiti u sastav svoje brigade na pravac Avtovac, Goransko, jer na levoj obali Drine posle odlaska 7 divizije nije bilo više naših trupa.

Na pravcima Gacko, Čemerno i Gacko, Goransko, kao i na pravcu Ulog, Kalinovik, nije se osećao nikakav pritisak. Posle deblokade Foče delovi divizije Mesina, Marke i Murđe se povukoše na liniju Bileća, Mostar. Četnički pritisak iz zone Kalinovika operativno nije se osećao. Dve četničke kolone od ukupno 2.500 ljudi spremale su se da 15 maja otpočnu čišćenje zone između Gackog i Foče: severna — pravcem Kalinovik, Konjske Vode, Vrbnica; južna — pravcem Gacko, Čurevo. Prema domobranskim izveštajima, 9 maja je kod Pričala i Jasika (1—2 km južno od Trnova) došlo do sudara između stotinu partizana i domobrana. Prema svima izgledima pravac Avtovac, Goransko je zatvarala 10 hercegovačka brigada. Prema italijanskim izveštajima ona je 14 maja napala četnike u zoni Ravnog i naterala ih da se povuku na liniju k. 1330 (7,5 km severoistočno od Gackog) Žanjevica, Berušica, Begluci, k. 1140, k. 1351 (4 km jugoistočno od Avtovca). Ovaj napad zadržao je izvesne ita-

[72]) *Vrhovni štab*, naređenje od 9. V. — Voj. muzej (neregistrovano). 7 *divizija*, izveštaj Vrhovnom štabu od 11. V. — 39/3a, K. 9.

[73]) *Drinska operativna grupa*, izveštaj Vrhovnom štabu od 18. V. — 41/3a, K. 9.

lijanske snage (kolona Negro) koje je iz sastava 6 korpusa trebalo uputiti u Crnu Goru u sastav 14 korpusa.[74])

Na Nikšićkom frontu se divizija »Ferara« organizovala za odbranu. Zadovoljavala se da povremeno tuče naše položaje artiljeriskom vatrom. Pred njom su dva bataljona 2 proleterske zatvarala pravac Nikšić, Javorak, 5 crnogorska brigada pravac Nikšić, Šavnik, a 1 dalmatinska je bila u Nikšićkoj Župi gde je upućena iz Brezne čim su na pravac Nikšić, Javorak vraćena dva bataljona 2 proleterske brigade.

4) *Prikupljanje neprijatelja*

U deblokadi Foče i u operacijama koje su se u toj zoni nadovezale do 14 maja, uzela je učešće 369 divizija sa Štabom, 369 pešadiskim pukom (bez 1 bataljona), 2 divizionom 369 artiljeriskog puka, 1 četom 369 protivtenkovskog bataljona i dvema četama 369 pionirskog bataljona. U pokretu prema Goraždu bio je 3 divizion 369 artiljeriskog puka koji je 12 maja stigao u Sarajevo. Idućeg dana je u Priboj stigao 369 izviđački bataljon, a 14 maja će krenuti prema Bistrici i Prijepolju.

Od 118 lovačke divizije je na istoj prostoriji bio u akciji 750 pešadiski puk (bez 3 bataljona). Glavnina ove divizije je bila još u pokretu: 12 maja je ojačani 118 izviđački bataljon stigao u Trnovo, Grupa Henčel *(Hentschel)* je sa jednim bataljonom stigla u Blažuj (4 km zapadno od Ilidža), a sa drugim u Hadžiće (7 km zapadno od Ilidža). Grupa Anaker je stigla sa jednim bataljonom 738 puka u Konjic, a sa drugim u Ostrožac; 668 artiljeriski puk je stigao u Ilidže, a njegov 2 divizion u Kiseljak (9 km jugozapadno od Visokog); 118 pionirski bataljon je dostigao raskrsnicu puteva 4 km severozapadno od Kiseljaka. U sastavu 118 divizije bila je i 4 domobranska lovačka brigada sastava: Izviđačka četa, 7 i 13 pešadiski

[74]) *III domobranski zbor*, Op. br. 2241 — 11/1, K. 23. *Domobranska Voj. misija pri Superslodi*, izveštaj od 9. V. — 10/1, K. 23. *VI korpus:* br. 7250, 7360 — 20 E/14. *Obaveštajni centar Bileća*, izveštaj od 15 maja.

puk, Artiljeriski puk[75]) i 3 četa 3 pionirskog bataljona. Glavnina brigade je 12 maja bila kod Busovače (blizu Zenice) na maršu prema Sarajevu.[76]) Do 14 maja uveče 118 divizija (bez Štaba, 1 i 2 bataljona 750 puka koji su bili u Foči i 2 i 3 bataljon 738 puka koji su bili u Konjicu) izbila je na nemačko — italijansku demarkacionu liniju kod Trnova, dok je 4 lovačka brigada stigla na Vrelo Bosne.

U Alipašin Most je 12 maja stigla iz Beograda 12 tenkovska četa za posadnu upotrebu, da uzme učešće u ofanzivi.

U Mokru Goru kod Vardišta su 14 maja stigli i 2 i 3 bataljon 63 bugarskog puka.

Sa jugoistoka se primicala 1 nemačka brdska divizija. Osmog maja je njen 99 pešadiski puk (nazvan i Severna grupa) krenuo iz Novog Pazara prema Tutinu, a 98 puk (Južna grupa) iz Kosovske Mitrovice za Peć. Idućeg dana je Severna grupa stigla prednjim delovima u Rožaje, a Južna u Andrijevicu. Dan kasnije 10 maja, divizija je bila u ovom rasporedu: 1 bataljon 99 puka — Rožaje, 2 bataljon — južno od Berana, 3 bataljon — Tutin; 1 bataljon 98 puka — Andrijevica, 2 i 3 bataljon — u rejonu Peći; 1 divizion 79 artiljeriskog puka — Bjeluha, 2 divizion — Mitrovica; izviđački delovi divizije izbili su, bez dodira sa našim snagama, do na 3 km jugoistočno od Bijelog Polja.

Severna grupa 1 brdske divizije primakla se, 11 maja, Beranu sa dva bataljona, a jedan je zadržala u Rožaju. Južna grupa je prikupila dva bataljona u rejonu Andrijevice, a jedan je ostavila u Murini; 1 divizion — Murina, a 2 divizion — Peć, Štab divizije je ostao još u Mitrovici. U Mitrovicu je ovog dana stigao jedan bugarski bataljon radi osiguranja tog područja. Idućeg dana vidimo Severnu grupu sa 1 i 2 bataljonom na prostoriji severno od

[75]) Artiljeriski puk 4 lovačke brigade imao je dva diviziona, 9 i 11; 9 divizion je imao tri baterije: 1 poljskohaubičku 100 mm M. 14/19, 2 brdskohaubičku 100 mm M. 16/19 i 3 brdsku 75 mm M. 28; 11 divizion je imao samo jednu bateriju: 2 brdskohaubičku 100 mm M. 16/19.

[76]) Ova lovačka brigada nije bila osposobljena za operacije u planinama jer nije imala dovoljno stoke, a ni njeno ljudstvo nije bilo dovoljno obučeno.

Berana, a 3 bataljon je na maršu za Berane; južno od Berana, kod Buča, bio je 1 divizion 79 puka koji je dodeljen ovoj grupi. Južna grupa se sa 1 i 2 bataljonom prikupila zapadno od Andrijevice gde pristiže i 2 divizion; jedna četa puka Brandenburg bila je u Mateševu. Do 14 maja uveče obe grupe su na dostignutoj prostoriji spremne za operacije. Severna grupa kod Mojkovca, a Južna kod Kolašina. U Kolašinu su Nemci ovog dana uhapsili Pavla Đurišića i pored italijanskih protesta.

*

* *

Nedostaju nam podaci o onome šta su Nemci saznali o našim snagama. Izgleda da se nisu mnogo brinuli da identifikuju naše jedinice. Italijani su bili sumarno obavešteni o našem rasporedu ali su ipak zaključili da nameravamo da se probijemo na Kosovo.[77]) Pavle Đurišić je objavio u jednom svom zvaničnom saopštenju da je partizanskim snagama cilj da se prebace u Albaniju i Grčku radi dočeka Saveznika.

5) *Naši podaci o neprijatelju*

O neprijatelju na frontu Kolašin, Andrijevica, Berane, Bijelo Polje, Prijepolje, Pljevlja Vrhovni štab je raspolagao sledećim podacima:

Kolašin: dva bataljona Italijana, jedna brdska baterija, 500 Đurišićevih četnika i dva bataljona srbijanskih četnika; prema drugim našim podacima u Kolašinu je bio samo jedan italijanski bataljon, dok je drugi bio u Donjem Lipovu, a jedan meštanski bataljon u Gornjem Lipovu; zabeležen je i dolazak nemačkih oficira u Kolašin. O Draži Mihajloviću se čulo da je sa pratnjom od 150 ljudi napustio Gornje Lipovo i otišao pravcem Kolašin, Sjenica, Javor;

---

[77]) *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj:* Ia br. 3653, 2308, 2336 — 9/1, 11/1, 12/1, K. 23. *Nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj:* Ia, 2558, 2590, 2610 — 9/1, 11/1, 12/1, K. 23. *Bilteni nemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj* od 9—14 maja — neregistrovani. *Supersloda* (2 italijanska armija), petnaestodnevni obaveštajni izveštaji br. 9 — 3 F/9.

Andrijevica: oko 140 Nemaca;

Berane: Štab divizije »Venecija« sa jačim garnizonom;

Most kod k. 575 (5 km južno od Bijelog Polja): oko 200 Italijana:

Bijelo Polje: jedan puk divizije »Venecija« od 2.000 — 3.000 ljudi; 12 i 13 maja stiglo je oko 50 kamiona vojnika iz Berana, grad nije naročito utvrđen;

Mojkovac: 14 maja stiglo je 5—7 tenkova i nekoliko kamiona Italijana;

Brodarevo: oko 200 Nemaca;

Prijepolje: jedan bataljon Nemaca; Italijana vrlo malo jer je garnizon evakuisan za Bijelo Polje i Berane;

Nova Varoš: jedan bataljon Nemaca;

Rudo: poseli Nemci neutvrđenim snagama;

Pljevlja: Štab divizije »Taurinenze« sa 7 bataljona od po 800 — 900 ljudi, uz odgovarajuću artiljeriju. Uočeni su transporti trupa u pravcu Rudog. Zapaženo je da je početkom maja stiglo nekoliko kamiona Nemaca koji su — prema dobivenim obaveštenjima, imali zadatak da ispitaju Pljevaljsko Polje radi podizanja aerodroma.

O četnicima se znalo da su u zadnjim borbama učestvovali: Drinski korpus od 320 ljudi, Romaniski korpus (400), Bijelopoljska brigada (600), Srbijanska brigada (150), Čajnička brigada (120) i dva jurišna bataljona Pavla Đurišića sa oko 400 ljudi. Sve su ove jedinice, kojima su rukovodili Ostojić i Pavle Đurišić, bile razbijene. Poslednji izveštaji su govorili da je major Keserović iz Srbije doveo u Zaton (5 km jugoistočno od Bijelog Polja) 2.000 četnika, od kojih su neki delovi bili u Kolašinu. Svi su izveštaji saglasno tvrdili da su četnici bili sasvim demoralisani. Uočeno je i to da su Nemci u Andrijevici razoružali neke četnike, posle čega su ovi stali da se prikupljaju na liniji Bjelašnica, Mateševo, Lijeva Rijeka.

Sem ovih podataka zabeleženih u sačuvanim dokumentima, Vrhovni štab je svakako imao još podataka o neprijatelju. Neprijateljske trupe koje su bile u akciji kod Foče sigurno su bile identifikovane. Ali možemo smatrati kao pouzdano da nisu uočeni neprijateljski pokreti u njegovoj dubljoj pozadini.

Naša obaveštajna služba je, dakle, uočila pojavu Nemaca na prostoru Pljevlja, Prijepolje, Nova Varoš, Brodarevo i kod Andrijevice. U obaveštajnim izveštajima 1 proleterske divizije objašnjava se pojava Nemaca kao njihova namera da osiguraju dolinu Lima, ali se pri tome nije isključivala ponovna neprijateljska ofanziva. Jedan izveštaj 2 proleterske divizije registruje i vest da će u Crnu Goru stići tri nemačke divizije: jedna od Peći ka Kolašinu, druga od Bileća ka Nikšiću, a treća od Prijepolja ka Pljevljima. Ovaj izveštaj je bio zapanjujuće tačan; prva — to je bila 1 brdska divizija; druga — SS divizija; a treća — 104 divizija, odnosno njeni delovi (ojačani 724 puk).[78])

Ipak, u pogledu namera neprijatelja, pogotovu Nemaca, vladala je puna neizvesnost. Prvi izveštaji o neprijateljskim planovima ne mogu se smatrati apsolutno tačnim, pa se na osnovu njih ne može podešavati sopstveni rad. Treba da se potvrde iz drugih izvora, pre svega podacima o neprijateljskom radu, a takvih konkretnijih podataka nije još bilo. SS divizija se nalazila još na desnoj obali Neretve, a 118 divizija severno od Trnova. Pojava 369 divizije objašnjavala se deblokadom Foče, a nemačkih odreda u dolini Lima mogla se objasniti pokušajem da nam se spreči prodor u Metohiju. Nije dakle čudo da se u predveče 15 maja nije računalo sa opštom i koncentričnom neprijateljskom ofanzivom. Čak ni Italijani nisu o njoj znali ništa.

6) *Obostrani raspored pre ofanzive*

Četrnaestog maja, u predveče ofanzive, protivničke snage su bile u ovom rasporedu:

Neprijatelj:

369 divizija: 369 pešadiski puk, 2 divizion 369 artiljeriskog puka, 1 četa 369 protivtenkovskog bataljona, dve čete 369 pionirskog bataljona i 3 četa 202 oklopnog

[78]) *Vrhovni štab:* depeše od 13 i 15. V. — neregistrovane. *1 proleterska divizija* br. 200 — 4/2a, K. 709. *Obaveštajni centar 1 proleterske divizije:* od 3. V. br. 50 od 10. V. br. 51 od 13. V. — 3, 4 i 5/6a, K. 706. *1 proleterska brigada* br. 464 — 9/2q, 709. *2 proleterska divizija,* izveštaj Vrhovnom štabu od 14. V. — 9/3a, K. 731.

bataljona — na prostoriji Foča, Ustikolina, Goražde; 369 izviđački bataljon — Prijepolje, Bistrica, ostali delovi divizije još nisu stigli; delovi ove divizije bili su angažovani i za osiguranje Centralne Bosne;

118 lovačka divizija: 750 puk (bez 3 bataljona) — Foča; 738 puk sa 2 i 3 bataljonom — Konjic; ostali delovi divizije severno od Trnova;

4 domobranska lovačka brigada: Vrelo Bosne;

SS divizija Princ Eugen: spremna je za pokret na prostoru Ljubuški, Široki Brijeg gde ju je smenila 373 (legionarska) divizija;

Divizija Marke: Mostar, Stolac, Metković;

Divizija Murđe: Bileća, Trebinje, Dubrovnik;

Divizija Ferara: Nikšić, Danilovgrad;

Divizija Peruđa: Grahovo, Vilusi;[79])

Trupe sektora Podgorica: Podgorica, Spuž;

1 brdska divizija i delovi puka Brandenburg: Mojkovac, Kolašin, Andrijevica, Berane;

Divizija Venecija: Berane, Bijelo Polje, Kolašin;

Ojačani 724 pešadiski puk (104 divizija); Prijepolje, Brodarevo;

Divizija Taurinenze: Pljevlja, Prijepolje;

63 pešadiski puk (bugarski) Mokra Gora; negde u toj oblasti je i *61 bugarski pešadiski puk;* oba su pod komandom 369 divizije.

Raspored neprijatelja ne odaje nam bliže operativne ideje izuzev koncentričnog nadiranja na slobodnu teritoriju Sandžaka i Crne Gore. Ustvari, raspored neprijatelja

[79]) Lokacija ove divizije nije sasvim jasna. Početkom maja komandant divizije »Emilija« dovršavao je pregovore sa komandantom divizije »Peruđa«, da bi ova preuzela rejon Vilusa uz pomoć delova iz Crne Gore, kako bi prva mogla razviti »snažnije dejstvo« ka Grahovu. Nije ovde reč o pripremama za ofanzivu, nego o tome da se pouzdano osigura primorski pojas s obzirom na pojavu naše Glavne operativne grupe u Crnoj Gori. U početku ofanzive divizija »Peruđa« pominje se među jedinicama VI korpusa, a 24 maja među jedinicama XIV korpusa u rejonu Skrobotna. Komandant VI korpusa je 11 maja pregledao jednu kolonu grupisanu između Vilusa i Grahova koja je bila sastavljena iz Štaba pešadije divizije »Emilija« (ova divizija je davala posadu Boke Kotorske), dva bataljona 120 pešadiskog puka, jednog ojačanog bataljona 119 pešadiskog puka, dve baterije i čete tenkova. (VI korpus: br. 7196—20 E/14; br. 6850 od 6. V. — 3 E/28).

nije činio idejnu celinu. Italijani još nisu znali za ofanzivu. Njihove trupe nisu bile spremne za akciju, izuzev delova divizije »Taurinenze«, koji su se spremali da dejstvuju iz Pljevalja i Prijepolja u pravcu Jabuke protiv 3 sandžačke brigade, da bi oslobodili tu komunikaciju, i delova divizije »Venecija« koji su nameravali da odbace 1 proletersku brigadu od Bijelog Polja. Italijani nisu bili spremni da zatvore obruč s juga između SS divizije i 1 brdske divizije, odnosno između Nikšića i Kolašina, kako su to zamišljali Nemci. Pa ni Nemci nisu bili na polaznim položajima. Da ne bi odali pre vremena svoje namere, oni nisu doveli svoje trupe na granicu naše slobodne teritorije. Glavnina 118 divizije, SS divizija, 61 bugarski puk, pa i 724 puk stupiće u akciju tek posle nekoliko dana. Ali pošto su Nemci stvarno krenuli u ofanzivu 15 maja, a istog je dana notifikovali Italijanima, to i mi možemo prihvatiti ovaj datum za početak ofanzive.

Naše snage:

1 divizija: 1 proleterska i 3 krajiška brigada — na frontu Mojkovac,[80]) Bijelo Polje; 3 sandžačka — Mijajlovica, Jabuka; Štab divizije — Potrk (3 km jugozapadno od Šahovića);

2 divizija: 7 krajiška, 4 proleterska (bez Trećeg bataljona) i 2 dalmatinska — zapadno od Kolašina; Štab divizije-Boan; Štab 4 brigade-Bistrica (7 km zapadno od Kolašina);

3 divizija: 10 hercegovačka brigada na pravcu Avtovac, Goransko; 1 i 2 bataljon 2 proleterske na pravcu Nikšić, Javorak; 5 crnogorska (bez 2 i 4 bataljona) na pravcu Nikšić, Šavnik; 1 dalmatinska u Nikšićkoj Župi; 3 bataljon 4 brigade i 2 i 4 bataljon 5 crnogorske brigade kod Bioča;

7 divizija: Čurevo;

Drinska operativna grupa: 2 proleterska (3, 4 i 5 bataljon), Majevička, i 6 bosanska brigada — na frontu Foča, Ustikolina, Goražde i to: 3 i 5 bataljon 2 proleterske na Crnom Vrhu (južno od Foče), 4 bataljon na Šćepan Polju; 1 i 2 bataljon 6 bosanske na Crnom Vrhu (kod

[80]) Bilten nemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj od 10 maja navodi da su »komunisti« zauzeli Mojkovac, ali se ovo ne potvrđuje ni našim ni neprijateljskim izveštajima.

Čajniča) i Ilisiji, a 3 bataljon južno od Čajniča; 1 bataljon Majevičke brigade negde u rejonu Ifsara, a ostala dva bataljona negde u rejonu Kruščice.

3 dalmatinska brigada[81]): zatvara pravce od Pljevalja prema Meljaku i Kosanici.

Naš raspored je bio podešen nameri Vrhovnog štaba da se preko Kolašina nastavi nadiranje ka Metohiji. Pet brigada je bilo spremno za napad na Kolašin, a na ostalim sektorima obruča naše su trupe imale defanzivnu ulogu. Akcija kod Bioča se u krajnjoj liniji može da shvati kao sastavni deo operacija za probijanje u Metohiju.

Uoči svoje najteže bitke, Glavna operativna grupa nije bila dovoljno spremna ni fizički ni materijalno. Tek prebrođeni napori ostavili su jasne tragove na kondiciji jedinica. Gubici nisu mogli biti sasvim popunjeni, mnogi su borci ležali još u bolnicama, a oni koji su se vratili u jedinice bili su sasvim slabi. Zalihe municije su osetno smanjene, a zalihe hrane nije bilo nikako. Ali, za uzvrat, borbeni duh je bio na velikoj visini. Veliki uspesi nad Nemcima, Italijanima i četnicima u tek prohujaloj prethodnoj ofanzivi učvrstili su uverenje boraca i rukovodilaca da su dorasli najtežim situacijama i da mogu tući najopasnijeg neprijatelja.

[81]) Ova brigada je verovatno bila potčinjena 1 diviziji.

DRUGI DEO

OFANZIVA

I

STEZANJE OBRUČA

OPERACIJE OD 15 DO 20 MAJA 1943

15 *maj 1943*

Nemci su išli za tim da iznenade ne samo nas nego i Italijane i četnike, da se poslednji ne bi mogli skloniti u krajeve pod italijanskom kontrolom.

Ofanziva je doista potpuno iznenadila Italijane i četnike. Nemci su prve pozvali da uzmu učešća u njoj, ali su oni, prema nemačkim podacima, za prvi mah odbili svaku saradnju dok ne dobiju naređenja. Guverner Crne Gore nije odmah odgovorio na poziv da pošalje svoje pretstavnike u nemački štab. Tek je 22 maja dobio ovlašćenje od Musolinija da sarađuje sa Nemcima. Jedino je divizija »Taurinenze« odmah ponudila saradnju, ali ni divizija »Venecija« nije bila sasvim pasivna, dok su trupe Podgoričkog sektora bile već u akciji protiv naših snaga kod Bioča. Zatečeni četnici na pravcima nastupanja nemačkih jedinica predavali su oružje bez otpora, ili su se sklanjali ustranu.

Vreme je prvog dana bilo oblačno i kišovito. Usled toga, nemačka avijacija je izvršila samo jednu izviđačku akciju. Italijansko vazduhoplovstvo tuklo je mitraljezima i malim bombama Pipere, gde su bile u akciji naše jedinice, i pratilo je sa podozrenjem nemačke pokrete u oblasti Nevesinja, Kalinovika i Gackog.

Radi lakšeg izučavanja, operacije će se razmatrati po danima, a u okviru dana po otsecima i pravcima ukoliko čine operativne celine. Otuda će se otseci i pravci obeležavati prema razvoju operacije.

Otsek Foča, Čajniče, Pljevlja

369 divizija: 369 puk (bez 2 bataljona) prodro je preko Miljena u Čajniče gde je stigao oko 11.30 časova. Izveštaj ove divizije ne pominje naš otpor, beleži samo da se glavnina naših snaga povukla prema jugoistoku. Otpora nije moglo biti, jer se 3 bataljon 6 bosanske brigade već dan ranije povukao južno od Čajniča, a grad bio evakuisan. Drugi bataljon 369 puka, koji je upućen iz Foče preko Slatine, Krstaca (9 km jugozapadno od Čajniča), Madžara i Krčevina za Čajniče, naišao je na jak otpor i dostigao visove južno od Čajniča. Nemački izveštaj ne kaže gde se vodila borba, ali prema našim podacima to je bilo na liniji Crni Vrh, Ilisija gde su se nalazili 1 i 2 bataljon 6 brigade. Pošto su neprijatelju zadali dosta gubitaka, ovi naši bataljoni se povukoše na Ponikve. Svojim izviđačkim delovima 369 puk je prodro do linije Trojan (3 km južno od Čajniča), Metaljka.

Za idući dan 369 puk je nameravao da vrši nasilno izviđanje u pravcu Pljevalja, s obe strane puta. U međuvremenu je 369 divizija nastavila prikupljanje u pravcu Goražda. Ovog dana je Štab sa 2 četom 369 protivtenkovskog bataljona krenuo iz Doboja za Goražde radi osiguranja puta Goražde, Pljevlja. Njegove zadatke u Doboju preuzela je jedna četa 2 bataljona 370 pešadiskog puka.

Prvi bataljon 61 bugarskog puka stigao je u Dobrun, a 3 bataljon u Priboj. Puk je bio u sastavu 369 divizije.

Kada je 14 maja 1 bataljon *Majevičke brigade* potisnut sa Golog Vrha prema Ifsaru, brigada je po naređenju Drinske operativne grupe uputila jedan drugi bataljon iz Kruščice ka Ifsaru. Nema podataka kada je ovaj bataljon krenuo, ali da je pošao pre 2 bataljona 369 puka, morao bi se sudariti s njim kod Krstaca. Izgleda da je stvarno išao tragom 2 bataljona 369 puka i zadržao se u Krstacu sa zadatkom da hvata vezu sa 1 bataljonom Majevičke brigade i 6 bosanskom brigadom. Bataljon je ostao u Krstacu dan i po, ali nije došao u vezu ni sa 6 bosanskom ni sa Majevičkim bataljonom.

Koncentričan napad 369 puka je zatekao 6 brigadu u nezgodnom rasporedu. Ugrozio je njena oba boka, pa je brigada morala otstupiti na jugoistok. Izgleda da ju

je napad 2 bataljona 369 puka delom iznenadio. Tako se može objasniti da nije uspela da izvuče municiju iz Ifsara. Prvi bataljon Majevičke brigade se povukao takođe, po nekim podacima zajedno sa bataljonima 6 brigade.

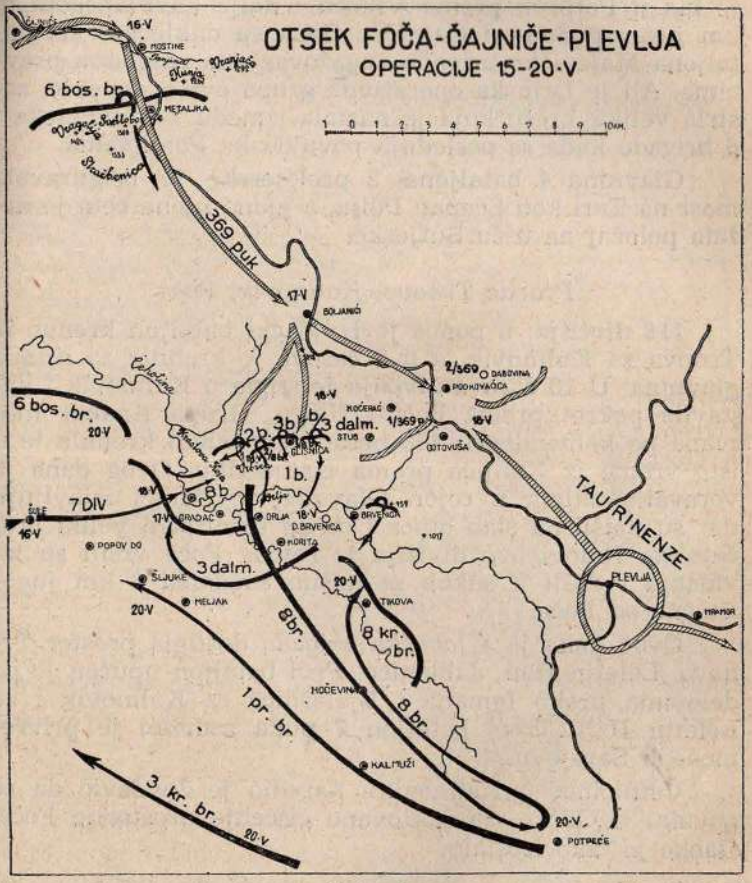

Skica 8

Kada je 6 brigada otstupila prema Metaljci izgubila je vezu sa ostalim delovima Drinske operativne grupe.

Na frontu *2 proleterske brigade* kod Crnog Vrha i Ravnih Njiva ujutru je bilo manjih borbi.

Saznavši za prodor neprijatelja prema Čajniču, *Štab Drinske operativne grupe* je naredio da jedna četa 4 bataljona 2 proleterske krene sa Šćepan Polja u Zavajit, a oko 20 časova je uputio bataljon Majevičke brigade, koji je bio u Potpeći, prema Vikoču i dalje ka Planskom (6 km jugozapadno od Čajniča). Sada su dakle sva tri bataljona Majevičke brigade angažovana na zasebnim pravcima. Ali je Drinska operativna grupa ovim, donekle, zastrla veliku brešu koja je nastala između 2 proleterske i 6 brigade kada se poslednja povukla ka Ponikvama.

Glavnina 4 bataljona 2 proleterske je osiguravala most na Tari kod Šćepan Polja, a jedna njena četa je držala položaj na ušću Sutjeske.

Pravac Trnovo, Kalinovik, Foča

118 divizija: u ponoć je Izviđački bataljon krenuo iz Trnova za Kalinovik, a u 5 časova je krenula za njim i glavnina. U 10 časova divizija je stigla u Kalinovik i nastavila pokret prema Foči i Ulogu. Grupa Anaker (nazvana po komandantu 738 pešadiskog puka) krenula je u isto vreme iz Konjica prema Kalinoviku. Ovog dana je verovatno stigla u rejon Glavatičeva. Nemci izjavljuju da su naišli na slab otpor i da su razoružali veliki broj četnika. Delovi ove divizije iz rejona Foče vršili su izviđanje i došli u sukob sa našim snagama 3 km jugoistočno od Foče.

Ovog dana je *4 lovačka brigada* dostigla prostor Trnovo, Leletin Han, Jablanica. Prvi bataljon upućen je po delovima preko Igmana i Bjelašnice za Kalinovik i za Leletin Han. Treći bataljon 7 puka zadržan je privremeno u Sarajevu.

Četnicima u Kalinoviku naredio je Jevđević da se povuku u Gacko. Projektovano čišćenje prostorije Foča, Gacko je tako izostalo.

Otsek Gacko, Nikšić

SS divizija je krenula ovog dana jednom kolonom (Štab divizije, delovi u neposrednom sastavu i 13 puk) iz Širokog Brijega preko Mostara za Nevesinje, a drugom (14 puk) iz Ljubuškog preko Čapljine za Stolac. Na pro-

storu Ljubuški, Široki Brijeg smenili su je delovi 373 legionarske divizije (383 pešadiskog puka).

Nemci su iznenadno ušli u Mostar još u toku noći. Italijani nisu dali otpora, ali se nisu ni uklonili. Zauzeli su stav iščekivanja u strogoj pripravnosti. U Blagaju su Nemci uhapsili štab jedne četničke brigade.

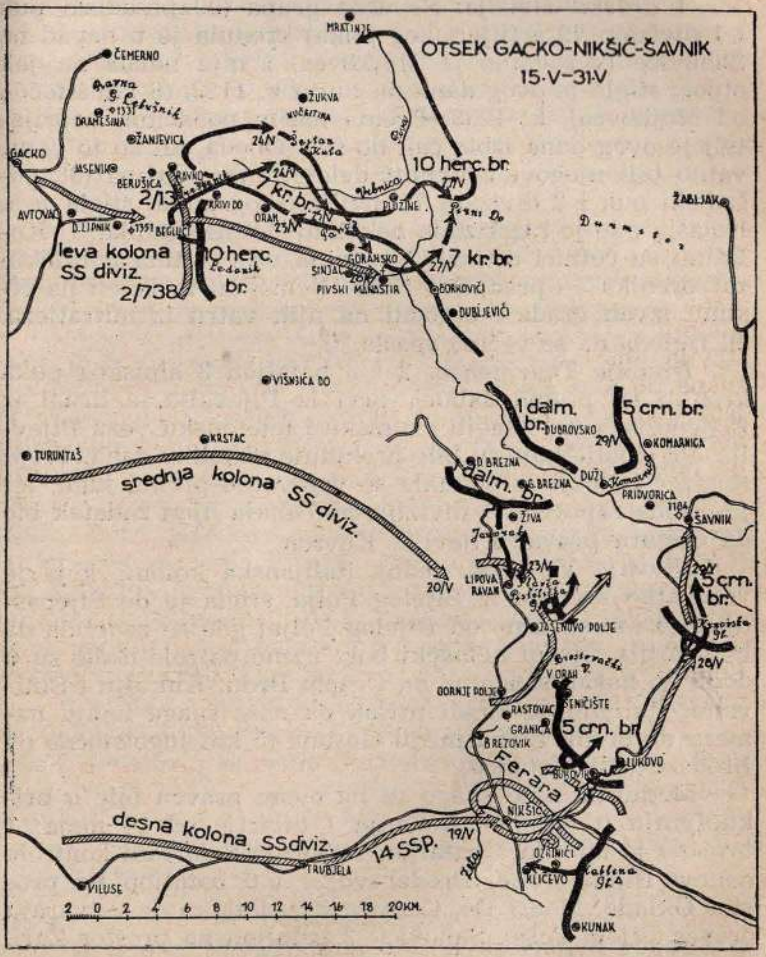

Skica 9

Prema italijanskim izveštajima naše snage *(10 hercegovačka)* su ovog dana ponovo napale četnike na položaju k. 1330, Žanjevica, Begluci, k. 1351, postigle i neke uspehe, ali su navodno najzad odbijene.

Otsek Prijepolje, Bijelo Polje, Kolašin

1 brdska divizija: Severna grupa (99 pešadiski puk i 1 divizion 79 artiljeriskog puka) krenula je u napad na Šahoviće (verovatno iz Mojkovca) i nije naišla na jak otpor; stigla je ovog dana na liniju k. 1123, (6 km istočno od Mojkovca), k. 1250. Prema našim podacima neprijatelj je ovog dana izbio čak do sela Oboda, ali su to verovatno bili njegovi istaknuti delovi. Južna grupa (98 pešadiski puk i 2 divizion 79 artiljeriskog puka) stigla je u Kolašin gde je razoružala nekoliko stotina četnika. U Kolašinu su četnici ostavili Nemcima više stotina političkih zatvorenika — pristalica NOB. Nemci su ih izveli na čistinu izvan grada i otvorili na njih vatru iz mitraljeza, ali izgleda da se većina spasla.[82])

Divizija Taurinenze: 2 i 3 bataljon 3 alpiskog puka krenuli su prema Jabuci, prvi iz Pljevalja, a drugi iz Prijepolja, i uspostavili drumsku i telefonsku vezu Pljevlja, Prijepolje koje su bile prekinute nekoliko dana. *Treća sandžačka brigada* povukla se verovatno prema jugu, jer je prema zapovesti 1 divizije od 7 maja njen zadatak bio da osigura pravac Pljevlja, Kovren.

Divizija Venecija: jedna italijanska kolona, koja je verovatno krenula iz Bijelog Polja, stigla je do Šljepašnjice (4 km severno od Bijelog Polja) gde se zadržala da bi zaštitila istočni nemački bok; njene patrole došle su u dodir sa našim snagama na Crnom Brdu, Kukulju i Sutivanu. Italijani su stekli utisak da naše snage imaju nameru da pređu Lim između Gosuna (5 km jugoistočno od Brodareva) i Metanca.

Međutim, naše snage su na ovom pravcu bile u prikupljanju u smislu naređenja *1 divizije* od 14 maja: *1 brigada* je uputila 3 bataljon u Gornja Sela radi kontrole druma Bijelo Polje, Brodarevo; 4 i 6 bataljon na prostor Oklade, Modri Do, Cerovo sa zadatkom da zatvaraju pravce Bijelo Polje, Šahovići; 2 bataljon na prostor Žari,

[82])*V. Dedijer,* Dnevnik II, s. 259.

Pale radi zatvaranja pravca most kod k. 575, Slepac Most; 1 bataljon u selo Pape (3 km istočno od Šahovića) kao brigadna rezerva, *Treća krajiška* se pomerala prema zapadu da bi preduzela čišćenje četničkih bandi na desnoj obali Ravne Reke. Usled ovih pomeranja ne može se utvrditi u kakvom rasporedu je neprijateljski napad zatekao našu 1 i 3 brigadu i u kojoj je meri poremetio predviđene pokrete. Utvrditi možemo samo toliko da je u toku dana jedan bataljon 1 brigade (verovatno 1) upućen u rejon Potrka, a njen sanitet i komora kod Lijeske gde je bio i Štab 1 divizije sa brdskom baterijom. Jedan bataljon 3 krajiške je bio na Razvršju (severno od Mojkovca) i ovog dana nije stupio u borbu. Sa Štabom 3 brigade divizija nije imala veze.

Treća krajiška je ovog dana pripremala udar u oba neprijateljska boka koji je izbio u Obod, sa dva svoja bataljona sa zapada i 2 bataljonom 1 brigade sa istoka. Ne može se utvrditi u kojoj je meri ovo izvršeno.

Pred kraj ovog dana, u Štabu 1 divizije, imao se utisak da se neprijatelj uklinio između 1 i 3 brigade i da se obe brigade nalaze bočno prema njemu. Stoga je divizija naredila 1 brigadi u 17.45 časova da izvrši napad na neprijateljsko desno krilo, na front Pape, Oklade, Cerovo, Jabučna sa većim ili manjim snagama prema situaciji. No — rečeno je u toj zapovesti, ako je prodor neprijatelja širih razmera i ako on naiđe sa jakim snagama i prema levom krilu brigade, preko Gornjih Sela, onda će se glavnina brigade postaviti zapadno od druma sa naslonom na Šljemena. Ovom prilikom pod komandu 1 brigade stavljen je 1 bataljon 3 brigade no s tim da zatvara i pravac Burenj, Šljemena.

Kasnije, verovatno u toku noći, uočivši front neprijateljskog napada i činjenicu da su levo krilo i centar potisnuti, štab divizije naređuje da se posedne linija Sokolac (4 km severozapadno od Šahovića), Burenj, Cer, Kom, r. Tara i da se ovlada (očisti) prostorijom zapadno od druma Šahovići, Slepac Most gde su se infiltrirali jači neprijateljski delovi.

Otsek Podgorica

U rejonu Bioča čitavog su dana vođene borbe sa opkoljenim italijanskim trupama. Italijanski izveštaji

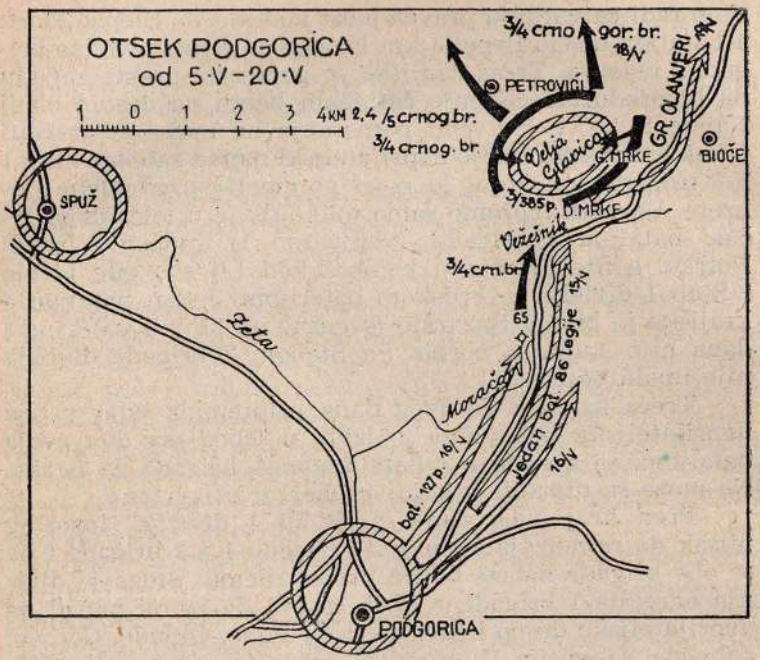

Skica 10

priznaju da su Štab i 3 bataljon 383 puka opkoljeni u zoni Velje Glavice (10 km istočno od Spuža). Još u toku ove noći Italijani su im uputili u pomoć kamionima jedan bataljon 86 legije Crnih košulja.[83])

[83]) *1 proleterska divizija:* naređenje od 15. V. — 14/2a K. 709; depeša od 16. II. (neregistrovana). *3 krajiška brigada,* relacija od 15 — 31. V. — 33/2, K. 711 (ova relacija će se koristiti svakog dana do kraja ovog meseca, ali se više neće navoditi). *3 dalmatinska brigada,* izveštaj od 16. V. — 1/3a, K. 845. *Drinska operativna grupa,* izveštaj od 18. V. — 41/3a, K. 9. *Lj. Anđelić,* Četvrta proleterska na Vučiju, »Borba« br. 139 od 10. VI. 1948. *369 divizija,* izveštaj od 16. V. — 1/1, K. 23a. *118 divizija,* izveštaj za 14/15 — 1/1, K. 23a. *III domobranski zbor,* op. 2340 — 16/1a, K. 23. *4 lovačka brigada,* op. 603 — 6/1, K. 57 (ova relacija će se koristiti svakog dana do kraja ovog meseca ali se neće više navoditi). *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj,* bilten za 15. V. — neregistrovan. *VI korpus:* 6619 — 20 E/14, 7470 — 18 E/14. *6 domobranska divizija:* op. 4485, 4496, 4699—15/1, K. 23, 3/1 i 9/1, K. 23a.

16 maj 1943

Vreme oblačno sa burom. Ipak italijansko vazduhoplovstvo navodi mnogobrojne akcije u rejonu Podgorice i Nikšića.

Otsek Foča, Čajniče, Pljevlja

369 divizija: izviđački delovi ojačanog 369 puka prodrli su do Mostina (4 km istočno od Čajniča, vidi skicu br. 8) gde su dobili artiljerisku vatru i konstatovali da je most na Janjini spaljen.

Za 17 maj je 369 puk nameravao da glavninom prokrstari brdima duž puta Čajniče, Pljevlja do Boljanića, a jedan bataljon da uputi prema Zaborku.

Južno od Foče neprijatelj je držao položaj na severnim padinama Crnog Vrha. Noću 15/16 maja delovi 3 i 5 bataljona *2 proleterske brigade* izvršili su prepad na jedan istureni neprijateljski položaj kod sela Osijeka. Položaj je zauzet, ali jedna četa 3 bataljona nije izvršila zadatak — nije napala na kuću u kojoj je neprijatelj bio smešten. Zaplenjen je jedan puškomitraljez, 1 mitraljez, 6 pušaka, izvesna količina bacačke i puščane municije i ostale spreme. Neprijatelj je prema našim izveštajima imao dva mrtva i više ranjenih. Naši su imali 3 mrtva i 16 ranjenih, od kojih 5 teže. Tolike naše gubitke objašnjava Štab brigade neiskustvom 5 bataljona (formiran je u početku Četvrte ofanzive) i nedostatkom sadejstva 3 bataljona.

Četa 4 bataljona 2 proleterske brigade stigla je u Vikoč; prema izveštaju *Majevičke brigade* njen bataljon iz Potpeći stigao je u Krstac, ali nije došao u vezu sa *6 brigadom.*

Drinska operativna grupa se ovog dana obratila *7 diviziji,* koja je stigla do Šula na putu za Meljak, sa zahtevom da njene jedinice dođu u vezu sa 6 brigadom, ne bi li se tako raščistila nejasna situacija kod Čajniča.

Pravac Trnovo, Kalinovik, Foča

118 divizija: Izviđački divizion stigao je rano ujutro u Ulog bez borbe. Grupa Anaker je levom kolonom (3 bataljon 738 puka) stigla u Doljane (10 km severozapadno od Uloga), a desnom (2 bataljonom 738 puka) 6 km

severozapadno od Uloga. Grupa Henčl (1 bataljon 738 puka i 3 bataljon 750 puka; major Henčl je bio komandant 3 bataljona 750 puka i tada je zamenjivao komandanta puka) stigla je u Foču i preuzela osiguranje puta Kalinovik, Foča; 1 bataljon 738 puka ostao je u Kalinoviku.

4 lovačka brigada: 7 puk (bez 1 bataljona) krenuo je pravcem Ilovice, Delijaš (7 km severoistočno od Trnova), Jabuka (10 km severozapadno od Ustikoline) Foča; zanoćio je na prostoriji Gukavac, Mušići, Balibašići (12 km istočno od Trnova); 1 bataljon ovog puka stigao je u Leletin Han; 13 puk i Artiljeriski puk stigli su do Dobrog Polja.

Lovačka brigada je imala zadatak da čisti teren iza 118 divizije.

Ovog dana 118 divizija (pod čijom komandom se nalazila i 4 lovačka brigada) ovako je formulisala svoje operativne namere: da se pregrupiše na liniji Kalinovik, Kifino Selo, da zatim podiđe otseku Piva, Drina, i da u isto vreme, izvrši napad iz Fočanskog mostobrana prema jugoistoku.

Otsek Gacko, Nikšić

SS divizija je nastavila pokret prema Gackom i Plani gde je stigla prednjim delovima (vidi skicu br. 9). Štab divizije je prešao u Nevesinje.

U vezi sa zahtevom Nemaca da se razoružaju četnici, VI korpus je ovog dana naredio da se italijanski oficiri za vezu dovuku iz četničkih jedinica koje su operisale u zoni Gackog.

U zoni Brezovika (6 km severozapadno od Nikšića) italijanske patrole napadnute su jakom mitraljeskom vatrom iz rejona Rastovca. Italijanska artiljerija i minobacači tukli su iz Nikšića neke naše koncentracije severno i istočno od grada.

Otsek Prijepolje, Bijelo Polje, Kolašin

1 brdska divizija: Severna grupa, prema sopstvenom izveštaju, savladala je »očajan otpor komunista« i izbila na liniju Cerovo, Pale (vidi skicu br. 11); pred njom su naše jedinice držale visove južno od Šahovića. Na tome

pravcu bili su delovi *1 proleterske* i *3 krajiške brigade*, ali iz naših izvora nemamo podataka o njihovom radu; znamo samo toliko da je jedan bataljon 3 brigade vodio borbu kod sela Lepenca i na Gilinogama (5 km severoistočno od Mojkovca).

Južna grupa je krenula prema Mojkovcu i javila da je odbila (gde?) naše napade sa severa i severoistoka. Na tome pravcu bila je *7 krajiška brigada* koja je još 12 maja izbila u G. Lipovo.

Prema našim podacima Nemci su nadirali i na Vučije gde je s njima stupio u borbu 2 bataljon *4 proleterske brigade* i odbacio ih sa Međeđe Glave posle oštre borbe. Neprijateljski delovi koji su bili u pokretu ka Vučiju, verovatno su sačinjavali levu pobočnicu Južne grupe.

Divizija Taurinenze nije bila aktivna.

Divizija Venecija nije nastavila nadiranje prema zapadu.

Protivnapad, koji je *1 proleterska divizija* uslovno naredila 1 brigadi prethodnog dana, nije izvršen. Tek je ovog dana divizija izdala određeniju zapovest za napad na neprijatelja »zapadno od druma Šahovići, Bijelo Polje u cilju odbijanja neprijatelja sa tog sektora i ovlađivanja prostorijom do linije Pape, Oklade, Cerovo«. Napad je trebalo izvršiti 17 maja u 3 časa. Glavnina *1 brigade* upućena je pravcem Sokolovica (4 km jugozapadno od Šahovića), Rudine (1163), Majna Gora, Cerovo, a pomoćne snage pravcem Šahovići, Pape, Gradina, Modri Do, Oklade, Cerovo; *3 brigada* je upućena pravcem Cer, Žari, Pale, Slepac Most, Vlaško Polje; diviziska artiljerija (5 topova) postavljena je na prostoriju Brezna, Međugvođe sa zadatkom da u 3 časa otvori brzu paljbu na prostoriju Rudine, Sokolovica, Žaljevo, a posle 15 minuta da prenese vatru u neprijateljsku pozadinu birajući ciljeve prema razvoju borbe i prema zahtevima pešadije.

Na osnovu ove zapovesti, 1 proleterska brigada je odredila 2, 4 i 1 bataljon za dejstvo na glavnom pravcu napada, a 3 bataljon na pomoćnom. Nema podataka kako je 3 krajiška brigada organizovala napad.

Ovaj projektovani protivnapad 1 divizije bio je upravljen pravcem zapad — istok, dok je pravac nadiranja 1 brdske divizije bio jug — sever; pogađao je dakle levi bok Severne grupe 1 brdske divizije. Izgleda da je itali-

janska akcija prethodnog dana iz Bijelog Polja prema Šljepašnjici izazvala kod nas utisak da napad dolazi sa istoka.

I u Vrhovnom štabu imao se utisak da napad dolazi sa istoka (svakako na osnovu izveštaja 1 divizije), jer je ovog dana u 11 časova obavestio 2 diviziju da su »Italijani sa nešto Nemaca« izvršili jak napad sa linije Brodarevo, most kod k. 575; da su potisli 1 diviziju na liniju Sokolac, Burenj i da ona ne može poći na Mojkovac dok se ne razbiju ove neprijateljske snage. Ovim je napad na Kolašin odložen na neodređeno vreme.

Otsek Podgorica

Ujutro ovog dana iz Podgorice je upućen još jedan bataljon 86 legije Crnih košulja u pomoć opkoljenom bataljonu 383 puka, a zatim i jedan bataljon 127 pešadiskog puka koji je dovučen iz Skadra. Ove snage su uzalud pokušavale da spolja probiju naš obruč oko Štaba i 3 bataljona 383 puka. U toku noći stigli su iz Skadra u Podgoricu i ostali delovi 127 puka (bez 3 bataljona)[84]).

17 maja 1943

Kišovito vreme je otežalo rad neprijateljskog vazduhoplovstva. Nemačko vazduhoplovstvo beleži ipak 15 akcija.

Otsek Foča, Čajniče, Pljevlja

369 divizija: ojačani 269 puk je prema sopstvenom izveštaju zauzeo Boljaniće posle kraćeg otpora (vidi skicu br. 8); bataljon koji je upućen na Zaborak došao je u vezu sa četnicima; 369 protivtenkovski bataljon krenuo je iz Pala (kod Sarajeva) za Čajniče radi osiguranja puta Goražde, Boljanici, 2 četa 369 izviđačkog bataljona stigla je u Bistricu. Za idući dan ojačani 369 puk ima nameru da nastavi nadiranje ka Pljevljima da bi došao u vezu

[84]) *Vrhovni štab*, depeša od 16. V. — neregistrovana. *1 proleterska brigada*, br. 466 — 10/2a, K. 709. *Drinska operativna grupa*, od 18. V. — 41/3a K. 9. *Izveštaj 369 divizije* od 16/17. V. — 3/1, K. 23a. *Izveštaj 118 divizije* od 17. V. — 4/1a, K. 23a. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten za 16. V. (neregistrovan). *VI korpus*, 7470 — 18 E/14. *XIV korpus*, 3963, 3996 — 52 B/13. *6 divizija*, op. 4540 — 6/1 K. 23a.

sa Italijanima, a 1 i 3 bataljon 61 bugarskog puka će sa 369 izviđačkim bataljonom da izviđa zapadno od linije Dobrun, Priboj, Bistrica.

Prema podacima koji potiču iz 6 brigade (*R. Petovar*, Šesta proleterska ... s. 166), ova je brigada 16 maja zauzela položaj Vranjača (1292), Kunja (1267), Svijetlo Borje (1388), Vragolija (1424), Stražbenica (1533). Idućeg dana Nemci su je napali na ovom položaju s obuhvatom njenog levog boka gde je bio 1 bataljon. Bataljon je pružio jak otpor (bio se i utvrdio) ali se nije mogao održati. Posle dvočasovne borbe našao se opkoljen sa svih strana, pa se morao probiti do Ponikva, a odavde je produžio za Čehotinu. Po padu Vragolije Štab brigade je naredio povlačenje na Čehotinu.

Štab *Drinske operativne grupe* je tek ovog dana pred zoru primio izveštaj Štaba *6 brigade* (pisan 15 maja u 20.50 časova) iz koga je saznao da je neprijatelj nadirao jednom kolonom pravcem Uhotića Brdo, Paljika (1164), Kozara, a drugom pravcem Boljoradina, Krstac, Madžari, Miholja; da je ušao u Čajniče oko 10 časova; da se delovi 6 brigade nalaze na Metaljci i da Štab brigade nema veze sa delovima koji su bili prema Goraždu.

Na osnovu ovog izveštaja Drinska operativna grupa je naredila 6 brigadi (naređenje otposlano u 7.30 časova) da se postavi na prostor Metaljka, Ponikve (4 km južno od Čajniča), a *Majevičkoj brigadi* da jedan njen bataljon bude u Planskom, a drugi da dođe u Tvrdake (13 km jugoistočno od Foče).

Tendencija ovog naređenja bila je da se zastre ceo front od Metaljke do Planskog da bi se zatvorili pravci koji su izvodili u oblast Čelebića, na kojoj su bili ranjenici.[85]) Bataljon koji je trebalo da dođe u Tvrdake pretstavlja neposredniju zaštitu. Ali u trenutku kada je ovo naređenje izdato; neprijatelj je već bio prodro preko Metaljke i dopro do Boljanića, pa se 6 brigada povukla glavninom na levu obalu Čehotine kod Graca.

[85]) Ostalo je bilo još oko 1.500 ranjenika od kojih 750 težih. Veliki broj ranjenika je ozdravio i bio vraćen jedinicama. Sedmoj diviziji vraćeno je 800 boraca (*V. Dedijer*, Dnevnik II, s. 262).

Neke podatke o 6 brigadi saznajemo preko 7 *divizije.*[86]) Ova divizija je u 11 časova krenula po novodobijenom zadatku na prostoriju Boljanići, Brvenica, Glisnica, da tu zatvori pravac Čajniče, Pljevlja. Kod Graca, na prelazu Čehotine, saznala je od Štaba 6 brigade da je neprijatelj ovladao Boljanićima; da je sa motorizovanim delovima nastavio za Pljevlja, da se jednom pobočnicom kretao prema Glisnici; i da je 6 brigada odbačena tako da su dva njena bataljona bila prinuđena da se povuku na zapad, a Štab brigade sa jednim bataljonom na jug. Na osnovu ovih podataka naređeno je da 3 bataljon *8 brigade* krene za Glisnicu gde će da uspostavi vezu sa bataljonom *3 dalmatinske brigade* koji se tamo nalazio. Ostala dva bataljona sa Štabom 8 brigade zanoćila su na samom prelazu na obema obalama Čehotine. Ostale snage 7 divizije ostale su na levoj obali.

Ovog dana je bataljon Majevičke brigade, koji je ranije bio kod Krstaca, došao u Kunovo (4 km severoistočno od Čelebića). Sa bataljonom je bio i zamenik komandanta Majevičke brigade i politički komesar koji su izvestili Štab Drinske operativne grupe da niskim nisu uspostavili vezu.

Pravac Trnovo, Kalinovik, Foča

118 divizija: Grupa Anaker je ovog dana stigla desnom kolonom (2 bataljona 738 puka) u Ulog, a levom u Obalj (3 bataljon 738 puka, vidi skicu br. 8). Ovoj grupi je određen ovog dana i 1 bataljon 738 puka koji je prethodnog dana stigao u Kalinovik. Izviđački bataljon preuzeo je osiguranje puta Kifino Selo, Ulog. Prema tome, ovog dana je 738 puk (Grupa Anaker) na liniji Ulog, Obalj, Kalinovik, a 750 puk u Foči (Grupa Gertler)[87]).

4 lovačka brigada: 7 puk (bez 1 bataljona) je zanoćio kod Jabuke; njegov 1 bataljon u Dobrom Polju (11 km severno od Kalinovika); Artiljeriski puk u Jažićima (2 km istočno od Kalinovika); 13 puk u Jelašci.

---

[86]) Dnevnik generalmajora Bjelajca (u V. I. I. neregistrovano). Iz ovog dnevnika uzeto je mnogo podataka za 7 diviziju za sve vreme ofanzive.

[87]) Gertler je bio komandant 668 artiljeriskog puka iz sastava 118 divizije.

Brigada nije nigde došla u dodir sa našim snagama. Njoj je palo u oči da je muško stanovništvo, svuda gde su prolazili njeni izviđački delovi, napustilo svoje domove i pobeglo u šumu.

Po naređenju 118 divizije 2 bataljon *9 domobranskog puka* raspoređen je od Trnova preko Kalinovika do Jeleča radi osiguranja puta.

Otsek Gacko, Nikšić

SS divizija je nastavila pokret prema Gackom i Bileći.

Divizija Ferara: prema neprijateljskim izveštajima naše su snage uz jaku vatru iz automatskog oružja i minobacača zauzele četnički položaj Kablena Glava (8 km jugoistočno od Nikšića) proširivši slobodnu teritoriju sve do Kunka. Italijanska artiljerija je dejstvovala vatrom na položaje zauzete od nas.

Otsek Prijepolje, Bijelo Polje, Kolašin

1 brdska divizija: Severna grupa zauzela je Šahoviće, a Južna grupa je došla u Mojkovac (vidi skicu br. 11) i izbila 4 km severoistočno od mesta odbivši naše delove koji su se, kako tvrde Nemci, žestoko borili. Južna grupa je zauzela i Šanac (1862, 8 km zapadno od Mojkovca) i stigla do D. Lipova. Divizija je posle žestoke borbe zauzela i neke kote severoistočno od Kolašina.

Prema nemačkim izveštajima jedan naš bataljon nalazio se ovog dana još uvek 5 km zapadno od Kolašina.

Drugi bataljon 4 brandenburškog puka stigao je u Berane, a 2 bataljon 1 brandenburškog puka u Mitrovicu i Rašku.

Divizija Venecija: kolona koja je operisala severno od Bijelog Polja zauzela je k. 785. Prema njenom izveštaju naše snage su se povukle prema Ujniću i k. 1261 (7 km severoistočno od Šahovića) koju su čvrsto držale uz pomoć muslimanskog stanovništva.

Nema mnogo podataka o radu naših jedinica. Delovi *3 krajiške* vodili su borbu u selu Lepencu i na Ceru. Žestok otpor severno od Mojkovca, o čemu govore Nemci, pružile su svakako jedinice 3 krajiške. Nije moguće u-

tvrditi koje su naše jedinice vodile borbu severoistočno od Kolašina, možda je to bio *Bistrički odred.*

Napad koji je naredila *1 proleterska divizija* da se izvede u zoru ovog dana, nije mogao biti izvršen. On je obustavljen zbog velike neprijateljske nadmoćnosti u ljudstvu i artiljeriji. U izveštaju koji je, ovog dana po podne, dostavljen Vrhovnom štabu i 2 diviziji, Štab 1 divizije ističe da neprijateljske akcije imaju karakter ofanzive. U jednoj ranijoj depeši Štab 1 divizije iznosi da pojava Nemaca menja dosadanje perspektive; ako se ipak ostane »pri ranijem planu za likvidaciju neprijateljskih snaga na našem sektoru« (misli se verovatno na zauzimanje Mojkovca i Kolašina) onda Štab 1 divizije smatra da bi u tome pravcu trebalo jače angažovati 2 diviziju.

Vrhovni Štab je ovog dana stvarno naredio *2 proleterskoj diviziji* da je neophodan njen pritisak na Mojkovac i na put Mojkovac, Kolašin. U tome cilju je odmah zatim naredio da se *2 dalmatinska brigada* primakne bliže Mojkovcu, da prekine saobraćaj Mojkovac, Kolašin i izvrši pritisak na Mojkovac.

Iz ovog naređenja Vrhovnog komandanta, u Štabu 1 divizije zaključeno je da se nije odustalo od ranijih namera i perspektiva i da je zadatak 1 divizije razbijanje neprijatelja između Bijelog Polja i mosta kod k. 575. U tome smislu naređeno je *1 proleterskoj* i *3 krajiškoj brigadi* da budu u stalnom kontaktu sa neprijateljem i da mu nanose što više gubitaka zasedama i dejstvom na njegove isturene delove i komunikacije. Naređeno im je takođe da ispitaju mogućnosti i da dostave svoje predloge za ofanzivne akcije: 1 proleterska sa težištem ka Jabučni, a 3 krajiška radi presecanja komunikacije Slepac Most, Mojkovac ili radi odbacivanja neprijatelja od Mojkovca preko Tare u sadejstvu sa 2 dalmatinskom brigadom. Naglašeno je da brigade treba da onemoguće dalje nadiranje neprijatelja.

Trećoj krajiškoj dodeljena je Brdska baterija, Prvoj proleterskoj je, sem toga, naređeno da ruši i zaprečava put Šahovići, Kovren i da održava vezu sa 4 bataljonom *3 sandžačke brigade* koji se nalazio na Kovrenu. Štab 1 divizije premestio se u Barice.

Na osnovu ovog naređenja, Štab 1 brigade je dao uputstva bataljonima kako da prikupljaju podatke o neprijatelju; naredio je zatim 1 i 6 bataljonu da poruše mostove i zaruše drum na pravcu Šahovići, Kovren, a 1 bataljonu da dođe u vezu sa 4 bataljonom 3 sandžačke brigade na Kovrenu. Svim bataljonima naređeno je da dostave predlog za likvidaciju neprijatelja na ovoj prostoriji. Brdska baterija 1 brigade postavljena je na kose iznad sela Pisana Jela (9 km severozapadno od Šahovića).

Na Vučiju je 2 bataljon *4 crnogorske* bio u dodiru sa neprijateljem. Naši su držali Rogođe, a Nemci Vagan (1664). Aktivnost neprijatelja nije bila velika zbog vrlo ružnog vremena — kiše sa snegom koja se pretvorila u mećavu.

Otsek Podgorica

U toku noći 16/17 maja pojedinci i grupice iz sastava Štaba i 3 bataljona 383 puka počeli su da stižu na put za Bioče i Danilovgrad (vidi skicu br. 12). Sve ostalo je propalo. Prema neprijateljskim izveštajima 383 puk je izgubio 739 ljudi od kojih je 400 zarobljeno. Poginuo je i komandant puka. I plena je moralo biti mnogo. Neki naši podaci pominju desetak topova i veliki broj bacača.[88])

Te iste noći stigao je u Podgoricu i 3 bataljon 127 pešadiskog puka.

Akciju naših snaga kod Bioča protumačili su Nemci kao pokušaj probijanja u Albaniju, dakle onim pravcem koji su smatrali da je za njih najopasniji, pravcem koji je vodio u pozadinu onih njihovih snaga koje su se spremale da brane južne obale Balkana od savezničke invazije. U njihovom planu Italijani su imali upravo zadatak da to spreče. Otuda, ovog dana, kada se saznalo za katastrofu 383 puka, čitav niz jedinica je stavljen u pokret prema Podgorici. Divizija »Venecija« uputila je kolonu od 4 bataljona iz garnizona Kolašin i Mateševo prema Lijevoj Rijeci. Prema naređenju grupe armija »E« (Lera) ovog dana je 1 divizija uputila 2 bataljon 1 brandenburškog puka prema Bioču, a SS divizija jednu svoju kolonu prema Podgorici. Računajući i tri bataljona 127 puka

[88]) V. *Dedijer*, Dnevnik II, s. 269.

koji su došli iz Skadra, neprijatelj je pojačao otsek Mateševo, Podgorica, Nikšić sa desetak bataljona. I kroz ove činjenice treba ceniti akciju delova *4 proleterske i 5 crnogorske brigade* na Bioču.[89])

18 maj 1943

Vreme je bilo oblačno i kišovito. Aktivnost neprijateljske avijacije bila je slaba.

Otsek Foča, Čajniče, Pljevlja

369 divizija: ojačani 369 puk došao je u vezu sa divizijom »Taurinenze« u 9.30 časova kod Gotovuše, savladavši prethodno otpor naših snaga na k. 1018 (3 km južno od Boljanića). Na kraju dana puk je bio u ovom rasporedu: 1 bataljon na prostoriji Stub, Kočerać (5 km jugoistočno od Boljanića), 2 bataljon na prostoriji Potkovačica, Dobovina (7 km jugoistočno od Boljanića), a 3 bataljon u Čajniču (vidi skicu br. 8).

Protivtenkovski bataljon sa Štabom i 2 četom stigao je u Goražde; 2 četa je postavljena za osiguranje puta Goražde, Miljeno; 1 četa je stigla u Čajniče radi osiguranja puta Miljeno, Mostina.

Za idući dan je 369 puk nameravao da osigura put Mostina, raskršće severozapadno od Pljevalja, da izviđa prema jugu do Čehotine, a 3 bataljon da prebaci u Metaljku.

Bliža obaveštenja o aktivnosti na pravcu 369 divizije daju nam neki podaci koji potiču iz *8 brigade 7 divizije*. Ova brigada je ovog dana bila angažovana na desnoj obali Čehotine. Njen 1 bataljon bio je upućen u Brvenicu, a 2 bataljon severozapadno od Brvenice u pravcu Glisnice, s tim da pojača 3 bataljon koji je tamo bio upućen prethodnog dana, a u slučaju da 3 bataljon bude

[89]) *Vrhovni štab*, depeša od 17. V. — neregistrovana. *1 proleterska divizija:* Op. br. 204—20/2b, K. 709; dve depeše od 17. V — neregistrovane. *1 proleterska brigada*, br. 467—11/2a, K. 709. *Drinska operativna grupa*, izveštaj od 17 ili 18. V. — 15/4a, K. 9. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilteni za 17. V. (tri) — neregistrovani. *118 divizija*, izveštaj od 18. V. — 5/1, K. 23a. *III domobranski zbor*, Op. br. 2394 — 4/1, K. 23a. *XIV korpus: 3996*, 4033 — 52 B/13.

uvučen u borbu, da napadne neprijatelja u bok. Na desnu obalu upućen je i jedan bataljon *6 brigade* koji je zauzeo položaj na Vrbici (2 km severoistočno od Graca).

Prema podacima iz istog izvora neprijatelj je počeo da nadire u 7 časova. Jedna njegova kolona nastupala je u pravcu Glisnice, a druga prema Vrbici. Treći bataljon 8 brigade je sačekao, prvu kolonu, napao je i zaustavio, ali je druga neprijateljska kolona brzo ovladala Vrbicom. Bataljon 6 brigade povukao se na levu obalu Čehotine. Usled toga je 2 bataljon 8 brigade bio primoran da se povuče čime je odgoličen levi bok 3 bataljona. U međuvremenu, povukao se i bataljon *3 dalmatinske brigade* te je i desni bok 3 bataljona ostao otkriven. Tako se ovaj bataljon odjednom našao u teškoj situaciji, pa je pod vrlo teškim uslovima povučen na levu obalu. Na levoj obali oko Graca i Orlja našle su se 7 divizija, 6 brigada sa jednim bataljonom i 3 dalmatinska brigada.

Drinska operativna grupa je ovog dana bila u sledećem rasporedu: 3 i 5 bataljon *2 proleterske brigade* bili su prema Foči na položajima oko Crnog Vrha; jedan bataljon *Majevičke brigade* u selu Dragočavi (verovatno onaj koji je trebalo da bude u Planskom); jedna četa 4 bataljona 2 proleterske brigade na Vikoču, druge dve čete istog bataljona na Šćepan Polju; 4 bataljon Majevičke brigade u selu Kunovu. Sa 6 bosanskom brigadom Drinska operativna grupa nije imala veze. Ona je uzaludno slala desetine i vodove na desnu obalu Čehotine da bi uhvatili vezu sa ovom brigadom ali se ostalo bez uspeha. Istočno od Kunova situacija je bila sasvim nejasna. Ipak je Drinska operativna grupa poslala naređenje 6 brigadi da se sa dva bataljona približi Čelebiću. I iz ovog naređenja oseća se briga Drinske operativne grupe za ranjenike prikupljene oko Čelebića koji su se nalazili u evakuaciji.[90]) Drinska operativna grupa je Vrhovnom štabu isticala teškoće komandovanja na velikoj prostoriji sa Majevičkom i 6 brigadom čiji Štabovi još nisu imali dovoljno iskustva. Da bi se osigurali ranjenici,

[90]) U jednom nedatiranom izveštaju Drinske operativne grupe Vrhovnom štabu, ali koji je pisan 17 ili najdalje 18 maja, navodi se da se 6 brigada sa 1 majevičkim bataljonom nalazi na sektoru Gročani (Čorgani?, 21 km istočno od Foče), Čehotina, i da joj je naređeno da se sa dva bataljona približi Čelebiću.

Drinska operativna grupa predložila je ovog dana Vrhovnom štabu da 7 divizija uputi jednu svoju jedinicu u Šule (7 km severozapadno od Meljaka).

Drinska operativna grupa je očekivala i ostala dva bataljona 2 proleterske brigade (1 i 2), ali se ne može utvrditi kada je Vrhovni štab naredio da se vrate u njen sastav, možda ovog, a najdalje idućeg dana. U izveštaju Vrhovnog štaba Drinska operativna grupa ističe da bi sa ova dva bataljona zadala negde udarac neprijatelju, a ovako da je prinuđena da brani bolnice.

Pri kraju dana stiglo je naređenje iz Vrhovnog štaba da jedna četa Drinske operativne grupe krstari pravcem Vučevo, Vrbnica, Zakmur (7 km jugoistočno od Foče), Trbušće. Odlaskom naše 7 divizije, na ovoj prostoriji nije bilo više naših snaga, pa je trebalo obratiti pažnju i na ovaj pravac koji je levom obalom Drine izvodio na Šćepan Polje.

Štab Drinske operativne grupe bio je u Zavajitu i u vezi sa Štabom 3 divizije.

Drinska operativna grupa je ovog dana prikupila dragocene podatke o neprijatelju. Iz plena zadobivenog kod Osijeka utvrdila je da prema Crnom Vrhu nije više »Vražija divizija« (369) nego »čisto nemačke jedinice«. Ovu činjenicu potvrdili su i tri prebegla iz 369 divizije koji su se predali Majevičkoj brigadi. Oni su zatim izjavili da jedinice 369 divizije nadiru prema Pljevljima i da se na tom pravcu nalazi 369 puk i dodali da Nemci zaposedaju Crnu Goru.

Pravac Trnovo, Kalinovik, Foča

118 divizija: u rasporedu ove divizije nije bilo mnogo promena. Grupa Anaker ostala je na liniji Ulog, Obalj, a Grupa Gertler u Foči. Izviđački bataljon stigao je uveče ovog dana u Ocrkavlje (12 km zapadno od Foče).

4 lovačka brigada: 13 puk stigao je na Nozdre (11 km zapadno od Foče), 7 puk (bez 1 bataljona) u Foču, 1 bataljon 7 puka u Kalinovik, Artiljeriski puk u Ocrkavlje, a Štab brigade u Kalinovik.

Prema neprijateljskim izveštajima naše snage (Drinska operativna grupa) su držale liniju Ledine, Osijek, Crni Vrh (zaselak), Biokovi.

Otsek Gacko, Nikšić

SS divizija nastavila je pokret prema Bileći i zanoćila je čelom kod Bileće. Ovog dana je izdejstvovala formalno odobrenje od VI korpusa da se može koristiti putem Bileća, Nikšić. Ranije nije to tražila verovatno u interesu tajnosti.

Divizija Ferara: prema italijanskim izveštajima naše snage su posle podne napale četničke položaje u zoni Prijevora (6 km jugoistočno od Nikšića) ali je napad odbijen intervencijom italijanske artiljerije.

Otsek Prijepolje, Bijelo Polje, Kolašin

1 brdska divizija: Severna grupa nastavila je napad preko linije Šahovići, Mojkovac prema zapadu i stigla desnim krilom pred Čuku (5 km severozapadno od Šahovića), a levim pred Kom i Gradac (6 km severozapadno od Mojkovca). Prema neprijateljskim izveštajima ove tri tačke držale su naše jake snage. Južna grupa »napada Taru sa dve strane«, kako stoji u jednom neprijateljskom izveštaju, što verovatno znači da je krenula s obe strane Tare prema zapadu.

Jedna borbena grupa ove divizije opkoljena je u blizini Umova (1945, 8 km severozapadno od Kolašina) — prema oceni neprijatelja — od strane 700 naših boraca, ali je istog dana deblokirana koncentričnim napadom iz Lipovog i Kolašina. Ovog dana vodile su se borbe i severno od Lipovog. Prema izveštaju neprijatelja 300 naših boraca odbijeno je na grebenu 4 km severno od Lipovog (Savina Greda?).

Divizija Venecija: kolona koja je nadirala iz Bijelog Polja zauzela je, izgleda bez borbe, Golo Brdo (1262, 6 km severozapadno od Bijelog Polja) i uputila jednu kolonu prema Metancu, verovatno radi veze sa 724 pukom.

Nemci su smatrali ovog dana da će naše snage neizbežno prekinuti put Mateševo, Kolašin i napasti oba ova mesta.

724 pešadiski puk nije još stupio u akciju. Konstatovao je samo da se naši delovi nalaze 12 km jugozapadno od Prijepolja i 8 km južno od Brodareva. Pošto su delovi divizije »Venecija« osiguravali put samo do

šestog kilometra severno od Bijelog Polja, između 724 puka i ove divizije nije još bila uspostavljena taktička veza.

O borbama ovog dana nema mnogo naših podataka. Delovi *3 krajiške* držali su iste položaje u selu Lepencu, a jedna četa vodila je borbu sa Nemcima na Ceru. Kom i Gradac su verovatno držale jedinice 3 krajiške, a Čuku *1 proleterska brigada*. Jedinice koje su opkolile neprijatelja kod Umova pripadale su verovatno *4 crnogorskoj brigadi*, a jedinice koje su vodile borbu severno od Lipovog pripadale su verovatno *7 krajiškoj brigadi*. Prema našim podacima neprijatelj je napao Vučije od Lipova i Kolašina uz jaku podršku artiljerije i po podne prinudio 2 bataljon 4 brigade da napusti Rogođe. Ovaj naš bataljon je imao tada svega 120 boraca. Nema podataka o tome kako je *2 dalmatinska* vršila pritisak na Mojkovac i na put Mojkovac, Kolašin — što je Vrhovni štab naredio prethodnog dana. Štab *1 divizije* uočivši velike neprijateljske kolone u G. i D. Polju (zapadno od Mojkovca), intervenisao je ovog dana ujutro kod *2 divizije* (Štab u Konjoj Jeli), tražeći da 2 dalmatinska izvrši iste noći napad na ove neprijateljske snage, obećavši i pritisak 1 divizije na Mojkovac.

Primivši izveštaj o koncentraciji neprijatelja u Poljima i zaključujući da ima ofanzivne namere levom obalom Tare ka Bistrici, Vrhovni štab je, u 11.45 časova, naredio 2 diviziji da hitno rokira 7 krajišku na taj pravac; da u G. Lipovo uputi jedan bataljon 4 proleterske brigade, a bataljon koji je vodio borbu kod Bioča da povuče u svoj sastav.

U toku naredne noći je i 1 divizija pregrupisala svoje snage, takođe prema direktivi Vrhovnog štaba. U tome cilju je Štab 1 divizije ovog dana naredio:

3 krajiška brigada da se postavi na položaje Vaškovo, Reljin Kam (4 km severoistočno od Vaškova), Prisoje (1530), s tim da jednu četu uputi na levu obalu Tare u selo Dobrilovinu prema mostu na Tari koji odmah da poruši; prema neprijatelju da ostavi jake izviđačke delove sa automatskim oruđem na liniji Prošćenje, Meki Do (10 km zapadno od Šahovića), Šljemena;

3 sandžačka brigada da se postavi na položaje Kovren, Bliškovo, Slatka (4 km zapadno od Kovreña), da isturi jaka izviđačka odeljenja prema Šahovićima i Brodarevu na liniju Riječica (7 km severozapadno od Šahovića), Kičevo, Bijov Grob (7 km jugozapadno od Brodareva) i da nastavi rušenje puta Šahovići, Kovren;

1 proleterska da se postavi kao rezerva na prostoriju Maoče, Podkrajci (15 km jugoistočno od Pljevalja), Vrulja s tim da upućuje daljna izviđačka odeljenja pravcem Kozica, Kamena Gora (prema severoistoku), pravcem Vukovo Brdo, Obarde (14 km jugoistočno od Pljevalja), pravcem Mataruge, Otilovići (7 km jugoistočno od Pljevalja) i na planinu Korijen, održavajući vezu sa jedinicama 7 divizije koja je bila postavljena prema Pljevljima; brigada ima da ruši i put ka Pljevljima;

Brdski divizion da ostavi jednu bateriju 75 mm na otseku 3 krajiške brigade, a ostatkom da se postavi u zonu 1 proleterske na prostoriju Borčane, Selište, Maoče;

Štab divizije — Maoče, hirurška ekipa sa prihvatnom bolnicom — Barice, diviziska bolnica — Brajkovača (na levoj obali Tare).

Ovo naređenje zateklo je 1 proletersku brigadu na liniji Stožer (6 km jugozapadno od Kovrena), Pisana Jela, Šljemena, Meki Do, sa delovima na Sokolcu (4 km severozapadno od Šahovića), a njene pozadnje delove u rejonu Barica. Odmah je naređeno da borački delovi otpočnu pokret u 20 časova pravcem preko Krupica (obavezno) i da se na određenoj prostoriji smeste u rasporedu: 4 bataljon — Vrulja; 3 bataljon — Podkrajci; 1 bataljon — Kordovina, Lijeska; 2 bataljon — Tulovo; 6 bataljon — južno od Tulova; Štab i ostalo u Maoču. Bataljonima je naređeno da upućuju izviđačka odeljenja prema diviziskom naređenju.

Upućivanjem 7 krajiške brigade na pravac Mojkovac, Bistrica, 4 proleterske ka severu prema Lipovu i povlačenjem 1 divizije na liniju Vaškovo, Kovren, Vrulja, Vrhovni štab je čvršće povezao front prema istoku i bolje ga povezao sa trupama koje su bile okrenute prema Pljevljima. Ovim je ujedno skraćen front pa se 1 brigada mogla da izvuče u rezervu. Mere koje je Vrhovni štab

preduzeo ovog dana obeležavaju trenutak kada se konačno odustalo od napada na Mojkovac i Kolašin. Inicijativa je bila prešla u ruke neprijatelja.

Otsek Podgorica

Italijani javljaju da su protivnapadom bataljona 127 puka odbili jedan naš napad na Vežešnik (3 km jugozapadno od Bioča). U smislu naređenja Vrhovnog štaba 3 bataljon 4 brigade krenuo je u sastav svoje brigade; bataljoni 5 brigade ostali su da prikupljaju i sređuju plen.

*
* *

Ovog dana je između komandanta 369 divizije i komandanta divizije »Taurinenze« došlo do sporazuma prema kome 369 divizija preuzima otsek Čajniče, Pljevlja, a divizija »Taurinenze« od Pljevalja na istok do desnog krila ojačanog 724 puka. Rešeno je takođe da se »odbranbena linija« pomeri na put Pljevlja, Šahovići. Dakle, na toj liniji trebalo je da se postigne veza između divizije »Taurinenze«, 724 puka i divizije »Venecija«.[91])

19 maj 1943

Vreme je bilo vedro i umereno oblačno.

Italijanska avijacija je intenzivno izviđala pravac Kalinovik, Ulog i Gacko, Bileća, Vilusi da bi kontrolisala pokrete 118 i SS divizije. Na zahtev vojnog guvernera Crne Gore avijacija VI korpusa izvela je nekoliko teških bombardovanja u zoni Kopilje, Martinićsko, Ubri (6—9 km severoistočno od Spuža) i u Nikšićkoj Župi.

Nemačka avijacija izvela je 12 akcija. Jedan nemački avion bacio je nekoliko bombi na Kolašin, ubio 3 nemačka vojnika, a ranio 11 nemačkih i 1 italijanskog voj-

---

[91]) *Vrhovni štab*, depeša od 18. V. — neregistrovana. *1 proleterska divizija*, Op. br. 205—12/2a, K. 709. *1 proleterska brigada*, br. 469 — 13/2a, K. 709. *Drinska operativna grupa:* izveštaj od 18. V. — 41/3a, K. 9; izveštaj od 17 ili 18. V. — 15/4, K. 9. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten za 18. V. — neregistrovan. *369 divizija*, izveštaj od 18/19. V. — 4/1a, K. 23a. *118 divizija*, izveštaj od 19. V. — 5/1, K. 23a. *VI korpus:* 7610, 7671 — 18 E/4. *XIV korpus*, 4081 — 52 B/13.

nika. Ovog dana poginuo je usled pada aviona komandant nemačkog vazduhoplovstva na Jugoistoku (Armiske grupe E).

Bilten komande nemačkih trupa u Hrvatskoj donosi ovog dana da je Tito rešio da izvrši napad na Sandžak, da prikuplja svoje snage za proboj prema jugoistoku i da to prikupljanje osigurava pomoću jakih snaga koje se nalaze prema 1 brdskoj diviziji. To je potvrdivao jedan izveštaj iz italijanskog izvora koji je govorio o jakim našim snagama jugoistočno od Nikšića. Dakle, još uvek je delovao odjek našeg udarca kod Bioča. Nemci su pretpostavljali da će se naše snage, u toku prodora prema jugoistoku, najpre povući sa sektora Foča, pa tek onda sa sektora Pljevalja.

Otsek Čajniče, Pljevlja, Brodarevo

369 divizija bez bitnih promena.

724 puk takođe bez promena.

Namera je neprijateljeva da se izvrši čišćenje sektora Pljevlja, Šahovići, Bijelo Polje, Prijepolje sa 369 divizijom i 724 pukom. U tu svrhu je ovaj puk upućen prema jugozapadu.

Po naređenju *7 divizije, 8 brigada* je u 6 časova krenula za Potpeć i Vlahoviće (12 km južno od Pljevalja) gde je stigla idućeg dana izjutra. Inače o radu drugih naših jedinica nema podataka.

Divizija Venecija je pregovarala sa Komandom nemačkih trupa u Hrvatskoj radi zajedničkih operacija.

Pravac Kalinovik, Foča, Uzlup

118 divizija: Grupa Anaker (738 puk) je sa linije Ulog, Obalj otpočela nadiranje obema obalama Neretve; 1 bataljon (bez jedne čete) i 3 bataljon 738 puka desnom obalom Neretve, a Štab puka sa 2 bataljonom, jednom četom 1 bataljona i jednom baterijom levom obalom, uglavnom drumom Ulog, Gacko. Grupa Gertler (750 puk) je ovog dana proširila Fočanski mostobran, zauzevši Crni Vrh, i izbila na liniju: Perizovići (4 km južno od Foče), južno od Ravnih Njiva, južno od k. 1055.

4 lovačka brigada prikupila se u rejonu Foče: 7 puk (bez 1 bataljona) poseo je bunkere na jugoistočnim padinama Ilovinog Brda (2 km severoistočno od Foče) kao bočno osiguranje 118 divizije; 1 bataljon 7 puka prebacio se iz Kalinovika južno od Nozdra; 13 puk zanoćio je na levoj obali Drine na prostoriji Šukovac, Budimlje (zapadno od Foče); Artiljeriski puk je došao u prostor Susješno, Do (4 km severozapadno od Foče), k. 708, k. 846; Štab brigade prešao je u Foču.

O borbama za Crni Vrh nema detaljnijih neprijateljskih podataka. Naši podaci su takođe oskudni. Jedan naš kratak izveštaj Vrhovnom štabu govori samo da je neprijatelj zauzeo Crni Vrh na juriš uz podršku jake artiljeriske i bacačke vatre i da se naše trupe (na ovom otseku su bili 2 i 5 bataljon *2 proleterske brigade)* spremaju da izvrše protivnapad. *Štab Drinske operativne grupe* je prešao iz Zavajita u Papkov Dol (5 km zapadno od Čelebića).

Vrhovni štab je obavestio Drinsku operativnu grupu da joj šalje 1 i 2 bataljon 2 proleterske brigade, a zatim još i 1 proletersku i 3 krajišku brigadu.

Otsek Gacko, Nikšić

Divizija SS nastavila je pokrete prema Gackom i Nikšiću. Prema Nikšiću krenuo je ojačani 14 SS puk (četiri bataljona od kojih jedan motorizovan, četiri baterije od 105 mm i 20 tenkova). Ovog dana stigli su u Nikšić samo motorizovani delovi. Ovo je bila desna kolona SS divizije; srednja kolona je dostigla Turuntaš (12 km severoistočno od Plane) u pokretu ka Krstacu (17 km jugoistočno od Avtovca); leva kolona je upućena od Avtovca prema Nikšiću. SS divizija je dakle bila orijentisana prema jugoistoku.

Divizija Ferara: delovi ove divizije su noću uoči 19 maja izvršili napad za Kablenu Glavu i, prema njihovim izveštajima, savladali našu posadu. Ali ubrzo, zatim, naše su snage prešle u protivnapad i opkolile italijansku jedinicu na Kablenoj Glavi koja se posle probila u Nikšić uz podršku artiljerije iz Nikšića i intervencije 2 bataljona 47 puka u pravcu Prijevora.

Otsek Brodarevo, Bijelo Polje, Kolašin

1 brdska divizija javlja da je uz borbu zauzela kote južno od Kuline (1632, 7 km severno od Mojkovca). Tu su valjda bile zaštitnice *3 krajiške brigade* koje su se povukle na liniju Prošćenje, Šljemena.

Divizija Venecija: jedna njena kolona je iz Bijelog Polja stigla u Brodarevo i tako uspostavila vezu sa 724 pukom. Druga jedna kolona terorisala je zonu Kanje (11 km severno od Bijelog Polja), Dobrakovo.

Pri kraju ovog dana Vrhovni štab je naredio da *1 proleterska brigada,* usled situacije stvorene kod Foče, još u toku noći krene usiljenim maršem pravcem Čelebić, Zavajit, Bunovi gde da stupi u vezu sa Štabom drinske operativne grupe. U smislu ovog naređenja Štab *1 proleterske divizije* uputio je brigadu pravcem Potpeće, Kakmuži, Meljak, Popov Do gde da se (radi kraćeg odmora) smesti: 4, 2 i 3 bataljon, Protivkolska četa i intendantura u šumama između Šljuka i Popovog Dola, a Brdska baterija na prostoriji Meljak, Šljuke.[92])

Na prostoriju Meljak, Popov Do brigada je mogla stići najranije tek 20 maja oko podne, a njen 1 i 6 bataljon nešto kasnije. Na prostoriji Maoče, Podkrajci, Vrulja 1 brigada je ostavila za 3 sandžačku brigadu 100 mina za bacač.

Otsek Podgorica

Bataljon koji je 1 brdska divizija uputila prema Bioču (2 bataljon 1 brandenburškog puka), ovog dana u 17 časova, krenuo je iz Lijeve Rijeke prema Bioču da se tamo rasporedi »radi zaprečavanja puteva iz Morače« što verovatno znači zaprečavanje puteva iz doline Morače prema Albaniji. Italijanski bataljoni koji su upućeni prema Bioču (bataljoni Crnih košulja) pojavili su se ovog dana kao Grupa Olanjero (Olagnero) i raspoređuju se od Tare Vukoveta (13 km južno od Kolašina) do Vjetarnika (12 km severno od Bioča). Grupa Olanjero je na tom ot-

[92]) U zapovesti 1 proleterske brigade br. 475 nisu pomenuti 1 i 6 bataljon. Oni su verovatno bili angažovani za sklanjanje seljaka i njihove stoke na desnu obalu Tare prema jednoj ranijoj direktivi Vrhovnog štaba.

seku očigledno zatvarala puteve koji su izvodili u Albaniju. Nemački bataljon je verovatno zanoćio u zoni Grupe Olanjero.

Kod Bioča naše snage su još uvek držale položaj pred Vežešnikom pod vatrom italijanske artiljerije.

Kolona italijanskih zarobljenika i naših ranjenika primećena je ovog dana sa italijanske strane na desnoj obali Morače u visini Kupina (9 km jugozapadno od Lijeve Rijeke).[93])

20 *maj 1943*

Vreme je bilo vedro i vetrovito.

Nemačka avijacija je zabeležila uspešno bombardovanje naših magacina hrane i municije u Žabljaku i komora. Italijanska avijacija je izviđala pravac Bileća, Nikšić, gde je uočila intenzivan pokret trupa i automobila (SS divizije), i zonu oko Kalinovika gde je uočila saobraćaj Kalinovik, Foča i obratno (118 divizije). Italijanska avijacija (61 vazduhoplovna grupa i avijacija VI korpusa) je, sem toga, tukla zonu Pipera malim bombama i mitraljezima.

Železnička linija Mostar, Nikšić kao i telefonska linija Andrijevica, Podgorica stavljene su na raspoloženje nemačkim trupama. Mostarski aerodrom koriste Nemci i Italijani zajednički.

Italijanska Vrhovna komanda je donela odluku da italijanske trupe ne sarađuju sa Nemcima u razoružanju četnika ali i da ne podržavaju četnike van linije Neretva, Gabela, Trebišnica, Bileća. Podržavaće ih dakle i dalje južno od ove linije.

Otsek Čajniče, Pljevlja, Brodarevo

369 divizija je ostala uglavnom na mestu i konstatovala da se na levoj obali Čehotine nalaze naše jake snage, a na desnoj obali da držimo još k. 1017 (8,5 km

[93]) *1 proleterska brigada*, br. 475 — 15/2a, K. 709. *Izveštaj iz Birotića* Vrhovnom štabu (bez datuma ali verovatno od 19. V.) — 14/4a, K. 9. *Izveštaj druga Lj. Đurića* drugu Terziću (bez datuma ali verovatno od 19. V.) — 15/4a, K. 9. *VI korpus*, izveštaj od 19. V. — 18 E/14. *XIV korpus*, br. 4152 — 52 B/13.

istočno od Graca) i Hrastovu Kosu (3 km severno od Graca); bilten divizije tvrdi da su naše snage sa k. 959 (6,5 km istočno od Graca) odbačene prema jugu; 61 bugarski puk krenuo je iz Bistrice prema Prijepolju. Za idući dan divizija javlja da će sa ojačanim 369 pešadiskim pukom vršiti izviđanje prema jugu, jugozapadu i severu, oko Bistrice i istočno od Nove Varoši.

Naša 7 *divizija*, u čiji sastav je ušla verovatno i 3 dalmatinska brigada, podešavala je svoj zadatak novostvorenoj situaciji. Pošto se neprijatelj bio već probio od Čajniča za Pljevlja, ona je sada organizovala odbranu leve obale Čehotine od Šula uzvodno i pravaca Pljevlja, Čelebić i Pljevlja, Đurđevića Tara. Možda je u tome pravcu dobila određena naređenja od Vrhovnog štaba koja nisu sačuvana. U tome smislu je naređeno *8 brigadi* da se u 21 čas krene i vrati na prostoriju D. Brvenica, Tikovo (8 km zapadno od Pljevalja), Hoćevina gde da smeni *3 dalmatinsku brigadu* koja je pomerena na zapad prema Gracu i Šulama. Brigada je krenula iz Vlahovića u 23 časa i stigla na određenu prostoriju idućeg dana u 5 časova.

Divizija Taurinenze je odvojila četiri planinska bataljona da se rasporede zapadno od puta Šahovići, Tulovo (18 km jugoistočno od Pljevalja) radi povezivanja 369 divizije sa 724 pukom. Ovog dana ovi bataljoni su izbili na liniju: raskrsnica puteva kod Mramora (2 km istočno od Pljevalja), Kartalov Vrh (12 km jugoistočno od Pljevalja), k. 1230 (14 km jugoistočno od Pljevalja). Pri izbijanju na ovu liniju — tvrdi italijanski izveštaj — ovi su bataljoni savladali otpor naših snaga u zoni Potoka (12 km jugoistočno od Pljevalja). Zadatak ovih delova divizije »Taurinenze« bio je da spreče infiltraciju naših snaga prema Limu. Divizija »Taurinenze« imala je utisak da se naše snage povlače prema Tari.

Ojačani 724 puk izbio je ovog dana na liniju Jabuka (11 km zapadno od Prijepolja), Kamena Gora (1483), Gredina, savladavši slab otpor naših snaga.

Na mesto 724 puka, u zonu Prijepolje, Brodarevo, došao je 61 bugarski puk.

Pravac Kalinovik, Foča, Ulog

118 divizija: Grupa Anaker (738 puk) je nastavila pokret prema jugoistoku; desnom kolonom je stigla pred Gacko, a levom negde u visinu Vrbnice. Grupa Gertler (750 puk) je otpočela nadiranje od Foče prema jugu obema obalama Drine. Ujutru ovog dana *2 proleterska brigada* držala je sa tri bataljona (svoj 3 i 5 bataljon i jedan bataljon Majevičke brigade) položaj Bunovi, Hruščičko Brdo, a uveče se povukla ka Šćepan Polju i Zlatnom Boru. Pojedinosti o ovom povlačenju nedostaju. Verovatno je da se naša brigada povukla više zbog neprijateljskog obuhvatnog manevra levom obalom Drine ka Šćepan Polju, na kome pravcu nije bilo naših snaga, nego zbog frontalnog pritiska.

4 lovačka brigada dobila je zadatak da dejstvuje pravcem Foča, Trovrh, Čelebić radi zaštite levog boka divizije. Njen 13 puk je sa svog prenoćišta (Šukovac, Budimlje) krenuo u 5 časova preko Barakovca i na liniji Biokovo, Barakovac, Čehotina razvio se u borbeni poredak i došao u vezu sa 750 pukom (Grupa Gertler) koji je bio na k. 1055. Oko 10 časova puk se prebacio na polazni položaj: k. 645 (kod Brezovice), k. 528 (kod Popovine). Zapovest za dalji pokret prema Trovrhu stigla je kasno, tek u 19 časova, pa je puk ovog dana do mraka stigao sa 2 bataljonom tek na Četenište, a sa 1 bataljonom i delovima u neposrednom sastavu puka na k. 784 (kod Selišta). Ojačana 5 četa koja je bila upućena prema Trovrhu naišla je na naše snage na Humiću i odbačena je nazad na Četenište gde je zanoćila u sastavu svog bataljona. Sedmi puk (bez 1 i 3 bataljona, a ojačan 3 baterijom 9 diviziona) pošao je ovog dana u 5 časova pravcem Foča, Ilovino Brdo, Boljoradina, Zlataja (1216), Vikoč, Kunovo u cilju zaštite levog krila 118 divizije i izviđanja i »proterivanja odmetnika« sa ovog područja. Puk je ovog dana stigao do Zlataja bez dodira sa našim snagama, a bočno osiguranje je ostavio na Korjenu (4 km severoistočno od Foče). Ojačana izviđačka četa 7 puka krenula je u 4 časa pravcem Slatina, Ifsar, Čajniče gde je stigla istog dana u 20.30 časova i uspostavila vezu sa 369 divizijom. Kod D. Ifsara je imala manje puškaranje sa našim snagama i tu je našla 70 sanduka artiljeriske municije. Artiljeriski puk

brigade (bez jedne baterije) zauzeo je položaj: 2 baterija 9 diviziona i 2 baterija 11 diviziona (obe brdskohaubičke) na levoj obali Čehotine jugoistočno od Barakovca u visini k. 582; 1 baterija (poljskohaubička) na desnoj obali Čehotine južno od k. 449. Zadatak Artiljeriskog puka bio je potpomaganje 13, a eventualno i 7 puka. Prvi bataljon 7 puka zanoćio je na prostoriji Prisoje, Skravnik (2,5—5 km zapadno od Foče) kao rezerva 118 divizije.

Pred frontom 4 lovačke brigade bila je *Majevička brigada* na položaju Bakić, Humić i (verovatno) dalje prema Suhoj Glavi (1110). Delovi ove brigade odbacili su izviđačku četu 13 domobranskog puka od Humića prema Četeništu. *Bosanska brigada* se svojom glavninom nalazila oko Petina (8 km severozapadno od Graca) gde je bio i Štab brigade, a 1 bataljon je sa bolnicom i komorom uputila na Čelebić. Bataljon se smestio u Borju, ali ga je *Drinska operativna grupa* uputila prema Trovrhu da pojača Majevičku brigadu. Na kraju ovog dana Drinska operativna grupa je, dakle, bila na liniji Humić, Bakić, Zlatni Bor, Šćepan Polje okrenuta prema severozapadu i zapadu, a njena 6 brigada je kod Petina sa dva bataljona, koliko — toliko, obeležavala vezu sa 7 *divizijom* (3 dalmatinskom brigadom).

Otsek Gacko, Nikšić

SS divizija: desna i srednja kolona ove divizije stigle su u Nikšić. Srednja kolona napala je naše snage u zoni Gornje Polje koje su se, prema italijanskim izveštajima, povukle delom prema zapadu i jugozapadu. Ne može se tačno utvrditi koje su naše snage bile na ovom pravcu. Posle odlaska 1 i 2 bataljona 2 proleterske brigade (najdalje ovog dana), na ovaj pravac kod Lipovne Ravni došla je *1 dalmatinska brigada*, ali su njeni delovi bili i na pravcu Nikšić, Šavnik i na pravcu Golija, Pivski Manastir. Leva kolona SS divizije, koja je od Gackog krenula prema istoku zaustavljena je našim otporom, ali je javila da ima dovoljno snaga i da će u toku 21 biti u Nikšiću. Na ovom pravcu bila je *10 hercegovačka brigada*. Prema jednom, ne sasvim pouzdanom, podatku brigada je ovog dana držala položaj Ravna Gora (8 km severoistočno od Gackog), Platica, Jasenik, D. Lipnik, dok

je slabije delove imala na k. 1471 (5 km jugoistočno od Avtovca) za zaštitu levog boka. Ovog ili idućeg dana tri bataljona ove brigade (1 ili 4, 5 i 6) upućena su na pravac Nikšić, Javorak.

Štab SS divizije prešao je iz Bileća u Nikšić. Prema italijanskim podacima zadatak SS divizije bio je da krene iz Nikšića prema Kolašinu radi tučenja partizana koji su se tamo nalazili. Jedan motorizovani odred od jednog bataljona sa tenkovima i artiljerijom SS divizije (Odred Šmithuber) krenuo je za Podgoricu.

Divizija Ferara nije zabeležila nikakvu aktivnost sem dejstva artiljerije (zajedno sa nemačkom artiljerijom) iz Nikšića prema severoistoku.

Otsek Brodarevo, Bijelo Polje, Kolašin

1 brdska divizija javlja da je zauzela jednu kotu 7 km zapadno od Kolašina.

Kolona divizije Venecija koja je operisala severno od Bijelog Polja ostala je u klancu Bare radi osiguranja puta koji se opravljao.

Otpočela je evakuacija materijala iz garnizona Kolašin koji su Italijani ustupili Nemcima. Materijal se prenosio u Andrijevicu.

Oko podne je Vrhovni štab obavestio *2 diviziju* da je neprijatelj preduzeo koncentričnu ofanzivu od Pljevalja, Foče i Gackog, i da su *1 proleterska* i *3 krajiška brigada* upućene za Foču, pa je u vezi s tim naredio da divizija odmah uputi *7 krajišku brigadu* pravcem Šavnik, Pivski Manastir, Ravno gde da pojača 10 hercegovačku brigadu. Uskoro, zatim, Vrhovni štab je naredio 2 diviziji: da *2 dalmatinsku brigadu* rokira na levu obalu Tare gde da sa manjim snagama brani prelaze kod Dobrilovine (20 km zapadno od Šahovića), Prenćana (20 km istočno od Žabljaka), Đurđevića Tare, Levertare i Tepce (7 km severozapadno od Žabljaka), a glavninu brigade da drži na prostoru Krš (11 km istočno od Žabljaka), Negobuđa, zatvarajući pravce iz Sandžaka ka Žabljaku; da *4 proletersku brigadu* rokira na prostor Krnja Jela, Boan, a manje snage na Vratlo i u G. Moraču; *Bistrički odred* da ostane kod Mojkovca.

Ne može se tačno utvrditi kada je Vrhovni štab naredio da se 3 krajiška brigada uputi ka Foči. To je bilo verovatno još prethodnog dana jer je ovog dana brigada ili bar jedan njen deo bio već u pokretu pravcem Glibaći (16 km jugozapadno od Pljevalja), Konjsko Polje (10 km jugoistočno od Čelebića). Neki delovi 3 krajiške su još ostali u Lukama (Kaluđerske Luke?, 15 km zapadno od Šahovića). Baterija koja je bila pridata 3 krajiškoj brigadi ostala je u Prenćanu gde je stigla prethodnog dana iz Đukelske Jame preko Vaškova.

Prva proleterska brigada bila je na maršu za Čelebić.

Otsek Podgorica

Drugi bataljon 1 brandenburškog puka upućen je za Bioče sa Grupom Olanjero. Italijani i Nemci su stigli u rejon Bioča gde su prema sopstvenim izveštajima odbacili naše snage i zauzeli okolne visove. Ovladali su drumom Podgorica, Lijeva Rijeka, ali u Bioče nisu ulazili. U to vreme naše su se snage već bile povukle prema severozapadu; u zoni Bioča mogli su ostati samo lokalni partizani. Italijani javljaju da je njihov 127 puk, koji je prethodnog dana bio zadržan pred Vežešnikom, »proširio svoju okupaciju sve do Donje Mrke« (2 km zapadno od Bioča), pomerivši se, dakle, svega za jedan kilometar[94]).

Zaključak o operacijama od 15 do 20 maja

U trenutku kada je otpočela ova nova velika neprijateljska ofanziva, nije još bilo izraženo stvaranje obruča oko naše Glavne operativne grupe. Nemačke trupe bile su još daleko, a italijanske, koje je ofanziva iznenadila više nego ikoga drugog, bile su nespremne za operacije. Operativni obruč će se stvoriti tek u prvoj etapi ofanzive.

---

[94]) *Vrhovni štab*, dve depeše od 20. V. — neregistrovane. *Drug Lune drugu Terziću*, izveštaj verovatno od 20. V. — 16/4, K. 9. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilteni od 20 i 22. V. — neregistrovani. *369 divizija*, izveštaj od 20/21. V. — 5/1, K. 23a. *6 domobranska divizija*, Op. br. 4640 od 20. V. — 9/1, K. 23a. *Saslušanje nemačkog zarobljenika* — 7/3, K. 73. *VI korpus*, 4244 — 52 B/13. *XIV korpus:* 7685, 7686 — 20 E/14, 7730 — 18 E/4.

U predveče ofanzive SS divizija »Princ Eugen« bila je najdalje, čak na desnoj obali Neretve, kod Širokog Brijega i Ljubuškog. Ona nije mogla prodreti u italijansku operativnu i okupacionu oblast pre no što je ofanziva zvanično notifikovana Italijanima. Inače bi, pre vremena, odala namere nemačkog komandovanja. Tek noću 14/15 maja SS divizija iznenadno je prešla Neretvu kod Mostara i Čapljine i nastavila nadiranje ka Gackom i Bileći preko Nevesinja i Stoca. Idućih dana je nastavila pokret. Njeni prednji motorizovani delovi stigli su u Planu 16 maja, dva dana kasnije glavnina je bila na liniji Bileća, Gacko, a 19 maja je sa te linije krenula u tri kolone prema Nikšiću. Idućeg dana desna i srednja kolona stigle su u Nikšić (srednja kolona je posle kraćeg borbenog dodira sa našim snagama stigla kod Gornjeg Polja), a leva kolona zadržana je našim otporom na pravcu Avtovac, Ravno mnogo duže no što su Nemci očekivali. Jedan motorizovan odred ove divizije (bataljon ojačan tenkovima i artiljerijom) upućen je u Podgoricu usled naše aktivnosti kod Bioča.

Susedna 118 divizija se prikupljala pod sličnim uslovima bez ikakva otpora. Njen 750 puk (bez 3 bataljona), doduše, učestvovao je u deblokadi Foče i u početku ofanzive se nalazio u Foči, ali ostali delovi divizije su se čuvali da pre vremena pređu na italijansku okupacionu oblast. Glavnina divizije (3 bataljon 750 puka, 1 bataljon 738 puka, 668 artiljeriski puk i delovi u neposrednom sastavu divizije) prešla je demarkacionu liniju kod Trnova tek 15 maja u 0 časova, a u isto vreme i Grupa Anaker (738 puk bez 1 bataljona) prelazi Neretvu kod Konjica. Idućeg dana je glavnina već u Foči, a Grupa Anaker izbija na liniju Ulog, Doljani. Četvrta domobranska lovačka brigada, koja se nalazila u operativnom sastavu 118 divizije, nastupala je za njom opštim pravcem Trnovo, Kalinovik, Foča, čisteći teren od četnika. Grupa Anaker 17 maja bila je na liniji Ulog, Obalj, Kalinovik (u njenom sastavu već je bio ceo 738 puk sa delom 668 artiljeriskog puka).

U međuvremenu je u Foči formirana Grupa Gertler od 750 pešadiskog i glavnine 668 artiljeriskog puka. Sada su već formulisane dalje operativne namere divizije:

Grupa Anaker (738 puk i baterija 668 puka) će sa linije Kifino Selo, Kalinovik krenuti obema obalama Neretve da podiđe Pivi i Drini, a Grupa Gertler (750 puk i glavnine 668 puka) sa 4 lovačkom brigadom će iz Fočanskog mostobrana nadirati obema obalama Drine prema Šćepan Polju i Tari. Pokret je otpočeo 19 maja, a 20 maja je Grupa Gertler uz naš slab otpor stigla na liniju Mješaje, Četenište, Zlataja, a Grupa Anaker bez otpora desnom kolonom pred Gacko, a levom negde kod Vrbnice. Dotle je 118 izviđački bataljon osiguravao put Kifino Selo, Ulog.

Od 369 divizije je uoči ofanzive bio spreman za akciju sa linije Foča, Ustikolina, Goražde samo onaj deo koji je učestvovao u deblokadi Foče.[95]) Njen izviđački bataljon (bez 3 čete) bio je na prostoru Prijepolje, Bistrica, a 63 bugarski puk u Mokroj Gori. Prvog dana ofanzive ojačani 369 puk lako je prodro iz Goražda i Foče u Čajniče. Ovog dana se i 61 bugarski puk pojavljuje u sastavu 369 divizije. Njegov 1 bataljon dolazi u Dobrun, a 3 bataljon u Priboj; 17 maja je 369 puk stigao u Boljaniće, a delovi 369 izviđačkog bataljona u Bistricu; idućeg dana je ojačani 369 puk došao u vezu sa italijanskom divizijom »Taurinenze« kod Gotovuše, gde je uglavnom ostao na mestu 19 i 20 maja; u međuvremenu je Štab 369 protivtenkovskog bataljona sa 2 četom stigao u Goražde, da zajedno sa 1 četom preuzme osiguranje puta Goražde, Čajniče i dalje prema Pljevljima; 61 bugarski puk je krenuo 20 maja iz Bistrice za Prijepolje da se umesto 724 puka rasporedi na liniji Prijepolje, Brodarevo.

Ni ojačani 724 puk nije bio spreman za operacije. Uoči ofanzive došao je na liniju Prijepolje, Brodarevo, a tek je 20 maja izbio na liniju Jabuka, Kamena Gora, Gredina.

Jedino je 1 brdska divizija (sa delovima puka Brandenburg) bila potpuno spremna za operacije uoči 15 maja.

---

[95]) Operativni deo Štaba divizije, 369 pešadiski puk (bez 2 bataljona), 2 divizion 369 artiljeriskog puka, 1 četa 369 protivtenkovskog bataljona, dve čete 369 pionirskog bataljona i 3 četa 369 izviđačkog bataljona bili su na liniji — Ustikolina, Goražde; 2 bataljon 369 pešadiskog puka je bio u Foči.

Njena Severna grupa (99 puk i 1 divizion 79 artiljeriskog puka) bila je u rejonu Mojkovac, a Južna (98 puk i 2 divizion 79 artiljeriskog puka) u rejonu Kolašina. Posle tri dana borbe, 17 maja, Severna grupa je ovladala Šahovićima, a zatim se okrenula zapadu radi dejstva desnom obalom Tare, ali do 20 maja nije daleko odmakla zapadno od linije Šahovići, Mojkovac. Južna grupa je od samog početka bila orijentisana prema zapadu, ovladala Vučijem i Lipovom, ali ni ona nije izbila mnogo dalje od ove linije.

Za sve ovo vreme Italijani su se na terenu držali vrlo rezervisano prema Nemcima, ali im nisu činili nikakve teškoće; naprotiv, stavljaju im na raspoloženje aerodrome, železničke i telefonske linije. Divizija »Taurinenze« ide i dalje. S njom je Štab 369 divizije 18 maja postigao sporazum za zajedničke operacije. Rezultate ovog sporazuma vidimo 20 maja kada je divizija »Taurinenze« izvela svoja četiri bataljona na liniju Pljevlja, Tulovo radi povezivanja 369 divizije sa 724 pukom. To je bila dosada jedina italijanska akcija u operativnom sklopu Pete ofanzive. Akcija divizije »Venecija« prema Barama imala je samo za cilj da osigura put prema Prijepolju. Pregovori koje je vodila Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj sa divizijom »Venecija« za zajedničke operacije nisu još dali vidljive rezultate. Italijanska aktivnost u rejonu Bioča bila je čista samoodbrana. Do 20 maja nema nikakvih znakova da će italijanska Vrhovna komanda izmeniti svoj stav prema ofanzivi. Štaviše, njena odluka od 20 maja — da italijanske trupe neće sarađivati u razoružanju četnika, ali i da ih neće više podržavati van (severno od) linije Neretva, Gabela, Trebišnica, Bileća — navodi na zaključak da se Italijani neće mnogo angažovati u toj ofanzivi. Ipak su i pasivni italijanski garnizoni bili od velike koristi za Nemce.

Uveče 20 maja obruč oko naše Glavne operativne grupe mnogo se jasnije ocrtava: glavnina SS divizije i divizije »Ferara« su u Nikšiću, jedna kolona SS divizije je zapadno od Goranskog; Grupa Anaker izbija na liniju Gacko, Vrbnica, a ostale snage 118 divizije sa 4 lovačkom brigadom izbile su na liniju Mješaja, Četinište, Zlataja; 369 (nepotpuna) divizija je u rejonu Gotovuše i Čajniča

u tesnoj vezi sa Italijanima u Pljevljima; u njenoj dubljoj pozadini je 63 bugarski puk; četiri bataljona divizije »Taurinenze« izbijaju na put od Pljevalja prema Tulovu; ojačani 724 puk je u pokretu prema putu Tulovo, Šahovići; za njim na liniji Prijepolje, Brodarevo je 61 bugarski puk; 1 brdska divizija je zapadno od linije Šahovići, Mojkovac, Kolašin, a za njom je jak italijanski garnizon Bijelo Polje; na prostoriji Podgorica, Bioče i dalje prema Lijevoj Rijeci su vrlo jake nemačke i italijanske snage koje je tu privukla bojazan da se mi ovuda ne probijemo za Albaniju;[96]) garnizone Spuž i Danilovgrad držali su Italijani. Između pojedinih grupa u ovom operativnom obruču nema još svuda taktičke veze; na pojedinim mestima, neprijateljske izolovane kolone odvajaju prostrani neposednuti otseci.

Ni sada, posle šest dana ofanzive, nemačka operativna ideja nije bila sasvim jasna. Prema pokretima i tendencijama neprijateljskih jedinica izgleda da leva kolona SS divizije, 118 divizija (sa 4 lovačkom brigadom), 369 divizija i divizija »Taurinenze«, 724 i, eventualno, 61 bugarski puk imaju zadatak da izbiju na Pivu i Taru, približno od Pivskog Manastira preko Šćepan Polja do Bistrice, a glavnina SS divizija i 1 brdska divizija da dejstvuju između Pive i Tare zatvarajući obruč.

Neprijatelj nije bio daleko od Pive i Tare. Od Tare odvajao ga je još samo uzani pojas srednjeplaninskog zemljišta koji je, u odnosu na veličinu fronta, bio branjen slabim našim snagama. Veće terenske teškoće bile su na pravcima prilaza Pivi. Između neprijatelja i Pive nalazili su se planinski masivi Zelengora, Maglić, Volujak, Lebršnik, razdvojeni uzanim rečnim usecima, ali na ovom pravcu neposednuti od strane naših trupa. Naše snage su zatvarale prilaz Pivskoj Župi južnije, između Lebršnika i Golije. Kanjonski stvor Pive i Tare, čije su obale usečene mestimično i 1.000 metara, dopustiće neprijatelju da pouzdano zatvori ono nekoliko prelaza i da kombinacijom trupa i neprohodnih otseka stvori povezan taktički front. Nešto teži biće zadatak SS i 1 brdske divizije koje imaju

[96]) Dva bataljona 86 legije Crnih košulja, tri bataljona 127 puka, četiri bataljona divizije »Venecija«, 2 bataljon 1 brandenburškog puka i motorizovani odred SS divizije.

da prodru između Pive i Tare visokoplaninskim zemljištem, ali su obe ove divizije bile brdskog tipa, godišnje doba je bilo povoljno, a front će se sve više sužavati kako budu nadirale prema Šćepan Polju. Do 20 maja neprijatelj se doista znatno približio svome cilju — da opkoli i uništi našu Glavnu operativnu grupu sa Vrhovnim štabom.

*
* *

Ofanziva nas je zatekla u trenutku kada smo se spremali da napadnemo Mojkovac i Kolašin.

Prvi udarac je osetila Drinska operativna grupa. Ona je zastirala front od Drine do Čajniča: 2 proleterska (bez 1, 2 i 4 bataljona) i Majevička brigada (dva bataljona) zatvarale su pravce Foča, Šćepan Polje (samo desnom obalom Drine) i Foča, Čelebić; 6 bosanska brigada sa 1 bataljonom Majevičke brigade je zatvarala pravac Goražde, Čajniče, Pljevlja. I posle prvog dana ofanzive, kada je ojačani 369 puk odbacio 6 bosansku brigadu preko Čajniča na Metaljku,[97]) Štab drinske operativne grupe nastoji još uvek da zakrili ceo front i da ponovo uspostavi vezu sa 6 bosanskom brigadom. Otuda se jedan bataljon Majevičke brigade upućuje ka Ifsaru (Krstacu), drugi ka Planskom, a jedna četa 4 bataljona 2 brigade sa Šćepan Polja u Vikoč. Istu tendenciju ima i naređenje Drinske operativne grupe od 17 maja — da se 6 bosanska postavi na prostor Metaljka, Ponikve, jedan bataljon Majevičke da bude u Planskom, a drugi da dođe u Tvrdake. Ovakav kordonski raspored bio je opravdan zadatkom Drinske operativne grupe — da se osiguraju ranjenici i bolesnici koji nisu bili još evakuisani iz rejona Čelebića. Trebalo je zatvoriti sve pravce koji su sa otseka Foča, Pljevlja izvodili u Čelebić. Očigledno, u Štabu drinske operativne grupe osećaju se nezgode kordonskog rasporeda jer će se nastojati da se 6 bosanska brigada privuče bliže čim se za ovo stvore uslovi. Kordonski raspo-

[97]) Kao u Četvrtoj ofanzivi tako i sada možemo smatrati da je u proseku vatrena snaga jednog neprijateljskog bataljona odgovarala vatrenoj snazi jedne naše brigade, ali će se taj odnos sve više pogoršavati na našu štetu.

red navodi na pasivnost, a u Štabu drinske operativne grupe nije se zaboravilo na aktivno dejstvo; čekalo se na 1 i 2 bataljon pa da se negde zada udarac neprijatelju.

Naređenje Drinske operativne grupe od 17 maja nije se moglo ostvariti. U međuvremenu se 369 divizija probila do Boljanića odbacivši dva bataljona 6 brigade prema jugozapadu, a jedan sa Štabom brigade prema jugu. Nije se moglo više sprečiti da se Nemci povežu sa Italijanima duž puta Čajniče, Pljevlja. To nije mogla da spreči ni 7 divizija koja je upravo upućena ovamo sa ovim zadatkom. Kada je 17 maja stigla kod Graca mogla je samo da konstatuje gotovu činjenicu. Mostobran koji ona počinje da organizuje 17 maja na desnoj obali Čehotine sa 8 brigadom, jednim bataljonom 3 dalmatinske i jednim bataljonom 6 brigade ima više defanzivni nego ofanzivni karakter. Ovaj mostobran je izgubljen već idućeg dana, 18 maja.

Tog dana na levoj obali Čehotine oko Graca i Orlja nalaze se 7 divizija, 3 dalmatinska brigada i 6 brigada sa jednim bataljonom. U isto vreme Drinska operativna grupa imala je 3 i 5 bataljon 2 proleterske na položajima Crnog Vrha, jedan bataljon Majevičke brigade u Dragočavi, jednu četu 4 bataljona 2 brigade u Vikoču, a 4 bataljon Majevičke u Kunovu. Između Graca i Kunova, na srednjoj Čehotini, možda negde oko Petina, bila su dva bataljona 6 brigade i jedan bataljon Majevičke brigade. Četvrti bataljon 2 proleterske (bez jedne čete) ostao je na Šćepan Polju.

Drinska operativna grupa nije mogla da pređe na aktivno dejstvo bez 1 i 2 bataljona koji nisu dolazili. Tako, u pasivnom stavu, nije mogla da sačuva Crni Vrh (19 maja), ni da idućeg dana izdrži pritisak Grupe Gertler i 4 lovačke brigade, pa se sa 3 i 5 bataljonom morala povući ka Šćepan Polju i Zlatnom Boru; Majevička brigada zadržala se na Bakiću i Humiću, a 6 bosanska kod Petina i Čelebića. U međuvremenu je 7 divizija sa 3 dalmatinskom brigadom organizovala odbranu Čehotine od Graca uzvodno i pravca Pljevlja, Đurđevića Tara. U ovom našem rasporedu od Pljevalja do Šćepan Polja postojale su dve slabe tačke: na gornjoj Čehotini gde je pritiskivala

369 divizija i na neposrednoj desnoj obali Drine gde je nadirala 118 divizija.

Jednovremeno sa 369 divizijom pošla je u napad i 1 brdska divizija, ali prvog dana ofanzive dolazi tek u dodir sa našim snagama. Ali već idućeg dana naša 1 divizija potisnuta je na liniju Sokolac, Burenj; 17 maja neprijatelj ulazi u Šahoviće, a 18 maja, po instrukcijama Vrhovnog štaba, 1 divizija je povukla 3 krajišku i 3 sandžačku na liniju Vaškovo, Bliškovo, Kovren, a 1 proletersku brigadu u rezervu u rejon Maoča. U više navrata, već od prvog dana ofanzive, Štab 1 divizije je pokušao da organizuje protivnapad, ali se moralo odustati zbog neprijateljske nadmoćnosti. Uostalom front je bio suviše razvučen, pa Štab divizije nije mogao odvojiti potrebne rezerve. Tek od 18 maja, povlačenjem 1 proleterske brigade na Maoče, skraćuje se front i stvara jača rezerva, ali je ona bila na raspoloženju Vrhovnog štaba. U rejonu Maoča će 1 proleterska brigada čvršće povezati front između 3 sandžačke i 7 divizije. U toku 19 i 20 maja 1 divizija vrši pokrete predviđene naređenjima od 18 maja bez pritiska neprijatelja.

Prva brdska brigada napala je jednovremeno i našu 2 diviziju (2 dalmatinska, 4 crnogorska i 7 krajiška) zapadno od Kolašina. O događajima na ovom otseku smo mnogo slabije obavešteni. Divizija se nalazi uglavnom na istočnim ograncima Sinjajevine, a 16 i 17 vodi borbu na Vučiju i kod Lipova. Od 17 maja divizija se — po naređenjima Vrhovnog štaba od 17 i 18 maja — pomera ka severu da bi zatvorila pravac za Đurđevića Taru levom obalom reke i došla u bolju operativnu vezu sa 1 divizijom.

Treća divizija je zatvarala pravce od Nikšića i Avtovca prema Šavniku i Pivi. I o njenom radu nema bližih podataka; sigurno je da je tek 18 maja stupila u bliži dodir sa SS divizijom i da je 19 maja uspešno odbila pritisak leve kolone SS divizije na pravcu Avtovac, Goransko. Verovatno je 1 dalmatinska brigada upućena iz Nikšićke Župe na pravac Gornje Polje, Javorak kada su 19 maja odavde povučeni 1 i 2 bataljon 2 proleterske brigade. Na pravcu prema Goranskom ostala je samo 10 hercegovačka brigada, ali je i ona tri svoja bataljona morala uputiti na pravac Nikšić, Javorak.

Naša diverzija prema Bioču imala je velike posledice. Zadat je jak udarac četnicima i Italijanima na vratima Podgorice, a sem toga, što mi nismo mogli očekivati, u dobroj je meri poremetila neprijateljske namere u samom početku ofanzive. Posle toga, dalje angažovanje naših operativnih snaga na tome pravcu bilo je izlišno. Bataljoni 4 i 5 crnogorske koji su uzeli učešća u borbama kod Bioča bili su, 20 maja, na putu da se vrate u sastav svojih jedinica ili su se već bili vratili, dok je neprijatelj baš ovog dana grupisao kod Bioča jedanaest bataljona.

Sve do 17 maja zaključno Vrhovni štab nije menjao svoju raniju odluku da se Glavna operativna grupa probije prema jugoistoku. Ovaj se utisak tog dana stiče i u Štabu 1 proleterske divizije. Ali se iz naređenja Vrhovnog štaba od 18 maja vidi jasno da se za dogledno vreme odustalo od napada na Mojkovac i Kolašin. Tada su već bile jasne razmere ofanzive. Povlačenjem 1 proleterske brigade u rezervu kod Maoča, zauzima se izvestan stav očekivanja. No u isto vreme se Vrhovni štab interesuje i za levu obalu Drine, pa pošto pri ruci nije imao nikakvih rezervi, naredio je Drinskoj operativnoj grupi da tamo pošalje jednu četu u izviđanje. Ali idućeg dana, 19 maja, pažnja Vrhovnog štaba koncentrisana je prema severoistoku. Ovog dana, Vrhovni štab šalje ka Foči 1 proletersku i 3 krajišku brigadu i dva bataljona 2 proleterske — dakle u svemu jedanaest bataljona. Težište se sada prenosi sa jugoistoka na severozapad obruča. Sudeći po ovom, izgleda da je već tada donesena odluka da se Glavna operativna grupa probije iz obruča u rejonu Foče. Ova se odluka ogleda i u jednom naređenju Vrhovnog štaba upućenom 19 maja 5 diviziji (1, 2 i 4 brigada) koja se tada nalazila na prostoriji Kotor Varoš, Teslić, Vlašić Planina; njoj je naređeno da krene preko reke Bosne, dolinom Krivaje i preko Prače u rejon Foče. Pitanje je bilo samo kojim se pravcem i kada treba probiti, ali je 19 maja bilo još suviše rano da se po tome donese konačna odluka.

Odluke Vrhovnog štaba od 20 maja još jače izražavaju prenos težišta prema severozapadu. Sedma krajiška brigada odlazi da podrži 10 hercegovačku brigadu kod Ravnog, a 2 dalmatinska se postavlja glavninom istočno

od Žabljaka. U vezi s tim se na istoku morao skratiti front. Četvrta proleterska postavljena je tako da zatvori prelaze iz gornjeg toka Morače i Tare u sliv Pive, a 2 dalmatinska se nadovezivala prema severozapadu zatvarajući prelaze preko Tare od Dobrilovine nizvodno. Nemamo nikakvih podataka šta je u vezi s tim naređeno 3 diviziji, ali možemo pretpostaviti sa velikom verovatnoćom da je ona imala da brani liniju Lebršnik, Golija, Vojnik, Šavnik, bar dotle dok je 2 divizija bila angažovana na Sinjajevini.

Zadatak 2 dalmatinske da brani prelaze na Tari otkriva nameru da se odbrana slobodne teritorije povuče na njenu levu obalu, bar na delu Bistrica, Negobuđa. Ali su naše jedinice (3 sandžačka, 7 divizija i 3 dalmatinska brigada) ostavljene još na desnoj obali. Povlačenjem ovih jedinica na levu obalu, kompromitovala bi se naša operativna sloboda na desnoj obali Drine, na pravcu Šćepan Polje, Foča, tj. na jednom pravcu koji je dolazio u obzir za probijanje iz obruča.

II

PRVI POKUŠAJ PROBOJA

OPERACIJE OD 21 DO 26 MAJA 1943

21 maj 1943

Vreme je bilo vedro i sunčano.

Nemačka avijacija je sasredila svoje glavno dejstvo pred frontom SS divizije. Prema nemačkim izveštajima tu su štuke bombardovale gnezda otpora, skladišta i naše trupe u povlačenju. Deo nemačke avijacije bacao je letke u zoni Žabljak, Šavnik, Boan. Avijacija VI korpusa izviđala je pokrete nemačkih trupa kod Gackog, Uloga, Kalinovika, Plane i Nikšića; vršila je borbena izviđanja u zoni Bileća, Viluse i u rejonu Nikšića; mitraljirala je naše snage u rejonu Njegoša. Avijacija XIV korpusa bacala je letke u zoni Žabljak, Šavnik, Boan, a pred frontom divizije »Taurinenze« tukla je Bobovo.

Pravac Foča, Šćepan Polje
(vidi skicu 14)

118 divizija: još prethodnog dana, posle pada mraka, komandant 118 divizije naredio je *4 lovačkoj brigadi* da u svitanje 21 maja nastavi nadiranje opštim pravcem Trovrh, Čelebić i da do mraka zauzme Čelebić. Uporedo je Grupa Gertler imala da nadire paralelnim grebenom Gradina (1473), Pliješ (1717) i da do mraka zauzme Zlatni Bor.

Komandant 4 lovačke brigade je na osnovu ove diviziske zapovesti naredio komandantu 13 puka da dostigne Čelebić, po mogućstvu još u toku dana, i da pri tome obrati pažnju na svoj levi bok od Potpeći i Falovića. Artiljeriski puk je dobio naređenje da potpomogne nadiranje 13 puka prateći ga pokretom i vatrom; 3 baterija 9 diviziona, koja je prethodnog dana zanoćila na Ilovinom Brdu u taktičkom sastavu 7 lovačkog puka, sada je ponovo vraćena u sastav Artiljeriskog puka. Ovoga dana, izgleda, 7 lovačkom puku nije dat nikakav taktički zadatak.

U 4 časa krenuo je 13 lovački puk sa Četeništa u dva ešelona: 2 bataljon je krenuo pravcem Humić, Trovrh sa zadatkom da zauzme Trovrh, da se tu zadrži i da sačeka dalja naređenja; 1 bataljon, sa delovima u neposrednom sastavu puka, krenuo je za 2 bataljonom; jedna četa iz 1 bataljona upućena je pravcem Saš (4 km jugoistočno od Foče), Podgaj, Potpeć sa zadatkom da na toj prostoriji pretrese sela, a zatim da preko Suhe Glave izbije na Trovrh.

Bataljon prvog ešelona je naišao na naš otpor na Humiću ali ga je, prema svome sopstvenom izveštaju, brzo savladao i zauzeo vis oko 7 časova. Odavde je nastavio nadiranje prema Trovrhu. Prema oceni neprijatelja na Humiću su bile naše slabe pretstraže, a Trovrh je branilo oko 200 naših ljudi. Trovrh je 2 bataljon napao dvostranim obuhvatom: jedna četa napala ga je iz Čukovačkog Potoka, a dve preko Hana Trovrh (grupa kuća severoistočno od k. 1386). Naše su snage na Trovrhu zaustavile ovaj napad žestokim otporom, pa je komandant 13 puka bio prinuđen da organizuje vatrenu pripremu bacačima, jednim brdskim topom sa Humića i svim teškim oruđima. Tek potom, oko 10 časova, zauzet je Trovrh

uz snažan otpor. Za to vreme je 1 bataljon u drugom ešelonu pročešljao svu šumu do Trovrha; dotle se vratila u sastav bataljona i četa koja je bila upućena preko Potpeći.

Na Trovrhu je ostavljena 14 četa radi osiguranja pozadine i komunikacije, a zatim je 2 bataljon krenuo pravcem Trovrh, Kušlat, pošto je prethodno uputio jednu četu pravcem Trovrh, Crni Vrh, Korče, Kušlat radi osiguranja

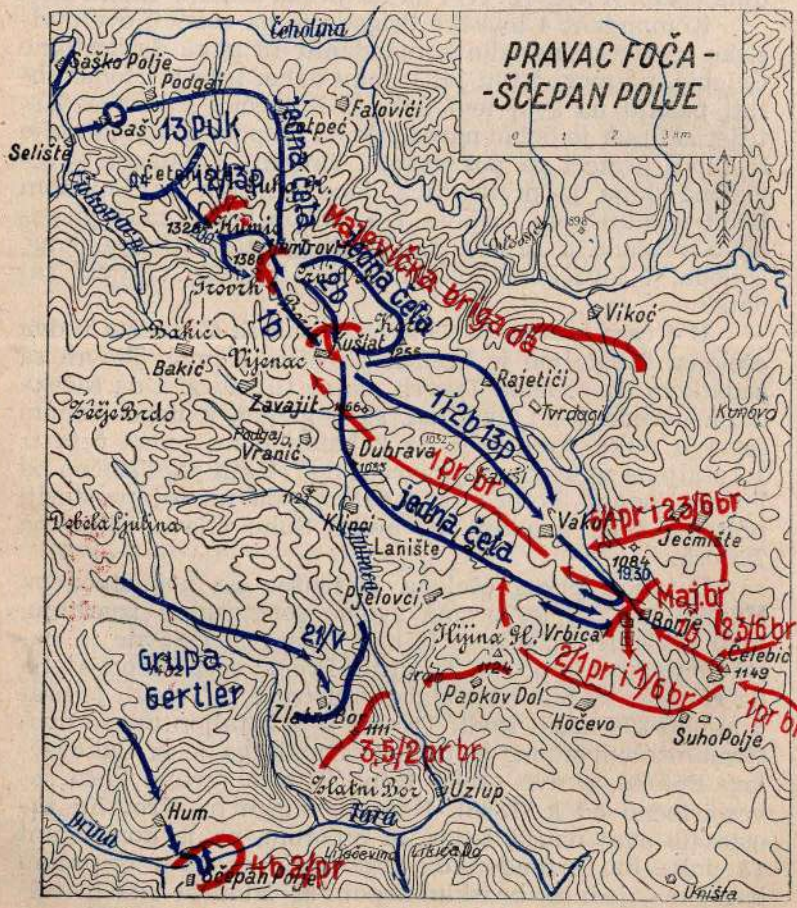

Skica 14 — Pravac Foča - Šćepan Polje 21 maja

levog boka; takođe je i 1 bataljon sa delovima u neposrednom sastavu puka upućen pravcem Trovrh, put zapadno od Borića, Kušlat, s tim da jedan vod odvoji za osiguranje desnog boka pravcem Vijenac, Kušlat. U ovom rasporedu je 13 puk izbio pred Kušlat oko 13.30 časova. Kušlat je zauzet oko 15 časova posle kraće borbe. Nešto otpora je bilo ispred i iza zaseoka. Oko 16 časova puk je nastavio nadiranje prema Čelebiću: 2 bataljon pravcem Vakuf, Borje, Čelebić (jedno njegovo izviđačko odeljenje je upućeno pravcem Kušlat, Korče, Rajetići, Vakuf), a 1 bataljon sa pukovskim delovima za 2 bataljonom, s tim što je jednu četu uputio u izviđanje i u pretres sela pravcem Kušlat, Dubrava, Klinci, Laništa, Borje. U 19.30 časova prednji delovi 2 bataljona izbili su do sela Borja i odmah otpočeli napad na selo. Prema sopstvenim izveštajima neprijatelj je kod sela Borja zaplenio 23 tovarna grla, među kojima mnoga natovarena municijom. Ova komora je pripadala Majevičkoj ili 6 brigadi (vidi Dedijer, Dnevnik II. s. 266).

Treća baterija 9 diviziona (brdska) izvršila je marš od Ilovinog Brda do Boljoradine gde je dobila naređenje da se prebaci preko Čehotine u Saško Polje, gde je zanoćila. Pri prelazu Čehotine izgubila je jedan top. Top koji je izbio na Humić je svakako oruđe koje je najdalje pratilo 13 puk. Druga baterija 11 diviziona (brdskohaubička) uz velike napore ljudi i stoke stigla je u selo Saš oko 14.30 časova. Ostale baterije se nisu pomerale. Teren je bio vrlo težak, naročito od Čehotine do Selišta, gde nije bilo jasne konjske staze, ali ipak izgleda da su brdske baterije uz celishodnije dispozicije i veće napore mogle pratiti pešadiju i preko Trovrha. Ovako su ostavile pešadiju bez ikakve artiljeriske podrške u času kada će joj ova najviše trebati.

Prema neprijateljskim izveštajima, a još više prema događajima, mogli bismo zaključiti da je na pravcu Humić, Trovrh, Čelebić bio najviše jedan bataljon. No, iz drugih podataka moramo zaključiti da je na tome pravcu i na pravcu Vikoč, Čelebić bila *Majevička brigada* ojačana 1 bataljonom *6 brigade*. U međuvremenu je u Čelebić stigla glavnina 6 brigade sa 2 i 3 bataljonom koji su za odbranu hitno zauzeli položaj Ječmište, Čelebić, Suho

Polje. Majevička brigada je verovatno otstupila na Papkov Dol. Sa Štabom drinske operativne grupe, koji je verovatno bio kod Papkovog Dola, 6 brigada nije imala veze. Ali u tom kritičnom trenutku stigla je *1 proleterska brigada.*

Dok je 13 puk nadirao prema Čelebiću, s druge strane je 1 proleterska brigada [97a]) hitala prema Čelebiću preko Meljaka, Popovog Dola i Šula. Od Stožera i Šljemena, odakle je pošla 18 maja uveče, brigada je prevalila prosečno oko 80 kilometara teškim terenom i strmim stazama, sa malim ili nikakvim odmorima kod Maoča i Meljaka. Pri oceni ovog marševskog napora ne treba zaboraviti da je brigada bila stalno u pokretu i borbi od 30 aprila, i da se otada, prateći njen rad, ne može uočiti ni dan odmora.

Predveče 21 maja, približno u vreme kada je 13 puk pošao u napad na selo Borje, 1 brigada je izbila na Čelebić iz doline Rijeke. Na čelu je bio Štab. Upoznavši se brzo sa situacijom, Štab brigade je doneo odluku da odmah izvrši protivnapad: 1 bataljon, koji se kretao na čelu, upućen je odmah frontalno na neprijatelja preko Borja sa zadatkom da ga zaustavi; 2 bataljon, čim pristigne, obuhvatiće neprijateljski desni bok pravcem Suho Polje, Hoćevo, Ilijina Glava (1124), Pjelovci, a 6 bataljon napašće njegov levi bok pravcem Čelebić, Ječmište, Vakuf. Bataljoni 6 brigade uključuju se u napad, 2 i 3 na desnom krilu 1 brigade sa Ječmišta, a 1 na levom krilu prema Ilijinoj Glavi. Ostala dva bataljona 1 brigade (3 i 4) ostavljeni su kao rezerva kod čelebićke crkve, s tim da se kreću za glavninom brigade pravcem Borje, Vrbica, Korlat. Brigada je sebi postavila zadatak da razbije neprijateljsku kolonu koja je nadirala prema Čelebiću.

Prvi bataljon je po naređenju brigade postavio svoje odeljenje bacača kod čelebićke crkve (1149), a teške mitraljeze na kose južno od Borja, pa je u 19.45 otvorio snažnu vatru na neprijatelja koji je podilazio Borju. Uporedo upućene su u napad i streljačke jedinice bataljona, četa za četom kako su pristizale. Iznenađen i zbunjen silovitim napadom, neprijatelj je otstupio u panici. U me-

[97a]) Veliki deo podataka o borbenim dejstvima 1 proleterske brigade uzeto je iz diplomskog rada potpukovnika T. Parezanovića (nepublikovano).

đuvremenu su svi bacači 2 i 6 bataljona postavljeni kod crkve u Čelebiću, pa su stali da tuku neprijatelja koji se iz Laništa spuštao ka Vrbici. Ubrzo zatim su i ovi bataljoni uvedeni u borbu na svojim određenim pravcima, najpre 2 pa 6 bataljon 1 brigade, a uz njih i bataljoni 6 brigade.

Kada je streljački stroj 2 bataljona 13 puka — iznosi neprijateljska relacija, izbio oko 19.30 časova kod borjanskog groblja dobio je jaku mitraljesku i bacačku vatru, pa je počeo da otstupa. Komandant puka je tada naredio da se bataljon zadrži na padinama koje se sa severa spuštaju prema Borju. U međuvremenu je vatra bacača i mitraljeza prenesena u pozadinu, čak na komoru, što je izazvalo paniku kod ljudi i stoke. Usled toga se 2 bataljon nije zadržao na padini prema Borju, već je nastavio otstupanje. Komandant 13 puka-još uvek prema njegovoj sopstvenoj relaciji — naredio je tada da se 1 bataljon utvrdi za odbranu na položajima severozapadno od Borja, da 7 četa (iz 2 bataljona) posedne jedan ćuvik iznad jaruge kako bi sprečila obilazak i bočni udar sa pravca k. 1044 (1084?), a ostale čete 2 bataljona je prikupio u pukovskoj rezervi. Uporedo je osigurao i pozadinu. Komandant 13 puka je nastojao da prenoći u vidu ježa.

Međutim, oko 21 čas, 1, 2 i 6 bataljon 1 brigade ojačani bataljonima 6 brigade izvršili su napad predviđenim pravcima uz jaku podršku bacača, slomili otpor neprijatelja, nanevši mu teške gubitke, i nastavili gonjenje prema Korlatu. U visini Korlata upućeni su u gonjenje 3 i 4 bataljon koji su bez otpora zauzeli Dubravu i Zavajit. Tom prilikom je odrobljena komora koja je kod Borja pala u ruke neprijatelju.

Ovaj noćni napad 1 i 6 brigade je potpuno rastrojio 13 puk. Prema njegovoj relaciji napad je otpočeo baš u trenutku kada je komandant puka određivao mesto pukovskoj rezervi. Jak vatreni prepad kojim je napad započeo začas je stvorio paniku ne samo kod 1 bataljona koji se utvrđivao, nego i kod 2 bataljona u rezervi. Izbezumljeno ljudstvo je nagnalo u panično bekstvo, zadržavši se jedva na Trovrhu. Oko 5 časova 22 maja, 2 bataljon je postavljen na Trovrh i Crni Vrh, a 1 bataljon na Humić. No, to su bili vrlo proređeni bataljoni; znatan deo raspr-

šenog ljudstva je još lutao šumama i vraćao se postepeno u jedinice ili je padao u naše ruke. Ni idućeg dana se nije mogao utvrditi broj gubitaka 13 puka.

Boj kod Čelebića od 21 maja, koji možemo nazvati Drugim bojem kod Čelebića da bismo ga razlikovali od boja koji se tu odigrao od 14 do 17 aprila 1943 u toku Četvrte ofanzive, je tipičan boj u susretu. Štab 1 proleterske brigade je odmah uočio situaciju — da se neprijatelju ne smeju prepustiti jaki čelebićki položaji koji strmo padaju u Rijeku, niti dopustiti da se on organizuje za odbranu negde severno od Čelebića odakle bi se teško mogao izbaciti, pa je odmah uveo brigadu u borbu uprkos velikom zamoru jedinica. Vešto organizovan vatreni prepad, za neprijatelja potpuno neočekivan, stvorio je paniku i rešio prvi sudar kod borjanskog groblja. No, da nije bilo noćnog napada koji je izveden u 21 čas, neprijatelj bi se pribrao, pa bi idućeg dana dao jači otpor. Ovako je potpuno razbijen. Uspeh je postignut, dakle, brzom i smelom odlukom, veštom upotrebom vatre i energijom jedinica. Ali su, pri tome, i krupne greške na suprotnoj strani olakšale naš uspeh. U prvom redu, ovo su bile operativne greške. Trinaesti puk je bio sasvim izolovan. Nije imao veze ni desno ni levo. Bilo bi celishodnije da je čitava 4 lovačka brigada pod svojim komandantom krenula prema Čelebiću, u dobroj vezi sa Grupom Gertler i uz osiguranje levog boka. U svakom slučaju, trebalo je nastojati da Brdska baterija svom energijom prati 13 puk. Pionirska četa brigade mogla je, da osposobi put, da nije tek ovog dana stigla iz Kalinovika u Foču. Najzad, pred frontom 13 puk trebalo je da stvori izviđački zastor. Da je tako učinjeno sigurno je da naš vatreni prepad kod Borja ne bi imao po neprijatelja ovakve katastrofalne rezultate.

Ne može se tačno utvrditi šta su za to vreme radili 3 i 5 bataljon *2 proleterske brigade*. Prema jednom, ne sasvim pouzdanom podatku oni su napadali Zlatni Bor (verovatno selo), dok je Majevička brigada napadala pravcem Papkov Dol, Zavajit. Ako je takvog napada i bilo, nije dao rezultate jer neprijatelja vidimo u Zlatnom Boru i idućeg dana.

Neprijatelj je pokušao da na prepad zauzme Šćepan Polje; tukao ga je najpre haubicama, bacačima i avija-

cijom. U međuvremenu je deo Grupe Gertler prešao Drinu na gumenim čamcima između Čelikovog Polja i Bastasa, pa je zatim jurnuo ka Šćepan Polju gde je bilo oko 300 tifusara od kojih 140 teških bolesnika. Međutim, tu se našao 4 bataljon 2 proleterske brigade koji je osiguravao most na Tari. Njegova četa koja je bila na ušću Sutjeske verovatno se u to vreme već bila povukla u sastav bataljona. Nemci su ipak na juriš zauzeli kasarnu kraj mosta, verovatno i most, ali nisu uspeli da prodru dublje na levu obalu. Svi su bolesnici na vreme evakuisani, pa i oni najteži koji su bili smešteni u kasarni kraj mosta.

Grupa Anaker je nastavila marš i stigla u Gacko gde se zadržala nekoliko sati, pa je zatim produžila za Čemerno. Iz Gackog je iz sastava Grupe Anaker izdvojen 2 bataljon 738 puka (bez 6 čete) i upućen u sastav leve kolone SS divizije, koja pored sveg svog ranijeg optimizma nije mogla da savlada otpor 10 hercegovačke brigade, na pravcu Avtovac, Goransko. U Gackom su jedinice Grupe Anaker obaveštene da su partizani opkoljeni na prostoru Piva, Tara i da treba da paze na svakog zarobljenika da se među njima ne nalazi Tito.

Otsek Čajniče, Pljevlja, Šahovići

(vidi skicu 15)

369 divizija se ni ovoga dana nije pomerala. Iz njenih izveštaja se vidi da naše snage drže položaj k. 975 (2,5 km istočno od G. Graca), k. 972, k. 973 (4,5 km jugoistočno od G. Graca), Odžak (8 km istočno od Graca), Potkukanj, Kukanj, a na desnoj obali Čehotine slab mostobran na liniji Vrbica (2 km severoistočno od G. Graca), k. 968, Crno Brdo.

Divizija je bila u ovom rasporedu: Štab 369 pešadiskog puka sa delovima u neposrednom sastavu i Štab 369 artiljerskog puka bili su u Gotovuši; 1 bataljon 369 pešadiskog puka 2 km južno od Gotovuše, 2 bataljon kod Stuba (3 km zapadno od Gotovuše), 3 bataljon istoga puka u Metaljci, 3 četa 202 tenkovskog bataljona u Gotovuši i Boljanićima, 2 četa 369 protivtenkovskog bataljona u Potkovačici. Štab 63 bugarskog puka stigao je u Dobrun;

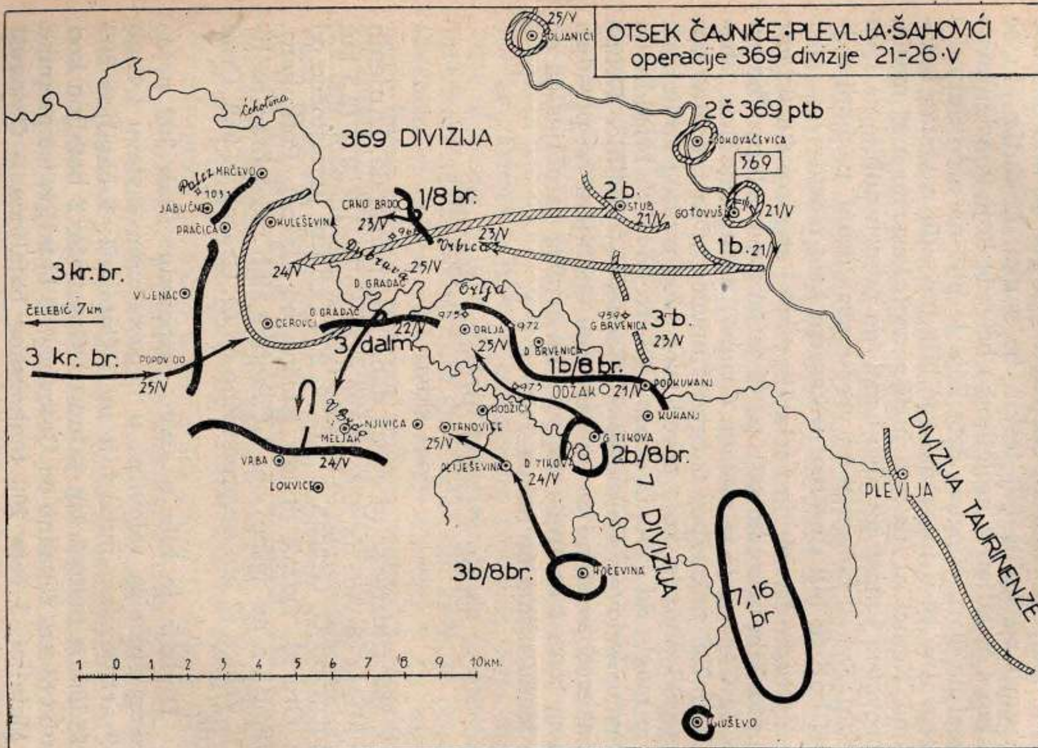

OTSEK ČAJNIČE·PLEVLJA·ŠAHOVIĆI
operacije 369 divizije 21-26·V
369 DIVIZIJA
2 č 369 ptb
369
2 b.
1 b.
3 b.
1/8 br.
1b/8 br.
2b/8 br.
3b/8br.
3 kr. br.
3 kr. br.
3 dalm.
7 DIVIZIJA
7, 16 br
DIVIZIJA TAURINENZE
ČELEBIĆ 7 KM
MAČEVO
JABUČNO
PRAČICA
KULEŠEVINA
CRNO BRDO
VIJENAC
CEROVCI
G. GRADAC
D. GRADAC
POPOV DO
NJIVICA
MELJAK
VRBA
LOKVICE
TRNOVICE
ORLJA
D. BRVENICA
G. BRVENICA
ODŽAK
PODKUKANJ
KUKANJ
G. TIKOVA
D. TIKOVA
STUB
GOTOVUŠA
KOKOVAČEVICA
PLEVLJA
1 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10KM.

Skica 15

tu je verovatno i glavnina puka. Štab i dva bataljona 61 bugarskog puka sa jednom baterijom se nalazi još u Bistrici gde čekaju dalja naređenja. Tenkovska četa za posebnu upotrebu (2, 4 i 5 vod) spremila je 12 do 13 tenkova za rad sa 369 divizijom.

Namera je 369 divizije da nadire prema našem mostobranu kod Graca.

Sedma divizija (sa *3 dalmatinskom brigadom)* raspoređivala se za odbranu duž Čehotine i prema Pljevljima. Podrobnije podatke imamo samo za *8 brigadu:* njen 1 bataljon je bio na Vrbici, 2 bataljon u Tikovu, 3 bataljon u rezervi u Hočevini, a jedna njegova četa u Krušev u. Ni na našoj strani nije konstatovana nikakva neprijateljeva aktivnost, osim povremeno dejstvo artiljerijom i bacačima na Orlju, Brvenicu i Tikovo.

Divizija Taurinenze — levo krilo trupa koje je ova divizija uputila u akciju prethodnog dana dostiglo je Gospića Vrh (na putu, 15 km jugoistočno od Pljevalja) i Borovu Glavu (17 km jugoistočno od Pljevalja). Prema italijanskim izveštajima naše su snage dejstvovale sa linije Zelena Stijena (1203), Katabun (1118).

Ojačani 724 puk stigao je desnim krilom kod Vrulje gde je došao u vezu sa delovima divizije »Taurinenze«.

Divizija Venecija: jedna kolona ove divizije koja je stigla u tesnac Bare terorisala je sela u okolini i streljala 9 ljudi.

Treća krajiška brigada bila je u pokretu prema Suhom Polju (2 km južno od Čelebića), gde je čelo verovatno već stiglo ovog dana. Ali je baterija 1 divizije, koja joj je bila pridata, ostala i ovog dana u Prenćanima.

Otsek Mojkovac, Kolašin

1 brdska divizija nije bila aktivna. Jedinice *2 divizije* bile su u pokretu prema naređenju Vrhovnog štaba od prethodnog dana. Predveče je Štab divizije krenuo iz Krnje Jele preko Boana za Timar. U Boanu je pozorište divizije dalo priredbu za drugove iz logora zamenjene za Italijane.

Otsek Nikšić, Gacko
(vidi skicu 9)

Levokrilna kolona *SS divizije* još uvek je zadržana na pravcu Avtovac, Ravno, Goransko gde je naša *10 hercegovačka* bila vrlo aktivna, naročito noću; jednom prilikom prodrla je sve do Avtovca. Jedna druga kolona SS divizije krenula je iz Nikšića prema severoistoku — izgleda sa ciljem Šavnik — i ovog dana dostigla je Bukovik (9 km severoistočno od Nikšića), V. Orah (10 km severno od Nikšića), Živa (13 km zapadno od Šavnika). Nemačka i italijanska artiljerija je tukla ciljeve istočno i jugoistočno od Nikšića.

Prema italijanskim izveštajima, u 20.30 časova, naše su snage snažnim napadom probile četnički raspored između k. 845 (3 km istočno od Nikšića) i k. 991 (6,5 km jugoistočno od Nikšića), pa su zatim napale spoljna uporišta Nikšića s juga i istoka, dok su druge naše snage pokušale da pređu Zetu. Napad je navodno osujećen vatrenim protivdejstvom, a pokušaj prelaza Zete sprečen aktivnim dejstvom jednog bataljona pojačanog tenkovima u pravcu Kličeva. Italijanska i nemačka artiljerija podržala je ovaj ispad i tom prilikom zapalila Ozrinice. Ne zna se koje su jedinice 3 divizije vršile ovaj demonstrativan napad na Nikšić, ali je njegov cilj bio svakako da se oslabi neprijateljski pritisak prema Šavniku i Pivi.

Italijanski izveštaji navode i ovog dana da se deo naših snaga koje su bile angažovane severno od Nikšića povukao prema zoni Trubjela, Viluse.

Otsek Podgorica

Prema nemačkim podacima motorizovani odred SS divizije (Odred Šmithuber) je tek ovog dana u 12.35 časova stigao u Podgoricu. Bataljoni Grupe Olanjero (sem bataljona Crnih košulja) rasporedili su se između Tare Vukovet (7 km severno od Lijeve Rijeke) i Vjeternika (7 km južno od Lijeve Rijeke) da bi zatvorili obruč i na ovom otseku.[98])

[98]) *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten za 21. V. — neregistrovan. *369 divizija*, izveštaj za 21/22. V. *Saslušanje nemačkog zarobljenika* — 7/3, K. 73. *VI korpus:* 7731 — 20 E/14; 7797 — 18 E/4. *XIV korpus*, 4305 — 52 B/13.

*
* *

Vrhovni štab je ovog dana depešom (neregistrovana) propisao šifre za telefonski saobraćaj.[99])

22 maj 1943

Vreme je bilo delimično oblačno, naročito u zoni Kalinovik, Foča.

Nemačka avijacija je izvršila u svemu 29 akcija tukući prvenstveno ciljeve u dolini Tare i na levoj obali Čehotine. Avijacija VI korpusa izviđala je zonu Kalinovik, Foča i zonu Bileća, Viluse, Nikšić. Avijacija XIV korpusa tukla je Župu, Pipere i Gornju Moraču.

Ovaj dan obeležava preokret u držanju Italijana. Musolini je ovog dana pisao Hitleru da će italijanske trupe uzeti učešća u ofanzivi protiv partizana i jednovremeno naredio Pirciju Biroliu, guverneru Crne Gore, da se po tome sporazume sa Nemcima. Istog dana je italijanska Vrhovna komanda naredila »Superslodi« (2 armiji) da evakuiše Mostar (verovatno na zahtev Nemaca), kako bi u zonu Nikšić mogla da uputi grupu od 4 bataljona za sadejstvo sa divizijom »Ferara«. Vrhovna komanda dala je uputstvo »Superslodi« da povuče diviziju »Marke« sa sektora Mostara. Zanimljivo je da Vrhovna komanda objašnjava potrebu pojačanja divizije »Ferara« time što je sektor Nikšić oslabljen za račun sektora Podgorica; kod neprijatelja se, dakle, još uvek osećaju operativne posledice naše diverzije kod Bioča.

---

[99]) Pošto se pojavljuju u dokumentaciji prenosimo ih u potpunosti:

Divizije: 1 proleterska — 15, Stanko; 2 proleterska — 20, Mrgud; 3 divizija — 25, Gojko; 7 divizija — 33, Slavko; Sanitet Vrhovnog štaba — 9, Merkur.

Brigade: 1 proleterska — Jastreb; 2 proleterska — Orao; 3 krajiška — Vuk; 7 krajiška — Golub; 4 proleterska — Soko; 5 crnogorska — Ris; 1 dalmatinska — Galeb; 2 dalmatinska — Lasta; 3 dalmatinska — Roda; Majevička — Proleće; 6 bosanska — Starina Novak; 7 baniska — Oktobar; 8 baniska — Februar; 16 baniska — Maj; 10 hercegovačka — Ajkula.

Mesta: Nikšić — 105; Gacko — 111; Foča — 155; Pljevlja — 120; Kolašin — 170; Šćepan Polje — 190; Piva — 130; Rudo — 140; Sarajevo — 150; Kalinovik — 115; Goražde — 135.

Vrhovni štab — 305, Mladen.

Pravac Čelebić, Foča
(vidi skicu 16)

Prva proleterska brigada je nastavila napad: 3 bataljon je upućen na Trovrh, a 6 bataljon na Humić sa zadatkom da ovladaju ovim tačkama; 4 bataljon je postavljen kao rezerva u Zavajitu, a 1 i 2 bataljon, koji su prethodne noći bili najviše angažovani, ostali su da se odmaraju, ali će oni još pre podne biti upotrebljeni na drugom pravcu.

Dotle se 13 puk bio organizovao za odbranu: 2 bataljon postavljen je na Trovrh i Crni Vrh, a 1 bataljon na Humić. Naglašeno im je da treba sačuvati Trovrh.

Treći bataljon 1 proleterske je krenuo u 12 časova iz Kušlata u pravcu Trovrha stazom između Borića i Vijenca. Štab bataljona je odlučio da angažuje sve snage u liniji i da energičnim frontalnim udarom što pre ovlada Trovrhom, a zatim da nastavi nadiranje u pravcu Humića, a ako to ne bude moguće da drži Trovrh čekajući dalja naređenja brigade. Štab bataljona je bio svestan taktičkog značaja Trovrha — znao je da je to bila najvažnija topografska tačka na pravcu za Foču.

Oko 14 časova, 3 bataljon je u koloni podišao Trovrhu.

Njegova patrola, prethodnica, sudarila se sa neprijateljskim osiguravajućim delovima na 200 do 300 metara od Trovrha. Tada se, prema ranije izdatoj zapovesti, bataljon razvio u streljački stroj ne ostavljajući nikakve snage za rezervu, tako da je obuhvatio Trovrh sa severoistočne i jugozapadne strane. Čete su bile vrlo slabe, svega 25 do 30 boraca, pa je u streljačkom stroju moglo biti oko 120 ljudi.

U ovom rasporedu bataljon je prišao neposredno neprijateljskom položaju. Pošumljeno zemljište je prikrivalo pokret. Neprijatelj je davao vrlo jak otpor. Prvi juriš nije uspeo. No, kada je izvršena priprema svim vatrenim oružjem i jednim bacačem koji je dejstvovao neposredno po streljačkim gnezdima i kada se osetilo obuhvatno dejstvo desnokrilne (Druge) čete, bataljon je jurišem zauzeo Trovrh. Bilo je to oko 14.30 časova. Manji

deo bataljona ostao je na Trovrhu, a glavnina je nastavila nadiranje prema Humiću do na 200 do 300 metara od visa.

Napad 6 bataljona nije dao nikakve rezultate. Bataljon je pošao u napad u isto vreme kada i 3 bataljon, ali je naišao na strmu jarugu koju nije mogao da savlada, pa nije ni napadao na Humić; ostao je na levom krilu 3 bataljona ali mu nije mogao da ukaže nikakvu pomoć.

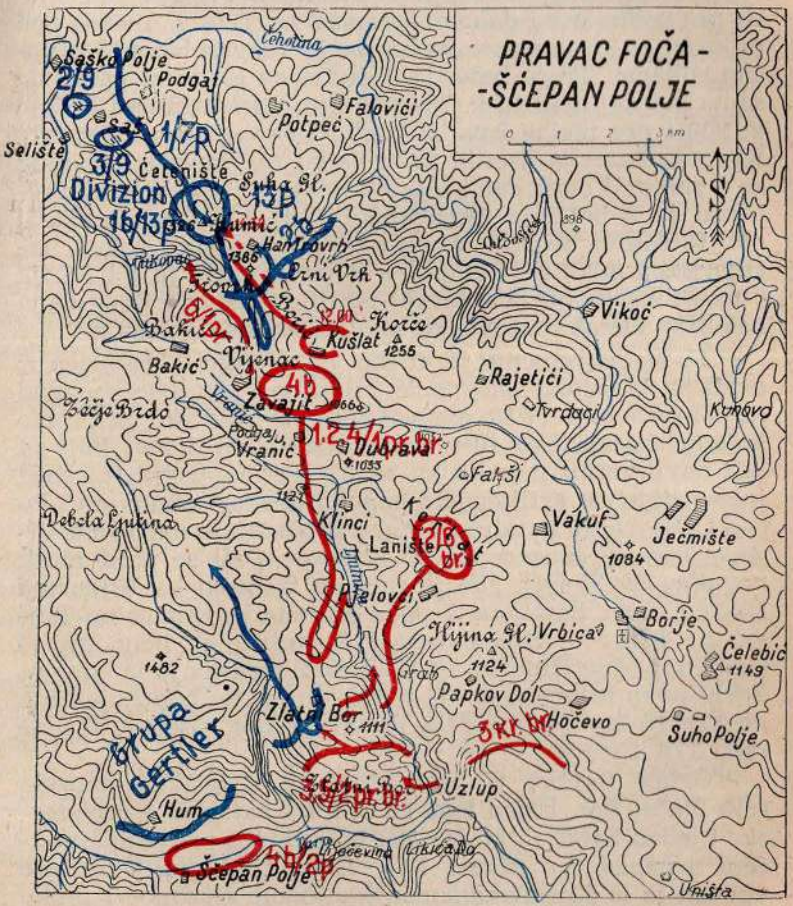

Skica 16 — Pravac Foča - Šćepan Polje 22 maja

U ovim borbama oko Trovrha na našoj strani su učestvovali i neki delovi *Majevičke brigade*, možda na pravcu 6 bataljona, ali o njihovom radu nema bližih podataka.

Naši podaci o napadu na Trovrh se uglavnom potvrđuju i relacijom neprijatelja, samo ona dodaje da je neposredno pred pad Trovrha nastala među domobranima panika usled dejstva sopstvene artiljerije.

Delovi Artiljeriskog puka *4 lovačke brigade* su stvarno pre podne ovog dana dejstvovali na Trovrh, možda pod preuranjenom pretpostavkom da je Trovrh bio već u našim rukama. Treća baterija 9 diviziona (brdska) postavila se na položaj između k. 784 (3,5 km jugoistočno od Foče) i k. 900 i pre podne ispalila preko 100 metaka na Trovrh. Kada je baterija osetila našu vatru sa Trovrha, povukla se u zaklon i ovog dana nije više dejstvovala. U međuvremenu je 2 baterija (brdskohaubička) izbila na Selište i oko 13 časova otvorila vatru na Trovrh. Ostali delovi Artiljeriskog puka nisu stupili u dejstvo; samo je 1 baterija 9 diviziona (poljskohaubička) ispalila predveče ovog dana nekoliko metaka na Kušlat sa svog ranijeg položaja.

U međuvremenu je stigao na Humić 1 bataljon 7 puka sa 14 četom istog puka. Bataljon je otpočeo napad na Trovrh oko 17.10 časova posle artiljeriske pripreme koja je trajala oko 10 minuta. Naši slabi delovi koji su bili na Trovrhu povukli su se na Kušlat, poglavito zbog jakog dejstva artiljerije i neprijateljskog obuhvata. Po padu Trovrha 1 bataljon 7 puka produžio je napad na Vijenac koji je zauzeo oko 18.45 časova, ali se pred mrak povukao na Trovrh gde je zanoćio frontom ka Vijencu i Bakiću. Iza 1 bataljona 7 puka zanoćio je 13 puk na Trovrhu i Humiću. Komandant *118 divizije* je lično pratio protivnapad sa Humića. Po njegovom naređenju iz komora 7 i 13 puka izvučena su tri voda vojnika da budu upućena na Trovrh kao rezerva. Na Trovrh se tako prenelo težište rada 118 divizije.

Grupa Gertler je prethodnog ili ovog dana zauzela selo Zlatni Bor. Usled toga su 1, 2 i 4 bataljon 1 proleterske i jedan bataljon Majevičke brigade još pre podne upućeni u napad na Zlatni Bor. Drugi bataljon *6 brigade* upućen je iz Korlatske šume, kanjonom Ljutnice i preko Kuka (1111) na Zlatni Bor, dok su bataljoni 1 brigade

imali da napadnu selo sa severa. Izgleda da je 2 bataljon 6 brigade prvi stigao, iskoristio jednu vrlo povoljnu situaciju, na prepad zauzeo jednu grupu kuća, ali je najzad bio odbačen. Nije jasno kada su stupili u borbu bataljoni 1 proleterske, 3 i 5 bataljon *2 proleterske* i delovi *3 krajiške brigade* koji su počeli da stižu. Nije jasan ni rezultat borbe. Izgleda da je Grupa Gertler odbačena prema Zavajitu, ako ne ovog dana, sigurno idućeg dana. U svakom slučaju je ovaj protivnapad zadržao dalje nadiranje neprijatelja. Predveče se 2 bataljon 6 brigade vratio u sastav svoje brigade kod Zavajita, pošto je na Zlatni Bor stigla 3 krajiška brigada. Baterija 1 proleterske brigade je bila još uvek u Prenćanima, a neki delovi 3 krajiške još u pokretu za Čelebić.

Pad Zlatnog Bora u neprijateljske ruke je sasvim ugrozio prelaz kod Uzlupa. Bilo je svakako potrebno da se neprijatelj odavde odbaci. No, u nedostatku podataka sa tog pravca, ne može se oceniti da li je bilo potrebno da se tri bataljona 1 proleterske brigade upute sa Trovrha na Zlatni Bor. Da je još koji bataljon ove brigade izbio na Trovrh zajedno sa 3 bataljonom, sigurno je da ga neprijatelj ovog dana ne bi preoteo.

Nemačka avijacija i haubice tukle su most kod Kruševa na Pivi.

Dva bataljona 2 proleterske brigade (1 i 2) stigla su u Rudine i po naređenju Vrhovnog štaba prebačena su odmah na Vučevo. Prilikom izlaska na Vučevo ovi bataljoni su se sudarili sa nekim neprijateljskim izviđačkim delovima i odbacili ih.

Grupa Anaker je prethodnog dana zanoćila na Čemernom, a ovog dana je izbila na levu obalu Sutjeske južno od Graba; 1 i 3 bataljon 738 puka, koji su svakako još pod komandom svoga komandanta Anakera, bili su na maršu prema donjem toku Sutjeske od Košura nizvodno. Zadatak je 738 puka da za prvi mah izbije na Sutjesku, da ovlada svom njenom dolinom i dođe u vezu sa 750 pukom (Grupom Gertler), no ovo neće postići tako skoro.

U podnevnom biltenu Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj ističe se da naše jake snage drže položaje južno

od Tare i Pive, mada smo bili već u protivnapadu na desnoj obali Tare. Na levoj obali Tare (sem 4 bataljona 2 proleterske brigade) mi nismo imali svojih trupa. U toku ove ofanzive može se utvrditi u više navrata da je neprijateljsko komandovanje bilo površno obavešteno o nama, čime se objašnjavaju mnoge njegove spore i pogrešne reakcije.

Otsek Čajniče, Pljevlja, Šahovići

(vidi skicu 15)

369 divizija je ostala na istim položajima. Za idući dan ona je nameravala da izviđa u pravcu Čehotine.

Na našoj strani se sada jasnije precizira raspored *3 dalmatinske brigade.* Ona je na prostoriji Orlja, Trnovice, Popov Do i u vezi je desno sa *8 brigadom.* Desno od 8 brigade je glavnina *7 divizije (7 i 16 brigada).*

Divizija Taurinenze: Četvrti alpiski puk pojačan bataljonom »Fenestrele« (u svemu četiri bataljona koja se pominju prethodnih dana) je bez borbe dostigao liniju Zabrđe (4 km južno od Pljevalja), Ravna Gora, k. 1100 (10,5 km jugoistočno od Pljevalja), k. 1210, Zekovo Brdo gde je došao u vezu sa 724 pukom.

Ojačani 724 puk ili *Borbena grupa Ludviger*[100]), jer ga tako sada nazivaju Nemci, javlja ovog dana da je posle teških borbi odbila naše snage od puta Pljevlja, Šahovići prema jugu i jugoistoku i dostigla liniju Borova Glava (1281, 20 km jugoistočno od Pljevalja), k. 1248 (17 km jugozapadno od Brodareva), Bogdanica (1448, 14 km jugozapadno od Brodareva), Vrhovi (1442, 8,5 km severno od Šahovića). Grupa Lidviger je došla u taktičku vezu sa levim krilom 4 alpiskog puka, a sa 1 brdskom divizijom velosipedskim patrolama, verovatno drumom.

Na našoj strani nema podataka o borbama na ovom otseku, ali je nesumnjivo da je tu bila u akciji naša *3 sandžačka brigada.*

Divizija Venecija ne beleži nikakvu aktivnost.

---

[100]) Generalmajor Ludviger je bio komandant 104 lovačke divizije; on je verovatno komandovao trupama njegove divizije angažovanim na ovom pravcu.

Otsek Mojkovac, Kolašin

1 brdska divizija pomerila se prema jugu, iz rejona Šahovića prema Kolašinu. Sa tog otseka Nemci javljaju da se naše snage povlače prema zapadu. Dakle, uočili su pokrete *2 divizije* po naređenju Vrhovnog štaba od 20 maja. O ovim pokretima nema detaljnijih vesti, ali se ipak saznaje kako njeni bataljoni izdržavaju »neverovatne napore, glad i zimu«.

Otsek Podgorica

Italijani i Nemci vršili su »čišćenje« okoline Bioča i zonu Kuča (kraj severoistočno od Podgorice). Tom su prilikom prema sopstvenom priznanju palili kuće.

Otsek Nikšić, Gacko

Na frontu *SS divizije* nemački bilten javlja za žestoke borbe njihovih gonećih odreda (Jagdkommandos) na pravcu Gornje Polje, Toplo Prisoje. U akcijama severno od Nikšića, u rejonu Jasenovog Polja je sa delovima SS divizije učestvovala i jedna italijanska motorizovana kolona, ali se do mraka vratila u Nikšić.

Leva kolona SS divizije (2 bataljon 13 puka) ojačana je ovog dana sa 2 bataljonom (bez 6 čete) 738 puka, pa je *10 hercegovačka brigada* (tri bataljona) morala otstupiti na liniju Treštenik (1575), Ledenik (1599), sa bočnim zaštitama na Lebršniku (desno) i na Zmijskom Kršu (levo). Na ovaj način se brigada bolje prikupila. Jedan njen bataljon postavljen je u rezervu kod Osojna (10 km severozapadno od Pivskog Manastira).[101])

23 maj 1943

Vreme kišovito, vetar.

Nemačka avijacija izvršila je 46 akcija. Izviđala je obe obale Tare, bombardovala i mitraljirala naseljena me-

[101])*Beleška 2 divizije* od 22. V. — neregistrovana. *S. Urošević — Na Vučevu u Petoj ofanzivi*, »Borba« br. 48 od 26. II. 1952. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten od 22. V. neregistrovan. *369 divizija*, izveštaj od 22/23. V. — 8/1, K. 23a. *Saslušanje nemačkog zarobljenika* — 7/3, K. 73. *Italijanska Vrhovna komanda*, 9564 — 20 E/14. *Supersloda*, 8371 — 20 E/14. *VI korpus*, 7837 — 18 E/14. *XIV korpus*, 4366 — 52 B/13.

sta i kolone. Avijacija XIV korpusa je bombardovala i mitraljirala razne ciljeve severno od Pipera. Avijacija VI korpusa bila je ograničena ružnim vremenom, ali je stigla da kontroliše nemačke pokrete u rejonu Kalinovika, Gackog i Avtovca.

Guverner Crne Gore je prihvatio predlog komandanta VI korpusa da se ne upute u Nikšić četiri bataljona kako je naredila italijanska Vrhovna komanda, nego samo dva, sa štabom puka i baterijom. Zatim je VI korpus naredio da se diviziji »Ferara« u Nikšić uputi suvim preko Trubjele Štab 120 pešadiskog puka sa dva bataljona. Smanjenje pomoći diviziji »Ferara« objašnjava se aktivnošću naših snaga na teritoriji VI korpusa. Baš u to vreme je otpočela velika akcija protivu korčulanskih partizana.

Pravac Čelebić, Foča
(vidi skicu 17)

Komandant *118 divizije* je naredio da *4 lovačka brigada* ovog dana izvrši napad u pravcu Čelebića sa svima snagama koje je imala na Trovrhu. Na Trovrh je komandant divizije još prethodnog dana uputio jednu četu iz 118 divizije (četa Ravnjak), a ovog dana u 6 časova je i Izviđački bataljon 118 divizije krenuo iz Foče za Trovrh.

Napad 4 lovačke brigade je ovako organizovan: 1 bataljon 7 puka upućen je pravcem Trovrh, Kušlat s tim da izbije na liniju Zavajit, k. 1066; za njim nastupa 13 puk sa zadatkom da izbije na liniju Vijenac, Kušlat, Korče; rezerva (četa Ravnjak, 14 četa 7 puka i tri voda obrazovana iz komora 7 i 13 puka) je postavljena tako da se mogla uputiti i u pravcu Crnog Vrha; artiljerija je imala zadatak da izvrši vatrenu pripremu od 15 minuta, a zatim da pomaže nadiranje pešadije; bilo je predviđeno da brdska baterija dođe na Trovrh, a za njima i brdsko-haubičke baterije. U okviru dobijenog zadatka komandant 13 puka je naredio da 1 bataljon izbije na deo Vijenac, Kušlat (isključno), a 2 bataljon na deo Kušlat, Korče.

Napad je otpočeo u 11.30 časova. Oko 17 časova 1 bataljon 7 puka izbio je u visinu zaseoka Pode savladavši slab otpor delova Majevičke brigade, a 13 puk je izbio

na određenu liniju bez otpora, ali je zatim, pri posedanju položaja, trpeo dosta jaku vatru.

U međuvremenu je organizovan naš protivnapad. Dva bataljona *1 proleterske* (3 i 6) sa *Majevičkom* i *6 bosanskom brigadom* krenuli su u napad oko 15 časova iz rejona Korlat, Dubrave: na desnom krilu je 3 bataljon 1 brigade pošao pravcem Poda, Kušlat, Trovrh; levo od

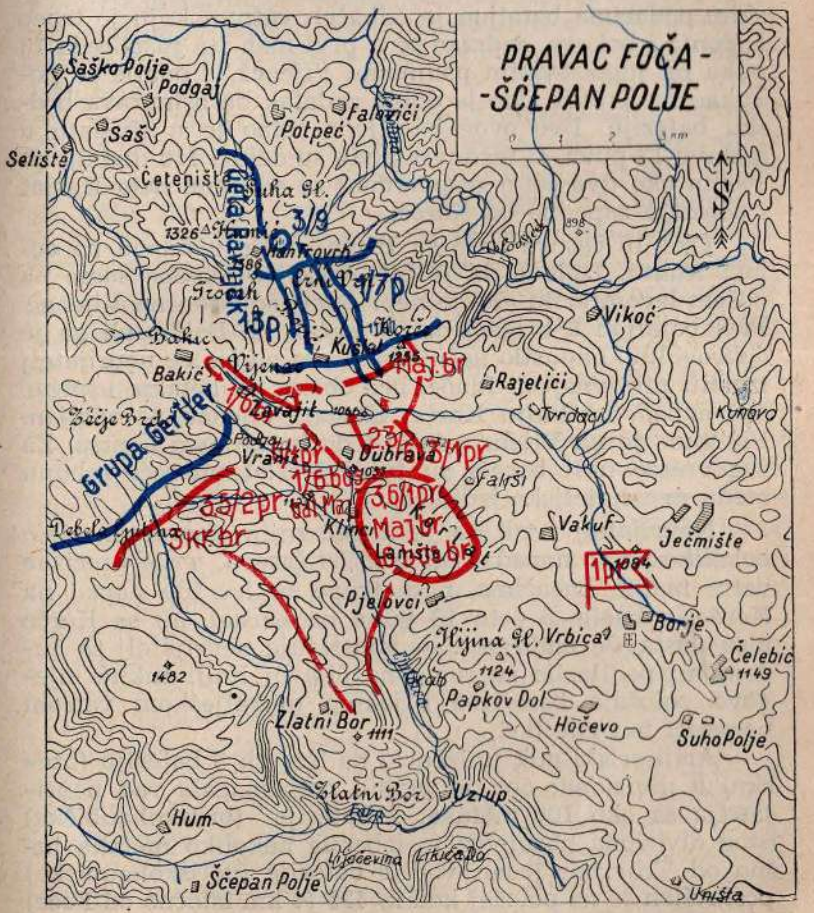

Skica 17 — Pravac Foča - Šćepan Polje 23 maja

njega bio je 3, pa 2 bataljon 6 brigade, na Vijenac napadali su 6 bataljon 1 brigade, bataljoni Majevičke i 1 bataljon 6 bosanske. Pri podilaženju naše bataljone je tukla neprijateljska avijacija i artiljerija sa Trovrha, ali bez velikog učinka jer je zemljište bilo ispresecano i pokriveno.

Oko 17 časova izvršen je napad na 1 bataljon 7 puka koji je tada baš izbio u visinu Pode. Prema neprijateljskim podacima bataljon je odbačen vatrom koju je trpeo s fronta i bokova, zadržao se u prvi mah iza rasporeda 13 puka na jugoistočnim padinama Vijenca, a odatle se povukao na Trovrh gde je dobio zadatak da osigurava brdsku bateriju. Deo ovog bataljona ostao je u Kušlatu u sastavu 13 puka. U međuvremenu su delovi 118 divizije (u svemu oko dve čete) raspoređeni za odbranu dela Kušlat i položaja zapadno od Korče.

Oko 18 časova naše su trupe prešle u napad na celom frontu. Izgleda da je bilo vidnijeg uspeha samo na našem levom krilu gde je neprijatelj odbačen na Vijenac. Prvi bataljon 6 brigade izbio je čak na Bakić, ali ga je dobrovoljno napustio neposredno pre no što će neprijatelj izvršiti protivnapad. Inače, bez obzira na lokalne uspehe, naš napad, na liniju Korče, Kušlat, Vijenac je odbijen. Pri tome je na Vijencu došlo i do borbe prsa u prsa. Za sve vreme naši bacači su tukli Kušlat unoseći zabunu među neprijateljske jedinice.

Neprijatelj tvrdi da je u večernjim časovima odbio nekoliko naših napada. Ali u 22.30 časova, posle precizne vatre malim bacačima, naše trupe su izvršile napad na Korče, odbacile 5 četu 13 puka na Kušlat, ali sa Korče nisu nastavile nadiranje — konstatuje neprijatelj sa čuđenjem; podilazile su samo na čitavoj liniji tukući njegove položaje bacačima i jakom mitraljeskom vatrom nanoseći mu gubitke.

Artiljeriski puk je izbacio na Trovrh 3 bateriju (brdsku) 9 diviziona; ona je jedino potpomagala rad neprijatelja sa oko 100 metaka; 2 baterija (brdskohaubička) istog diviziona nasumice je izbacila nekoliko metaka južno od Trovrha; jedan vod 1 baterije (poljskohaubičke) postavljen je na položaj kod k. 425 (4 km istočno od Foče) ali ovog dana nije dejstvovao.

Prema svim izgledima napad na Trovrh ovog dana nije izveden u okviru jedne šire operativne akcije. Išlo se samo za tim, da se povrati ova vrlo važna tačka izgubljena prethodnog dana. Neuspeh se lako objašnjava odnosom snaga: na neprijateljskoj strani je bilo više od četiri bataljona što odgovara vatrenoj snazi naše četiri prosečne brigade. Na strani naše pasive moramo dodati i veliku premorenost naših jedinica koja dolazi sve više do izražaja. I u Komandi nemačkih trupa u Hrvatskoj se cenilo da naši napadi u pravcu Trovrha imaju samo lokalni karakter.

Nema bližih podataka o događajima zapadno od usekline koju čine potoci Vranić i Ljutnica, ali možemo uzeti kao činjenicu da su uveče obe strane bile u dodiru negde na liniji Zavajit, Debela Ljutina (1678, 5,5 km jugozapadno od Trovrha), jer noću 24 maja vidimo ovde delove 3 krajiške brigade. Ovo posredno potvrđuje i sumarni bilten Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj navodeći da su Grupa Gertler i 4 lovačka brigada upućene u napad na liniju 1424 (5 km jugozapadno od Trovrha), Trovrh. Protivnapadom *1 proleterske* (1, 2 i 4 bataljon), *2 proleterske* (3 i 5 bataljon) i *3 krajiške brigade* neprijatelj je, dakle, prethodnog ili ovog dana, odbačen prilično daleko od Zlatnog Bora. Verovatnije je da je to bilo prethodnog dana, a ovaj dan na tom pravcu, jedinice su provele u pripremama za naš nov napad koji će se izvršiti 24 maja.

V. Dedijer (Dnevnik II, s. 266 — 267) daje nam zanimljive pojedinosti o nekim uspesima 3 krajiške i 1 proleterske brigade, doduše bez bliže hronologije i topografije i bez taktičke i operativne veze, ali nema sumnje da je ovde reč o događajima koji su se odigrali 22 maja i prvih časova narednog dana: »Nekoliko bataljona Prve proleterske brigade gonilo je Nemce u pravcu Zlatnog Bora i Huma, tj. ka sastavu Pive i Tare. Prvi, Drugi, i Četvrti bataljon Prve proleterske opkolili su jednu grupu Nemaca na jednoj uzvišici, obrasloj šumom, oko koje je bio čist prostor, pašnjaci. Na tom prostoru od nekoliko stotina kvadratnih metara bila se ukopala grupa od 250 do 300 Nemaca. Vršeno je nekoliko juriša, borbe su se

vodile na otstojanju od 70 do 100 metara, ali Nemci su uporno branili svoje pozicije. Ovde su poginuli mnogi naši dobri drugovi, teško je ranjen i Vujo Zogović, zamenik komandira čete Prvog bataljona. Kad je pao mrak, komandant Prvog lovćenskog bataljona Savo Mašković pročitao je naređenje druga Tita da se Nemci moraju odbaciti na severnom frontu. U dva sata ujutru pošlo se na juriš. Nemci su konačno bili uništeni do poslednjeg čoveka. Zaplenjena su dva teška mitraljeza i veliki broj »šaraca«. Istovremeno je Treća krajiška nedaleko od ovog položaja likvidirala druge grupe opkoljenih Nemaca. Neki delovi Prve proleterske pošli su odmah u pravcu Huma. Dok je Drugi bataljon izlazio na jedan brežuljak, oko koga se i s jedne i s druge strane pružala čistina, sudario se s Nemcima lice u lice. Ova nemačka pojačanja išla su u pomoć onim grupama, koje smo mi likvidirali. Razvila se žestoka borba. Ni jedna ni druga strana nije htela da se povlači, jer bi morala ići preko čistine. U strahovitoj borbi izginuo je veliki broj Nemaca, ali naš Drugi bataljon je imao trideset mrtvih. I na drugim sektorima vodile su se borbe s nemačkim pojačanjima. Jedna bacačka mina udarila je u Štab kraljevičkog bataljona. Nekoliko drugova je poginulo i ranjeno, tako da je naimenovan novi štab bataljona«.

Iz jedne depeše druga Tita, čiji se datum ne može tačno utvrditi ali koja je nesumnjivo iz ovog ili prethodnog dana, narednim napadom će rukovoditi komandant *1 proleterske divizije*. Tom se depešom upravo obaveštava Štab 2 proleterske brigade da dolazi komandant 1 proleterske divizije sa 3 krajiškom brigadom i da preuzima komandu nad svim jedinicama na Fočanskom sektoru. Stvarno, ovog dana se komandant 1 divizije nalazi u Vrbici (3 km severozapadno od Čelebića) gde je na sastanku sa komandantom 2 proleterske brigade (a verovatno i sa drugim komandantima brigada) razrađen plan za opšti protivudar. Ovim prestaje da dejstvuje Drinska operativna grupa. No, moramo napomenuti da su neki delovi 3 krajiške brigade bili još na maršu za Konjsko Polje, a Baterija je tek ovog dana krenula iz Prenćana za Glibaće.

Otsek Čajniče, Pljevlja, Šahovići

(vidi skicu 15)

Pred frontom *369 divizije* naši delovi su napustili mostobran na desnoj obali Čehotine, ali su uočeni na ivicama šuma kod Mrčeva (4 km severozapadno od D. Graca). Za idući dan namera je 369 divizije: sa 2 bataljonom 369 puka obrazovati mostobran na levoj obali Čehotine i izbaciti potrebne delove pravcem Cerovci, Popov Do; izviđati u pravcu Mrčeva; 1 bataljon 369 puka privući na liniju Vrbica, Dubrava, a 3 bataljon 369 puka na liniju k. 959 (6,5 km istočno od G. Graca), uzvišenje 3 km zapadno od Stuba; Štab 369 puka prebaciti u Gradac.

Ovog dana su zapaženi pokreti drugih delova 369 divizije prema jugoistoku. Štab i 10 četa 3 bataljona 370 puka stigli su u Sarajevo.

Na našoj strani nije zabeležena nikakva aktivnost. *Dalmatinska brigada* je imala dosta gubitaka od napada »štuka« na Popov Do.

Na sektoru *divizije Taurinenze* bilo je samo aktivnosti patrola. Ova divizija i *Grupa Ludviger* kontrolisale su sada put Pljevlja, Šahovići.

Naša *3 sandžačka brigada* je verovatno bila u dodiru sa neprijateljem, orijentisana prema istoku; njen je Štab ovog dana bio u Glibaćima. Neprijateljski izveštaji govore da su se pred Grupom Ludviger naše snage povukle na zapad.

Divizija Venecija vršila je pokrete radi formiranja dveju grupa bataljona, jednu u dolinu Zete, a drugu kod Lijeve Rijeke radi učešća u ofanzivi zajedno sa nemačkim trupama.

Otsek Mojkovac, Kolašin

1 brdska divizija nije bila u kontaktu sa našim snagama. Njen prvi borbeni red izbio je na liniju: k. 752 (10 km severozapadno od Mojkovca), Borova Glava (1850, 12 km zapadno od Mojkovca), Jablanov Vrh (2203), Gornje Lipovo, Umovi (1945), Pej (1359), Ravni. Pred svojim frontom divizija je još uvek osećala pokret naših snaga prema zapadu.

Otsek Podgorica

Neprijatelj je nastavio čišćenje Pipera, pri čemu je, prema sopstvenom izveštaju, zapalio oko stotinu kuća; završavao je i čišćenje zone Kuča.

Otsek Nikšić, Gacko

(vidi skicu 9)

Leva kolona *SS divizije* je još uvek bila u borbi sa našim snagama na pravcu Avtovac, Goransko, pred položajima Treštenik, Ledenik. Ovog dana oko 12 časova stigla je u Orah 7 *krajiška brigada,* dolazeći usiljenim maršem iz D. Lipova preko Dubravskog, Dubljevića i Borkovića. *Deseta hercegovačka brigada* je rešila da ovo značajno pojačanje iskoristi za aktivno dejstvo i da izvrši protivnapad dubljim obuhvatom oba neprijateljska krila u pravcu Berušice: 7 brigadom sa severa, a 10 brigadom s juga.

Protivnapad je otpočeo po planu u 23 časa, ali se ubrzo došlo do zaključka da brigade neće stići na cilj (Berušica) usled teškog zemljišta i nevremena, da će sutradan biti razdvojene, a glavni pravac odgolićen, pa je napad obustavljen 24 maja u 3 časa. Samo je 1 bataljon 7 krajiške brigade, koji nije bio na vreme primio naređenje o obustavi napada, nastavio nadiranje; u zoru napao Berušicu i zauzeo jednu kotu, ali je odmah zatim odbačen na polazni položaj. Ova naša aktivnost usred višednevnih odbranbenih borbi zaslužuje načelno priznanje, ali je obuhvat bio suviše široko zasnovan u kratkoj majskoj noći, pa je stvarno nastupila opasnost za front i pravac koji je trebalo zaprečiti, što se uostalom uvidelo na vreme. Da je ovaj protivnapad bio ograničen vremenski i prostorno dao bi možda vidljive rezultate.

Glavnina SS divizije nije pokazala veliku aktivnost severno od Nikšića. Ovog dana su stigli u Jasenovo Polje 2 i 4 bataljon 5 brigade koji su ranije bili kod Bioča.[102])

---

[102]) *Vrhovni štab,* depeša od (verovatno) 23. V. — neregistrovana. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj,* bilten od 23. V. — neregistrovan. *369 divizija,* izveštaj od 23/24. V. — K. 23a. *III domobranski zbor,* Op. 2461 — 8/1, K. 23a. *Saslušanje nemačkog*

24 maj 1943

Vreme vedro i malo oblačno.

O radu nemačke avijacije nema podataka. Avijacija VI korpusa je izviđala u zoni Bileća, Viluse, Nikšić. Avijacija XIV korpusa je tukla malim bombama planinu Lisac (15 km jugozapadno od Pljevalja), levu obalu Tare — posebno rejon Žabljaka, i izvršila mnogobrojne akcije severno od Pipera.

Italijani su ovog dana pristali da ustupe Nemcima teritoriju severno od linije Čapljina, Stolac.

Pravac Čelebić, Foča

(vidi skicu 18)

Ovim pravcem je izveden opšti napad sa *1 proleterskom, 2 proleterskom* (3 i 5 bataljon), *3 krajiškom, Majevičkom* i *6 bosanskom brigadom.* Organizacija napada nije sasvim jasna, ali se sa velikom verovatnoćom može pretpostaviti da je desna kolona (3 i 6 bataljon 1 proleterske, tri bataljona Majevičke, tri bataljona 6 brigade) upućena grebenom istočno od topografske brazde koju čine Ljutnica i Vranić, dakle prema Trovrhu, a leva kolona (1, 2 i 4 bataljon 1 proleterske, 3 i 5 bataljon 2 proleterske i 3 krajiška) zapadno od te brazde, pravcem Pliješ, Gradina — ukoliko neke od ovih jedinica nisu bile zadržane u rezervi.

Napad desne kolone je otpočeo u 5 časova sa težištem kod Kušlata. Tu su napadali 3 bataljon 1 brigade i 2 i 3 bataljon 6 brigade. Prema neprijateljskim podacima ovaj prvi naš napad je odbijen, ali se neprijatelj osećao toliko nesigurnim na toj liniji, da je oko 7 časova naredio da dve čete posednu prihvatni položaj severno od Kušlata. Neprijatelj je takođe naredio da se evakuiše materijal i municija prema Trovrhu. U 6 časova komandant *4 lovačke brigade* uputio je 1 bataljon 7 puka sa Trovrha na Kušlat. No, i pored toga, 13 puk je bio prinuđen da se oko

---

zarobljenika, 4/2 B, K. 72 B. *Guverner Crne Gore*, 3605 od 23. V. 20 E/13. *VI korpus:* 7881 — 20 E/13; 7911 — 18 E/14. *XIV korpus*, 4424 — 52 B/13. *Italijanska misija u NDH*, 2634 od 23. V. — 8/1, K. 23a.

10 časova, pod našim pritiskom, povuče sa prihvatom na Trovrh i Crni Vrh. Povlačenje se verovatno nije izvelo u velikom redu jer je tom prilikom pao u naše ruke ađutant puka sa čitavom operativnom arhivom.

Na našem levom krilu Majevička brigada je sa 6 bataljonom 1 proleterske zauzela Vijenac, a 1 bataljon 6 bosanske je zauzeo Bakić.

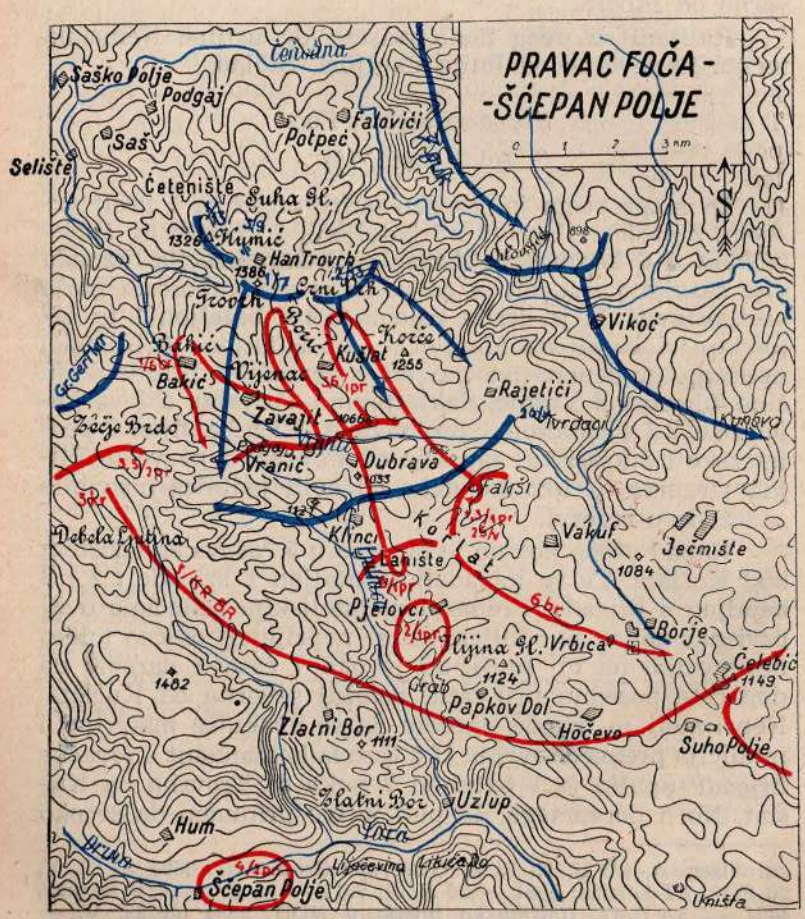

Skica 18 — Pravac Foča - Šćepan Polje 24, 25 i 26 maja

Oko 14 časova neprijateljski raspored na Trovrhu je bio ovakav (sa prilično izmešanim jedinicama): 1 bataljon 13 puka — Humić, Trovrh; 1 bataljon 7 puka — Trovrh (1386); 2 bataljon 13 puka — Crni Vrh; Izviđački bataljon 118 divizije kao rezerva na severnim padinama Trovrha; komorski vodovi i 14 četa 7 puka — kao veza između Trovrha i Crnog Vrha. Oko 13 časova je na Trovrh došao komandant 118 divizije, a u 18 časova je komandu nad svim trupama na Trovrhu poverio potpukovniku Tribukajtu, komandantu 750 puka, koji se u to vreme vratio sa bolovanja u sastav 118 divizije, dok je njegovim pukom komandovao major Henčl u sastavu Grupe Gertler. Tribukajt je naredio da se masiv Trovrha ima da brani po svaku cenu, sve dok se ne ispolji bočni napad na Čelebić sa linije Klinci (2 km južno od Zavajita), Gradina (1473), dakle, dok se ne oseti dejstvo Grupe Gertler.

U međuvremenu su jedinice naše desne kolone uporno nastojale da zauzmu Crni Vrh i Trovrh. Na Crni Vrh izvedena su tri napada, oko 18.30, 21 i 23 časa, a na Trovrh u 23.30 časova. Svi su ovi napadi odbijeni. Da bi sačuvali Crni Vrh Nemci su bili prinuđeni da se u ovim borbama jače angažuju u prvom borbenom redu.

Prema uspomenama jednog od učesnika uveče je dobivena zapovest iz Štaba 1 divizije da 6 i Majevička brigada produže napad u pravcu Foče, da upadnu u Foču, a ukoliko bi neprijatelj pojačao svoje trupe na tom pravcu, da se »zabarikadiraju« u fočanskoj tvrđavi i da sačekaju dolazak ostalih snaga 1 divizije. Ako je takvo naređenje izdato 6 bosanskoj i Majevičkoj brigadi, onda je sigurno da su idućeg dana i ostale naše trupe imale da nastave napad prema Foči.

Po naređenju komandanta 4 lovačke brigade 7 lovački puk (bez 1 bataljona) krenuo je iz Zlataja, gde je stajao neaktivan skoro četiri dana, u jugoistočnom pravcu ka Vikoču i do mraka je zauzeo za odbranu položaj Orlov Šjed, k. 898, izbacivši delove za osiguranje mosta kod Vikoča i prema Trovrhu. Ovde, kao i ranije kod Zlataja, puk je obrazovao stalnu pobočnicu 118 divizije.

Tek je ovog dana artiljerija 4 lovačke brigade bila sva u akciji: 3 baterija (brdska) 9 diviziona dejstvovala je sa Trovrha i Humića, 2 baterija (brdskohaubička) istog

diviziona i 2 baterije (brdskohaubička) 11 diviziona dejstvovale su sa položaja kod k. 784 tukući sela i zaseoke u zoni Zavajit, Bakić i južne padine Trovrha; 1 baterija (poljskohaubička) 9 diviziona tukla je prostoriju oko Kušlata.

O događajima na pravcu Pliješ, Gradina nema podataka ni sa naše ni sa neprijateljske strane. Toliko je pouzdano da je ovaj pravac — negde u visini Gradine — branila čitava Grupa Gertler (750 puk i glavnina 668 artiljeriskog puka) protiv naših malopre pomenutih snaga. No, u toku dana je neprijatelj privukao na ovaj pravac i 1 bataljon 738 puka koji je ranije dejstvovao iz rejona Kalinovika desnom obalom Neretve. Ovaj bataljon je stigao do kraja dana do Kosmana (na utoku Sutjeske) i njegovi izviđački delovi došli su u dodir sa našim snagama 4 km južno od Kosmana, dakle negde severozapadno od Šćepan Polja i Huma. Izgleda da smo i na ovom pravcu postigli u početku izvesne uspehe. Ali sigurno možemo reći da se nije osetio bočni udar Grupe Gertler koji je očekivao potpukovnik Tribukajt.

Neki delovi 3 krajiške još su uvek bili u pokretu prema Čelebiću. Baterija se sa delovima 3 krajiške prebacila iz Glibaća u Bobovo preko Mekog Dola.

Iz neprijateljske arhive koja je zaplenjena ovog dana dobio se prilično jasan pogled na razmere ove neprijateljske ofanzive.

Otsek Čajniče, Pljevlja, Šahovići

369 divizija je u žilavoj borbi stvorila mostobran na liniji Kuleševina, Cerovci, Gradac. Prema neprijateljskim izveštajima naše snage su se zadržale kod Mrčeva i na visovima južno od linije Popov Do, Vrba, Meljak. Prvi divizion 369 artiljeriskog puka postavio se na položaj 3 km severoistočno od Graca.

Prema našim podacima neprijatelj je prodro u vidu klina u položaj koji je držala *3 dalmatinska brigada*. Posle toga je *8 brigada* pomerila dve čete iz Hoćevine u pravcu Pliješevine, ali je, uskoro zatim, dobila naređenje od divizije da ceo svoj 3 bataljon uputi u pravcu dalmatinske brigade. Ujedno je Štab 7 *divizije* naredio da 3 dal-

matinska brigada izvrši protivnapad da bi odbacila neprijatelja preko Čehotine, saopštivši joj u isto vreme da je potpala pod njegovu komandu.

Za idući dan je 369 divizija imala u planu samo izviđanje — iz rejona Graca prema severozapadu, jugozapadu i jugu, a iz Čajniča prema zapadu i jugu. Izviđački bataljon je uputila preko Pljevalja za Gotovušu.

Na frontu *divizije Taurinenze, Grupe Ludviger* i *divizije Venecija* situacija je ostala nepromenjena.

Otsek Mojkovac, Kolašin, Podgorica

Na frontu *1 brdske divizije* bili su aktivni samo njeni izviđački delovi i Brandenburški puk istočno od linije Morača, Mateševo, Bioče ali nisu došli u dodir sa našim snagama.

Put Lijeva Rijeka, Bioče osiguravaju šest bataljona divizije »Venecija«. Brandenburški puk, koji je takođe, bio na ovom putu, upućen je u Čajniče u sastav 369 divizije. Njega će smeniti 86 legija Crnih košulja.

I ovog dana je nastavljeno čišćenje zone Pipera i Kuča pri čemu su na svima stranama gorele kuće.

Otsek Nikšić, Gacko

Prema biltenu Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj *SS divizija* je tobož dostigla sektor Piva, Komarnica. Međutim pouzdaniji italijanski izveštaji iz Nikšića navode da je SS divizija tek završila zauzimanje polaznog rasporeda sa istaknutim delovima na liniji Plovča (10 km jugozapadno od Šavnika), Pistelička Glavica, Brestovački Vrh, Gornje Polje, a da je njena leva kolona još uvek bila zadržana kod Krivog Dola. Tačnije je, da su se *10 hercegovačka* i *7 krajiška* ovog dana povukle na položaj Kućetine, Šejtan Kula.

Na sektoru *divizije Peruđa*, u zoni Skrobotna (10 km južno od Bileće), pojačan je četnički raspored da bi se sprečila infiltracija naših delova u italijansku okupacionu zonu.

Pojačanja koja je VI korpus slao XIV korpusu (120 puk sa 1 i 3 bataljonom) stigla su do Trubjele na maršu za Nikšić.[103])

25 maj 1943

Vreme oblačno i kišovito.

Nemačka avijacija je dejstvovala u zoni Tara, Žabljak, Čelebić; bilo je samo 25 akcija. Rđavo vreme sprečilo je svaku aktivnost italijanske avijacije.

Italijanska Vrhovna komanda naredila je ovog dana da divizija »Marke« napusti Mostar. Na njeno mesto odlazi 373 legionarska divizija. Divizija »Marke« dolazi u oblast Dubrovnik, gde će smeniti delove divizije »Murđe«, 73 legiju Crnih košulja, 49 bataljon Crnih košulja i 1 bataljon 93 puka. Divizija »Murđe« će se prikupiti u Konavlju gde će se reorganizovati. Divizija »Mesina« ostaje na ušću Neretve, a divizija »Emilija« u Kotoru.

Pravac Čelebić, Foča

(vidi skicu 18)

Napadi naših snaga na Trovrh — oko tri bataljona *Majevičke*, 3 i 6 bataljon *1 proleterske* i tri bataljona *6 bosanske brigade* — nastavljeni su cele noći 24/25 maja. Oni su naročitu žestinu dostigli oko 6 časova izjutra pravcem od Vijenca. Neprijetelj tvrdi da su svi napadi zadržani oko 10 časova i ističe veliku zaslugu artiljerije u ovom svom odbranbenom uspehu. Stvarno, dejstvovao je ceo Artiljeriski puk 4 lovačke brigade, a od 7 do 10.30 časova utrošio je oko 1.000 zrna, pretežno 100 mm. To je bio dotle najveći izražaj vatre ovog puka. Pored artiljerije, ističe neprijatelj, velika zasluga u lomljenju našeg napada pripada i avijaciji.

U vremenu od 12 do 14 časova neprijatelj je primetio jako komešanje u našim redovima. U to vreme je zacelo

---

[103]) *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten za 24. V. — neregistrovan. *369 divizija*, izveštaj od 24/25. V. — K. 23a. *6 domobranska divizija*, 3425 — 9/1, K. 23a. *Domobranska misija pri Superslodi*, Op. br. 5384 — 8/1, K. 23a. *Supersloda*, 8444 — 9/1, K. 23a. *VI korpus*, 7945 — 18 E/4. *XIV korpus*, 4486 — 52 B/13.

već bilo stiglo naređenje da se obustavi napad i da se naše trupe izvuku iz tesnog dodira. Po podne je neprijatelj izgubio dodir sa našim snagama. Izviđački bataljon 118 divizije izbio je na Bakić bez otpora. Uporedo je neprijatelj otpočeo pripreme za pokret u pravcu Čelebića.

Sedmi lovački puk (bez 1 bataljona) nije se pomerio ovoga dana, ali je stavljen pod neposrednu komandu *118 divizije*.

Prema podacima jednog učesnika naređenje za povlačenje naših trupa izdato je usled toga što je 369 divizija forsirala Čehotinu, čime je ugrozila Čelebić, dakle, pozadinu snaga koje su napadale prema Trovrhu.

Nema nikakvih podataka o borbama zapadno od brazde Ljutnica, Vranić. Delovi *3 krajiške* vodili su borbu sa Nemcima na Debeloj Ljutini (1678) gde su zarobili nešto komore sa municijom. Ali su neki delovi 3 krajiške sa Baterijom još uvek bili na maršu prema Čelebiću, od Bobova preko Konjskog Polja, Selišta i Suhog Polja. Pred mrak je 3 krajiška brigada upućena hitno preko Čelebića za Popov Do usled aktivnosti 369 divizije kod Graca. Smatralo se, ne bez opravdanja, da je ova divizija krenula prema Čelebiću u sadejstvu sa 118 divizijom (4 lovačkom brigadom), ili tačnije da bi udarila u desni bok naših snaga koje su dotle napadale od Čelebića prema Foči. Ali 26 i 27 maja vidimo još uvek neke delove 3 krajiške brigade na Debeloj Ljutini; oni će se 28 maja prebaciti preko Tare.

Štab *2 proleterske brigade* prebacio se na levu obalu Tare preko mosta kod Uzlupa i došao u Liječevinu.

O borbama od 22 do 25 maja na pravcu Čelebić, Foča nije moguće dati opšti taktički sud jer nedostaju podaci za našu levu kolonu. No, odmah pada u oči da je težište naših snaga (izraženo možda više kvalitetom i brojnom jačinom nego brojem bataljona) bilo kod leve kolone (dva bataljona 2 proleterske, tri bataljona 1 proleterske i 3 krajiška brigada ili bar njen veći deo). I neprijatelj je na ovom pravcu imao svoje glavne snage izražene takođe kvalitetom: 4 nemačka bataljona (750 puk i 1 bataljon 738 puka) sa glavninom 668 artiljeriskog puka.

Napadi desne kolone su u osnovi bili frontalni. Bilo je, razume se, lokalnih obuhvata, ali u celini trupe su

frontalno naletale na Crni Vrh i Trovrh. I neprijatelj je uočio da mi ne vršimo više dublje obuhvate u njegovu pozadinu, pa je iz toga izveo čudan zaključak da smo mi sada »uglavnom organizovani po vojničkim načelima modernih vojski«. Po svim izgledima i leva kolona je napadala frontalno. Uopšte, naš napad od 24 i 25 maja, udario je frontalno na neprijateljski položaj Drina, Gradina, Trovrh. Bilo je to razumljivo. Nije bilo ni vremena ni operativne slobode, pa ni fizičke snage za veće manevre.

Frontalni napad nije mogao uspeti. Bilo je nemoguće da se sa vrlo jakih položaja odbaci branilac čija je vatrena snaga znatno nadmašivala napadačevu vatrenu snagu. Branilac je raspolagao sa osam bataljona koji su odgovarali jačini naših osam prosečnih brigada, sa 8 do 9 baterija, prema naša dva do tri topa, i sadejstvom avijacije prema kojoj mi nismo imali ni normalne zemaljske odbrane. Pod tim uslovima se proboj neprijateljskog fronta nije mogao izvršiti i pored upornosti, žilavosti, veštine i hrabrosti naših jedinica kojima i neprijatelj odaje priznanje.

Iz raspoložive oskudne dokumentacije nije se mogao steći utisak da je naša obaveštajna služba bila od velike koristi komandovanju. Bilo je mrtvih i zarobljenih neprijateljskih vojnika, bilo je i zaplenjene neprijateljske arhive, ali se ne vidi da su identifikovane neprijateljske jedinice sa kojima su vođene borbe.

Začudo, obaveštajna služba je i kod neprijatelja bila slaba strana, uprkos njegovim mnogo većim mogućnostima — stručnijim kadrovima, obilnijim sredstvima za vezu, posebnim izviđačkim jedinicama i avijaciji. Četvrta lovačka brigada je upravo bezglavo naletela na našu 1 proletersku brigadu 21 maja uveče. Za sve to vreme neprijatelj nema jasne slike o snagama sa kojima se bije. Baš ovog dana bilten Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj (Litersov štab) navodi da je naša namera da se rasformira 9 dalmatinska divizija, a ljudstvom 4 i 5 dalmatinske brigade da se ojača 3 dalmatinska brigada — što je bilo izvršeno pre više od mesec dana i što su Italijani već odavna znali.

Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj je 23 maja stekla utisak da su naši napadi na ovom pravcu lokalnog

karaktera. Ovog dana, međutim, ona je smatrala da naše snage nastoje da se ovim pravcem probiju iz obruča.

Šesta bosanska brigada je u ovim borbama imala 70 izbačenih iz stroja, od toga 31 mrtvog. Majevička brigada je imala dvostruke gubitke. Najviše gubitaka bilo je u borbama prsa u prsa, od bacača i od nemačkih mitraljeza kod nas nazvanih »šaraca«. O drugim našim jedinicama nema podataka.

Otsek Čajniče, Pljevlja, Šahovići

369 divizija se nije pomerala. Iz mostobrana kod Graca vršeno je samo izviđanje. Treći bataljon 370 pešadiskog puka stigao je ovog dana u Foču železnicom, 8 baterija 369 artiljeriskog puka stigla je u Goražde, a 369 izviđački bataljon u Boljaniće. Neprijatelj očigledno pojačava fočanski pravac usled našeg pritiska. Namera je 369 divizije, za idući dan, da i dalje izviđa prema zapadu i jugu.

Prema nekim našim, ne sasvim pouzdanim, podacima *3 dalmatinska brigada* je izvršila protivnapad na gradački mostobran, što neprijatelj nije registrovao. Možda je to bio protivnapad lokalnih rezervi. Prema njegovim podacima naše su snage držale liniju: Mrčevo, Palež, k. 1031. Jabučno, Pračica, Vijenac, vis južno od Popovog Dola, Vrba, Lokvice, Meljak, V. Brdo, Njivica — na koju je dejstvovao povremeno artiljerijom. Neprijatelj tvrdi da su naše snage bile delimično u izgrađenim položajima, pa čak i u bunkerima, da imaju dovoljno municije i da su dobrog borbenog duha.

Divizija Taurinenze navodi da su se izviđački delovi levokrilnog bataljona sudarili sa jakim našim snagama kod Selišta (19 km južno od Pljevalja). *Grupa Ludviger* nije bila aktivnija; konstatovala je da na pet kilometara pred svojim frontom nema naših snaga.

Otsek Mojkovac, Kolašin, Podgorica

Prva brdska divizija beleži da je prethodne noći odbijen naš napad na Jablanov Vrh (2203, 13 km severozapadno od Kolašina). Ovaj neuspeli napad potvrđen je i na našoj strani. Izgleda da se ovog dana vodila uporna borba za Jablanov Vrh i da je vis promenio gospodara

nekoliko puta. Tu su bila dva bataljona *4 proleterske brigade*. Na Sinjajevini, kod Katuna Ružice (13 km zapadno od Mojkovca), bila su i dva bataljona *2 dalmatinske brigade*.

Inače, u neprijateljskom rasporedu nije bilo promena.

Otsek Nikšić, Gacko

Glavnina *SS divizije* sprema se za operacije severno i severoistočno od Nikšića. Operacije treba da otpočnu tek 27 maja s obzirom na Italijane koji još nisu bili spremni. Italijanska pojačanja (120 puk) su tek ovog dana stigla u Nikšić. Prema našim podacima ovog dana su vođene borbe na Jasenovom Polju i kod Javorka, a prema italijanskim podacima, kod Šeničišta (8 km severoistočno od Nikšića) i kod susedne Granice. Prema podacima M. Ivekovića (Nepokorena zemlja, s. 188) noću 24/25 maja su dva bataljona *5 crnogorske* dočekala Nemce na Javorku na bliskom otstojanju i nanela im teške gubitke.

Leva kolona SS divizije potisla je *10 hercegovačku brigadu* na Panos; *7 krajiška* je bila već povučena prema Goranskom radi osiguranja levog boka.

Delovi Grupe Anaker su ovog dana pokušali da se probiju kroz klisuru Sutjeske od Graba prema Suhoj. U napad je pošao samo jedan vod. Odbačen je sa velikim gubicima. Ovaj nemački vod naišao je na delove 1 bataljona 2 proleterske brigade koji je kod Suhe zatvarao dolinu Sutjeske prema Čemernom.[104])

26 maj 1943

Vreme kišovito i oblačno.

Nemačka avijacija sasredila je svoje dejstvo pred front 118 divizije. Tu je izviđala, bombardovala i mitraljirala kolone i položaje, a i snabdevala nemačke jedinice prve linije. U svemu je bilo 75 poleta. Italijanska avijacija ne beleži nikakvu aktivnost.

---

[104]) *Izveštaj druga Terzića drugu Titu* od 25. V. — neregistrovan. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilteni (dva) za 25. V. — neregistrovani. *369 divizija*, izveštaj od 25/26. V. — K. 23a. *6 domobranska divizija*, 4755 — 9/1, K. 23a. *VI korpus*, 7985 — 18 E/14; 7969 — 20 E/14. *XIV korpus*, 4527 — 52 B/13. *Italijanska misija pri OBSO (Leru)*, 1945 — 3 D/18.

Pravac Foča, Uzlup (Šćepan Polje)
(vidi skicu 18)

U toku 26 maja *1 proleterska brigada* je zauzela odbranbeni raspored severozapadno od Čelebića: 1 i 3 bataljon postavljeni su na kose severno od Fališa, 6 bataljon u rejon Laništa, a 2 bataljon na prostoriju Pjelovci, Grab. Brigadi je stavljeno u dužnost da stvori potrebno vreme za prebacivanje naših snaga na levu obalu Tare. U zapovesti Štaba brigade je naglašeno da se mostobran na desnoj obali Tare ima da održi po svaku cenu, ali su jednovremeno prebačene preko Tare sve komore (i bataljonske), zatim i protivkolska četa, Intendantura i Sanitet-pravcem Uzlup, Likića Do, Kljunac, Marići. Uz Štab brigade, koji je bio u Uništu, ostavljena je samo jedna sanitetska ekipa. Brdska baterija, dotle kod 3 krajiške, vratila se u sastav 1 proleterske i izbila preko Čelebića do Pjelovca, odakle je dejstvovala na Zečje Brdo (1689) i Lučevo Brdo (1461). O *Majevičkoj* nema podataka, a *6 brigada* se prikupila kod Čelebića. Štab 1 proleterske divizije (možda samo njegov uži deo) javio se ovog dana iz Nikovića (18 km severozapadno od Žabljaka).

Levo od brigade bili su neki delovi 3 krajiške na Debeloj Ljutini. Dalje prema Drini situacija je bila prilično nejasna. Jedan nemački bilten navodi da je i ovog dana, nesmanjenom žestinom, nastavljen naš pritisak na Foču i da je Grupa Gertler zauzela nove odbranbene položaje, što znači da je povučena unazad, a drugi, verovatno kasniji, tvrdi da je popustio naš pritisak na centar i levo krilo *118 divizije,* što nesumnjivo znači na desnoj obali Drine. Prvi nam verovatno daje situaciju od 25, a drugi od 26 maja, ali u svakom slučaju potvrđuju izvesne naše uspehe na tome pravcu. O rasporedu naših jedinica pred frontom Grupe Gertler nemamo mnogo podataka: 3 i 5 bataljon *2 proleterske brigade* bili su zacelo još na desnoj obali Tare, a 4 bataljon na Šćepan Polju zajedno sa Štabom brigade koji je ovog dana predložio da se 5 bataljon rasformira. Uostalom, 2 proleterska brigada je očekivala naređenje za prelaz na Vučevo gde su već bili njeni 1 i 2 bataljon.

Stvarno ovog dana je drug Tito naredio 1 diviziji da uputi celu 2 proletersku, a po mogućstvu i Majevičku brigadu na levu obalu Drine s tim da izbiju na liniju Suha (15 km zapadno od Šćepan Polja), Vrbnica, Zakmur, Trbušće. U međuvremenu su 1 i 2 bataljon 2 proleterske brigade izbili na Sutjesku.

Sa Sutjeske neprijateljski bilten navodi da su ovog dana zapažene jake naše snage sa artiljerijom (?) s obe strane Čureva (17 km južno od Foče) i da je jedan naš bataljon prešao Sutjesku zapadno od Čureva. To se moglo odnositi samo na 2 bataljon 2 proleterske brigade jer je 1 bataljon bio kod Suhe.

Na pravcu Trovrh, Čelebić *4 lovačka brigada* je u 6.30 časova otpočela nadiranje širokim frontom: mešovita nemačko-domobranska kolona pravcem Bakić, Podgaj, k. 1121; 118 izviđački bataljon pravcem Trovrh, Vijenac, Zavajit, k. 1053; druga jedna mešovita domobransko-nemačka kolona pravcem Trovrh, Kušlat, k. 1066 s tim da se 1 bataljon 7 puka zadrži na k. 1066, a ostatak kolone da izbije na k. 1052; 13 puk (bez jedne čete) pravcem Trovrh, Crni Vrh, Tvrdaci. Do 17 časova, brigada je u ovom rasporedu izbila na liniju k. 1121, k. 1053, k. 1052, Tvrdaci bez jačeg dodira sa našim snagama. Istočno su neprijateljske patrole izbile do Kunova takođe bez dodira sa našim snagama. Treća (brdska) baterija 9 diviziona stigla je do Dubrave gde je zauzela položaj.

Nemci su ovog dana došli do zaključka da se naše snage prebacuju prema jugozapadu kako bi se otvorio prolaz preko Drine i Sutjeske prema zapadu i severozapadu.

Otsek Čajniče, Pljevlja, Šahovići

Tek ovog dana organizovan je ozbiljniji protivnapad na neprijateljski mostobran kod Graca. Za izvršenje ovog protivnapada Štab 7 divizije je naredio da se formira operativni štab iz sastava štabova *3 dalmatinske* i *8 hrvatske brigade*. Štab je formiran u 17 časova u Vrbi. Dotle se 3 bataljon 8 brigade primakao do Trnovice, a 2 bataljon na prostoriju Orlja, Hodžići. Zapovest za napad je izrađena i izdata bataljonima, ali pošto nije sačuvana ne može se znati kako je napad organizovan. Zna se

samo da je trebalo da otpočne 27 maja u 2 časa. U međuvremenu stigla je kod Popovog Dola i 3 krajiška brigada koja će takođe učestvovati u napadu.

No ipak, *369 divizija* beleži već ovog dana neke naše napade koje je odbila. To se odnosi verovatno na 3 dalmatinsku brigadu koja je po svoj prilici ujutro ovog dana izvršila neki protivnapad. Ali je mogućno da su predveče stupili u akciju i neki delovi 3 krajiške brigade. Inače, 369 divizija se nije pomerala. Neki njeni izviđački delovi pokušali su da se prebace na levu obalu Čehotine kod Vrbnice, ali ih je 1 bataljon 8 brigade energično odbio. Nemci su računali sa daljim našim napadima, pa su zauzeli odbranbeni stav. Zadatak 369 divizije je upravo bio da spreči proboj naših snaga prema severu između Pljevalja i Drine. U tome cilju stavljen joj je na raspoloženje puk Brandenburg koji je ovog dana stigao u Čajniče. Ovim pukom i svojim 369 izviđačkim bataljonom divizija će produžiti levo krilo kako bi došla u vezu sa 118 divizijom.

Na frontu *divizije Taurinenze* i *Grupe Ludviger* nije bilo promena.

Otsek Mojkovac, Kolašin, Podgorica

Kod *1 brdske divizije* nije bilo promena, a Italijani su nastavili terorizovanje Pipera.

Otsek Gacko, Nikšić

Nemci beleže da su kod Lipove Ravni odbili jedan naš jak napad iz rejona Šavnik. Na pravcu Avtovac, Goransko *10 hercegovačka* zadržala se na Panosu.[105])

Zaključak o operacijama od 21 do 26 maja 1943

U ovom periodu inicijativa je bila na našoj strani. Moment prelaza obeležava smeli noćni napad 1 proleterske brigade 21 maja, kada je 4 lovačka brigada od-

[105]) *Vrhovni štab*, depeša od 26. V. — neregistrovana. *1 proleterska brigada*, br. 477 — 16/2a, K. 709. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten za 26. V. — neregistrovan. *369 divizija*, izveštaj za 26/27. V. — K. 23a. *VI korpus*, 8050 — 18 E/4. *XIV korpus*, 4563 — 52 B/13.

bačena u neredu od Čelebića na Trovrh. Idućeg dana, ili 23 maja, odbačena je i Grupa Gertler akcijom u kojoj su učestvovala: tri bataljona 1 proleterske, dva bataljona 2 proleterske i 3 krajiška brigada. Glavnina 118 divizije (tj. Grupa Gertler ili 750 puk i 4 lovačka brigada) bačena je tako u odbranu na liniju Drina, Gradina, Trovrh, Zlataj (Vikoč). Napad koji je 4 lovačka brigada izvršila 23 maja sa Trovrha u pravcu Čelebića nije izmenio situaciju, jer je brigada istog dana ponovo odbačena na Trovrh protivnapadom delova 1 proleterske, 6 bosanske i Majevičke brigade.

Naši protivnapadi od 21 do 23 maja imali su, očito, samo ograničeni zadatak — da se neprijatelj odbaci od prelaza na Tari, od Šćepan Polja i Uzlupa. I neprijatelj je smatrao da su ovi naši napadi lokalnog značaja. Nije trebalo, dakle, da se čudi što nismo nastavili napad po ovladivanju Korče 23 maja u 22.30 časova. Ali odbacivanje neprijatelja od prelaza na Tari imalo je širi značaj utoliko što je činilo neophodan preduslov za dalje operativne odluke na ovom sektoru obruča. Da su Šćepan Polje i Uzlup tih dana pali u ruke neprijatelja naša bi operativna sloboda bila sasvim skučena.

Napadi od 24 i 25 maja opštim pravcem Čelebić, Foča imaju, međutim, širi karakter. Snage nisu bile veće — u akciji su bile one iste brigade koje smo videli u borbama prethodnih dana — ali su bile bolje objedinjene pod Štabom 1 divizije. Ne raspolažemo, nažalost, nijednim dokumentom koji bi nam odao cilj ovih napada, ali je očigledno da se išlo za tim da se tim pravcem probije neprijateljski obruč. Može se raspravljati samo o tome da li je postojala namera da se oslobodi Foča, da se prođe istočno od grada u severnom pravcu ili da se pređe Drina negde južnije kod Broda ili Mješaja, ukratko onuda kuda smo došli.[106]) U prvom slučaju, zauzećem Foče, stvorili bismo velike operativne izglede; od Foče može se nastaviti desnom obalom Drine u Zapadnu Srbiju, levom obalom u Istočnu Bosnu, ili preko Kalinovika i pruge Konjic, Sarajevo za Centralnu Bosnu. Drugim pravcem može se probiti u Zapadnu Srbiju, a odavde, po

[106]) Uporedi: *V. Dedijer*, Dnevnik II, s. 267 — 268.

potrebi, u Istočnu Bosnu. Treća mogućnost — prelaz Drine južno od Foče — otvorila bi nam dve alternative, u Istočnu ili Centralnu Bosnu, ali pri tome ne treba potceniti teškoće prelaza nadošle Drine. Zadatak stavljen u dužnost 5 krajiškoj diviziji (vidi zaključak prethodnog perioda) odgovara svima pomenutim mogućnostima. Uostalom, konačna odluka o pravcu proboja mogla se doneti tek po izbijanju naših snaga preko Trovrha na donju Čehotinu, pa je verovatno Vrhovni štab nije još bio doneo u trenutku kada su naše trupe (24 maja) prešle u napad a posle neuspeha pred Trovrhom ona je postala izlišna.

Proboj nije uspeo jer je neprijatelj bio suviše jak na ovom sektoru obruča. Od Drine preko Trovrha do Čehotine neprijatelj je imao 9 bataljona (1 bataljon 738 puka, tri bataljona 750 puka, Izviđački bataljon 118 divizije i četiri bataljona 4 lovačke brigade) sa 8 do 9 baterija. Po vatrenoj snazi to je mnogo više od naših 16 do 17 bataljona angažovanih na ovom pravcu (1 proleterska brigada, dva bataljona 2 proleterske, Majevička, 6 bosanska i 3 krajiška brigada). Pitanje je samo da li se na našoj strani mogla stvoriti jača koncentracija snaga. Ona dva bataljona 2 proleterske brigade koja su 22 maja upućena iz Rudina na Vučevo, mogla su učestvovati u napadu na Fočanskom pravcu. O njima biće reči nešto niže, ali već sada možemo reći da ne bi izmenili situaciju sve i da su angažovani prema Foči; a drugih trupa nije bilo s obzirom na veličinu obruča koji je trebalo braniti i jačinu neprijatelja koji je pritiskivao sa svih strana. Uz to moramo dodati da je neprijatelj, osetivši naš pritisak i prozrevši naše namere, dovukao i rezerve: u Foči se pojavljuje 3 bataljon 370 puka, a u Čajniču Brandenburški puk (broj bataljona nije utvrđen) i 369 izviđački bataljon. Prvi je svakog trenutka mogao da pojača neposrednu odbranu na Fočanskom pravcu; poslednji su doduše bili određeni da duž Čehotine popune prazninu između 4 lovačke brigade i 369 divizije kuda su se — strahovao je neprijatelj — naše snage mogle probiti, ali nije ništa stajalo na putu da prikupljeno udare u desni bok naših snaga angažovanih prema Foči.

Bojazan za desni bok je upravo mnogo pridonela obustavi našeg napada 25 maja. Možemo pretpostaviti sa

velikom sigurnošću da naše komandovanje nije tada još znalo ni za 3 bataljon 370 puka, ni za Brandenburški puk, a ni za 369 izviđački bataljon — naša obaveštajna služba nije bila još toliko osetljiva i brza, ali se 369 divizija prebacila 24 maja na levu obalu Čehotine obrazovavši mostobran kod Graca. Moralo se pretpostaviti, u Vrhovnom štabu, da je ta akcija 369 divizije u tesnoj operativnoj vezi sa događajima na Fočanskom pravcu, da je 369 divizija krenula prema Čelebiću u bok i pozadinu onih naših snaga koje su napadale prema Foči. Treća dalmatinska je bila preslaba da joj stane na put. Vrhovni štab nije mogao znati da je Gradački mostobran defanzivan, da će se 369 divizija zadovoljiti da na svom sektoru spreči proboj prema severu, pa je 25 maja uputio prema Gracu 3 krajišku brigadu. Ovim se napad prema Foči morao prekinuti bez obzira na njegove izglede.

No, 25 maja, izgledi na uspeh nisu bili veliki ni sa 3 krajiškom brigadom, utoliko više što se uskoro nije moglo računati sa 5 krajiškom divizijom. Ona je krenula tek 22 maja sa prostora Kotor Varoš, Teslić, Vlašić Planina i 24 maja je stigla u rejon Blatnice. Tu je stvorila plan za prelaz reke Bosne: trebalo je da 1 brigada pređe kod Nemile, 2 brigada kod Topčić Polja, a 4 brigada kod Begovog Hana, svaka na svome gazu. Divizija je izbila na reku tek 26 maja da bi naredne noći krenula preko reke. No, neočekivano, Bosna je nabujala usled provale oblaka i onemogućila gazove. U tom rejonu je postojao most samo kod Nemile koji je bio čuvan oklopnim vozom. Na reci se nije moglo dugo ostati da bi se sačekao pad vode, pa se divizija vratila na prostoriju Šiprage, Moslavare, Borja Planina.

Kada je obustavljen napad prema Foči, Vrhovni štab je 25 maja ili najdalje idućeg dana morao doneti novu odluku o pravcu proboja. To je moglo biti samo preko masiva Maglića i Sutjeske. Druge alternative nije bilo. Tako je 26 maja i neprijatelj protumačio naše pokrete u rejonu Šćepan Polja i Uzlupa.

Vrhovni štab je obratio pažnju na ovaj pravac još 18 maja kada je naredio Drinskoj operativnoj grupi da uputi jednu četu pravcem Vučevo, Vrbnica, Zakmur, Trbušće. Ne može se utvrditi da li je ovo naređenje izvršeno,

ali četiri dana kasnije je Vrhovni štab uputio na Vučevo 1 i 2 bataljon 2 proleterske brigade čim su stigli s juga. Na izgled ova mera ne prelazi okvir zaštite levog boka, ali je stvarno, sačuvavši Vučevo, sačuvala i mogućnost proboja preko Sutjeske; bataljoni 2 proleterske brigade su odbacili neprijateljske izviđačke delove koji su se već bili popeli na Vučevo, pa je jedan od njih prešao čak i Sutjesku zapadno od Čureva. Ali se tek 26 maja može smatrati da je pala nova odluka o pravcu proboja, kada je drug Tito naredio da se 2 proleterska, Majevička i 6 bosanska brigada prebace na Vučevo i da izbiju na liniju Trbušće, Suha.

U tom trenutku neprijatelj je na Sutjesci imao sasvim slabe snage. Ranije je na taj otsek bio uputio čitav 738 puk: 1 bataljon (bez 1 čete) i 3 bataljon desnom obalom Neretve, a Štab puka sa 2 bataljonom i 1 četom 1 bataljona (Grupa Anaker) levom obalom pravcem Ulog, Gacko, Čemerno. Ali je 22 maja 2 bataljon (bez 6 čete) upućen iz Gackog prema Ravnom da pojača levu kolonu SS divizije koja nije mogla da savlada otpor 10 hercegovačke brigade, a 24 maja je poslao 1 bataljon na Drinu da podrži Grupu Gertler (750 puk). Od ušća Sutjeske do Ravnog, što u vazdušnoj liniji iznosi 25 kilometara, ostalo je dakle svega: 3 bataljon 738 puka negde kod Čureva i dve čete (1 i 6 četa 738 puka) između Čemernog i ulaza u klisuru Sutjeske kod Graba.

Na ostalim pravcima je bilo malo aktivnosti. Naše jedinice su izvršile pokrete koje je Vrhovni štab naredio 20 maja: 7 krajiška brigada je već 23 maja stupila u akciju na pravcu Goransko, Avtovac; 4 proleterska se povukla na prostor Krnja Jela, Boan, kako je naredio Vrhovni štab, ali je imala jake delove na grebenu Sinjajevine kod Jablanovog Vrha — 25 maja dva bataljona. Oko Jablanovog Vrha su 25 maja vođene znatnije borbe o kojima nemamo mnogo podataka. 2 dalmatinska je takođe imala svoju glavninu na Sinjajevini kod Ružice, a za ostale delove moramo pretpostaviti, u nedostatku pozitivnih podataka, da su na liniji Bistrica, Negobuđa kako je bilo

naređeno. Pred ovim našim jedinicama 1 brdska divizija nije bila mnogo nasrtljiva. Ona se 22 maja prikupila više prema jugu tako da se njeno desno krilo otada uglavnom naslanja na Taru, a 23 maja je izbila na liniju k. 752, Borova Glava, Jablanov Vrh, Gornje Lipovo, Umovi, Pej, Ravni, dakle pomerila se vrlo malo, a zatim se do 27 maja nije pomerala uopšte. U tešnjem dodiru sa našim snagama bila je samo na Jablanovom Vrhu.

Na severoistočnom frontu obruča bilo je nešto više događaja. Najznačajniji je nesumnjivo prelaz 369 divizije na levu obalu Čehotine kod Graca 24 maja, pošto je prethodno pet dana (od 19 do 25 maja) bila uglavnom neaktivna na prostoriji Gotovuša, Metaljka, Boljanići. Divizija »Taurinenze« se za sve ovo vreme (od 21 do 26 maja) pomerala nešto napred svojim levim krilom tako da je sada bila na liniji Mramor, Kartolov Vrh, k. 1230, Gospića Vrh, Borova Glava (1196). Značajnija je akcija Grupe Ludviger koja je ovladala drumom Vrulja, Šahovići izbivši na liniju Borova Glava (1281), k. 1248, Bogdanica gde se povezala desno sa divizijom »Taurinenze«, a levo sa 1 brdskom divizijom. Tek sada je neprijatelj ovde obrazovao povezan front.

Pred 369 divizijom naše jedinice (7 divizija sa 3 dalmatinskom brigadom) su 23 maja napustile mostobran na desnoj obali Čehotine, možda dobrovoljno, a možda pod pritiskom neprijatelja, zadovoljivši se da brane njenu levu obalu od Graca uzvodno i pravce Pljevlja, Čelebić i Pljevlja, Đurđevića Tara. Kada je neprijatelj forsirao Čehotinu kod Graca, 3 dalmatinska brigada je dan kasnije (25 maja) izvršila protivnapad. Ali je tek idućeg dana organizovan ozbiljniji protivnapad sa 3 dalmatinskom, 3 krajiškom i 3 bataljonom 8 brigade koji će se izvesti 27 maja. O radu Sandžačke brigade, koja se nadovezivala desno od 7 divizije, nema u ovom periodu baš nikakvih podataka, ali je gotovo sasvim sigurno da je odbačena zapadno od puta Vrulja, Šahovići i da je glavninom otstupila prema Đurđevića Tari.

SS divizija nije uspela da se svojom levom kolonom probije od Avtovca do Pive, mada je od 22 maja bila oja-

čana 2 bataljonom 738 puka. Naša 10 hercegovačka brigada se 22 maja pod jačim pritiskom povukla sa linije Ravna Gora, D. Lipnik na prikupljeniji položaj Treštenik, Ledenik gde ju je ojačala 7 krajiška brigada. Posle neuspelog protivnapada obe su se brigade, 24 maja, povukle na Šejtan Kulu, a idućeg dana na Panos gde su ostale i 26 maja. Glavnina SS divizije se, uglavnom, pripremala da krene na Šavnik sa linije Gornje Polje, Brestovački Vrh, Pištelička Glavica, Plavča, ali je u toku ovih priprema bila dosta nasrtljiva. U nedostatku bližih podataka o radu naše 3 divizije možemo reći samo toliko da je u odbrani ovog pravca bila vrlo aktivna.

U ovom periodu osećamo kod Nemaca izvesnu uzdržljivost. Očigledno su očekivali da budu gotovi i Italijani koji su 22 maja odlukom Musolinija pristali da uzmu aktivnog učešća u ofanzivi. Pripreme za novi skok unapred završene su 26 maja. Idućeg dana trebalo je da se nastavi dalje stezanje na celom krugu: 1 brdska divizija sa linije k. 752, Jablanov Vrh, Gornje Lipovo, Umovi u zapadnom pravcu prema Gornjoj Morači da bi zatim mogla da nastavi prema severozapadu u sadejstvu sa SS divizijom, divizija »Venecija« (6 bataljona) između Jasenova (20 km severozapadno od Lijeve Rijeke) i jugoistočnog kraja Nikšićke Župe; SS divizija i divizija »Ferara« u opštem severnom pravcu; jedan bataljon SS divizije i 2 bataljona 738 puka pravcem Ravno, Piva; 3 bataljon 738 puka preko Sutjeske u istočnom pravcu; Grupa Gertler ojačana sa 1 bataljonom 738 puka prema Šćepan Polju; 4 lovačka brigada prema Čelebiću; 369 divizija ojačana Brandenburškim pukom, divizija »Taurinenze« i Grupa Ludviger prema Tari sa linije Gradac, Zabrđe, Tulovo, Šahovići.

Sa 27 majem otpočinje nov period Pete ofanzive. Neprijatelj će krenuti koncentrično da svoje još razdvojene kolone poveže u taktički obruč, a mi ćemo otpočeti operacije da se probijemo iz obruča preko Vučeva i Sutjeske, najtežim terenom ali pravcem gde je neprijatelj bio najslabiji.

III

DRUGI POKUŠAJ PROBOJA

OPERACIJE OD 27 MAJA DO 4 JUNA 1943

27 maj 1943

Vreme kišovito; na planinama je pao nov sneg do 10 cm; u jugozapadnom delu operativne zone oblačno sa vetrom.

Usled rđavog vremena nemačka avijacija je sa svega 13 poleta dejstvovala pred 118 divizijom tukući naše koncentracije. Italijanska avijacija nije zabeležila nikakvu aktivnost.

Pravac Foča, Čelebić

Zbog jače kiše koja je onemogućavala rad avijaciji, ojačana *4 domobranska lovačka brigada* se nije pomerala. Zauzela je samo pripremni položaj za napad: 1 bataljon 7 puka je postavljen na k. 1066, 13 puk kod Tvrdaka, 3 baterija 9 diviziona (brdska) kod Dubrave, a 2 baterija (brdskohaubička) istog diviziona prebačena je sa velikim naporom preko Trovrha; pred frontom 4 brigade su u prvom borbenom redu bile nemačke jedinice — 118 izviđački bataljon i neke samostalne čete; 7 lovački puk (bez 1 bataljona) ostao je i dalje kod Vikoča. Grupa Gertler je takođe ostala na mestu, mada nemački bilten od ovog dana navodi da je upućena prema jugoistoku.

U toku ovog dana *1 proleterska brigada* nije bila u dodiru sa neprijateljem. Sa položaja kod Fališa povučen je 1 bataljon tako da je na tome pravcu ostao samo 3 bataljon. Baterija se prebacila od Pjelovaca preko Hočeva za Ravne (5 km istočno od Uzlupa). *Druga proleterska brigada* (3, 4 i 5 bataljon) bila je na maršu za Vučevo. S njom je krenula i *Majevička brigada* — u duhu naređenja Vrhovnog štaba od prethodnog dana — ali je ovog dana još bila kod Šćepan Polja i Uzlupa. Neki delovi *3 krajiške* bili su još uvek na Debeloj Ljutini. *Šesta brigada* je i ovog dana bila kod Čelebića.

Sa Sutjeske Nemci javljaju da je 3 bataljon 738 puka odbacio naše delove (2 bataljon 2 proleterske brigade)

koji su prethodnog dana prešli reku zapadno od Čureva, ali prećutkuje da su naši delovi kod Suhe (1 bataljon 2 proleterske brigade) ponovo odbili napad jedne čete Grupe Anaker koja je imala zadatak da se kroz tesnac Sutjeske probije do Tjentišta.

Otsek Čajniče, Pljevlja, Šahovići

(vidi skicu 19)

U napadu na mostobran 369 divizije kod Graca, učestvovala su četiri bataljona *3 dalmatinske brigade*, tri bataljona *3 krajiške brigade* i 3 bataljon *8 brigade*.

Usled slabe veze između komandnog mesta i trupa, napad nije otpočeo jednovremeno. Trupe su ubacivane u borbu između 2 i 6 časova, umesto da sve zajedno napadnu u 2 časa kako je prethodnog dana bilo utvrđeno planom. Prvi je napao (u 2 časa) 3 bataljon 3 dalmatinske brigade. Pošto je on u to vreme jedini napadao, neprijatelj je sasredio vatru na njega i naneo mu osetne gubitke (12 mrtvih i ranjenih). Kada su ubačeni u borbu ostali naši bataljoni, neprijatelj je potisnut sa prvih položaja, pri čemu je bilo i plena, ali ih je ubrzo povratio protivnapadom. Borba se završila oko 11 časova. Neorganizovanost napada bio je glavni uzrok neuspeha.

Treća krajiška brigada je istog dana krenula nazad da se kod Uzlupa prebaci preko Tare.

Uzvodno od Graca neprijatelj je pokušao da se dohvati leve obale Čehotine kod Brvenice. Prvi pokušaj nije uspeo. U drugom pokušaju, koji je izveden uz jako sadejstvo artiljerije i bacača, neprijatelj je uspeo da potisne naše delove i da prebaci preko Čehotine oko 200 vojnika, ali ih je snažni protivnapad 1 bataljona 8 brigade vratio na desnu obalu.

Naš pritisak na Čehotini učinio je jak utisak u Štabu *369 divizije*. Beležeći da je divizija odbila naše napade iz pravca Popovog Dola i Bijedića, neprijatelj je zaključio da je naša stvarna namera da se probijemo na sever, ali ne preko gradačkog mostobrana gde je tobože izveden demonstrativni napad, nego dalje uzvodno gde su na prostoriji Brvenica, Skenderovina, Odžak, Potkukanj i južnije uočene naše jače snage. U tome svetlu pokušaj

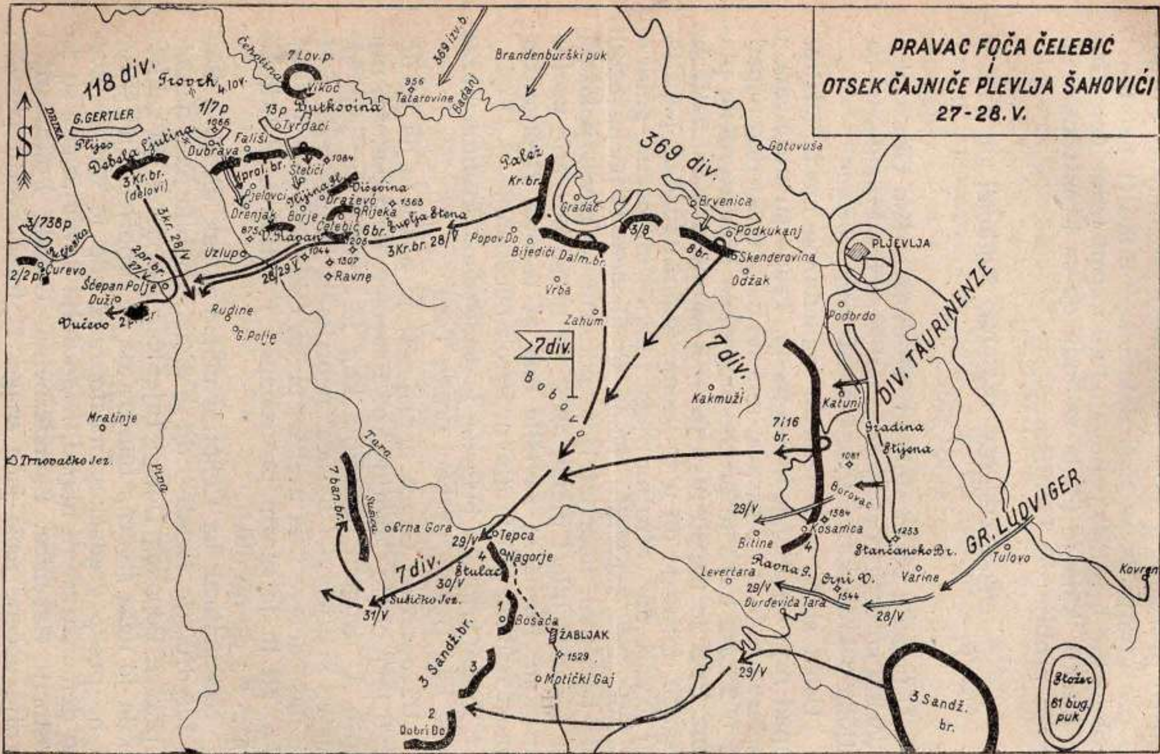
PRAVAC FOČA ČELEBIĆ
I
OTSEK ČAJNIČE PLEVLJA ŠAHOVIĆI
27-28. V.
118 div.
G. GERTLER
7 Lov. p.
Vikoč
13 p
Tvrdaci
1/7 p
369 izv. b.
Brandenburški puk
Tatarovine
369 div.
Gotovuša
Paljež
Kr. br.
Gradac
Brvenica
Podkukanj
3/8
8 br.
Skenderovina
Odžak
PLJEVLJA
DIV. TAURINENZE
Dubrava
Fališi
Pjelovci
Drenjak
Borje
Draževo
Rijeka
Čelebić
6 br.
3Kr. br. 28/V
Popov Do
Bijedići
Dalm. br.
3 Kr. br. (delovi)
3/738 p
2/2 pr.
Curevo
Šćepan Polje
Duží
Uzlup
28/29 V
Ravne
Rudine
G. Polje
Vrba
Zahum
7 div.
Bobovo
7 div.
Kakmuži
Podbrdo
Katuni
Gradina
Stijena
7i16 br.
Mratinje
Trnovačko Jez.
Piva
Tara
7 ban. br.
Crna Gora
Tepca
29/V
Nagorje
Štulac
7 div.
30/V
Sušičko Jez.
31/V
Borovac
29/V
Kosanica
Bitine
Levertara
Đurđevića Tara
28/V
Stančansko Br.
GR. LUDVIGER
Tulovo
Varine
Kovren
Bosača
ŽABLJAK
1529
Motički Gaj
3 Sandž. br.
Dobri Do
29/V
3 Sandž. br.
Štožer
61 bug. puk

Skica 19

prelaza kod Brvenice može se protumačiti kao nasilno rekognosciranje.

Između 118 i 369 divizije ubačeni su ovog dana 369 izviđački bataljon i Brandenburški puk; izviđački bataljon je stigao bez dodira sa našim trupama na visove desne obale Čehotine od Tatarovine (6 km istočno od Vikoča) preko k. 956 do Badnja, a Brandenburški puk do Lokava (verovatno Crna Lokva, 12 km južno od Čajniča). Stvoren je tako manje — više neprekidan front od Drine do Pljevalja, izazvan našim napadima prema Foči.

Okupacionu zonu 369 divizije u Centralnoj Bosni počela je da preuzima *373 divizija.*

Ojačan 4 alpiski puk *divizije Taurinenze* stigao je na liniju Podbrdo (4 km južno od Pljevalja), Gradina, Stijena (1107), Stančansko Brdo (1233). Pomerio se, dakle, samo centrom i levim krilom. Prema italijanskim izveštajima pokret je obustavljen usled rđavih atmosferskih prilika i živim dejstvom našeg automatskog oružja i minobacača.

Desno krilo *Grupe Ludviger* stiglo je u Varine pošto je savladalo naš otpor u Tulovu. Inače kod ove grupe nije bilo promena.

Otsek Mojkovac, Kolašin, Šavnik

Prva brdska divizija stigla je bez otpora na liniju ušće Bistrice u Taru, Raskov Lug, Manastir Morača (99 puk). Južno, divizija je, pomoću patrola, došla u vezu sa Italijanima.

Prema nemačkom planu trebalo je da Italijani zatvore obruč između Jasenova i jugoistočnog kraja Nikšićke Župe. Taj zadatak je preuzela na sebe *divizija Venecija* koja je već 21 maja imala znatne snage na putu Podgorica, Lijeva Rijeka, Mateševo (Grupa Olanjero); dva dana kasnije je divizija »Venecija« počela da formira dve grupe bataljona radi učešća u ofanzivi, jednu kod Lijeve Rijeke, a drugu u dolini Zete; 24 maja pominju se 6 bataljona ove divizije na putu Lijeva Rijeka, Bioče, a ovog dana su ovi bataljoni, nazvani »kolone Grupe Mori« na liniji Ubli (10 km severoistočno od Spuža), Razdoblje (10

km jugozapadno od Lijeve Rijeke). Kolone su zadržane na toj liniji nepovoljnim atmosferskim prilikama, teškim zemljištem i potrebom čišćenja terena.

Otsek Nikšić, Gacko

(vidi skicu 9)

SS divizija je tek ovog dana pošla u ofanzivu na Šavnik. Jedan puk (13 ?) upućen je obuhvatno sa severozapada, a drugi sa jugoistoka. Prema nemačkim izveštajima Nemci su vodili teške borbe sa našim snagama koje su se žestoko branile neposredno jugozapadno od Brestačkog Vrha (1371, 10 km severoistočno od Nikšića) i južno od Gole Strane (1577, 17 km severno od Nikšića). Nemci pretpostavljaju da mi imamo 4 brigade jugozapadno od Šavnika pod 3 divizijom. Prema italijanskim podacima SS divizija je stigla na liniju k. 1545 (12 km severoistočno od Nikšića), k. 926 (6 km severno od Nikšića), Brestački Vrh (1406), Vojnik (1997, 8 km zapadno od Šavnika); njen severni puk je pretrpeo osetne gubitke. Motorizovana kolona SS divizije (verovatno je reč o Odredu Šmithuber koji je ranije dejstvovao kod Podgorice) upućena je u Nikšićku Župu i izbila je na liniju k. 1019 (14 km jugoistočno od Nikšića), Skori Vrh (1640).

Trupe *divizije Ferara* krenule su iz doline Zete i rejona Nikšića da pročiste teren između Zete i Nikšićke Župe. Ovog dana su stigle bez ikakva otpora na liniju Lazina (12 km severoistočno od Danilovgrada), Sidio Do, Zverinac (10 km severno od Danilovgrada), Zakamenje, Kablena Glava (8 km istočno od Nikšića).

Na pravcu Gacko, Goransko, Nemci tvrde da je levo krilo SS divizije (Grupa šturmbanfirera Hana, verovatno ojačani 2 bataljon 13 SS puka i 2 bataljon 738 puka) odbacilo naše snage iz rejona Lisine (11 km istočno od Avtovca). Na Lebršniku, na levom krilu nemačkih trupa, dejstvovale su Gatačka i Gračanička četa milicionera (domobrana), negde na frontu Žunjevica, Dramešina (6 km severoistočno od Gackog). Ustvari, naše brigade nisu više bile u stanju da se odupru frontalnom i obuhvatnom pritisku neprijatelja, najviše usled nedostatka municije, pa su — suprotno naređenju *3 divizije* koja je zahtevala

da ne otstupe ni stope — otstupile na desnu obalu Pive. Prešla je najpre 7 brigada kod Pivskog Manastira, a za njom 10 hercegovačka delom kod Pivskog Manastira, a glavninom kod Plužina. Na taj način je otkriven pravac za Mratinje gde je bio naš najvažniji prelaz preko Pive. Na desnoj obali Pive brigade se prikupiše — 7 krajiška u Pirnom Dolu (7 km severoistočno od Pivskog Manastira), a 10 hercegovačka verovatno u istom rejonu.

O borbama ovog dana na frontu 3 divizije imamo svega jedan naš zvaničan podatak, izveštaj 3 divizije Vrhovnom štabu, prema kome je neprijatelj ušao u Lukovo prednjim motorizovanim delovima i zauzeo Brestački Vrh uz velike gubitke, a da prema Goranskom vrši jak pritisak. Ovaj se izveštaj 3 divizije, u osnovnim linijama, poklapa sa neprijateljskim podacima.

*
* *

Bilten Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj priznaje da se na našoj strani ne može još uočiti »jedinstvena akcija sa svrhom da se izvede proboj odlučnog karaktera«.[107])

28 maj 1943

Vreme oblačno i kišovito.

Dejstvo nemačke avijacije utvrđeno je samo pred 118 divizijom.

Pravac Foča, Čelebić

(vidi skicu 19)

Ojačana *4 lovačka brigada* otpočela je napad desnom kolonom u 6 časova, a levom oko 10 časova, u rasporedu koji je zauzela prethodnog dana. Težište napada bilo je na desnom krilu sa ciljem da se naše snage odbace od

[107]) *3 divizija*, izveštaj od 27. V. — 8/1a, K. 752. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten za 27. V. — neregistrovan. *369 divizija*, izveštaj za 27/28. V. — K. 23a. *373 divizija*, izveštaj za 27/28 — K. 23a. *6 domobranska divizija*, izveštaj od 27. V. — K. 23a. *Saslušanje nemačkog zarobljenika* — 7/3, K. 73. *VI korpus*, 8102 — 18 E/4. *XIV korpus*, 4608 — 52 B/13.

prelaza kod Uzlupa; zato je desno krilo ranije pošlo u napad. U međuvremenu prebačena je preko Trovrha i 2 baterija (brdskohaubička) 11 diviziona, tako da napad brigade pomažu tri baterije — jedna brdska i dve brdskohaubičke.

Neprijateljski napad u početku nije naišao na jak otpor. Štab *1 brigade,* uočiv neprijateljsku nameru da nas svojim jakim desnim krilom odbaci od Uzlupa i Tare, povukao je 3 bataljon sa visova severno od Fališa na Ilijinu Glavu, a druge delove (2 i 6 bataljon ?) orijentisao u pravcu Korlatske šume sa zadatkom bočnog obezbeđenja.

Oko 11 časova 118 nemački izviđački bataljon izvršio je, iz rejona Drenjaka i uz jaku podršku artiljerije i avijacije, napad na Ilijinu Glavu i zauzeo je posle pola časa borbe. Naš 3 bataljon se na vreme povukao preko Hočeva na severne i zapadne padine V. Ravni (1216) gde je oko 13 časova dobio naređenje od Štaba brigade da po svaku cenu brani ovaj položaj do pada mraka i da na taj način osigura mostobran za prebacivanje naših snaga na levu obalu Tare.

Bataljon je poseo položaj za odbranu sa svima četama u prvom borbenom redu na samoj visoravni, na 20 do 25 metara od ivice, jer je na samoj ivici preglednost bila vrlo slaba. Obraćena je naročita pažnja na zapadnu i severnu stranu. Zbog strmog nagiba izlaz na visoravan bio je vrlo otežan, neprijateljski napad je upravo bio kanalizovan na nekoliko prilaza koji su bili dobro uočeni i o kojima je plan vatre branioca naročito vodio računa. Na zapadne i severne padine postavljeni su istaknuti mitraljezi. Desno se nalazio 4 bataljon na pravcu Hočevo, V. Ravan. Položaj je trebalo održati do mraka, a kako 3 bataljon nije imao šančanog alata, to su borci izradili sebi zaklone od kamena.

Izviđački bataljon 118 divizije otpočeo je napad sa Ilijine Glave oko 15 časova uz jaku podršku artiljerije. Neprijatelj je uz jake gubitke uspeo da sasvim podiđe našim položajima, obasuo ih je i ručnim bombama, ali nije uspeo da ih zauzme. Svaki njegov nalet odbijen je našom bliskom vatrom.

Pravac prema Čelebiću, na desnoj obali Skakavca prema Štetićima i Borju, branili su delovi 1 proleterske (2 i 6 bataljon?) i 2 bataljon *6 bosanske brigade*. Neprijatelj je tri sata uzaludno napadao na ove položaje, a zatim je došla jedna eskadrila »štuka« koja je uz zaglušno zavijanje sirena obasula naše položaje bombama i mitraljeskom vatrom, ali sa malo efekta. I posle njenog dejstva neprijateljski napad je odbijen.

Treći bataljon 1 proleterske brigade ostao je na položaju na V. Ravni sve do 20 časova kada ga je, po naređenju Štaba brigade, napustio i u toku iste noći prebacio se na levu obalu Tare. Noću 28/29 maja se i 6 brigada prebacila preko Tare kod Uzlupa odakle je nastavila pokret prema Šćepan Polju.

Baterija se takođe prebacila preko Tare i došla u Gornje Polje (Rudine).

Neprijateljski izveštaji ne pominju neuspeli napad na V. Ravan. Navode samo da je 4 lovačka brigada izbila na liniju: Ilijina Glava, Draževo, k. 1084, Butkovina (929). Neprijatelj je znao prećutati svoje neuspehe ako ga operativna reperkusija događaja nije primorala da ih prizna. Sudeći po protezanju neprijateljskog položaja, naše snage na Viševini su takođe održale svoje položaje.

Mada je neprijatelj oštro napadao na V. Ravan i Viševinu, ipak njegov rad nosi karakter preterane opreze. Sem artiljerije on uopšte nije angažovao domobranske jedinice. Prethodnog dana nije nadirao zbog kiše, a 26 maja je izvršio manji skok u pravcu Čelebića. Ova preterana opreznost je svakako posledica neuspeha pretrpljenog u susretnom boju noću 21/22 maja.

Dejstvo neprijateljske artiljerije nije dalo velike rezultate zbog ispresecanog i pošumljenog zemljišta; naročito je bilo jalovo dejstvo na V. Ravan. Bacači bi bili od veće koristi, ali ih neprijatelj nije imao. Podaci iz 6 brigade govore takođe o jalovom dejstvu »štuka« na njen 2 bataljon na desnoj obali Skakavca.

Rad 3 bataljona 1 proleterske brigade, koji je ovog dana poneo najveći teret, pretstavlja uspešnu borbu za dobitak u vremenu. Uočava se kako je bataljon brzo manevrovao savlađujući velike visinske razlike.

Grupa Gertler je bila još opreznija od 4 lovačke brigade. Nije se pomerala uopšte ili vrlo malo. Delovi *3 krajiške brigade* koji su bili na Debeloj Ljutini napustili su položaj i prebacili se preko Tare. Po naređenju Vrhovnog komandanta 3 krajiška brigada upućena je na levu obalu Pive pravcem kuda i 2 proleterska brigada.

Druga proleterska brigada je izašla na Vučevo; 3 i 4 bataljon su upućeni u dolinu Sutjeske, a Štab je ostao kod Duža (3 km jugozapadno od Šćepan Polja). Peti bataljon je rasformiran. Vrhovni komandant je upozorio Štab 2 proleterske brigade da se osigura od Mratinja, Trnovačkog Jezera i Suhe.

Grupa Anaker je kod Graba vršila pripreme za jedan treći napad radi forsiranja tesnaca Sutjeske.

Vrhovni komandant je naredio 1 diviziji da 1 proleterska brigada drži mostobran kod Uzlupa da bi omogućila prebacivanje 7 divizije i 3 dalmatinske brigade. Dakle sem ove brigade sve su trupe sa pravca Foča, Čelebić, Uzlup upućene sada preko Tare.

Otsek Gradac, Pljevlja, Šahovići

(vidi skicu 19)

Za sve vreme od početka ofanzive o radu glavnine 7 divizije *(7 i 16 brigade)* nema mnogo podataka. Ove brigade su u osnovi branile pravac Pljevlja, Đurđevića Tara, ali neprijatelj nije bio mnogo nasrtljiv.

O situaciji 7 divizije (Štab je bio u Bobovu) ni Vrhovni štab nije bio dovoljno obavešten. Ovog dana Vrhovni štab traži iscrpne podatke — pored ostalog rezultate borbi kod Graca i Popovog Dola i podatke o stanju naših jedinica, i naređuje da divizija treba da drži položaje Popov Do, Vrba, Zahum, Kakmuži, Kosanica, Đurđevića Tara, sa težištem odbrane na levom krilu kako bi zatvorila pravac prema Bobovu, Levertari i Đurđevića Tari. Vrhovni štab naročito ukazuje da 7 divizija treba da održava vezu sa 1 divizijom, jer je verovatno da će se prebaciti sa *3 dalmatinskom brigadom* na levu obalu Tare kod Uzlupa ako se situacija pogorša, ali Vrhovni štab ujedno naređuje da po svaku cenu održi i prelaze kod Tepce i Levertare. Ovo naređenje Vrhovnog štaba pisano

je u 14 časova, dakle pre no što su se jedinice 1 proleterske brigade povukle na levu obalu Tare, kada je prelaz kod Uzlupa bio još upotrebljiv. Ali je Štab 7 divizije naredio *8 brigadi* još ovog dana da se krene za Bobovo sa jednim bataljonom u zaštitnici. Pokret je verovatno naređen i ostalim jedinicama divizije.

Ni ovog dana se *369 divizija* nije pomerala. Ona navodi samo da su naše snage napustile Palež, Rtiće, Šanac i Popov Do posle bombardovanja iz vazduha i da su otstupile prema zapadu. Divizija je bila u vezi desno sa pukom Brandenburg, a levo sa divizijom »Taurinenze«.

Divizija Taurinenze je izbila na liniju Katuni (8 km južno od Pljevalja), k. 1081 (11 km južno od Pljevalja), Borovac, Kosaničko Polje (1384), savladavši aktivni otpor naših snaga. Sa te linije nastavila je dejstvo vatrom do mraka na naše delove koji su otstupili prema zapadu. Divizija se nije mnogo pomerila prema zapadu, ali je znatno skratila front. Levo je održavala vezu sa *Grupom Ludviger* koja je svojim desnim krilom stigla na Crni Vrh (1544).

Divizija Venecija je prethodnog dana otpočela »čišćenje« zone oko tesnaca Bare na pravcu Bijelo Polje, Brodarevo. U akciji je bio 84 pešadiski puk (bez jednog bataljona), ojačan artiljerijom i milicionerskim bandama. Ovog dana je puk stigao u Visočko i Savino Polje, a jedan njegov deo je imao kratak sukob sa nekim snagama kod Gubovače (8 km severno od Bijelog Polja).

Bugarski 61 puk angažovan je u zoni Stožer (11 km severozapadno od Šahovića). Pojavljuje se kao veza između 724 puka i 1 brdske divizije. Verovatno da je ovaj puk ušao u sastav Grupe Ludviger.

Otsek Mojkovac, Šavnik

Prva brdska divizija je stigla na liniju Crvena Lokva (16 km severozapadno od Mojkovca), Zaboj, Rasovat, Katun Vratlo, k. 2214, Luke (16 km jugozapadno od Kolašina). Prema tome izgleda da se desno krilo ove divizije nalazi još uvek na desnoj obali Tare. Divizija nije naišla na otpor. Naša *4 proleterska brigada* je već bila na maršu u pravcu Pivskog Krstaca i glavninom je prešla Mljeti-

čak (4 km istočno od Šavnika). Neprijatelj je osmotrio oko 700 naših boraca u dolini Bistrice, svakako iz *2 dalmatinske brigade.*

Kolone Mori *(divizija Venecija)* stigle su na liniju Međuriječje (kod Luka), Smonik (19 km severoistočno od Danilovgrada); došle su dakle u vezu sa levim krilom i brdske divizije.

Otsek Nikšić, Gacko

Trupe *divizije Ferara* koje su pročešljavale teren između doline Zete i Nikšićke Župe stigle su ovog dana na liniju Nikšićka Župa, Štirnik (18 km severoistočno od Danilovgrada), dakle došle su u vezu sa Grupom Mori. Prema italijanskim izveštajima *SS divizija* je zauzela Mlečno Brdo (11 km jugoistočno od Šavnika), Oštrajcu, Krnovsku Glavu i k. 1740 (7 km zapadno od Šavnika). Italijanski izvori ne govore o našem otporu, ali iz naših podataka se vidi da je *5 crnogorska brigada* davala otpor kod Krnovske Glave i na Komandirovom Brdu. Još uvek prema italijanskim izveštajima, nemačka kolona koja je nadirala iz Gackog prema Goranskom kontrolisala je ovog dana zapadnu obalu Pive i Komarnice od ušća reke Vrbnice do D. Brezne.

Ovaj poslednji podatak potvrđuje se, donekle, izveštajem koji je *3 divizija* poslala ovog dana Vrhovnom štabu. U njemu se navodi da je neprijatelj izvršio jak pritisak preko Stabne u pravcu Krstaca i Plužina (4 km severoistočno od Goranskog), od Gackog prema Goranskom i od Višnjića Dola prema Sinjcu (kod Goranskog) i da su naše snage (tri bataljona *10 hercegovačke* i *7 krajiška brigada)* bile primorane da se pod teškim uslovima prebace na desnu obalu Pive; 3 divizija dodaje da je naredila da se ponovo zauzmu položaji po svaku cenu (valjda na levoj obali Pive), ali da ne zna još za rezultat.

U sporazumu sa Vrhovnim štabom jedna engleska vojna misija spustila se padobranima noću 27/28 maja na Negobuđsko Polje. Nekoliko dana ranije druga jedna engleska misija spustila se pri Glavnom štabu Hrvatske. Bio je to naš prvi kontakt sa Zapadnim Saveznicima.

Ovog istog dana objavljen je ukaz o proizvođenju i unapređenju oficira Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.[108])

29 maj 1943

Vreme oblačno i kišovito. U primorskom pojasu umereno oblačno, vetar umeren.

Glavni ciljevi nemačke avijacije bili su Gradac i Žabljak; bilo je u svemu 66 poleta. Avijacija XIV korpusa (61 grupa) tukla je intenzivno zonu Šavnik, Žabljak. Avijacija VI korpusa (20 grupa) tukla je sa 5 bombardera, do kasno po podne, istu zonu. Jedan avion 61 grupe pao je u Skadarsko Jezero.

Otsek Čelebić, Bastasi, Sutjeska

(vidi skicu 20)

Ojačana *4 lovačka brigada* nastavila je u istom rasporedu nadiranje prema jugoistoku i do podne je prednjim delovima izbila bez otpora na liniju Uzlup, k. 1044, k. 1307, Rijeka, Viševina, k. 1218; 13 puk (bez 2 bataljona) pomerio se nešto prema Čelebiću, 2 bataljon 13 puka izbio je do Ječmišta. 1 bataljon 7 puka se nije pomerao, a 7 puk (bez 1 bataljona) stigao je na liniju Rudeš, Butkovina (929).

Grupa Gertler je ovog dana izbila tek na liniju Bastasi, k. 1440 i dalje istočno; Nemci navode da su na tome pravcu naišli na jak otpor, što nije verovatno jer su se naše jedinice ili bar njihove glavnine već bile povukle na levu obalu Tare.

Težište operacija je u to vreme bilo preneseno na levu obalu Pive, na predeo između Pive i Sutjeske ili tačnije na masiv Maglića, koji se u našoj dokumentaciji najčešće naziva Vučevo po istoimenoj gredi koja se pruža od Šćepan Polja do Kruševa, odnosno po istoimenoj zaravni zapadno od ove grede.

---

[108]) *Vrhovni štab*, depeša od 28. V. — neregistrovana; naređenje 7 diviziji od 28. V. — Vojni muzej, neregistrovano. *3 divizija* izveštaj Vrhovnom štabu od 28. V. — 9/1a. K. 752. *2 divizija*, beleška od 28. V. — neregistrovana. *369 divizija*, izveštaj od 28/29 — K. 23a. *VI korpus* 8155 — 18 E/14; 8130 — 56 A/1. *XIV korpus*, 4642 — 52 B/13. *Divizija Ferara*, izveštaj od 30. V. — 56 A/1.

Vrhovni štab je u međuvremenu jasnije precizirao svoje naređenje od 26 maja kojim je 2 proletersku i Majevičku brigadu bio uputio na Vučevo. Sada treba da *2 proleterska, Majevička* i *6 bosanska brigada* pod Štabom 2 proleterske brigade očiste dolinu Sutjeske i izbiju na prostoriju Suha, Vrbnica, Zakmur, Trbušće. Tada se nije znala snaga neprijateljeva na levoj obali Sutjeske, ali se znalo da je poseo i organizovao za odbranu levu obalu Sutjeske od Tjentišta do ušća, da prelazi ponekad u grupama i na desnu obalu, da je na ušću Sutjeske podigao rovove i bunkere prema Pustom Polju, da je ovakav odbranbeni sistem nastavio i uzvodno do Tjentišta i da drži presedlinu između Đurđevice (severozapadno od ušća Sutjeske) i Balića (1102) sa rovovima i bunkerima.

U okviru ove ideje o proboju Sutjeske i izbijanju na liniju Trbušće, Suha, 1 proleterska divizija je dobila naređenje da organizuje odbranu Tare i Drine od Uzlupa do Bastasa i da na liniji Mratinje, Trnovačko Jezero, Suha spreči neprijatelju prodor ka Vučevu i Sutjesci s juga. U smislu ovog naređenja Štab 1 proleterske divizije naredio je da *3 krajiška brigada* (bez jednog bataljona) 30 maja do 12 časova zauzme i utvrdi za odbranu levu obalu Tare od Uzlupa do Šćepan Polja, a jedan svoj bataljon da postavi na levu obalu Drine od Šćepan Polja do ušća Sutjeske sa zadatkom da onemogući neprijatelju prelaz Drine i Sutjeske od Pustog Polja do ušća; naročito je skrenuta pažnja brigadi na prelaze kod Uzlupa, Šćepan Polja i Bastasa; na tim mestima je trebalo da ima jače snage sa lakim i teškim automatskim oruđima; sem toga, trebalo je da osigura i most kod Kruševa. *Prvoj proleterskoj brigadi* je naređeno da se 30 maja do noći postavi na liniju Mratinje, Trnovačko Jezero, Trnovačke Kolibe, Suha, gde da zatvori sve pravce koji izvode na Vučevo i u dolinu Sutjeske, a jedan svoj bataljon da postavi u rezervu na prostoriju Vučevo, Rujevac koji će ujedno da kontroliše dolinu Sutjeske od Tjentišta do Čureva i da održava vezu sa levokrilnim bataljonom 3 krajiške brigade. Zapovest je predviđala da će se u toku idućeg dana jedna brdska baterija prebaciti na Vučevo odakle će dejstvovati na povoljne ciljeve na desnoj obali Drine i na levoj obali Sutjeske. Zapovest 1 proleterske

divizije ne pominje 3 sandžačku brigadu jer se ona već nekoliko dana ne nalazi u njenom sastavu.

Svi podaci koje smo imali o neprijatelju na Sutjesci navodili su na zaključak da će on braniti levu obalu ove reke. Međutim, ovog dana neprijatelj se ispeo iz doline Sutjeske na Koritnik. Po svoj prilici tu su bili 1 i 3 bataljon 738 puka. Na Koritniku je neprijatelj iznenadio Majevičku brigadu — kaže jedan podatak iz Štaba 2 proleterske brigade — i nastavio da nadire prema Dužima. Išao je očigledno za tim da izbije na levu obalu Pive. Ako bi mu ovo uspelo doveo bi nas u vanredno tešku situaciju. Na Pivi bi mogao sa vrlo slabim snagama — možda sa svega dva bataljona — sigurno da zatvori ono nekoliko staza koje vode preko kanjona Pive od Šćepan Polja do Mratinja ili čak do Krstaca. Mi bismo tada bili prinuđeni da biramo drugi pravac za proboj.

Majevička brigada je ipak uspela da izvesno vreme zadrži neprijatelja uz pomoć 2 bataljona 2 proleterske brigade. U međuvremenu su iz doline Pive izbijali na Vučevo dva bataljona 1 proleterske i 6 bosanska brigada. Unatoč zamoru — maršovali su čitavu prethodnu noć i tek što su savladali 1.000 metara visinske razlike između korita Pive i Vučeva — ove su trupe bačene odmah u borbu, u trenutku kada su nemački bataljoni ponovo pošli u napad. Nemci su pružili jak otpor ali su najzad bačeni sa Koritnika i Stožera doslovno niz liticu u Sutjesku, uz znatne gubitke ljudi i materijala. Posle toga je 6 bosanska brigada zauzela položaj na Koritniku, a Majevička levo od nje, obe frontom ka Sutjesci.

Neprijatelj nije zabeležio ovaj svoj neuspeh. Bilten Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj navodi čak da je 118 divizija svojim desnim krilom dostigla Pivu, računajući unapred da će ona dva bataljona 738 puka izvršiti zadatak. Ali se neuspeh jasno ogleda u neprijateljskim dispozicijama idućih dana.

Otsek Gradac, Pljevlja, Šahovići

Naša 7 *divizija* je zajedno sa *3 dalmatinskom brigadom* napustila desnu obalu reke Tare i povukla se preko Tepce na levu obalu. U isto vreme, ili u toku prethodne noći, prešla je na levu obalu i *3 sandžačka brigada* vero-

vatno kod Đurđevića Tare. Povlačenje je izvršeno bez neprijateljskog pritiska.

Ovog, a možda čak i prethodnog dana, Vrhovni štab je naredio da 7 baniska brigada zauzme za odbranu levu obalu reke Sušice. Kada je i gde ova brigada prešla Taru nije utvrđeno, ali je na ovom novom zadatku vidimo već 31 maja. Vrlo je verovatno da je 3 sandžačka brigada dobila u isto vreme naređenje da zatvori front od Tepce do Dobrog Dola prema istoku jer je na ovom zadatku vidimo već idućeg dana.

Povlačenje na levu obalu Tare rezultat je opšte situacije. Vrhovni štab je to imao u vidu još 20 maja kada je naredio da 2 dalmatinska brigada zatvori prelaze preko Tare. Sada, kada se na Sutjesci pošlo u proboj neprijateljskog obruča, trebalo je bolje prikupiti jedinice.

Sedma brigada i 3 sandžačka, vezujući se levo sa 3 krajiškom a desno sa 5 crnogorskom, sada su ponovo stvorile neprekidan front samo na znatno skraćenoj liniji. Inače, neprijatelj nije bio mnogo nasrtljiv. Zadovoljavao se da spreči naš proboj preko Čehotine. U svom biltenu neprijatelj naročito ističe da je ubacivanjem Brandenburškog puka i 369 izviđačkog bataljona između 369 i *118 divizije* sprečena opasnost da se mi probijemo ovim pravcem. Inače, *369 divizija* nije se pomerala. Ni *divizija Taurinenze* se nije mnogo pomerila; samo je levim krilom izbila na Bitine. *Grupa Ludviger* je u pokretu ka Tari izbila desnim krilom na Ravnu Goru. *Divizija Venecija* (84 puk) je i dalje »čistila« zonu Bare.

Otsek Mojkovac, Šavnik

Prva brdska divizija nije zabeležila ništa novo; izgleda da se nije pomerala. Trupe *divizije Ferara* »čistile« su Nikšićku Župu i uhapsile mnogo lica. Kolone Mori se nisu pomerale; ovog dana stavljene su pod komandu generala Izaske, zamenika komandanta divizije »Venecija«, pa će se sada nazivati Grupa Izaska.

Četvrta proleterska brigada je nastavila marš prema Pivskom Krstacu preko Nikolinog Dola, Boričja i Pišća i zanoćila kod Vojinovića (3 km severoistočno od Krstaca). Štab *2 divizije* je došao u Boričje.

Otsek Šavnik, Gacko

Prema našim podacima *SS divizija* je posle oštre borbe, ušla u Šavnik u 11 časova, a prema neprijateljskim tek u 12 časova. Neprijatelj je izbio i na Pridvoricu i Komarnicu verovatno do Duža. *Peta crnogorska brigada*, koja se ponovo prikupila južnije od Šavnika, negde kod Ceranića Gore, sada je prebačena na desnu obalu Komarnice, ali su njeni delovi ovog dana još uvek vodili borbu na k. 1184 (1 km severozapadno od Šavnika). Prema izveštaju XIV korpusa Šavnik je pao tek 30 maja u 21 čas posle žestoke borbe. Ovo se verovatno odnosi na k. 1184. Ovog dana, a možda i dan ranije, *1 dalmatinska brigada* je povučena u rezervu na desnu obalu Pive za eventualne intervencije, pa je zauzela položaj od Krstaca do Pivskog Manastira.

*

* *

Ovog dana je preko »Slobodne Jugoslavije« upućen poziv 5 diviziji, koja se nalazila u Centralnoj Bosni, da sa severa udari Nemcima u leđa. Divizija će konkretno naređenje po tome dobiti tek 5 juna.

Nemci su smatrali da je ovog dana zatvoren obruč i naredili da niko živ ne sme izaći iz njega.[109])

30 maj 1943

Vreme oblačno i kišovito.

Nemačka avijacija je bombardovala i mitraljirala zonu Gradac, Žabljak, Dobri Do (10 km jugozapadno od Žabljaka). U svemu je izvela 24 borbena i 10 izviđačkih akcija, a uz to je 118 diviziju snabdevala iz vazduha. Avijacija VI korpusa je tukla bombama i mitraljezima zonu Šavnik, Žabljak i izviđala dolinu Pive i Tare. Na zahtev

---

[109]) *1 proleterska divizija*, Op. br. službeno od 29. V. — 17/2a, K. 709. *3 divizija*, nedatiran izveštaj ali sigurno od 30. V. — 10/1a, K. 752. *2 divizija*, beleška od 29. V. — neregistrovana. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilteni (dva) od 29. V. — neregistrovani. *369 divizija*, izveštaj od 29/30. V. — K. 23a. *VI korpus*, 8210 — 18 E/4. *XIV korpus*, 4718 — 52 B/13; 4582 — 52 B/14. *Italijanski obaveštajni centar Nikšić*, izveštaj od 29. V. — 20 E/13.

Komande italijanskih trupa u Crnoj Gori, avijacija VI korpusa je tukla Bezuje (18 km severozapadno od Šavnika), ali nije mogla tući rejon Žabljaka usled atmosferskih neprilika.

Raniju oblast 369 divizije u dolini Bosne preuzela je 373 divizija, a isto tako ovog dana je zaključila sporazum sa Italijanima o preuzimanju Mostara, što će se formalno izvršiti tek 4 juna.

Otsek Sutjeske

U smislu naređenja Vrhovnog štaba od prethodnog dana — da 2 proleterska, 6 bosanska i Majevička brigada očiste dolinu Sutjeske i izbiju na prostoriju Suha, Vrbnica, Zakmur, Trbušće — Štab 2 proleterske brigade je preduzeo potrebne mere za napad na neprijatelja u Čurevu. U tom cilju održao je sastanak sa Štabom 6 i Majevičke brigade. Napad na Čurevo zakazan je za 31 maj u 3 časa. Vrhovni štab je u međuvremenu radiogramom naredio da se ovlada dolinom Sutjeske i zatvori pravac prema Čemernom.

Prva proleterska divizija je sa 1 i 3 brigadom zauzimala raspored po naređenju Štaba divizije od prethodnog dana radi zaštite južnog i severnog boka ofanzivne grupe (2 proleterska, 6 bosanska i Majevička) koja je imala da prodre preko Sutjeske. Treća krajiška brigada je zauzela položaje na levoj obali Tare i Drine. O radu *1 proleterske brigade* nema mnogo podataka, ali je izvesno da nije uspela da do mraka zakrili južni bok od Pive preko Trnovačkog Jezera do Suhe na Sutjesci. U duhu naređenja Štaba 1 divizije njen 3 bataljon je zadržan na Vučevu, a njena baterija je ostala u Rudinama gde je stigla još 28 maja. Štab 1 divizije se prebacio iz Rudina na Šćepan Polje.

Bataljoni *6 bosanske brigade* su se utvrdili na ivici visoravni oko Koritnika gde izvodi jedna staza iz Čureva, a levo od njih je *Majevička brigada* zatvarala drugu stazu na Ždrijelu. Bile su to dve jedine staze koje su iz donje Sutjeske izvodile na Vučevo. Naše patrole silazile su i do Sutjeske. Međutim, na otseku 6 brigade Nemci su snabdeveni planinskom opremom, počeli ponovo drsko da se

veru uz litice Vučeva, pa su do mraka izbili između Koritnika i Ravne Stijene (1481). Protivnapad brigade, izvršen u sam mrak, nije uspeo. Tek su trećim protivnapadom bačeni ponovo u Sutjesku. Dotle je neprijateljska artiljerija tukla prostoriju Koritnik, Duži sa položaja kod Bastasa.

Ovog dana su i druge naše jedinice stale da prelaze Pivu preko visećeg mosta kod Mratinja. Na čelu je bio 1 bataljon 7 *krajiške brigade* koji je stigao u Mratinje oko 10 časova. Ova brigada je krenula zorom iz Pirnog Dola preko Pišća, G. Unča, Bašića i Paklišta, verovatno da zajedno sa 10 hercegovačkom brigadom obezbedi prelaz kod Mratinja, koji je s juga bio sasvim izložen otkako su se ove brigade povukle (27 maj) na desnu obalu Pive. Jedna od patrola 1 bataljona je uskoro po dolasku u Mratinje zarobila jednog četnika koji je priznao da je uhodio za račun nemačke kolone koja se kretala iz Brljeva (9 km južno od Mratinja) za Javorak sa zadatkom da kod Mratinja preseče naš prelaz preko Pive. Uočivši ovu opasnost, a prethodno izvestivši svoje pretpostavljene, bataljon je odmah prekinuo odmor i krenuo za Javorak. Staza je bila strma, a ljudstvo i stoka premoreni. Posle dva sata marša na Javorak je stiglo bez daha svega 40 ljudi; ostalo je popadalo putem. Stigle su i dve mazge jedna sa mitraljezom, a druga sa municijom, dok se nekoliko konja sa uzane staze survalo u provaliju.

Javorak je proplanak na zaravni nešto iznad 1.400 metara nadmorske visine koja strmo pada prema jugu, odakle joj prilazi staza iz Brljeva. Staza pada i prema severu, ka Mratinju. Zato je Javorak vanredno značajna topografska tačka, poslednji pogodan oslonac za odbranu mratinjskog prelaza s juga. Ono četrdesetoro ljudi 1 bataljona 7 krajiške brigade stiglo je na tu važnu tačku u pravi čas jer su s druge strane već prilazili Nemci. Od polovine pristiglih boraca formiran je vod pod komandirom Prve čete i upućen Nemcima u susret sa zadatkom da zauzme k. 1382 odakle bi se dobila bolja preglednost prema Brljevu. Vod je iznenadio u šumi i raspršio nemačku prethodnicu od tridesetak ljudi koja je bila isturena na čelu. Ali su se Nemci odmah zatim prikupili i prešli u protivnapad. Naš se vod povukao na Javorak gde ga je prihva-

tilo ono dvadesetak drugova koji su tu ostali na položaju. Kada su Nemci izišli na čistinu, poduhvatila ih je vatra teškog mitraljeza koji je bio postavljen na k. 1473. Ponovo iznenađeni, oni su polegli i počeli da tuku naš položaj bacačima sve do 18.30 časova. Tada je stigao 4 bataljon iste brigade, sa svega 25 ljudi jer su ostali takođe popadali putem od zamora, ali je ipak poseo položaj, pa je 1 bataljon mogao da izvrši protivnapad i odbaci Nemce.[110])

Prema Javorku je očigledno nadirala cela ili deo one nemačke grupe koja je odbacila našu 10 hercegovačku i 7 krajišku brigadu na desnu obalu Pive, dakle 2 bataljon 738 puka i 2 bataljon 13 SS puka (verovatnije samo prvi a ne oba). Njegov zadatak — da zatvori naš prelaz kod Mratinja, bio je u tesnoj operativnoj vezi sa zadacima 1 i 3 bataljona istog puka. Na taj način bi *118 divizija* zauzela položaj na levoj obali Pive od Mratinja do Šćepan Polja i na desnoj obali Tare od Šćepan Polja do Uzlupa. Ali je 2 bataljon 738 puka ovog dana pretrpeo sličan neuspeh kao što su zabeležili i 1 i 3 bataljon prethodnog i ovog dana. Masiv Maglića ostade tako u našim rukama kao operativna osnovica. Italijanski izveštaji koji ovog dana tvrde da je *SS divizija* uhvatila vezu sa 118 divizijom u dolini Pive je netačan. To je podatak koji je italijanskom oficiru za vezu serviran u Litersovom štabu. U svom biltenu Nemci pominju sukob na Javorku ali ne navode neuspeh 2 bataljona 738 puka kao što nisu priznali ni poraz ostala dva bataljona ovog puka, ali ćemo sve to uskoro jasno da vidimo u ogledalu njihovih odluka.

Oko prelaza kod Mratinja prikupljene su ovog dana i druge naše snage: 3 bataljon *7 krajiške, 10 hercegovačka* (bez 3 Mostarskog bataljona koji je ostao kao Prateći bataljon uz Štab 3 divizije), i *4 proleterska brigada*. Štab 2 divizije je izvršio pokret iz Boričja preko Pišća do Kneževića (9 km istočno od Mratinja), gde je stigao oko ponoći. *Druga dalmatinska brigada* je bila na maršu iz Negobuđa za Mratinje.

---

[110]) Rad 1 bataljona 7 krajiške brigade prikazan je prema članku *Jova Medića* u br. 231 »Narodne armije« od 1 januara 1948 godine. Njegova izlaganja se uglavnom uklapaju u operativne i hronološke okvire koje daju dokumenti.

Otsek Tare

(vidi skicu 20)

Četvrta lovačka brigada je zauzela odbranbeni položaj na liniji k. 875 (kod Uzlupa), k. 1044 (3 km istočno od Uzlupa), k. 1307, k. 1203, Rijeka, Viševina, k. 1218, k. 906 (kod sela Gradojevića) u ovom rasporedu: nemačka četa na k. 875; 13 puk do k. 1307 (isključno) sa rezervom kod V. Ravni; jedna četa 369 divizije (7) do Rijeke (zaključno); 7 puk do k. 906, brdska baterija kod Borja, a obe brdskohaubičke baterije severozapadno od Vrbice; Štab brigade u Borju. Na ovom položaju se brigada počela da utvrđuje. Izviđački bataljon *118 divizije* izvučen je iz sastava 4 lovačke brigade, a istog ovog dana je major Tribukajt vratio komandu nad ovom brigadom svom ranijem komandantu, pa je pošao da primi svoj 750 puk.

Grupa Gertler izbila je u visinu 4 lovačke brigade na front Drina, k. 875.

Istočno od 4 lovačke brigade *369 divizija* je ostala u istom rasporedu bez promena.

Ni na frontu *divizije Taurinenze* nije bilo promena. Italijani su samo konstatovali da su se naše trupe prebacile na levu obalu Tare, pa su se ograničili na delatnost patrola i na opravku komunikacija u svojoj pozadini.

Grupa Ludviger je dostigla liniju Ravna Gora (1553), Kragujevac (1246), pa Tarom negde do utoka Bistrice.

I nemački izveštaji navode da su naše snage otstupile prema jugozapadu, ali se ipak ovog dana nemačka avijacija upućuje na Bobovo da tamo tuče naše tobožnje komunikacije.

Dotle se već cela 7 *divizija* prebacila preko Tare kod Tepce; na desnoj obali ostala je samo zaštitnica — 2 bataljon 8 brigade koji će takođe uskoro preći. Divizija je u 16 časova nastavila pokret za Sušičko Jezero (redom: 8 brigada, Štab divizije, 16 brigada, 3 dalmatinska brigada), ali je do 24 časa stigla samo do Štulca na Durmitoru. Dalje se u mraku nije moglo ići. Iznureni i bosi ljudi, spoticali su se o oštar krečnjak ili upadali u sneg koji se još mestimično zadržao na tim visinama. Na začelju divizije, pored mrtvih drugova popadalih putem od iscrpljenosti i bolesti, prolazili su Dalmatinci.

Treća sandžačka brigada je ovog dana u 14 časova izvestila Vrhovni štab da je zauzela sledeći raspored: 4 bataljon na prostoriji Tepca, Nagorje (2 km južno od Tepce) sa zadatkom da zatvori pravac Tepca, Crna Gora (6 km zapadno od Tepce); 1 bataljon u rejonu Bosače radi zatvaranja pravca Žabljak, Štulac dok su njegova izviđačko — zaštitna odeljenja ostala na Javorovači (1529, kod Žabljaka), Razvršju i na Motičkom Gaju; 2 bataljon u rejonu Dobrog Dola radi zatvaranja pravca Pošćensko Jezero, Dobri Do i održavanja veze sa 5 crnogorskom brigadom na Komarnici, ali do trenutka kada je ovaj izveštaj pisan nije još bila dobivena direktna veza s tom brigadom; 3 bataljon je ostavljen na Štulcu u rezervi.

Neprijatelj je na otseku Tare imao velike snage većim delom planinskog sastava. Pred njim su se naše snage povlačile na celoj liniji i nastojale da zastru front od Šćepan Polja do Tepce i od Tepce do Dobrog Polja. Bez većeg napora i rizika neprijatelj je mogao da pređe na levu obalu Tare bar na delu od Tepce uzvodno i da zatim nastavi nadiranje za našim jedinicama. Umesto toga neprijatelj se utvrdio na desnoj obali Tare, pa je čak svojim centrom (369 divizija i divizija »Taurinenze«) ostao još na Čehotini.

Otsek Tara, Šavnik, Goransko

Desno krilo i centar *1 brdske divizije* pomerili su se nešto napred. U dolini Tušinje (istočno od Šavnika) 1 divizija je došla u vezu sa SS divizijom.

SS divizija se zadržala na dostignutim položajima šireći se prema istoku dolinom Tušinje. Ona je izvestila da je ovladala mostovima kod Šavnika, Duža (6 km severozapadno od Šavnika) k. 574 (na utoku Sinjca kod Pivskog Manastira) i kod Krstaca.

Naša 5 *brigada* se zadržala na Komarnici, a *1 dalmatinska* je već prešla desnu obalu Pive. Na taj način od Dobrog Dola (desno krilo 3 sandžačke brigade) pa desnom obalom Komarnice i Pive zatvoriće se krug naših jedinica.

Trupe *divizije Ferara* su otpočele pokret iz Nikšićke Župe da bi izbile na front Šavnik, Bare (12 km istočno od Šavnika). Ovaj pokret će se završiti tek 1 juna. *Grupa Izaska* krenula je jutrom na front Bare, Starac (2021, 20

km istočno od Šavnika) »da bi mogla da učestvuje u daljoj fazi operacija za uništenje partizana« — kako navodi jedan italijanski izveštaj. Grupa Izaska je ovog dana zastala negde kod Manastira Morače da bi organizovala svoju pozadinu i da bi 1 brdskoj diviziji omogućila da za sopstveno snabdevanje iskoristi ono nekoliko staza koje su iz Kolašina vodile na front divizije između Tare i Tušinje. Inače, italijanske trupe su samo pročešljavale teren iza fronta.

*
* *

Linija koju su ovog dana dostigle Grupa Gertler, 4 lovačka brigada, Grupa Ludviger i 1 brdska divizija, pominje se u nemačkim dokumentima kao »naređena linija obruča«. To verovatno važi i za SS diviziju. Odavde je Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj nameravala da sa SS divizijom (prvenstveno brzi delovi) prodre do Žabljaka. Međutim, ovog dana se od toga odustaje zbog opasnosti koja preti da se naše snage ne probiju preko Pive prema zapadu.[111])

31 maj 1943

Vreme se nešto popravilo. Na jugu između znatne i umerene oblačnosti.

Nemačka avijacija je izvela 29 akcija bombardovanja i mitraljiranja u zoni Žabljak, Mratinje, Šavnik. Avijacija VI korpusa je na traženje Komande trupa Crne Gore bombardovala Nedajno, Žabljak, Crnu Goru, Tepcu, Nagorje, Bosaču, Podgoru (5 km istočno od Tepce) i šumovitu okolinu Malog Jezera (5 km zapadno od Žabljaka). Izveštaj XIV korpusa govori uopšteno da je njegova avijacija izvršila mnoge efikasne akcije između Tare i Pive.

---

[111]) *Vrhovni štab*, depeša od 30. V. — neregistrovana. *2 divizija*, dve beleške od 30. V. — neregistrovane. *3 sandžačka brigada*, izveštaj Vrhovnom štabu od 30. V. — 44/33a, K. 9. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten od 30. V. — neregistrovan. *373 divizija*, izveštaj od 29/30 — K. 23a. *369 divizija*, izveštaj od 29/30 — K. 23a. *VI korpus*, 8265 — 18 K/4. *XIV korpus*, 4793 — 52 B/13.

Jedan italijanski izveštaj navodi da su Nemci i Italijani pri razoružanju četnika do 1 juna oduzeli svega 1.245 pušaka, 29 puškomitraljeza, 2 mitraljeza, 3 minobacača, 17 pištolja i 1 top. Sudeći po ovim više nego skromnim brojevima razoružanje četnika bilo je samo simbolično. Vredno je zabeležiti da se četnici ni u jednom slučaju nisu oduprli razoružanju.

Divizija Emilija (rejon Boke Kotorske) je iz VI korpusa prešla u sastav XIV korpusa.

Italijani su vršili evakuaciju Mostara. Do 1 juna Mostar su napustili: Štab, 2 i 3 bataljon 55 puka i 2 i 3 bataljon 56 puka. Ovog dana su prvi delovi 373 divizije ušli u Mostar. Posle evakuacije Mostara divizija »Marke« će se (55 i 56 pešadiski puk, 49 legija Crnih košulja sa 40 i 49 bataljonom, 32 artiljeriski puk, 32 bataljon bacača), u prvo vreme, rasporediti na prostoriji Dubrovnik, Trebinje, Bileća, Grančarevo, ali se predviđala i evakuacija zone Bileće; divizija »Murđe« (259 i 260 pešadiski puk, 154 artiljeriski puk, 6, 103 i 154 mitraljeski bataljon) rasporediće se na prostoriji Dubrovnik, Kupari, Mlini, Uskoplje, a 14 domobranski puk, koji je takođe bio u njenom sastavu, u Trebinju i Bileću, ali se predviđalo da će i ovaj puk da napusti Bileću.

Otsek Sutjeske

(vidi skicu 20)

U napad preko Sutjeske upućena je *6 bosanska brigada* pravcem Koritnik, Đurđevica (1062), a *Majevička brigada* pravcem Ždrijelo, Čurevo.

Ovi pravci su ustvari samo planinske staze. Na čelu 6 bosanske bio je njen 1 bataljon. Na Sutjesci (verovatno na desnoj obali) bataljon je iznenadio jednu grupu Nemaca od koje je zarobio 27 ljudi i komoru, a deo pobio. Posle ovog uspeha bataljon je prešao Sutjesku i podišao Đurđevici. Sada je trebalo ubaciti u borbu 2 bataljon »ali se u tome zakasnilo zbog slabe veze i zbog neodlučnosti štaba brigade« — kazuje nam jedan podatak koji potiče iz tog istog Štaba. Uz to, Majevička brigada nije izvršila predviđen napad na Čurevo. Tako je 1 bataljon, izolovan na levoj obali Sutjeske, dospeo u težak položaj; doduše

pred njim se neprijatelj (verovatno 1 bataljon 738 puka) povlačio, ali druga jedna nemačka snaga (valjda 3 bataljon 738) pojavila mu se iz pozadine i ugrozila brvno na Sutjesci. Usled toga se 1 bataljon 6 bosanske naglo i u neredu povukao na desnu obalu Sutjeske. Tom prilikom su se udavila dva druga, a sem toga bataljon je imao još 5 mrtvih i 15 ranjenih.

Majevička brigada nije napala jer je zadocnila — tvrdi jedan podatak iz Štaba 2 proleterske brigade. Jedan podatak iz Štaba 6 bosanske brigade navodi da je 3 krajiška brigada trebalo u isto vreme da napada na Kozman. Ovaj se podatak ne može potvrditi drugim izvorima. Ranije je utvrđeno da je glavnina 3 krajiške bila na levoj obali Tare od Šćepan polja do Uzlupa, a da je između ušća Sutjeske i Šćepan Polja bio samo jedan njen bataljon sa zadatkom da osigura ovaj otsek Drine.

Tako je prvi pokušaj proboja preko Sutjeske izvršen svega sa jednim bataljonom, pa se unatoč tome u prvo vreme razvijao uspešno. Tako povoljnih uslova više nije bilo jer je neprijatelj dovukao nove snage na ovaj otsek.

Posle ovog neuspeha drug Tito je naredio Štabu *2 proleterske brigade* da Suhu drži po svaku cenu, da spreči ispad neprijatelja na desnu obalu Sutjeske i da uputi »jake čete« pravcem Suha, D. Bare (2 km severozapadno od Suhe), G. Bare, Dobra, Koljeno (3 km jugozapadno od Suhe) sa zadatkom da neopaženo izbiju na položaj Koljeno, Ninkovići i da tu ostanu u zasedi u najvećoj tajnosti. Cilj ovog bio je, očigledno, da se neprijatelju onemogući prodor niz Sutjesku iz rejona Čemerno u Tjentište, što se samim držanjem Suhe ne bi moglo postići u dovoljno pouzdanoj meri, a ujedno da se stavi pod kontrolu pravac Suha, G. Bare, Zelengora. Ali je drug Tito istom depešom naredio da Štab 2 proleterske brigade sa svojom 6 bosanskom, Majevičkom i 1 proleterskom brigadom preduzme prodor ka Vrbnici. Ofanzivna grupa je sada, dakle, pojačana sa još jednom jakom brigadom, ali to ne znači da je 1 proleterska brigada stavljena pod Štab 2 proleterske brigade.

Prva proleterska brigada je ranije imala zadatak da štiti južni bok na frontu Mratinje, Trnovačko Jezero, Su-

ha (vidi 29 maj). Sada će zadatak zaštite južnog boka biti poveren *2 diviziji*, ali ofanzivno. Vrhovni štab je stvarno, ovoga dana u 12.17 časova, naredio da Štab 2 divizije sa 4 proleterskom, 7 krajiškom, 10 hercegovačkom i 2 dalmatinskom razbije neprijatelja koji nadire pravcem Plužine, Javorak, Mratinje i da ga odbaci što dalje ka jugozapadu oslobađajući pravac Krstac, Plužine, Miloševići, Stabna, Izgori, Grab. Vrhovni štab je ukazivao na potrebu brzog i energičnog rada, pa je u jednoj narednoj depeši podvukao da se ova akcija preduzme ne čekajući na *2 dalmatinsku brigadu* koja je još bila na maršu i koja je u očima Vrhovnog štaba zakasnila.

Ova naređenja Vrhovnog štaba izdata 2 proleterskoj brigadi i 2 diviziji čine operativnu celinu. Ocrtavaju ideju da se deo Glavne operativne grupe probije preko donje Sutjeske ka Vrbnici, a deo preko Graba i Suhe na Zelengoru.

Treća divizija je, dakle, sada ostala samo sa 1 dalmatinskom i 5 crnogorskom, ali u njen operativni sastav ulazi prirodno i 3 sandžačka brigada. Kasnije će ova divizija i formalno primiti odgovornost za otsek obruča između Pive i Tare.

U međuvremenu je *7 krajiška brigada* vodila borbu sa neprijateljem koji je pokušao da se probije ka Mratinju. Oko 10 časova neprijatelj je ponovo napao Javorak, ali je ponovo odbijen. Dotle su bili pristigli i borci 1 i 4 bataljona koji su prethodnog dana zaostali putem, pa su oba bataljona oko 14 časova pošla u protivnapad i u upornoj borbi noću između 31 maja i 1 juna odbacila Nemce (tu je verovatno još uvek samo 2 bataljon 738 puka bez 6 čete) sa k. 1382 i 1294 tako da je Brljevo ostalo u ničijoj zemlji. Ostale trupe određene za ovaj pravac nisu još stupile u borbu; tek su se prebacivale preko Pive u Mratinje, a možda su delom bile već u pokretu ka Javorku. Prelaz preko Pive je vrlo naporna taktička radnja. Štab 2 divizije krenuo je naveče iz Kneževića za Mratinje. To je svega oko 9 km vazdušne linije, ali je stigao na cilj tek idućeg dana oko 9 sati. U mračnoj kišnoj noći, na strmoj i klizavoj stazi niz kanjon Pive, padali su ljudi i konji sa tovarom. Izgubljeno je tako nekoliko konja. Marš se morao prekinuti da bi se sačekala

zora. Druge naše jedinice o kojima nemamo podataka, nisu mogle prelaziti pod povoljnijim uslovima.

Približno u isto vreme kada je naređeno 2 proleterskoj brigadi da se probije prema Vrbnici, a 2 diviziji da odbaci neprijatelja od Javorka prema jugozapadu, naređeno je 7 *diviziji* da sa 8 i 16 brigadom hitno smeni *3 krajišku brigadu* na otseku Uzlup, Šćepan Polje da bi ova mogla preći na levu obalu Pive (Drine). Na taj način bolje se osiguravala pozadina ofanzivnih grupa.

Ovo naređenje je predviđalo da *8* i *16 brigada* brane otsudno *po svaku cenu* rečni tok Tare, obraćajući naročitu pažnju na Uzlup i na Šćepan Polje; da se na ovim dvema tačkama izrade jaki bunkeri za artiljeriska oruđa, a da se na samoj ivici ukopaju osmatračka odeljenja sa puškomitraljezima da se manji neprijateljski delovi ne bi prevezli gumenim čamcima ili splavom; predviđano je takođe da se obrati pažnja i na staze koje vode preko kanjona Tare uzvodno od Uzlupa, i da se tu postave ukopane zasede da se diviziska rezerva drži u dvema grupama, kod Rudina i Šćepan Polja. *Sedma brigada*, koja je držala levu obalu Sušice, vraćena je ovim naređenjem pod Štab 7 divizije, a 3 dalmatinska i 4 bataljon 1 proleterske brigade (koji je zaostao na desnoj obali Pive) upućeni su preko Barnog Dola i Mratinja za Vučevo gde su imali da stupe u vezu sa Štabom 1 divizije.

Iz ovog naređenja Vrhovnog štaba saznajemo da je most kod D. Kruševa bio upotrebljiv samo za pešake, a most kod Mratinja i za svu tovarnu stoku.

Sedma divizija je zorom nastavila marš iz Štulca za Sušičko Jezero gde je stigla u 10 časova. Dotle je *3 dalmatinska* izbila na čelo. Na Sušičkom Jezeru se divizija odmarala do 22 časa. Tu je primila pomenuto naređenje Vrhovnog štaba, pa je u 22 časa skrenula za Rudine, dok je 3 dalmatinska nastavila za Kneževiće.

Kod *118 divizije* je ovog dana reorganizovano komandovanje: iz 1 i 3 bataljona 738 puka i tri bataljona 750 puka formirane su dve grupe — Grupa Gertler i Grupa Tribukajt. Prva (verovatno Štab 668 artiljeriskog puka sa delovima u neposrednom sastavu, neke baterije i oba bataljona 738 puka) se postavila na srednji tok Sutjeske od Tjentišta nizvodno, a druga (verovatno 750 puk sa de-

lom baterija 668 artiljeriskog puka) na donji tok oko Čureva, sa jednim bataljonom na desnoj obali Drine, duž Tare do Uzlupa. Za izviđački bataljon nema podataka ali je verovatno povučen u rezervu, negde u dolini Drine. Grupa Anaker (Štab 738 puka sa delovima u neposrednom sastavu, 1 četa 1 bataljona i 6 četa 2 bataljona sa nešto artiljerije) ostala je na gornjem toku Sutjeske pred ulazom u tesnac kod Graba. Drugi bataljon (bez 6 čete) 738 puka koji je vodio borbu sa našom 7 krajiškom kod Brljeva, bio je u sastavu SS divizije. Osnovna mana rasporeda 118 divizije bila je u tome što se Grupa Anaker nije mogla probiti niz Sutjesku preko Suhe da bi došla u taktičku vezu sa glavninom svoje divizije.

Otsek Tare

Na Tari je neprijatelj bio posve neaktivan.

Četvrta lovačka brigada ostala je u istom rasporedu. *369 divizija* ograničila se samo na izviđanje; konstatovala je da su Goli Vrh (7 km jugozapadno od Graca), Vukodo i Pauče (7 km jugozapadno od Pljevalja) bez naših snaga. *Divizija Taurinenze* se takođe ograničila na izviđanje. *Grupa Ludviger* je bila takođe neaktivna, ali je izvršila pripreme za napad pravcem Đurđevića Tara, Šavnik radi sadejstva sa 1 brdskom divizijom koja će napadati frontalno na put Đurđevića Tara, Šavnik.

Otsek Tara, Šavnik, Goransko

Prva brdska divizija izbila je na liniju Divljak (1863, 24 km severozapadno od Kolašina), Pečarac (2041), Starac (kod Siljevog Brda), Korita (13 km istočno od Šavnika).

Između Starca i Šavnika Nemce će smeniti Italijani. U pokretu na tu liniju *divizija Ferara* je ovog dana izbila na liniju Čeranica Gora (10 km južno od Šavnika), Štirni Do (12 km jugoistočno od Šavnika). *Grupa Izaska* se izgleda nije pomerala. *SS divizija* se nije pomerala.

U Nikšić je stigao 2 bataljon 260 puka (divizije »Murđe«).

O našim jedinicama na tom otseku *(3 sandžačka, 5 crnogorska* i *1 dalmatinska brigada)* nema podataka, ali je verovatno da su ostale na istim položajima.

Ideja Vrhovnog štaba ovog dana vidi se sasvim jasno: 1 i 2 proleterska, Majevička i 6 bosanska brigada pod Štabom 2 proleterske brigade treba da se probiju ka Vrbnici s tim da se osiguraju od Suhe prema Grabu; 7 krajiška, 4 proleterska, 10 hercegovačka i 2 dalmatinska pod Štabom 2 proleterske divizije imaju da odbace neprijatelja preko Brljeva na jug, a zatim da nastave pokret preko Stabna za Grab i Zelengoru; 7 divizija je imala da obezbedi sektor obruča od Šćepan Polja do Sušičkog Jezera, dalje na jug do Dobrog Dola se nadovezivala 3 sandžačka brigada (izgleda da je još uvek bila u neposrednom sastavu Vrhovnog štaba), a zatim se desnom obalom Komarnice i Pive nastavljala 3 divizija sa 5 crnogorskom i 1 dalmatinskom brigadom. Rezervu Vrhovnog štaba na Vučevu formiraju 3 dalmatinska i 3 krajiška brigada; na raspoloženju Vrhovnog štaba je i Štab 1 divizije.

Ideja Vrhovnog štaba, dakle, nije se bitno izmenila ni u pogledu pravca ni u pogledu organizacije proboja, već je samo bolje konkretizovana i podešena novim uslovima. Ali je ideja Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj ovoga dana sasvim izmenjena. Nije se radilo više o tome da 118 divizija izbije na levu obalu Pive, pa da zatim 1 brdska i SS divizija prodru preko Durmitora u Crkvice. Sada će 118 divizija držati levu obalu Sutjeske, SS divizija će nastojati da s juga ovlada prostorom između Pive i Sutjeske (masivom Maglića), a 1 brdska divizija sa divizijom »Ferara«, Grupom Ludviger i Grupom Izaska će prodreti u Crkvice. Ostale snage (4 lovačka brigada, 369 divizija i divizija »Taurinenze«) držaće levu obalu Tare. Ova odluka, čiji se prvi elementi zapažaju još prethodnog dana, neposredna je posledica neuspeha 738 puka 29 i 30 maja.[112])

[112]) *Vrhovni štab*, nedatirana depeša verovatno od 31. V. — neregistrovana; četiri depeše od 31. V. — neregistrovane; naređenje 7 diviziji od 31. V. — Vojni muzej, neregistrovano. *Beleške 2 divizije* od 31. V. — neregistrovane. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten od 31. V. — neregistrovan. *369 divizija*, izveštaj od 30/31. V. — 1/1, K. 24. *6 domobranska divizija*, 4891 — K. 23a. *VI korpus*, 8310 — 18 E/4; 8219 i 8290 — 20 E/13. *XIV korpus*, 4582 — 52 B/14.

1 *jun 1943*

Vreme vedro, mestimično oblačno.

Nemačka avijacija je bombardovala i mitraljirala rejon Huma i Tjentišta i dolinu Pive. U svemu je bilo 58 borbenih akcija; 118 divizija je u tri maha snabdevana iz vazduha. Nemci tvrde da su pogodili most na Pivi južno od Šćepan Polja, ali su ga ustvari samo oštetili. Avijacija XIV korpusa tukla je malim bombama zonu između Pive i Tare. Avijacija VI korpusa je izvršila ukupno tri borbena izviđanja, jedno bombardovanje i dva mitraljiranja u predelu Crna Gora, Žabljak, kod Čelebića i Plužina.

Šesti italijanski korpus je izdao naredbu da se raspuštaju svi četnici. Ova naredba je formalna jer se ne vidi da se sprovodi u delo.

Otsek Sutjeske

(vidi skicu 21)

Na Vučevu (masivu Magliću) nije bilo velike aktivnosti. *Majevička* i *6 bosanska brigada* su ostale na svojim položajima. U 6 brigadi su rasformirane četvrte čete u bataljonima. Brigada je dotle izgubila 200 ljudi od kojih se trećina nalazila u brigadnoj bolnici. Brojno stanje bataljona kretalo se između 120 i 130 boraca. Bili su to iscrpljeni i dobrim delom apatični ljudi koje je samo borba oživljavala. Sada je počela da pritiskuje i glad. Komora brigade nije četiri dana mogla dalje od Šćepan Polja, a na Vučevu nije bilo ničeg, čak ni vode. Morao se topiti zaostali sneg. U Majevičkoj brigadi stanje nije moglo biti bolje.

Četvrti bataljon *2 proleterske brigade* je na juriš zauzeo Borovno (1 km severoistočno od Tjentišta). Borba se vodila u mešavini, nožem; 2 bataljon je upućen na Bare u duhu naređenja Vrhovnog štaba od prethodnog dana, ali izgleda da se nije postavio u zasedu na liniji Koljeno, Ninkovići kako je bilo naređeno; 3 bataljon je bio negde u rejonu Košura, a 1 bataljon, koga je kod Suhe smenio 6 bataljon 1 brigade, upućen je u rejon Košura. Štab brigade premestio se iz Duža u Suhu Goru (7 km jugoistočno od Tjentišta).

Avet gladi zahvatala je sve više naše jedinice na Vučevu. Počelo je klanje mazgi i konja. Konjsko meso biće uskoro jedina hrana. Glad naglo povećava iscrpljenost jedinica. Glad i iscrpljenost sve se više pominju u službenim izveštajima i lakonskim dnevnicima ovog vremena.

Četvrti bataljon *1 proleterske brigade* krenuo je sa baterijom iz Rudina preko Barnog Dola za Mratinje. Nema podataka za 1, 2 i 3 bataljon ove brigade za ovaj dan.

Sedma divizija (8 i 16 brigada) je u 1.30 časova stigla u Nedajno gde se nalazila *7 brigada* (valjda njen Štab). Tu je zastala jer noću nije mogla nastaviti pokret bez vodiča. U 4 časa je produžila marš preko Rudina za Šćepan Polje. Već u toku naredne noći 8 brigada je smenila na položaju dva bataljona *3 krajiške brigade.*

Treća dalmatinska je osvanula u Kneževićima. Za dalji pokret nema podataka ali je verovatno nastavila za Barni Do.

Dotle je *7 krajiška* vodila borbu na pravcu Javorak, Brljevo. Ovog dana je stupio u akciju i njen 3 bataljon. Brigada je zauzela položaj sa 1 bataljonom na Štirnu (1519), 4 bataljon severno od Brlieva, a sa 3 batalionom levo od ovog, severoistočno od Brlieva. Pre podne Nemci su tukli 1 batalion na Štirnu brdskom artiljerijom, bacačima i mitraljeskom vatrom iz aviona.

Jutrom ovog dana stupile su u borbu *4 proleterska* i *10 hercegovačka brigada.* Tri bataljona prve i dva bataljona druge napala su prepadom i zauzela, u oštroj bliskoj borbi, utvrđeni nemački položaj Budanj, pa su zatim prešla i Vrbnicu goneći neprijatelja[113]). Tu su bili de-

[113]) Ovo je izneto prema Dedijerovom Dnevniku II, s. 282. Međutim, iz članka J. Medića (»Narodna armija« br. 231/1948) stiče se utisak da je 4 proleterska stigla tek 3 juna, što može odgovarati samo za one delove koji su smenili 7 krajišku na otseku Brljeva. *A. Tanović* (Od Sinjajevine do Romanije, »Borba« od 17 juna 1951) koji takođe govori o tome, ne daje datume, ali kaže da su Budanj zauzeli 2 i 3 bataljon 4 proleterske brigade. Lj. Anđelić (Za tri dana preko tri planine, »Narodna armija« br. 276/1948) navodi takođe 1 jun kao dan dolaska 4 proleterske brigade. Ovaj i Dedijerov podatak se usklađuju u hronološki okvir događaja. Ali je netačan Dedijerov podatak (s. 282) da su Nemci dotle održavali slobodan saobraćaj kroz klisuru Sutjeske. Prvi bata-

lovi 2 bataljona 738 puka. Imali su oko 60 mrtvih, a izgubili su oko 20 automatskih oruđa. Ostala četiri bataljona 10 hercegovačke brigade zauzela su za odbranu liniju Krvava Brda, Katin Kuk, Suvobor.

Naše trupe na ovom pravcu su mnogo trpele od neprijateljske avijacije.

Otsek Tare

Četvrta lovačka brigada ostala je uglavnom na položajima koje je zauzela (posela) 30 maja sve do zaključno 16 juna. Samo su se neki njeni manji delovi, u tom međuvremenu, prebacili na levu obalu Drine.

Levo od nje, *369 divizija* ostala je na istim položajima na liniji: k. 1103 (7 km zapadno od Graca), Prišta Glava (1131), Vijenac, Pluževina, Cerovci (južno), k. 1069, k. 685, k. 975 (3 km istočno od Graca), k. 972, k. 703, k. 959, k. 582 (3 km južno od Gotovuše). Sa tog položaja divizija je slala patrole prema jugu do linije: k. 1363 (2,5 km istočno od Čelebića), Šuplja Stena (1469), Sulica (1590), Goli Vrh, Vukodo (1727), Hoćevina, na kojoj, razume se, nisu zatekle naše snage. Sa *118 divizijom* (4 lovačkom brigadom) održavana je veza kod Rijeke (do Čelebića). Izviđački bataljon prebačen je iz Petina i Čestina (10 km severozapadno od Graca) na desnu obalu Čehotine sa namerom da se uputi na levo krilo divizije. Razlog za ovo nije jasan. Možda je trebalo da uspostavi bolju vezu sa Italijanima. Ali se pouzdano može reći da je stav ove divizije bio suviše oprezan; ni svoje izviđačke delove nije isturila do Tare!

Divizija Taurinenze se takođe ograničila samo na plitku izviđačku aktivnost na frontu od Pljevalja do Mosura (istočno od Levertare).

O radu *Grupe Ludviger* ovog dana nema podataka, ali je sigurno da nije još prelazila Taru.

---

ljon 2 proleterske brigade je stigao u Suhu pre Nemaca i dotle odbio dva pokušaja Grupe Anaker da se preko Suhe probije u Tjentište (25 i 27 maja). Nemački podaci naročito naglašavaju da Grupa Anaker nije mogla da uspostavi vezu sa glavninom 118 divizije.

Otsek Tara, Šavnik, Goransko

Nema podataka o *1 brdskoj diviziji* ali je izvesno da se nije pomerila prema zapadu. Italijanska *Grupa Izaska* nastavila je pokret u pravcu gornjeg toka Tušinje. *Divizija Ferara* je izbila na Tušinju od Šavnika do Bara gde je smenila delove SS divizije koji su se pomerili prema zapadu; prema sopstvenom izveštaju ona je savladala slab otpor nekih partizanskih grupica.

Prema jednom italijanskom izveštaju noću između 31 maja i 1 juna naše jače snage napale su raspored *SS divizije* između Rudinice (22 km severozapadno od Šavnika), Luga (10 km zapadno od Šavnika) i Komarnice; mesto nije preciznije određeno. Italijanski izveštaj tvrdi da je napad odbijen sa velikim gubicima za obe strane. Ovaj napad je mogla da izvede samo naša *3 divizija (1 dalmatinska* i *5 crnogorska brigada).*

Inače se SS divizija nije još pokretala u većoj meri prema nemačkoj odluci od prethodnog dana. Njen je Štab bio ovog dana na Gvozdu (10 km južno od Šavnika).

S obzirom na događaje koji su se odigrali u Crnoj Gori, komandant VI korpusa je naredio da se divizija »Marke« i 260 puk prikupe između Bileće i Trebinja[114]).

2 jun 1943

Vreme oblačno sa mestimičnom kišom.

Nemačka avijacija je bila vrlo aktivna, ma da je bila ometana rđavim vremenom. Bombardovala je i mitraljirala prostoriju Hum, Čurevo, Mratinje, Nikovići i predeo 15 km istočno od Avtovca — u svemu 70 borbenih i 17 borbeno-izviđačkih akcija. Nemački izviđači su se naročito interesovali za otsek Slano Brdo (6 km severno od Čemernog), Suha, Tjentište, dakle za srednji tok Sutjeske koji nisu kontrolisale nemačke trupe. Nemce je zacelo interesovalo da li se naše jedinice kreću preko tog

[114]) *Beleške 2 divizije* od 1. VI. — neregistrovane. *369 divizija,* izveštaj od 31/1. VI. — 2/1 K. 24. *4 lovačka brigada.* Op. br. 898 — 8/1, K. 57. *7 lovački puk,* Op. br. 701 — 8/1, K. 57. *13 lovački puk,* Op. br. 658 — 8/1, K. 57. *IX topnički sklop,* Op. br. 673 — 8/1, K. 57. *VI korpus:* 8355 — 18 F/4; naredba od 1. VI. i 8312 — 20 E/14. *XIV korpus,* 8402 — 52 B/14. *Obaveštajni centar Bileća,* izveštaj od 1. VI. — 20 E/14.

otseka u zapadnom pravcu, ali ovog dana nisu konstatovali nikakav pokret. Avijacija VI korpusa je pre podne bila neaktivna zbog rđavog vremena, a po podne je na zahtev XIV korpusa tukla kraj između Tare i Pive; kao napadani objekti pominju se naročito Dubljevići, Bezuje i kote 1712 i 1726.

Otsek Sutjeske

(vidi skicu 21)

Ofanzivna grupa pod Štabom *2 proleterske brigade* vršila je pripreme za ponovan napad. Trebalo je da *Majevička brigada* dođe na Tjentište preko Mrkalja i Borovna, ali je u Mrkalju i na Borovnu naišla na neprijatelja. Štab 2 brigade je prešao sa Suhe Gore na Dragoš Sedlo.

Baterija 1 divizije je stigla iz Mratinja u Prepeličje. S njom je verovatno i 4 bataljon *1 proleterske brigade.*

Sedma divizija je zauzela položaj na Tari i Drini. Prvi bataljon *8 bosanske brigade* prebacio se zorom na levu obalu Pive da smeni bataljon 3 krajiške brigade koji je branio levu obalu Drine od Šćepan Polja do ušća Sutjeske. Smenjena *3 krajiška brigada* je u toku dana krenula na levu obalu Pive preko Mratinja, Ulobića i Mrkalj Klada. Pošla je ovim dužim putem verovatno zbog toga što se stoka nije mogla prebaciti preko mosta kod D. Kruševa koji je inače ovog dana bio cilj neprijateljske artiljerije i bacača, pa je ovom prilikom i oštećen.

Treća dalmatinska brigada prešla je Pivu kod Mratinja.

Brigade pod Štabom *2 proleterske divizije* nastavile su borbu na liniji Brljevo, Štirno. *Sedma krajiška brigada* je odbila dva neprijateljska napada, jedan pre a drugi po podne. Neprijatelj je pokušao da otseče i uništi naše bataljone koji su prošlog dana zauzeli Budanj; Nemci su uspeli da ih opkole u toku noći 1/2 juna, ali su se oni ipak probili za Štirno zbacivši prethodno neprijatelja nizom juriša sa položaja kod Miloševića u Vrbnicu. Prema jednom podatku, ovog dana *4 proleterska, 10 hercegovačka* i *7 krajiška brigada* bile su na liniji Krvava Brda (15 km severoistočno od Avtovca), Oštra Glava (1680),

Katin Kuk (1552), Kamenito Pleće (1519), Stolovi. Ovaj položaj je odgovarao zadatku koji je Štab 2 proleterske divizije dobio od druga Tita 31 maja; trebalo je samo da se izvrši još jedan skok napred.

Ali tek što je stigao na Javorak, Štab 2 divizije se odjednom vraća u Mratinje gde je zanoćio. Iz ovih podataka i događaja koji će nastupiti idućeg dana, može se zaključiti da je napuštena namera da se neprijatelj odbaci južno od Vrbnice i oslobodi put za Grab. Sada će zadatak trupa na našem levom boku biti defanzivan i biće poveren *Štabu 3 divizije* koji ćemo idućeg dana videti u akciji na tome pravcu. Ova nova odluka Vrhovnog štaba je neposredna posledica pojave SS divizije na našem južnom boku što je na našoj strani odmah uočeno. U vezi sa ovim novim zadatkom 3 diviziji su vraćene u sastav 10 hercegovačka i 7 krajiška brigada, a možda i 4 proleterska sve dotle dok bude bila angažovana na ovom pravcu.

Druga dalmatinska brigada spustila se, izgleda, ovog dana iz Barnog Dola za Mratinje, neposredno ispred Vrhovnog štaba. U novoj situaciji ova brigada, razume se, neće krenuti na jug nego drugim pravcem.

Otsek Tare

Četvrta lovačka brigada i *369 divizija* se nisu pomerale. Samo je 369 izviđački bataljon prebačen u Čajniče.

Divizija Taurinenze je takođe stajala na mestu; konstatovala je samo da u Dragašima (11 km jugozapadno od Pljevalja), Glibaćima i na Buletini (1838, 2,5 km zapadno od Glibaća) nema naših snaga.

Grupa Ludviger nije još prešla preko Tare u smislu neprijateljeve odluke od 31 maja.

Otsek Tara, Šavnik, Goransko

Pošto je ostavila neke delove na položajima kod Šavnika radi osiguranja, *1 brdska divizija* se krenula nešto napred. Neprijateljski podaci ne kažu dokle, ali se svakako zadržala istočno od linije k. 1529 (1 km južno od Žabljaka), k. 1409, k. 1494, k. 1800 (9 km severno od Šavnika), k. 1740, G. Godijelji, jer će na ovu stići tek 5 juna.

Divizija Ferara je smenila SS diviziju i zauzela liniju ušće Pridvorice, Komarnica, k. 966 (4 km severozapadno od Šavnika), k. 1467 (6 km istočno od Šavnika), Bare. Italijani tvrde da su na toj liniji bili u kontaktu sa našim snagama, ali je to mogućno samo za zapadni deo njihovog položaja. *Grupa Izaska* iz *divizije Venecije* stigla je zapadnom kolonom do Crvene Grede (15 km istočno od Šavnika) gde se povezala sa desnim krilom divizije »Ferara«; njena istočna kolona je zakasnila usled teškog terena i teškoća u snabdevanju i zadržala se kod Trnovica (oko 25 km jugoistočno od Šavnika). Namera je ove grupe da se prikupi i odmori u rejonu Bara, kako bi zatim mogla da otpočne operacije čišćenja istočno od puta Šavnik, Žabljak.

SS divizija se celog dana prebacivala kamionima preko Nikšića i Bileća na prostoriju Čemerno, Gacko, Avtovac, Plana. Štab divizije je prešao u Avtovac. Samo je 1 bataljon 13 puka krenuo izgleda suvim iz rejona Dube (16 km severozapadno od Šavnika) levom obalom Komarnice za Goransko u čijem se rejonu (oko Plužina) nalazio njegov 2 bataljon[115]).

3 jun 1943

Vreme oblačno i kišovito.

O nemačkoj avijaciji nema podataka. Bila je verovatno ometana kao i italijanska avijacija koja to izričito navodi.

Otsek Sutjeske

(vidi skicu 21)

Grupa pod 2 proleterskom brigadom pokušala je da izvrši proboj na Sutjesci. Na Košur (787, 2 km severno od Tjentišta) napadali su 1 i 4 bataljon *2 proleterske brigade*, a na Borovno, koje je neprijatelj bio u međuvremenu ponovo zauzeo, dva bataljona *1 proleterske* i jedna četa 4 bataljona 2 brigade. Bilo je i uspeha, oteto je nešto

[115]) *Beleška 2 divizije*, od 2. VI. — neregistrovana. *369 divizija*, izveštaj od 1/2. VI. — 3/1, K. 24. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten za 2. VI. — neregistrovan. *Supersloda*, br. 9044 — 18 F/4. *XIV korpus*, 4936 — 52 B/14.

oružja i municije, ali ni Borovno ni Košur nisu zauzeti. Bataljoni 2 proleterske vršili su nekoliko juriša na Grupu Gertler koja je branila Košur, ali je nisu mogli isterati iz rovova. Teški bacači 2 proleterske brigade nisu učestvovali u ovom napadu jer su greškom ostali čak na Dragoš Sedlu.

Neprijateljski bilten beleži ovaj naš neuspeh kao pritisak na Grupu Gertler, zaključujući da je na taj način osujećen pokušaj proboja prema severu, ali govori ujedno i o nekom našem pokušaju proboja preko Suhe u zapadnom pravcu koji je tobož sprečen odbranom »iz doline zapadno od Suhe«. O takvom našem nastupanju nema podataka, ali nije ni verovatno. Šesti bataljon 1 brigade koji je bio kod Suhe imao je samo da spreči prodor niz Sutjesku iz Čemernog u Tjentište. Možda se ovaj neprijateljski podatak odnosi na 2 bataljon 2 proleterske brigade koji je 1 juna otišao na Bare, ali ni ovaj nije bio zadržan neprijateljskim otporom. Neprijateljski bilten daje utisak da je posednuta sva leva obala Sutjeske, što očigledno nije tačno jer deo od Košura (isključno) do Suhe (zaključno) nije bio pod kontrolom neprijatelja.

Neprijatelj je imao podataka da mi imamo 2 do 3 hiljade boraca između Pive i Sutjeske i da su druge naše snage priticale sa desne obale Pive.

Šesta bosanska brigada, koja je dotle držala položaje južno od Čureva, dobila je naređenje da krene za Tjentište. Nju će smeniti (verovatno) 3 *dalmatinska brigada.*

Vrlo je teško dobiti ovog dana pravu sliku o razvoju događaja na južnom boku od Pive do V. Jezera. Posleratni podaci učesnika su nejasni i protivrečni, a dokumentacija je sasvim oskudna. No sigurno je da su naše snage vodile teške odbranbene borbe sa nasrtljivom SS divizijom koja je napadala u tri kolone, jednom na Krvava Brda, drugom na Katin Kuk, a trećom preko Suvobora na Rupe. Iz jednog pisma koje je komandant *3 divizije* pisao ovog dana u 11.20 časova komesaru iste divizije (koji se tog trenutka nalazio u Vrhovnom štabu), vidi se da je situacija na pravcu Brljevo, Javorak bila vrlo delikatna. Komandant 3 divizije kaže upravo da je bila »vrlo kritična«. Tu se navodi da su prema izjavi njenog komandanta bataljoni *10 hercegovačke brigade* razbijeni i da

se neprijateljske kolone spuštaju preko Bioča s težnjom da udare u leđa brigadi. Štab brigade nije imao veze sa onim svojim bataljonom koji je, izgleda, bio na Presjeci (4 km jugozapadno od Mratinja) i stavljao je u izgled da će napustiti Štirno i povući svoje jedinice prema Konjskoj Lastvi i Javorku. Stvarno, 10 hercegovačka brigada se povukla na liniju Konjska Lastva, Javorak i zauzela položaj desno od 7 krajiške. Komandant 3 divizije je usled toga smatrao da bi bilo potrebno da se udari u bok i pozadinu neprijatelja koji je bio na Bioču, preko Klekovog Pleća i Carevog Dola, kada bi se neka naša jedinica nalazila u Ulobićima (kraju istočno od Maglića, k. 2386), ali je ujedno savetovao da Vrhovni štab napusti Mratinje ako se tu nalazio. Štab 3 divizije je odgovarao sada za ceo južni bok, od izvora Komarnice do Maglića. Ovim se ogromnim frontom nije moglo komandovati s jednog mesta. Štab divizije se morao podeliti. Komandant i komesar prešli su na levu obalu Pive, na kritičan pravac Javorak, Mratinje, a načelnik štaba je iz sela Vojinovića komandovao 1 i 5 brigadom.

I drugi podaci potvrđuju da je neprijatelj vršio naročiti pritisak na Štirno, ali navode da se tu nalazio 1 bataljon 7 *krajiške brigade*, možda pod Štabom 10 hercegovačke. Jedan od učesnika nam svedoči, da je neprijatelj preciznom artiljeriskom vatrom iz rejona Miloševića naneo dosta gubitaka tom bataljonu i da ga je predveče ovog dana odbacio jurišem sa k. 1519, ali ju je bataljon ponovo preoteo, predao 4 proleterskoj brigadi, pa se povukao na Javorak. Po svoj prilici, povlačenje 1 bataljona 7 krajiške brigade na Javorak bilo je u tesnoj vezi sa opštom situacijom na ovom pravcu.

Kota 1519 je trebalo da posluži kao polazni položaj za napad na Brljevo noću 3/4 juna koji je *4 proleterska brigada* projektovala zajedno sa 7 krajiškom. No prema svima izgledima ovaj napad nije izveden jer je 2 bataljon 4 proleterske već u zoru 4 juna krenuo iz Štirna za Mratinje.Četvrta proleterska je najdalje ovog dana dobila naređenje da se krene preko Mratinja za Sutjesku, ali se njen rad ne može podrobnije utvrditi.

Iz italijanskih izvora se vidi da su Nemci na ovom otseku ovog i prethodnog dana pretrpeli znatne gubitke.

Ovakav razvoj događaja na južnom boku prinudio je Vrhovni štab da naredi 2 proleterskoj brigadi da uputi jedan bataljon preko Prijevora (6 km južno od Tjentišta) na Trnovačko Jezero sa zadatkom da zatvori pravac koji preko Volujka izvodi na Trnovačko Jezero, odakle se mogla ugroziti naša jedina komunikacija iz doline Pive u dolinu Sutjeske — staza Mratinje, Dragoš Sedlo, Suha. Ovo naređenje nije izvršeno, možda je kasnije povučeno a po podne ovog dana vidimo 2 bataljon 4 proleterske brigade, koji je tek povučen sa Štirna, na maršu iz Mratinja za Trnovačko Jezero. Za neposrednu zaštitu Mratinja upućena je jedna četa Pratećeg bataljona prema Javorku.

Naglo pogoršanje situacije na južnom boku je nastupilo usled pojave *SS divizije*. Njen 13 puk je upućen uglavnom pravcem Javorak, Mratinje, a 14 puk na masiv Maglića. Prvi i Drugi bataljon 13 puka su već ovog dana mogli da se angažuju jer nisu izvršili obilazak preko Bileća i Plane; ostale trupe te divizije su ovog dana zauzele samo polazne položaje verovatno na desnoj obali Vrbnice.

Jedan brandenburški bataljon (verovatno 2 bataljon 1 brandenburškog puka) je ovog dana prešao kroz Bileće za Planu dolazeći iz K. Mitrovice. Videćemo ga u akciji već idućeg dana.

Štab 2 divizije je zorom nastavio pokret iz Mratinja za katun Plan (3,5 km jugoistočno od Tjentišta). Bio je to vrlo težak marš po kiši, gradu i vejavici. Sve se više pominje u izvorima kako ljudi padaju od gladi i iznemoglosti, kako se borci nalaze na putu iscrpljeni i promrzli.

Na položajima *7 divizije* duž Drine, Tare i Sušice vladalo je zatišje. Jedan neprijateljski čamac pokušao je samo da se prebaci na levu obalu Drine, ali je na vreme opažen i odbijen. Drugi bataljon *8 brigade* je angažovan protiv četnika u okolini Rudina odakle su ovi napali jednu našu bolnicu.

Otsek Tare

Četvrta lovačka brigada i *369 divizija* su ostale na istim položajima.

Desno krilo *divizije Taurinenze* počelo je da se povija prema Tari i dostiglo je Kruševsku Reku. Nemačke i ita-

lijanske pionirske jedinice opravljale su put Pljevlja, Đurđevića Tara i postavljale most preko Tare.

Grupa Ludviger je obrazovala mostobran na levoj obali Tare na liniji neposredno istočno od k. 1407 (11 km istočno od Žabljaka), Krš, Šlivanjsko, a da nije naišla na otpor naših snaga. Pored mosta kod Đurđevića Tare napravljeni su splavovi kod k. 606 (1 km uzvodno od Đurđevića Tare), a kod k. 670 (21 km zapadno od Šahovića) je postavljeno brvno.

Grupa Ludviger je prešla Taru da bi zatim sa *1 brdskom divizijom* izvršila napad na put Đurđevića Tara. Žabljak; ovog dana se ova divizija grupisala jače prema Šavniku. U toku dana delovi ove divizije (većinom pozadina) prebacivali su se iz Kolašina u Šavnik preko Podgorice.

Dvizija Ferara se pripremala za pokret u pravcu zapadnih padina Durmitora. Kod *Grupe Izaska* nije bilo novih momenata. Verovatno se sva prikupila na Tušinji.

*

* *

Ovog dana se u Vrhovnom štabu u Mratinju održalo savetovanje na kome je (prema V. Dedijeru, Dnevnik II, s. 285 — 286) donesena odluka da 1 i 2 divizija probiju neprijateljski obruč na Sutjesci i Zelengori, da se 1 divizija zatim prebaci preko pruge Sarajevo, Višegrad pošto usput likvidira Goražde, a 2 divizija sa Vrhovnim štabom preko Treskavice na Bradinu; 3 i 7 divizija i 3 sandžačka brigada ostaju sa ranjenicima; teški ranjenici da se sklone u pećine na Pivi, a laki ranjenici da pođu sa 3 i 7 divizijom u Sandžak.

Namera da se deo Glavne operativne grupe probije preko Treskavice na Bradinu potvrđuje se naređenjem koje je 5 krajiška divizija (nalazila se tada u Centralnoj Bosni na prostoru Šiprage, Maslovare, Borja Planina) dobila 5 juna da se krene brzim marševima na prugu Mostar, Sarajevo radi prihvata proleterskih jedinica.

Dedijerovi podaci se donekle potvrđuju i jednim sačuvanim naređenjem Štaba 2 grupe koju su obrazovale 3 i 7 divizija. Iz ovog naređenja saznajemo da je 3 sandžačka brigada ušla, a 10 hercegovačka izišla iz sastava

3 divizije. Štab 2 grupe formiran je iznova kao posebna komanda u čiji sastav je ušao i delegat Vrhovnog štaba. Nema podataka o tome kako je organizovano komandovanje ostalim našim jedinicama. Ima mnogo razloga za pretpostavku da su zasada 1 i 2 divizija obrazovale 1 grupu neposredno pod Vrhovnim štabom. Rad obeju divizija se prostorno i idejno odvijao još u uskom operativnom okviru, pa je bila potrebna zajednička komandna instancija. Kasnije, ako ove divizije budu izvršile predviđene divergentne pokrete, 1 divizija bi morala dobiti punu operativnu autonomiju.[116])

Odluka Vrhovnog štaba od ovog dana je, razume se, samo opšte perspektivne prirode. Ništa se konačno nije moglo utvrditi u situaciji koja se skokovito menjala i bez dubljeg uvida u neprijateljski rad. Za prvi mah će 1 divizija nastojati da se probije na sever preko Košura i Popovog Mosta; 2 divizija će pokušati da osigura stazu

---

[116]) *V. Terzić* u *Petoj neprijateljskoj ofanzivi* (s. 9) prikazuje naš raspored ovako:

Prvi ešelon: Prva divizija sastava: 1 proleterska, 3 krajiška, Majevička i 6 bosanska brigada; opšti pravac pokreta Pivska Planina, Vučevo, Dragoš Sedlo, Tjentište, Krekovi, Lučke Kolibe, Vrbničke Kolibe, Mrčin Kolibe, Miljevina.

Drugi ešelon: Druga divizija sastava: 4 proleterska, 2 proleterska, 2 dalmatinska, 10 hercegovačka (bez Mostarskog bataljona), 7 krajiška brigada, 7 divizija (7, 8 i 16 brigada); pravac pokreta za prvim ešelonom.

Zaštitnica: 3 divizija sastava: 5 crnogorska, 1 dalmatinska, 3 sandžačka brigada i Mostarski bataljon 10 hercegovačke brigade; pošto prvi i drugi ešelon pređu Sutjesku kreće se pravcem: Tjentište, Milinklada, Lučke Kolibe, Vita Bara (11 km jugozapadno od Vrbnice), Igri, Bodežište, nastavlja jače ofanzivne operacije u pozadini neprijatelja na sektoru Gacko, Nevesinje, Bileća, Nikšić.

Ovaj raspored i ovi zadaci se znatno razlikuju od situacije i namera koje se mogu utvrditi iz raspoloživih dokumenata od 3 i 4 juna. Takav je bio uglavnom tek konačan oblik proboja koji je prethodno prošao kroz nekoliko faza.

Đ. Kladarin (Četvrta i Peta neprijateljska ofanziva, »Narodna Armija« br. 352 od 26 februara 1949) razlikuje se od prethodnog rasporeda samo utoliko, što 7 krajišku brigadu stavlja u prvi ešelon i što između drugog i trećeg ešelona (kod njega četvrti ešelon) stavlja nov (3) ešelon sa bolnicama i zbegovima naroda.

za Zelengoru od Suhe preko Bara; 3 i 7 divizija (2 grupa) će osiguravati leđa i bokove, a 5 krajiška brigada će krenuti za Bradinu.[117])

4 jun 1943

Vreme oblačno sa pljuskovima. Usled stalnih kiša reke su jako nadošle. Neprijatelj se žali da mu ugrožavaju mostove i brvna na Sutjesci.

Rđavo vreme je ograničilo rad neprijateljske avijacije. Nemačka avijacija beleži svega 10 akcija, među kojima jedno snabdevanje i jedan prenos ranjenika. Italijanska avijacija nije dejstvovala.

Ovog dana je garnizon Mostar predat formalno Nemcima (373 legionarskoj diviziji). Garnizone Brodarevo i Prijepolje vratili su Nemci Italijanima, prvi diviziji »Venecija«, a drugi diviziji »Taurinenze«.

Otsek Sutjeske

(vidi skicu 21)

Na našoj strani se uglavnom uočavaju pokreti i pripreme za proboj Sutjeske u duhu odluka od prethodnog dana. O nekim našim jedinicama imamo bliže podatke: *3 krajiška* je tek došla na položaje Ravna Stena (2 km jugoistočno od Čureva), Čurevo, Kikalo; *1 proleterska brigada* (2, 3 i 4 bataljon) na položaj Ravan, Mitrina Usov, k. 947; *2 proleterska brigada* (1 i 4 bataljon) na položaj Tjentište, Krekovi; njen 3 bataljon je upućen u Vrbnicu odakle je izvestio da nema neprijatelja, a njen 2 bataljon je ostao u rejonu Bara; *6 bosanska* je maršovala ceo dan od Koritnika preko Dragoš Sedla i Suhe do Tjentišta gde je stigla oko ponoći; *Majevička brigada* je bila svakako na položajima istočno od Mrkalja, jer ćemo je

---

[117]) *Vrhovni štab*, depeša od 3. VI. — neregistrovana. *Štab 2 grupe*, naređenje 3 i 7 diviziji od 4. VI. — Vojni muzej, neregistrovano. *2 divizija*, beleške od 3. VI. — neregistrovane. *3 divizija* pismo komandanta komesaru od 3. VI. — 45/3a, K. 9. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten od 3. VI. — neregistrovan. *369 divizija*, izveštaj 2/3 VI — 4/1, K. 24. *6 domobranska divizija* Op. br. 5026 — 8/1, K. 24. *VI korpus*, 8452 — 18 F/4. *XIV korpus*, 4962 — 52 i/14.

idućeg dana videti u akciji na tome frontu; baterija 1 proleterske divizije došla je na Dragoš Sedlo iz Prepeličja preko Mrkalj Klade; Štab *1 divizije* ostao je kod Jezerina; Štab *2 divizije* došao je na Dragoš Sedlo; njegova radiostanica nema veze ni sa Vrhovnim štabom, ni sa 1 ni 3 divizijom; neki delovi *4 proleterske brigade* bili su na maršu iz Mratinja za Prepeličje i dalje za Mrkalj Klade; *2 dalmatinska* nije mogla da se prebaci preko Presjeke usled velikog snega pa je nastavila pokret pravcem Ponor, Poljana, Suha Gora, Mrkalj Klade; jedan njen bataljon je predviđen da pojača 6 bataljon 1 proleterske brigade kod Suhe; Vrhovni štab se prebacio iz Mratinja u Mrkalj Klade.

Štab 1 divizije je u 9.30 časova obavestio Štab 1 proleterske brigade da se čuje borba (puške, bombe, automatska oruđa) u pravcu Ulobić, Trnovačko Jezero i naredio mu da u pravcu vatre odmah uputi svoj 1 bataljon, a po potrebi još jedan bataljon bilo 2 dalmatinske, bilo 6 bosanske brigade u sporazumu sa komandantom 2 divizije i komandantom 2 dalmatinske brigade. Nema podataka ukoliko je ovo naređenje izvršeno, ali je verovatno da je tim pravcem krenuo 1 bataljon jer ga ne vidimo u sutrašnjem napadu na donjoj Sutjesci.

Iz jednog sačuvanog dokumenta moglo bi se zaključiti da je 1 divizija nameravala da ovog dana pre ili po podne izvrši neki napad sa 1 proleterskom i 3 krajiškom brigadom. Usled slabih veza nije se mogla obezbediti jednovremenost, pa je Štab divizije predviđao da će jedinice sa jednog pravca krenuti napred čim čuju borbu na drugom pravcu. Ali nema nikakvih podataka da je ma kakav napad izveden ovog dana.

Na delu od Košura preko ušća Sutjeske do Šćepan Polja neprijatelj nije bio aktivan. Tu je vladalo skoro potpuno zatišje.

Na južnom boku duž Vrbnice situacija je još uvek prilično nejasna. Drugi bataljon 4 proleterske brigade koji je još prethodnog dana bio povučen u Mratinje i zatim upućen prema Trnovačkom Jezeru, došao je u dodir sa neprijateljem na Volujku. U to vreme se oko Mratinja morala nalaziti glavnina ove brigade. O *10 hercego-*

vačkoj i 7 *krajiškoj* brigadi nema novih momenata; ostale su na položaju Konjske Lastve, Javorak.

Ovog dana je Grupa Anaker učinila treći pokušaj da se probije dolinom Sutjeske od Graba preko Suhe za Tjentište, ne bi li ipak došla u vezu sa Grupom Gertler. Sada je bila pojačana jednim brandenburškim bataljonom zvanim Pinkert po svome komandantu. Mada je bataljon Brandenburg nastupao sa teškim bacačima i bacačima plamena, i ovaj treći napad je odbijen. Posle ovog trećeg neuspeha neprijatelj će baciti na ovaj pravac nove snage, najpre 2 bataljon 738 puka koji je za sve to vreme bio u sastavu *SS divizije*, a zatim i delove u organskom sastavu te divizije, ali će stići prekasno da zatvore dolinu Sutjeske za našu glavninu (1 grupu).

Otsek Šćepan Polje, Đurđevića Tara, Šavnik, Komarnica, Piva

Na frontu 7 *divizije* nije bilo promena u situaciji. Štab divizije je jedino naredio da se spremi suha hrana za više dana, što ukazuje da se očekivao skori pokret.

Mada nema podataka o radu *3 sandžačke, 5 crnogorske* i *1 dalmatinske*, možemo pretpostaviti da su zadržale dotadanje položaje.

Štab 2 grupe, koji je počeo da dejstvuje ovog dana, zatekao se u Nikovićima.

Na neprijateljskoj strani kod *4 lovačke brigade, 369 divizije, divizije Taurinenze* i *Grupe Ludviger* — stanje je bez promena. *Prva brdska divizija* i *divizija Ferara* počele su pokrete na koncentracisku prostoriju severozapadno od Šavnika za akciju u pravcu Durmitora. Divizija »Ferara« javlja da je na našu minobacačku vatru, koja je tukla njene položaje kod Pešćenja, odgovorila artiljerijom.[118])

[118]) *1 proleterska divizija:* naređenje 1 brigadi od 4. VI. u 9.30 časova — 19/2b, K. 709; naređenje 1 brigadi od 4. VI. u 10 časova — 18/2a, K. 709. *2 proleterska divizija*, beleške od 4. VI. — neregistrovane. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten za 4. VI. — neregistrovan. *369 divizija*, izveštaj za 3/4. VI. — 5/1, K. 24. *VI korpus*, br. 8311 — 20 E/14; br. 8510 — 18 F/4. *XIV korpus*, br. 4987 — 52 i/14.

Zaključak o operacijama
od 27 maja do 4 juna 1943

do 31 maja 1943

Sa 27 majem počinje nov period na obema protivničkim stranama: napustivši pokušaje proboja desnom obalom Drine prema Foči, mi smo stali da prebacujemo naše snage na masiv Maglića da bismo se probili preko Sutjeske u opštem pravcu prema Vrbnici, a neprijatelj će se istog dana otisnuti u nov skok da nas stegne u taktički obruč.

*
* *

Naređenje druga Tita od 26 maja Štabu 1 divizije — da uputi 2 proletersku i Majevičku brigadu na levu obalu Drine da bi izbile na liniju Trbušće, Suha, je prvi dokument koji ukazuje na promenu pravca proboja. Ovo se naređenje počelo da izvršava već idućeg dana. Tada su 2 proleterska (upravo 3, 4 i 5 bataljon, jer su 1 i 2 već bili na Sutjesci) i Majevička brigada krenule na Vučevo.

Pada odmah u oči da su vrlo slabe naše snage imale da reše najvažniji operativni zadatak trenutka — proboj iz okruženja. Ali za prvi mah nije bilo drugih trupa na raspoloženju. Naše snage na Magliću pojačavaće se postepeno, onako kako se budu izvlačile s fronta pri postepenom smanjivanju obruča. Ali se pri oceni naređenja Vrhovnog štaba od 26 maja - kojim se stavlja u dužnost 2 brigadi da ode čak na Trbušće, ne treba da gubi iz vida okolnost da se na tome pravcu, od ušća Sutjeske do Graba nalazio svega 3 bataljon 738 puka i, što je važnije, da se njegova aktivnost dotle nije ni osećala.

Već idućeg dana, 27 maja, Vrhovni štab naređuje da se na levu obalu Pive hitno uputi i 3 krajiška brigada. Ova brigada je krenula iz rejona Popovog Dola za Uzlup 27 maja uveče ili 28 maja rano izjutra. U isto vreme naređeno je svakako i 6 brigadi da se prebaci na Vučevo, jer je noću 28/29 maja vidimo u pokretu prema Šćepan Polju odakle je nastavila za Vučevo.

Vrhovni štab je 29 maja još jasnije precizirao ideju o proboju Sutjeske: 2 proleterska, Majevička i 6 bosanska

brigada će pod Štabom 2 proleterske brigade izbiti na prostoriju Suha, Vrbnica, Zakmur, Trbušće. O neprijatelju na tome pravcu znalo se sada nešto više, ali kroz ono što se sada znalo o njemu, ovaj je zadatak ipak izgledao ostvarljiv. Uporedo se Vrhovni štab pobrinuo da se osiguraju bokovi napadne grupe: 3 krajiška brigada postavljena je desno duž leve obale Tare i Drine od Uzlupa do ušća Sutjeske, a 1 proleterska brigada je upućena levo da na liniji Mratinje, Trnovačko Jezero, Trnovačke Kolibe, Suha zatvori sve pravce koji s juga izvode na masiv Maglića.

Ovog istog dana, 29 maja neprijatelj je pokušao da preko Vučeva ovlada levom obalom Pive. U upornoj susretnoj borbi u kojoj učestvuju delovi 1 i 2 proleterske, Majevičke i 6 brigade, neprijatelj je strmoglavljen u Sutjesku. Idućeg dana je 6 bosanska osujetila još jedan uporan i smeo pokušaj neprijatelja da se iz doline Sutjeske popne na Vučevo. Bili su to značajni uspesi jer smo tako sačuvali operativnu slobodu na ovom pravcu, ali je sada nailazio teži zadatak — proboj preko Sutjeske.

Prvi pokušaj proboja preko Sutjeske izvršen je 31 maja. U napad su upućene 6 bosanska i Majevička na front Đurđevica, Čurevo. Sticajem okolnosti napad je iz vršio samo jedan bataljon, pa nije moglo biti rezultata.

Odmah posle ovog neuspeha, upravo još istog dana, drug Tito je pojačao napadnu grupu sa 1 proleterskom brigadom, poverivši njen raniji zadatak 2 diviziji (10 hercegovačkoj, 7 krajiškoj, 4 proleterskoj i 2 dalmatinskoj), ali u ofanzivnom smislu, da se oslobodi put Plužine, Grab za proboj preko Bara i Zelengore.

*
* *

Koncentrični pokreti neprijatelja koji se 27 maja nastavljaju u novoj etapi uz učešće Italijana, potvrđuju u početku istu onu ideju koja je uočena već u prvoj fazi ofanzive: izbiti na Pivu i Taru, a sa 1 brdskom i SS divizijom nadirati između Pive i Tare stešnjavajući sve više obruč prema Šćepan Polju (vidi zaključak za period od 15 do 20 maja).

Na Taru je bila orijentisana glavnina 118 divizije (Grupa Gertler i 4 lovačka brigada), 369 divizija, divizija »Taurinenze« (4 alpiski puk), Grupa Ludviger (724 i 61 bugarski puk) — u svemu četiri divizije.

Rad ovih velikih snaga (svega 24 bataljona sa odgovarajućom artiljerijom) bio je suviše oprezan. Četvrta lovačka brigada i Grupa Gertler se 27 maja ne pomiču uopšte; 369 divizija upotrebljava dobivena pojačanja (369 izviđački bataljon i Brandenburški puk) ne u ofanzivnom pogledu, nego da zatvori prazninu između sebe i 118 divizije; divizija »Taurinenze« se pomera malo samo centrom i levim krilom, verovatno da bi ostala u vezi sa Grupom Ludviger koja se takođe polako pomerala napred. Idućeg dana, 28 maja, Grupa Gertler se ne pomera, 4 lovačka brigada izbija do Ilijine Glave ali se ne angažuje sasvim, 369 divizija se ne pomera, divizija »Taurinenze« skraćuje uglavnom front, a Grupa Ludviger čini manji skok. Vrlo malo pokreta je bilo i narednih dana, 30 i 31 maja, samo na desnom i levom krilu, kod 118 divizije i Grupe Ludviger. Poslednjeg dana meseca maja neprijateljski raspored na otseku Tare čini veliki luk obilazeći sa severa Ljubišnju Planinu: Grupa Gertler je na samoj reci od Šćepan Polja uzvodno prema Uzlupu; 4 lovačka brigada je na liniji k. 875, k. 1044, k. 1307, Rijeka, Viševina, k. 1218, k. 906 zadržala svoj kosi položaj između Tare i Čehotine; na nju se nadovezuje 369 divizija koja drži uglavnom desnu obalu Čehotine, a na levoj samo mostobran kod Graca; bez taktičke veze se nastavlja divizija »Taurinenze« na liniji Katuni, k. 1081, Borovac, Bitine; Grupa Ludviger završava luk na Tari od Levertare uzvodno.

Neprijateljeva opreznost na ovom sektoru ima dva vidna uzroka: neuspeh 4 lovačke brigade od 21 maja i idućih dana i — u neposrednoj vezi s tim — bojazan da se mi probijamo na sever kroz ovaj otsek. U prvo vreme je neprijatelju zadavala veliku brigu praznina između 369 divizije i 4 lovačke brigade, a kasnije, kada je ova praznina zastrta Brandenburškim pukom i 369 izviđačkim bataljonom, neprijatelj se zabrinuo za levo krilo 369 divizije na otseku između Pljevalja i Graca.

Ovakav oprezan neprijateljski rad je neobično olakšao degažovanje naših jedinica i prebacivanje preko Tare. U toku 27 maja, 1 proleterska divizija nije bila u dodiru

sa neprijateljem, Majevička brigada se bez ikakvih teškoća mogla krenuti na Vučevo, kao što je nešto ranije krenula 3 krajiška za Popov Do, a 6 bosanska se dva dana (26 i 27) mogla odmarati kod Čelebića; napad na gradački mostobran vršili smo (3 krajiška, 3 dalmatinska i 3 bataljon 8 brigade) slobodni od pritiska na susednim otsecima. Idućeg dana, 28 maja, delovi 1 i 6 bosanske brigade su, relativno lako, sačuvali prelaz kod Uzlupa odbivši neprijatelja sa linije V. Ravan, desna obala Skakavca, pa su naredne noći mogli ovuda da se prebace svi zaostali delovi 1 i 6 brigade i cela 3 krajiška brigada. Sedma divizija, doduše, nije mogla da koristi prelaz kod Uzlupa kako je to predviđao Vrhovni štab, ali se u toku noći 29/30 maja prebacila bez pritiska kod Tepce. Najdalje do tog vremena se kod Đurđevića Tare prebacila preko reke i 3 sandžačka brigada, možda pod izvesnim pritiskom Grupe Ludviger.

Povlačenje na levu obalu Tare je u svakom slučaju u operativnoj vezi sa odlukom o proboju obruča na Sutjesci; trebalo je jednovremeno skraćivati front radi prikupljanja jedinica. Ali je unatoč neprijateljeve tromosti naš položaj u izbočini Ljubišnje Planine bio vrlo opasan jer je od 28 maja zavisio samo od prelaza kod Tepce. Angažovanje 3 krajiške brigade protiv gradačkog mostobrana ukazuje da je na našoj strani bilo bojazni da će se 369 divizija energično probiti ka Čelebiću i Uzlupu i onemogućiti ovaj prelaz. Drugih razloga nije moglo biti; kada je 3 krajiška upućena na Popov Do (25 maj) nije se više moglo misliti na proboj desnom obalom Drine. Opasnost za Uzlup nije više postojala 27 maja, pa je 3 krajiška mogla biti vraćena nazad.

Napad na gradački mostobran koji je izveden 27 maja, nije uspeo najviše zbog slabe organizacije komandovanja. Kada je napadalo više od dve brigade trebalo ih je staviti pod štab jedne divizije. Bilo bi najprirodnije da je napad organizovao i vodio Štab 7 divizije na čijem se otseku odigrao. Ovako, uspeli smo samo da kod neprijatelja izazovemo uverenje da se radi samo o demonstrativnom napadu.

Pri prelazu Tare 3 krajiška brigada (29 maja) je postavljena na levu obale Tare i Drine od Uzlupa do ušća Sutjeske. Ali ovde neće ostati dugo. Dva dana kasnije

smeniće je 8 i 16 brigada 7 divizije, dok je njena 7 brigada nešto ranije zauzela položaje na levoj obali Sušice. Treća krajiška će otići na levu obalu Pive čim bude smenjena. Treća sandžačka se već 30 maja nalazi u odbrani na frontu Tepca, Žabljak, Dobri Do okrenuta prema istoku, još bez dodira sa neprijateljem, ali je zatvorila krug da se 4 proleterska mogla osloboditi za druge zadatke. Tako se postepeno oslobođavaju jedinice i upućuju na front proboja.

*
* *

Prva brdska divizija je 27 maja izbila bez otpora na liniju ušće Bistrice, Raškov Lug, Manastir Morača. U isto vreme je SS divizija krenula ka Šavniku i, uz naš jak otpor, dostigla liniju k. 1545, k. 928, Brestački Vrh, Vojnik. Motorizovana kolona upala je u Nikšićku Župu do linije k. 1019, Skori Vrh. Između 1 brdske i SS divizije treba da zatvore obruč bataljoni divizije »Venecija« (Grupe Mori), koji su ovog dana stigli tek na liniju Ubli, Razdolje, a zapadno od njih je trebalo da se primakne divizija »Ferara« koja je čisteći teren između Nikšićke Župe i Zete tek dospela na liniju Lazina, Sidio Do, Zverinac, Zakamenje, Kablena Glava. Na pravcu Avtovac, Pivski Manastir su 2 bataljon 13 SS puka i 2 bataljon 738 puka odbacili 7 krajišku i 10 hercegovačku na desnu obalu Pive.

Idućeg dana, 28 maja, 1 brdska divizija je stigla na liniju Crvena Lokva, Luke, ponovo bez otpora. Trupe divizije »Venecija« pročešljavajući teren došle su do linije Međuriječje, Smonik, a trupe divizije »Ferara« su na liniji Nikšićka Župa, Štirnik došle u vezu sa trupama divizije »Venecija«. SS divizija je zauzela Mlečno Brdo, Oštrajcu, Krnovsku Glavu i k. 1740. Dan kasnije pomerila se samo SS divizija zauzevši Šavnik, a 30 maja dolazi 1 brdska divizija u labavu vezu sa SS divizijom u dolini Tušinje. Italijani (»Venecija« i »Ferara«) kreću tek iz Nikšićke Župe na front Šavnik, Bare, Starac. Ali će 31 maja ove četiri divizije doći već u taktičku vezu: SS divizija ostaje na mestu, divizije »Venecija« i »Ferara« se znatno

približuju Tušinji i Bukovici, a 1 brdska divizija izbija na liniju Divljak, Pečarac, Starac, Korita.

Pada u oči da su velike italijanske snage angažovane u jalovom poslu pročešljavanja terena jugoistočno od linije Nikšić, Kolašin, gde je moglo biti lokalnih partizana, ali nije bilo više delova Glavne operativne grupe. Ovaj zadatak italijanskih trupa svedoči da kod neprijatelja nije još nestalo iskonske bojazni od našeg proboja u Albaniju koju je toliko pojačala naša diverzija kod Bioča. Da su (alpiske) trupe divizija »Venecija« i »Ferara« angažovane odmah severozapadno od linije Nikšić, Kolašin, kraj meseca maja zatekao bi neprijatelja u mnogo boljoj operativnoj situaciji.

Pri nadiranju na zapad 1 brdska divizija nije nailazila ni na kakav otpor u ovom razdoblju, jer je 2 divizija sa 2 dalmatinskom i 4 proleterskom brigadom bila takođe već u pokretu prema zapadu. Ne može se utvrditi dokumentima kada je 2 diviziji izdato naređenje za pokret na Pivu, ali je to moralo biti najdalje 27 maja uveče ili idućeg dana izjutra, jer upravo ovog dana vidimo 4 proletersku na maršu iz rejona Boana prema Mratinju. U tesnoj vezi sa povlačenjem 2 dalmatinske i 4 proleterske su i naređenja Vrhovnog štaba 7 baniskoj i 3 sandžačkoj brigadi da zauzmu za odbranu položaj od utoka Sušice do Dobrog Dola. Ove dve brigade će sada zatvoriti krug prema istoku, a 2 dalmatinska i 4 proleterska postaju slobodne.

SS divizija je, međutim, naišla na vrlo jak otpor 3 divizije (5 crnogorska i 1 dalmatinska) jugozapadno od Šavnika, tako da Nemci stiču utisak da imaju prema sebi dvostruke snage no što ih je ustvari bilo. Ovaj žilav otpor je bio operativno opravdan sve do 29 maja (pad Šavnika) da bi 4 proleterska brigada mogla da otstupi ka Mratinju van neprijateljskog uticaja. Tek tada su 5 crnogorska i 1 dalmatinska ne samo mogle nego i morale da otstupe na desnu obalu Komarnice i Pive da bi došle u vezu sa levim krilom 3 sandžačke kod Dobrog Dola. Inače bi spoljna krila 3 sandžačke i 5 crnogorske došla u hroničnu opasnost.

Na pravcu Avtovac, Goransko su 10 hercegovačka i 7 krajiška brigada potisnute na desnu obalu Pive (27 maja) posle dugog i upornog otpora. Povlačenje je bilo neizbežno, ali je svakako trebalo da jedna od ovih brigada otstupi levom obalom Pive i da tako zatvori pravac za Mratinje gde je bio naš najvažniji prelaz na Pivi. Uporno ali uzaludno nastojanje Štaba 3 divizije da brigade ostanu po svaku cenu na levoj obali Pive u rejonu Krstaca, gde su neposredno pre prelaza na drugu obalu obrazovale kao neki mostobran, zamračilo je i onemogućilo ostale perspektive. Kada su se obe ove brigade našle na desnoj obali Pive, a pravac za Mratinje ostao otvoren, Vrhovni štab je bio prinuđen da (29 maja) poveri 1 diviziji zadatak zatvaranja pravaca koji s juga izvode na Maglić. Štab 1 divizije je stavio ovo u dužnost 1 brigadi i uputio je na liniju Mratinje, Trnovačko Jezero, Suha sa naređenjem da stigne tamo do 30 maja uveče. Kada je neprijatelj krenuo prema Mratinju jutrom 30 maja, 1 brigade nije bilo još na tom položaju. Srećom tu su se našle druge naše jedinice. Štab 3 divizije je inicijativno ili po naređenju Vrhovnog štaba uputio na taj pravac 10 hercegovačku i 7 krajišku brigadu. Krajišnici su 30 maja ujutru u poslednjem trenutku zadržali neprijatelja na Javorku i sprečili ga da se domogne mratinjskog prelaza. Uviđajući opasnost koja preti s juga, idućeg dana je Vrhovni štab poverio zaštitu levog boka Štabu 2 divizije sa 7 krajiškom, 10 hercegovačkom i 2 dalmatinskom brigadom ali ofanzivno, da se neprijatelj odbaci južno od Vrbnice i oslobodi pravac Krstac, Plužine, Miloševići, Stabna, Izgori, Grab.

*
* *

Zadatak koji je Vrhovni štab stavio 31 maja u dužnost Štabu 2 divizije je ustvari proširenje fronta proboja. Dok će 1 i 2 proleterska, Majevička i 6 bosanska brigada da nadiru između Trbušća i Suhe, Štab 2 divizije sa 2 dalmatinskom, 4 proleterskom, 7 krajiškom i 10 hercegovačkom brigadom treba da se probije preko Graba

za Zelengoru. U isto vreme će 7 divizija, 3 sandžačka brigada i 3 divizija sa 5 crnogorskom i 1 dalmatinskom brigadom da obezbede obruč od Šćepan Polja preko Durmitora do Pive. Na neposrednom raspoloženju Vrhovnog štaba ostaju Štab 1 divizije, 3 krajiška i 3 dalmatinska brigada; ove su jedinice bile 31 maja u pokretu za Vučevo.

Posle neuspeha 118 divizije na pravcu Čurevo, Vučevo i na pravcu Javorak, Mratinje 29 i 30 maja, u Komandi nemačkih trupa u Hrvatskoj se najzad uvidelo da ova divizija ne može da ovlada masivom Maglića i da izbije na levu obalu Pive kao što je stigla na desnu obalu Tare, i da nas stoga SS divizija i 1 brdska neće moći da zgnječe u Crkvicama dejstvom preko Durmitora ka Šćepan Polju. Dakle, plan je trebalo menjati. Sada će se SS divizija angažovati između Pive i Sutjeske, a između Tare i Pive će doći Grupa Ludviger i zajedno sa 1 divizijom i divizijom »Ferara« pritiskivati prema Šćepan Polju. Otuda je reorganizovano komandovanje 118 divizije: Grupa Gertler (dva bataljona) postavlja se na srednju Sutjesku (Košur), Grupa Tribukajt (dva bataljona) na donju, a Grupa Anaker je ostala na gornjoj Sutjesci. Grupa Anaker nije ni sada imala taktičke veze sa Grupom Gertler.

Od 1 do 4 juna 1943

Posle našeg neuspelog napada na Čurevo od 31 maja, Vrhovni štab je pojačao napadnu grupu sa 1 proleterskom brigadom. Prvog juna je 2 proleterska brigada zauzela Borovno, ali ga je neprijatelj ponovo poseo ovog ili idućeg dana. Ali se ponovni pokušaj proboja na Sutjesci izvodi tek 3 juna na frontu Borovno, Košur. Sada su u akciji veće snage — po dva bataljona 1 i 2 proleterske brigade, no i ovog puta nema uspeha.

Oba pokušaja proboja, 31 maja i 3 juna, izvedena su sa neznatnim delom raspoloživih snaga. Svakako, trebalo je čuvati krila i bokove, ali se oba puta moglo ipak prikupiti više trupa. Istina, jedinice su bile iznurene a teren težak, pa se nije uvek stizalo na zadatak na vreme, ali se uz to oseća da nedostaje koordinirajući štab koji će sasrediti sve napore prema glavnom cilju. Štab 2 prole-

terske brigade nije bio organizovan da rukuje borbom svojih bataljona i sa još tri, u suštini ravnopravne brigade.

Istog dana kada je propao drugi pokušaj proboja (3 jun), Vrhovni štab je reorganizovao komandovanje i precizirao pravce proboja: 1 divizija da ide preko Košura na sever, preko pruge Sarajevo, Višegrad u Istočnu Bosnu; 2 divizija sa Vrhovnim štabom preko Suhe, Bara, Zelengore, Treskavice, Bradine u Centralnu Bosnu; 3 i 7 divizija pod jednom komandom (2 grupa) sa ranjenicima u Sandžak, verovatno u njegov slobodni deo na Ljubišnju Planinu. Prva dva pravca čine u prvo vreme operativnu celinu, a treći ima za cilj da se spasu ranjenici i bolesnici. Bitno je u ovoj odluci da su sve trupe bolje objedinjene u komandnom pogledu, mnogo bolje no što je bilo u proteklom razdoblju.

U to vreme kada se donosila ova odluka SS divizija je jako pritiskivala s juga prema Mratinju i Magliću. Situacija je tu prilično mutna, ali se ipak izdvaja utisak da su naše jedinice (7 krajiška, 4 proleterska i 10 hercegovačka) znatno usporavale neprijateljsko nadiranje. Na pravcu Grab, Suha imali smo više uspeha; tu je 6 bataljon 1 proleterske uspešno odbio treći pokušaj Grupe Anaker da se probije dolinom Sutjeske preko Suhe za Tjentište. mada je ovog puta bila ojačana jakim brandenburškim bataljonom opremljenim najmodernijim oružjem.

Na frontu Tare neprijatelj je bio uglavnom pasivan samo je Grupa Ludviger obrazovala mostobran kod Đurđevića Tare. Prva brdska divizija i divizija »Ferara« spremale su se da se iz rejona Šavnika krenu prema Durmitoru, zajedno sa Grupom Ludviger koja će krenuti sa Đurđevića Tare, a za njima će Grupa Izaska (divizija »Venecija«) čistiti pređeno zemljište.

*
* *

Idućeg dana će naše jedinice izvršiti ponovan napad na Sutejesci. Ali, ustvari, na Sutjesci je već postojala breša od Tjentišta (zaključno) do Suhe (zaključno).

Neprijatelj nije uspeo da ovlada ovim delom reke. To je bio zadatak Grupe Anaker. Ona je izvršila tri pokušaja: 25 i 27 maja i 4 juna. Prva dva pokušaja odbio je 1 bataljon 2 brigade, a treći, mnogo ozbiljniji, 6 bataljon 1 brigade. Značaj slobodnog prolaza na srednjoj Sutjesci nije izbegao Vrhovnom štabu. Drug Tito je 31 maja naredio da se Suha drži po svaku cenu i da se postavi jaka zaseda na položaj Koljeno, Ninkovići za slučaj da neprijatelj pokuša da obiđe tesnac levom obalom. Bez ikakvih teškoća je 2 bataljon 2 proleterske brigade izbio na Bare 1 juna, a 4 juna je njen 3 bataljon izbio čak u Vrbnicu. Napadi na Čurevo, Košur i Borovno su stvarno imali za cilj da prošire postojeću brešu.

*

* *

Ovo razdoblje beleži dva značajna događaja: 28 maja uvedeni su činovi u Narodnooslobodilačku vojsku, a istog dana je stigla Engleska vojna misija. Ovo podudaranje je slučajno ali simbolično. Priznanje naše borbe dolazi u trenutku kada mi činimo još jedan krupan korak u izgradnji naše armije.[119])

Dolazak Engleske vojne misije je rezultat naše nesebične i beskompromisne borbe od jula 1941, ali su neposredan povod dale naše pobede u Četvrtoj ofanzivi. Posle toga je Narodnooslobodilački pokret postao značajan činilac Antifašističke koalicije koji niko nije smeo ignorisati u svom sopstvenom interesu, utoliko više što je četnički poraz na Neretvi i Drini ne samo razvejao poslednje ostatke velike i perfidne laži o borbi Draže Mihajlovića protiv okupatora, nego je i dokazao koliko su četnici vojnički slabi i bez oslonca u narodu. Dolazak Engleske misije su živo komentarisali borci i seljaci. »Dobro nam došli Saveznici! Davno smo vas očekivali« bio je pozdrav jednih i drugih.

---

[119]) O značaju uvođenja oficirskih i podoficirskih činova vidi: *Tito*, Narodni oficiri i podoficiri, Bilten za maj 1943, Zbornik II. s. 255.

IV

PROBOJ NA SUTJESCI

OPERACIJE OD 5 DO 9 JUNA 1943

5 jun 1943

Vreme oblačno, mestimično pljusak.

Usled rđavog vremena nemačka avijacija je izvršila svega 6 borbenih i 10 izviđačkih akcija, a italijanska nije dejstvovala uopšte.

Reke su nadošle usled velikih kiša, pa se neprijatelj ponovo žali da mu je otežano snabdevanje i veza. Drina je stvarno odnela jedan most u blizini Foče, a jedan drugi je u istom rejonu bio pod vodom.

Otsek Sutjeske

(vidi skicu 22)

Na donjoj Sutjesci je neprijatelj u grupnom sistemu držao levu obalu, od Košura (zaključno) do utoka, a na desnoj obali je organizovao istaknute tačke na Borovnu, u Mrkalju i u Popovom Mostu. Neprijatelj se prilično utvrdio izradivši rovove i bunkere u svojim uporištima, naročito na levoj obali. Vremena je imao dovoljno — na Sutjesku je došao pre više od deset dana, a već 30 maja je rešio da se na njoj brani.

Ne može se pobliže utvrditi kako je organizovan naš napad za proboj Sutjeske u duhu odluke od 3 juna, ali se vide glavne linije: neprijateljski položaji na desnoj obali Sutjeske napadaju se koncentrično — *1 proleterska brigada* (2, 3 i 4 bataljon) uglavnom s juga pravcem Borovno, Mrkalje, Popov Most, a *3 krajiška* sa istoka na Mrkalje i Popov Most; Košur napadaju 1 i 4 bataljon *2 proleterske* i *6 bosanska brigada* sa položaja Tjentište, Krekovi, verovatno sa težištem na topografskoj vezi Krekovi, Košur; *Majevička brigada* je bila u rejonu 1 proleterske ali se ne može utvrditi da li je i kako učestvovala u napadu.

Ne može se sasvim utvrditi ni organizacija komandovanja. Prva proleterska, 3 krajiška i (verovatno) Majevička, bile su objedinjene pod Štabom 1 proleterske di-

vizije, ali se ne vidi ko je rukovodio napadom na Košur, možda Štab 2 proleterske brigade koji se tu nalazio. Ne vidi se ni to, da li je ko objedinjavao ove napadne grupe na desnoj i levoj obali Sutjeske.

Za prvi mah cilj je napada stvaranje mostobrana na levoj obali Sutjeske u pravcu Vrbnice. Štab 1 proleterske divizije je naglasio da se Sutjeska može prelaziti u okviru napada, ali da se pitanje odlaska sa Sutjeske još ne postavlja.

Početak napada je bio određen za 4 časa.

O toku napada imamo detaljnije podatke samo za 3 bataljon 1 proleterske brigade. Bataljon je imao zadatak da napadne i zauzme Borovno zajedno sa 2 bataljonom koji je bio desno od njega. Krenuo je oko 2 časa preko k. 947 u koloni po jedan (na čelu komandant, pa 3 četa, Omladinska četa, 1 i 2 četa), spreman da se odmah razvije za borbu čim naiđe na neprijatelja i da ga energično napadne. Kroz gustu šumu i pomrčinu, a bez vodiča, bataljon se kretao sporo, sišao u istočni deo Tjentišta, pa se po karti krenuo pravcem gde se pretpostavljalo da je Borovno. Ali orijentacija nije bila tačna. Čelo bataljona je stvarno obišlo Borovno sa zapada i izbilo severno od visa gde se sudarilo sa jednom manjom grupom Nemaca. U međuvremenu je bilo svanulo, pa se štab bataljona lakše mogao da snađe. Komandant bataljona je odmah naredio da se izvrši napad na Borovno: 3 četa je upućena u napad sa zapadne strane, Omladinska četa sa južne strane, a 1 četa je pošla u obuhvat sa severa da neprijatelju onemogući povlačenje prema Popovom Mostu.

Napad 3 bataljona je otpočeo približno u određeno vreme, oko 4 časa. U napad je pošla najpre Omladinska četa; izvela je juriš s velikim poletom preko brisanog prostora, ali je odbačena bliskom vatrom uz jake gubitke. No, nešto kasnije, kada je došlo do izražaja bočno i obuhvatno dejstvo 3 i 1 čete, Omladinska četa je obnovila napad i zajedno sa ovim četama slomila neprijateljski otpor. Neprijatelj je u panici otstupio prema Popovom Mostu ostavivši dosta mrtvih, nešto zarobljenih i veći deo automatskih oruđa.

Prema oceni očevidaca, neprijatelj je na Borovnu imao oko jedne čete od 100 ljudi, a 3 bataljon, koji ga je

savladao, imao je približno isti broj boraca. Pad Borovna objašnjava se bočnim i obuhvatnim dejstvom, jer je neprijatelj manje-više organizovao odbranu samo prema jugu.

Mora se podvući da mi nismo izvideli ni neprijateljski položaj, a ni prilaze k njemu, ma da je bilo dovoljno vremena. Nisu nađeni ni vodići. Tako se desilo da je 3 bataljon nehotice obilazio Borovno sa zapada i da prvi napad nije izveden jednovremeno. Otuda je 3 bataljon pretrpeo osetne gubitke.

Kada je 2 bataljon izbio na Borovno, 3 bataljon je krenuo prema Popovom Mostu i zauzeo položaj iznad samog Popovog Mosta, ali Popov Most nije mogao zauzeti. Naš napad je naročito kočilo flankirno dejstvo sa Košura, na koji su uzaludno napadale 2 proleterska i 6 brigada.

Napad 1 proleterske divizije pomagala je njena baterija sa Dragoš Sedla.

O sudbini Mrkalja nije se čulo ništa. Ovo je mesto sigurno zauzeto sadejstvom delova 1 i 3 brigade, pre no što su pošle u napad na Popov Most.

Odbranivši Popov Most, neprijatelj je sačuvao mostobran na desnoj obali, pa se za nas na ovom pravcu nije moglo postaviti pitanje prelaza na levu obalu Sutjeske.

Bataljoni 2 proleterske i 6 brigade su uporno napadali ceo dan ali nisu uspeli da ovladaju Košurom. Neprijatelj se odlučno branio iz rovova i bunkera. U početku je bilo nešto uspeha, zauzeto je nekoliko bunkera, pa je, izgleda, jednom i sam vis bio u našim rukama, ali ga je neprijatelj povratio protivnapadom. Moramo uočiti da je tu bila glavnina Grupe Gertler (1 ili 3 bataljon 738 puka) kojoj su u toku borbe upućena pojačanja iz 750 puka (Grupe Tribukajt). Neprijatelj je bio jak, ali se neuspeh objašnjava i slabom organizacijom napada. Izgleda da su naši bataljoni jurišali na Košur jedan za drugim; artiljerija, koja je potpomagala napad, bila je daleko, čak na Dragoš Sedlu, pa je vatra bila netačna, a teški bacači 2 proleterske brigade nisu ni učestvovali u napadu jer su takođe ostavljeni na Dragoš Sedlu.

U krajnjem rezultatu mi smo ovog dana zauzeli samo Borovno, ali će i to biti od značaja za proboj preko Sutjeske.

Dotle je *SS divizija* na levom boku Prve grupe izbila prema sopstvenom izveštaju u visinu Trnovačkog Jezera, odbacivši naše snage prema severu. SS divizija navodi da je zauzela i kote 2181 i 2298, koje se ne mogu pronaći; možda su to kote 2118 (4 km južno od Mratinja) i 2297 (3 km severozapadno od Trnovačkog Jezera).

Ali u svakom slučaju su *10 hercegovačka* i *7 krajiška* držale liniju Konjska Lastva, Javorak neuznemiravane od neprijatelja, dok je 2 bataljon 10 hercegovačke na Presjeci zatvarao pravac za Mratinje. Štaviše, 7 krajiška brigada je izvršila napad na k. 1204 (8 km južno od Mratinja) i zauzela je oko 23 časa[120]).

U toku ovog dana je *2 dalmatinska* stigla u Suhu preko Dragoš Sedla. U Suhi se još nalazio 6 bataljon 1 proleterske brigade. Njega je trebalo da smeni 2 bataljon *4 proleterske brigade,* ali je ovaj — videli smo ranije — upućen po drugom zadatku na Trnovačko Jezero gde je ovog dana osvanuo. Grupa Anaker, pošto se prethodnog dana nije mogla probiti kroz tesnac prema Suhi u neposrednom napadu, krenula je sada sa bataljonom Brandenburg i 6 četom 738 puka od Slanog Brda (3,5 km jugozapadno od Suhe) i izbila na južne padine Tovarnice. Neprijatelj navodi da je pri tome odbacio neke naše delove; ako je to tačno to su mogli biti vrlo slabi izviđački delovi, jer 2 bataljon 2 proleterske nije postavio zasedu na liniju Koljeno, Ninkovići kako je 31 maja bio naredio Vrhovni štab. Ovaj manevar Grupe Anaker je svakako preduzet po naređenju *118 divizije,* jer je jednovremeno 118 izviđački bataljon upućen prema jugoistoku negde iz rejona Jeleča da bi došao u vezu sa Grupom Anaker i zajedno s njom zatvorio prolaz na Sutjesci.

---

[120]) *J. Medić* navodi da je u ovom napadu učestvovala i 4 proleterska brigada što se ničim ne može potvrditi. (»Narodna armija« br. 231, od 1 januara 1948).

Otsek Tare

Sedma divizija je iz Druge grupe primila naređenje da se prebaci preko Pive na Vučevo. U toku dana otpočele su pokret najudaljenije brigade, a za njima Štab divizije sa delovima u neposrednom sastavu.

Kod *4 lovačke brigade, 369 divizije* i *divizije Taurinenze* nije bilo nikakvih promena. Neprijatelj je dovršio opravku puta Pljevlja, Đurđevića Tara i most na Tari.

Otsek Tara, Piva

Grupa Ludviger dostigla je liniju Razvršje (1553, 12 km severoistočno od Žabljaka), Levertara, Aluga (10 km istočno od Žabljaka), Jablan Bara, Studenci — bez dodira sa našim snagama. Preko Tare je prešao i 61 bugarski puk koji je stigao u Suvodo (7 km jugoistočno od Žabljaka).

Prva brdska divizija izbila je na liniju južno od k. 1529 (1 km južno od Žabljaka), k. 1409, k. 1494, k. 1800, k. 1740, G. Godijelji — takođe bez dodira sa našim snagama.

Na frontu *divizije Ferara* bilo je samo aktivnosti patrola; divizija javlja da završava i upotpunjava raspored svoje artiljerije da bi 7 maja zajedno s 1 brdskom divizijom mogla da krene napred zapadnim padinama Durmitora.

Grupa Izaska je ostala na Tušinji osiguravajući komunikacije 1 brdske divizije i spremajući se takođe da krene napred i da nastavi čišćenje terena na pravcima nastupanja te divizije.

O radu naših jedinica na ovom sektoru nema mnogo podataka. Odlaskom *7 brigade* sa Sušice nije otkriven front između Pive i Tare, jer je *3 sandžačka* pred njom držala liniju od Tepce do Dobrog Dola; izložen je samo severni bok na Tari, ali to nije bilo značajno jer je 4 lovačka brigada bila potpuno pasivna. Ipak je, izgleda, *1 dalmatinska brigada* upućena u rejon Rudina.

Neprijateljska avijacija je utvrdila da u rejonu Pode (8 km severno od Šavnika) ima slabih, a na sektoru Komarnice jakih naših snaga, koje po svoj prilici — kaže neprijatelj, imaju nameru da otstupe na istok.

Treća sandžačka brigada je prema naređenju Druge grupe otpočela da ispituje mogućnost prelaza u Sandžak kod Tepca. Ne raspolažemo njenim izveštajima, ali je morala utvrditi da tada na tome pravcu na levoj obali Tare nije bilo neprijatelja. Da su njeni prvi izveštaji bili povoljni mogli bismo zaključiti i po tome, što je idućeg ili doidućeg dana bilo izvesnog pomeranja ranjenika iz rejona Rudina, Nikovića prema Tepci.

Upućivanjem 7 divizije na levu obalu Pive izmenjena je odluka Vrhovnog štaba od 3 juna, jer je sada trebalo uputiti na levu obalu ne samo ovu diviziju nego celu Drugu grupu zajedno sa ranjenicima, da bi nastavila pokret za Prvom grupom. Ova nova odluka donesena je po svoj prilici na sastanku održanom ovog dana u Vrhovnom štabu u Mrkalju.

Neprijatelj je ovog dana zaključio da mi imamo 17 brigada na prostoru Piva, Drina, Sutjeska koje nastoje da se probiju na sever pravcem Popov Most, Jeleč, pošto im je presečena otstupnica prema zapadu preko masiva Kozje strane (9 km zapadno od Tjentišta). Neprijatelj verovatno računa da je ovaj drugi pravac zatvorio 118 izviđački bataljon koji je ovamo upućen da dođe u vezu sa Grupom Anaker, pa je obratio veću pažnju na prvi pravac naredivši da se raspoložive snage 369 divizije prikupe u rejonu Jeleča »kao rezerva za Grupu Gertler«. Prema ovom naređenju je 369 izviđački bataljon do večeri već stigao na raskrsnicu puteva severno od Foče. SS divizija i Grupa Anaker imaju sada samo da spreče povlačenje naših snaga prema jugozapadu.

Na sektoru prema Tari divizija »Taurinenze« će smeniti 369 diviziju. Ojačana bataljonom Pinerolo (sada ih ima pet), divizija »Taurinenze« je imala zadatak da izbije na Taru od Orošja (gde se vezuje sa 118 divizijom ili tačnije sa 4 lovačkom brigadom) do Đurđevića Tare.

Linija na koju su ovog dana izbile Grupa Ludviger i 1 brdska divizija pominje se u nemačkim izveštajima kao »glavna linija«, a Italijani navode da će divizija »Ferara« krenuti dalje 7 maja. Možemo dakle pretpostaviti da položaj, dostignut ovog dana između Pive i Tare, obeležava novu etapu ofanzive. Sa te linije krenuće 7 maja

na Durmitor skoro četiri divizije — Grupa Ludviger, 1 brdska divizija, divizija »Ferara« i Grupa Izaska iz divizije »Venecija«[121]).

6 jun 1943

Nemačka avijacija izvršila je 27 akcija — izviđačkih, borbenih, vazdušnog snabdevanja i prenosa ranjenika. Jako dejstvo nemačke avijacije zabeleženo je na levoj obali Sutjeske u rejonu Bara.

Nemci su sa dozvolom Italijana organizovali svoju bazu u Bileći radi snabdevanja svojih trupa na frotnu Mratinje, Čemerno.

Otsek Sutjeske
(vidi skicu 22)

Konačna odluka o pravcu proboja morala je pasti najdalje ovog dana pre podne, ako nije pala još pri kraju prethodnog dana. Kolebanja nije moglo biti mnogo čim je postalo jasno da se 1 divizija ne može probiti preko Popovog Mosta u Vrbnicu. Moglo se preći samo preko Zelengore, stazom preko Milinklada i stazom preko Bara. Za Prvu grupu nije bilo drugih mogućnosti. Prvom stazom je upućena 1 divizija, a drugom 2 divizija. Nameravalo se da drugim pravcem pođe i Vrhovni štab. U vezi ove odluke Vrhovni komandant je naredio da se zakopaju sva teška oruđa i sve ostalo što se ne može nositi, pa i arhiva.

U duhu ove odluke obustavljen je napad na Popov Most, pa je *1 proleterska brigada* predala zauzete položaje (Borovno i pred Popovim Mostom) *Majevičkoj brigadi* i krenula po podne za Lučke Kolibe pravcem Dragoš Sedlo, Suha, Tjentište i odavde stazom preko Krekova i Milinklada. Za njom je pošla *3 krajiška brigada* i zanoćila kod Dragoš Sedla. Baterija 1 divizije je usled pogrešno prenetog naređenja Štaba 1 divizije krenula sa Dragoš Sedla preko Suhe za D. Bare gde je došla u vezu sa 2 dalmatinskom brigadom.

---

[121]) *1 proleterska divizija*, naređenje 1 brigadi od 5 juna u 9.10 časova — 21/2a, K. 709. *2 proleterska brigada* — beleška od 5 juna. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, dva biltena od 5. VI. — neregistrovana. *369 divizija*, izveštaj od 4/5. VI. — 6/1, K. 24. *VI korpus*, 8555 — 18 F/4. *XIV korpus*, 5063 — 52 i/14.

U toku naredne noći istim putem kreće za Milinklade i Štab *2 proleterske brigade,* ali su 1 i 4 bataljon ostali u rejonu Košura. Pred Košurom je ostavljena i *6 bosanska brigada.*

Druga dalmatinska je nastavila pokret za G. Bare bez sukoba sa Grupom Anaker, ali je došla s njom u labav dodir na liniji G. Bare, Tovarnica. Brigadu je na putu tukla neprijateljska artiljerija verovatno sa Graba. Brigada je zanoćila u G. Barama. U rejonu Bara je brigada smenila 2 bataljon 2 proleterske brigade koji je odmah na svoju ruku pošao u Vrbnicu, rukovođen svakako time što je tamo bilo hrane, ali se ne može utvrditi kojim putem. U Vrbnici se nalazio i 3 bataljon iste brigade još od 4 juna.

Na pravcu Mratinje, Brljevo *7 krajiška brigada* je bila primorana da u 2 časa napusti k. 1204 pod jakim pritiskom neprijatelja. Brigada se zadržala do mraka na položajima severno od Brljeva, a zatim je preko Mratinja krenula za Tjentište. U isto vreme je *10 hercegovačka* krenula sa Konjske Lastve da zauzme položaj na Magliću. O daljem nadiranju neprijatelja prema Trnovačkom Jezeru i Sutjesci nema podataka. Neprijatelj se verovatno organizovao da spreči proboj naših snaga prema jugozapadu kako mu je naređeno prethodnog dana.

Vrhovni štab je krenuo pred mrak za Dragoš Sedlo.

Treća dalmatinska brigada koja je dotle bila verovatno na Koritniku prema ušću Sutjeske, rasformirana je po naređenju Vrhovnog štaba s tim da se njenim ljudstvom popune 1 i 2 divizija.

Štab *7 divizije* sa *7 i 16 brigadom* prešao je na levu obalu Pive kod D. Kruševa. Za njima je oko 16 časova krenula i 8 brigada i izvršila prelaz Pive pod jakim neprijateljskim bombardovanjem koje joj je nanelo velike gubitke. Neprijatelj je uspeo i da poruši most. Uopšte, prelaz 7 divizije preko Pive izveden je naglo i pod vanredno teškim okolnostima, pa je na učesnike ostavio porazan utisak. Teška oruđa bačena su u korito Pive, a iznemogli drugovi ostavljeni na desnoj obali. Od kanjona Pive počinje vidno osipanje iznemoglih boraca čitavim putem.

Otsek Tare

Četvrta lovačka brigada je ostala na istim položajima; jedino je 3 baterija (brdska) 9 diviziona po naređenju komandanta *118 divizije* krenula sa položaja kod Borja u Foču.

U duhu odluke Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj od prethodnog dana *369 divizija* je krenula na otsek Foča, Kalinovik ostavivši 2 bataljon (bez 8 čete) 369 puka na gradačkom mostobranu; 1 i 3 bataljon i 8 četa 2 bataljona 369 pešadiskog puka, 1 divizion 369 artiljeriskog puka i 2 četa 369 pionirskog bataljona bili su na maršu za Boljaniće, da se odavde prebace kamionima na nov otsek, dok su 369 izviđački bataljon, 1 četa 369 protivtenkovskog bataljona i 3 bataljon 370 pešadiskog puka (bez 9 čete) bili već na levoj obali Drine.

Drugi bataljon 369 puka je na levoj obali Čehotine držao uporišta kod Vijenca, Cerovca, na visu 1,5 km istočno od G. Graca, kod Orlja i Šanca.

Divizija Taurinenze je izbila na liniju k. 1281 (14 km zapadno od Pljevalja), Lisac Planina.

Otsek Tara, Piva

Na frontu *Grupe Ludviger, 1 brdske divizije* i *divizije Ferara* nije bilo vidne aktivnosti.

*
* *

Vrhovni štab je obustavio svoje naređenje od prethodnog dana kojim je trebalo da se Druga grupa (3 i 7 divizija sa ranjenicima) prebaci na levu obalu Pive, pa je svome delegatu pri ovoj grupi dao ovog dana u 21 čas sledeća uputstva: obustaviti svako prebacivanje jedinica i ranjenika na levu obalu Pive[122]); sve teže ranjenike posakrivati po katunima i pećinama u rejonu Durmi-

[122]) Centralna bolnica je imala tada 1.801 ranjenika i bolesnika, od toga 1.088 koji su mogli pešačiti, a 575 koji su mogli jahati. Sem toga je bilo po divizijama 200—300 lakših ranjenika i rekonvalescenata (M. Iveković, Nepokorena zemlja, s. 198 — 199).

tora i Pive; pod zaštitom mostobrana prebaciti sve ranjenike »pešake« i »konjanike« na desnu obalu Tare i razmestiti ih na Ljubišnjoj Planini; ako postoji mogućnost brzog prebacivanja ka Goliji (jugoistočno od Avtovca) onda tamo uputiti izvesne bataljone iz 5 crnogorske odnosno 1 dalmatinske brigade; neka ostanu na levoj obali Pive sve jedinice 7 divizije koje su se već prebacile i neka odmah krenu pravcem Vučevo, Suha Gora, Lokva..... (kraj naređenja nije sačuvan).

Izmenu direktive za Drugu grupu Vrhovni štab je obrazložio naglim pogoršanjem situacije na Sutjesci. Ovaj utisak u Vrhovnom štabu su verovatno izazvali događaji na južnom boku s obe strane Sutjeske. U to vreme je moralo biti jasno da će staza Dragoš Sedlo, Suha, G. Bare, Javorak biti uskoro presečena od neprijatelja. Tada će ostati na raspoloženju za neizvesno kratko vreme samo staza Tjentište, Milinklade.

Zbog toga je Vrhovni štab predvideo u direktivi upućenoj svome delegatu da jedinice 7 divizije, koje su prešle na levu obalu, odmah nastave pokret prema Suhoj Gori. Sat kasnije, dakle u 22 časa, Vrhovni štab je uputio naređenje »Štabu baniske brigade — koja se prva prebacila preko Pive« da se sve baniske jedinice, koje su se prebacile preko Pive do momenta prijema ovog naređenja,*odmah krenu pravcem* (podvučeno u originalu) Vučevo, Suha Gora, Lokva, Dernečište, Dragoš Sedlo, Suha gde će dobiti nov zadatak, odnosno odakle će krenuti prema Zelengori.

Vrhovni štab je imao dobar pregled nad desnom obalom Tare kada je naredio da se ranjenici prebace na Ljubišnju Planinu. Planina je bila stvarno slobodna od neprijatelja, a između Uzlupa i Levertare moglo se još preći na desnu obalu na nekoliko mesta.[123])

---

[123]) *Vrhovni štab*, naređenje drugu Đidu od 21 časa i 7 diviziji od 22 časa — oba Vojni muzej — neregistrovana. *369 divizija*, izveštaj od 5/6 juni — 7/1, K. 24. *3 baterija 9 domobranskog diviziona* — relacija za jun — 8/1 — 38 — 43, K. 57 (relacija ove baterije koristiće se nekoliko narednih dana, ali se neće više pominjati). *Saslušanje nemačkog zarobljenika* — 7/3, K. 73. *VI korpus*, 8606 — 18 F/4. *XIV korpus*, 5101 — 52 i/14.

7 jun 1943

Vreme vedro.

Nemačko vazduhoplovstvo beleži uspešne akcije na otseku Mratinje, Tjentište, Suha. Avijacija VI i XIV korpusa tukla je malim bombama i mitraljezima naseljena mesta pred frontom divizije »Ferara« — Bezuje, Dubljeviće, Borkoviće. Sem toga je avijacija VI korpusa izviđala dolinu Sutjeske i Drine.

Otsek Sutjeske

(vidi skicu 23)

Prema nekim našim podacima ovog dana je *6 bosanska brigada* ponovo napala Košur. Bio je to mlak napad bez rezultata. Neprijatelj ga registruje samo kao našu živu izviđačku aktivnost. Glad i premorenost su osetno smanjile napadnu snagu brigade. U napadu je trebalo da učestvuje i *7 krajiška brigada*, ali ona nije mogla da stigne pre večeri ako je krenula iz rejona Brljeva prethodnog dana u prvi sumrak.

U rejonu Košura bili su u akciji i 1 i 4 bataljon *2 proleterske brigade* čiji je Štab bio na Milinkladama. Oni su osujetili pokušaj neprijatelja da preseče stazu za Milinklade, izveden zapadno od Košura na desnom krilu Grupe Gertler sa dve čete 1 bataljona 750 puka (iz Grupe Tribukajt). Neprijatelj tvrdi da je zauzeo neke visove i deo doline Hrčavke neposredno jugozapadno od Todevca, ali je jasno da nije izbio na našu stazu. U ovoj akciji su bataljoni 2 proleterske zaplenili jedan teški mitraljez i nešto municije.

U napadu na Košur uzela je učešća i Baterija 1 proleterske divizije. Vrativši se iz D. Bara u Tjentište, baterija je izbila na Ozren (1405) odakle je dejstvovala na Košur. Kada je utrošila svu municiju baterija je zakopala topove.

Opasniji je bio neprijateljski pritisak na levom boku, na otseku G. Bare, Suha. S juga, preko Tovarnice, nadirala je Grupa Anaker (Brandenburški bataljon Pinkert i Šesta četa 738 puka), a sa severozapada 118 izviđački bataljon.

U zoru su jedinice 2 *dalmatinske* krenule da zauzmu položaj kod Jezera i na Tovarnici; u gustoj magli se iznenadno sudariše sa neprijateljem. Žestoke borbe povele su se naročito oko G. Bara. Neprijatelj priznaje da je u njima imao znatnih gubitaka. Na kraju dana u rukama Grupe Anaker ostale su G. Bare, a 2 dalmatinska je zadržala D. Bare, Planinicu i Ardov.

Zauzevši G. Bare Grupa Anaker je presekla stazu za Zelengoru kuda je trebalo da krene 2 divizija sa Vrhovnim štabom. Stoga je Vrhovni štab naredio da *Majevička brigada* pođe u Bare kao pojačanje, a *1 proleterska* da dejstvuje na Boščiju Glavu.[124]) Možda je ovo drugo naređenje kasnije poništeno, ili nije stiglo, jer iz neprijateljskog izvora imamo podatak da je 118 izviđački bataljon zauzeo Boščiju Glavu (710) bez dodira sa našim snagama. Tu je ovaj bataljon došao u vezu sa levim krilom Grupe Anaker. Otvor na Sutjesci se tako vrlo opasno suzio, od Košura do Boščije Glave, dakle na svega 4 do 5 kilometara.

Ostatak Grupe Anaker je pokušao ponovo da se probije kroz klisuru Sutjeske u Suhu, ali je 6 bataljon 1 proleterske odbio i ovaj neprijateljski nalet. Ovaj naš bataljon je ovog dana smenila *4 proleterska brigada.*

Treća krajiška je prešla preko Dragoš Sedla za 3 bataljonom 1 proleterske. Brigada je zanoćila negde kod Tjentišta. Postojala je namera da se ova brigada angažuje u napad na Košur, ali do toga nije došlo.

Na desnoj obali Sutjeske se *10 hercegovačka brigada* pomerila sa Maglića na Prijevor zatvarajući pravce od Trnovačkog Jezera i Maglića prema Suhi. Otuda se *SS divizija* mogla bez otpora popeti na vrh Maglića. Doprla je bez otpora i u Mratinje onemogućivši ovaj naš prelaz preko Pive. Sa Maglića su Nemci ugrozili Vrhovni štab koji je predanio kod Dragoš Sedla, pa su neke prolazeće jedinice privremeno upotrebljene za osiguranje pravca kretanja. Pred mrak se Vrhovni štab počeo da spušta ka Suhi.

Štab 1 divizije je krajem dana stigao kod Tjentišta.

---

[124]) *V. Dedijer,* Dnevnik II, s. 293.

Sedma divizija je nastavila pokret prema Sutjesci tučena neprijateljskom artiljerijom i bacačima sa Maglića. Zanoćila je čelom negde oko Mrkalj Klada.

Otsek Tare

Na frontu *4 lovačke brigade* i na gradačkom mostobranu nije bilo promena. Delovi *369 divizije* koji su prethodnog dana odmaršovali za Boljaniće prikupljali su se u tom mestu.

Divizija Taurinenze je nastavila pokret da bi izbila zapadno od linije Ljubišnja Planina, potok Draga.

Otsek Tara, Piva

Grupa Ludviger je rasformirana; 724 puk krenuo je na prostoriju Pljevlja, Gotovuša, a 61 bugarski puk je ušao u sastav *1 brdske divizije* koja je izbila na liniju severno od Crnog Vrha (1635, 8 km istočno od Žabljaka), k. 1455, k. 1359 (3 km jugoistočno od Žabljaka), k. 1529, Motički Gaj, jugoistočno od Šljemena (2477), istočno od Sedla (2226), k. 1800, k. 1740. Divizija se dakle pomerila napred samo svojim desnim krilom i centrom. Levo krilo je zastalo, možda zbog neuspeha *divizije Ferare* da savlada naš otpor na Komarnici.

O radu naših trupa nema podataka. Posle pada Šavnika i povlačenja na desnu obalu Komarnice *5 crnogorska brigada* je dobila zadatak da brani pravac Šavnik, Kutnja Njiva, Studena Planina, Ružica, a *3 sandžačka* masiv Durmitora. *Prva dalmatinska* je u to vreme već bila izvučena jer je ujutro idućeg dana vidimo kod Rudina. Prema neprijateljskim izveštajima težište naših snaga je bilo na otseku Žabljak i Šljeme, a druge naše jake snage su bile na sektoru Sedla i nešto južnije. Iz razvoja događaja ovog dana možemo zaključiti da je 5 crnogorska brigada dala jak otpor Italijanima.

*
* *

U pogledu rada Druge grupe Vrhovni štab je ovog dana ponovo izmenio svoju odluku i naredio svome delegatu pri ovoj grupi i njenom komandantu da se kod

D. Kruševa prebace sa celokupnim snagama na levu obalu Pive sa svima ranjenicima »pešacima« i »konjanicima«, a da teške ranjenike ostave u Pivi. Ova je odluka donesena na osnovu izveštaja delegata pri Drugoj grupi da su Nemci u Sandžaku s one strane Tare i da treba ići preko Pive i Sutjeske za Prvom grupom.

Ova nova odluka je povlačila potrebu da se osiguraju bokovi pravca koji je iz D. Kruševa vodio u Tjentište, jer su već bile povučene sve trupe sa pravca Čurevo, Vučevo i Mratinje, Vučevo. Taj je zadatak mogao biti poveren samo 7 *diviziji* koja se tu zatekla. Njoj, dakle, naređuje Vrhovni štab u 17 časova: da prvu prebačenu brigadu uputi usiljenim maršem na položaj Prepeličje, Poljana (8 km jugozapadno od Šćepan Polja) da tu zatvori pravac Mratinje, Vučevo, a jednom brigadom da zatvori pravac Čurevo, Koritnik (Vučevo); obe brigade ostaju na tim položajima kao *stalne pobočnice* (podvučeno u originalu) sve dok ne *budu* (podvučeno u originalu) smenjene brigadama 3 divizije; da jedna brigada bude uz ranjenike (7 divizije) koji treba da se kreću pravcem D. Kruševo, Vučevo, Suha Gora, Lokva, Dernečište, Dragoš Sedlo, Suha.

Neprijatelj je uočio naše pokrete u pravcu Tjentišta i Suhe, pa je zaključio da treba predvideti dalje pokušaje proboja prema severozapadu. No, u isto vreme, on je uočio neke naše pokrete od Mratinja na desnu obalu Pive u pravcu jugoistoka iz čega je zaključio da mi učvršćujemo svoje snage na sektoru Durmitora prema 1 brdskoj diviziji. U tom uverenju učvrstio ga je i podatak koji je odnekud dobio — da se mi utvrđujemo na desnoj obali Pive prema desnom boku SS divizije koji se nasłanjao na reku. Ipak on skida 724 puk sa otseka Piva, Tara i upućuje na prostoriju Pljevlja, Šahovići kao rezervu za diviziju »Taurinenze«. Njemu je dodeljena 3 četa 202 tenkovskog bataljona radi osiguranja puta Metaljka, Gotovuša.

Situacija nije nalagala da se divizija »Taurinenze« podrži čitavim jednim pukom, ali su to možda zahtevali Italijani posle odlaska 369 divizije. Nemci su se odazvali jer su operativne potrebe inače zahtevale da se težište prenese na severozapad obruča. Tako je ovaj puk došao bliže kritičnom otseku na levoj obali Drine.

Ovde, između Foče i Kalinovika, 369 divizija je izgrađivala drugu liniju obruča južno od puta. Ovog dana su 369 izviđački bataljon, 369 protivtenkovski bataljon i 3 bataljon 370 puka stigli u Jeleč; patrole 369 izviđačkog bataljona dostigle su Ljubinu i Mrčin Kolibe bez dodira sa našim snagama; Borbena grupa Vertmiler[125]) izbila je na Jablanovo Brdo (1353, 7 km južno od Jeleča); 3 bataljon 370 puka krenuo je takođe prema Ljubini; 1 i 3 bataljon i 8 četa 2 bataljona 369 pešadiskog puka, 1 divizion 369 artiljeriskog puka i 2 četa 369 pionirskog bataljona krenuli su verovatno već ovog dana iz Boljanića pravcem Goražde, Jeleč, i to pešadija kamionima, a artiljerija suvim; 3 baterija (brdska) 9 domobranskog diviziona prebacila se iz Foče za Predjel (3 km severno od Čureva) gde je zanoćila.

Odlaskom 369 divizije na levu obalu Drine, 63 bugarski puk je ponovo pod komandantom Srbije, ali je i dalje ostao u rejonu Mokre Gore sa istom ulogom — da pojača obruč na pravcu koji je išao desnom obalom Drine.

*
* *

Nemačke patrole bile su u dodiru sa nekim našim snagama kod Vrbice (8 km jugoistočno od Plane), verovatno radi osiguranja njihove baze u Bileći. U ovoj akciji je učestvovao i jedan italijanski bataljon iz Bileće. Nemci su pobili neke ljude i palili kuće.[126])

8 jun 1943

Vreme oblačno i kišovito. Oblaci niski.

Rđave atmosferske prilike veoma su omele dejstvo nemačke avijacije. Nemci beleže samo nekoliko »oru-

[125]) Grupa Wörthmüller je formirana od prvopristiglih delova 369 divizije. Nemci će sada često improvizovati manje borbene grupe, nazvane po njihovim komandantima, čiji je sastav vrlo teško utvrditi.

[126]) *Vrhovni štab*, naređenje 7 diviziji, od VI u 17 časova — Vojni muzej, neregistrovano. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, dva biltena za 7. VI. — neregistrovana. *369 divizija*, izveštaj za 6/7. VI. — 8/1, K. 24. *VI korpus*, 8645 — 18 F/4.

žanih izviđanja« (bombardovanja i mitraljiranja) zapadno od Čureva. Avijacija VI korpusa izviđala je prostoriju između Pive i Tare, a na zahtev XIV korpusa tukla je Nedajno i Polje (15 km severozapadno od Šavnika). Avijacija XIV korpusa (61 vazduhoplovna grupa) dejstvovala je pred frontom divizije »Ferara«.

Otsek Sutjeske

(vidi skicu 23)

Prva grupa je nastavila pokret prema Lučkim Kolibama. Glavnina *1 brigade* je verovatno tu stigla još dan ranije, ali će se tek ovog dana sasvim prikupiti. Nema nikakvih podataka o tome da se ova brigada angažovala prema Barama radi sadejstva sa 2 dalmatinskom brigadom u duhu odluke Vrhovnog štaba od prethodnog dana. I *3 krajiška* će stići u rejon Lučkih Koliba. U njenom sastavu je i Baterija 1 divizije (bez oruđa). Brigada je imala zadatak da zatvori pravce koji sa zapada izvode na stazu Milinklade, Lučke Kolibe, Vrbničke Kolibe — od Boščije Glave, Javorka i Zelengore. U tome cilju će neki njeni delovi biti iznad Oborenog Točila i na Borovnom Brdu (1835). Štab divizije je takođe stigao na Lučke Kolibe.

Dva bataljona *2 proleterske brigade* (2 i 3) su ostali u Vrbnici. Oni su ovog dana izvestili da su imali borbu sa Nemcima, ali da su se »dobro izvukli«. Iz neprijateljskih izveštaja vidimo da je Borbena grupa Vertmiler odbacila sa velikog Grebca (1380) i Stružinskog Brda (1298) neke naše jake snage — što su mogla biti samo ova dva bataljona 2 proleterske, i da je zauzela Vrbnicu. Njen je zadatak bio da preko Vrbnice prodre na Milinklade i da tu spreči prodor naših snaga prema zapadu. Ova dva bataljona 2 proleterske su je dakle omela u ovom zadatku i faktički preuzela osiguranje staze za Lučke i Vrbničke Kolibe.

I drugi delovi *369 divizije* su stizali na ovaj otsek: Štab i 1 bataljon 369 puka su stigli u Jeleč, a 3 bataljon 369 pešadiskog i 1 divizion 369 artiljeriskog puka u Goražde.

Po prelazu Sutjeske Vrhovni štab je zastao u šumi, na padinama Kazana (1034). Tu je negde bila i glavnina

4 proleterske brigade sa Štabom 2 divizije. Čekalo se možda da 2 dalmatinska u sadejstvu sa *Majevičkom brigadom* odbaci neprijatelja i otvori put za Bare, u duhu odluka Vrhovnog štaba od 6 i 7 juna. Ali još zavidela, kada je postalo jasno da se ne može otvoriti prolaz preko G. Bare za Zelengoru, Vrhovni štab, 4 proleterska i Štab 2 divizije krenuli su kud i jedinice 1 divizije, pored Krekova za Milinklade, gde su stigli u toku noći. Putem ih je tukla neprijateljska artiljerija. Granate su padale oko Vrhovnog štaba grabeći po koju žrtvu iz kolone.

Desni bok prema Košuru je čuvala *6 bosanska* brigada sa sva tri bataljona u liniji: na desnom krilu kod Tjentišta 2 bataljon, na levom kod Krekova 1 bataljon, a u centru između njih 3 bataljon. *Sedma krajiška brigada* nastavljala se levo u nepoznatom rasporedu ali verovatno zatvarajući staze koje su iz doline donje Hrčavke i Zamrštena (4 km severozapadno od Tjentišta) izvodile na Milinklade. Desno od 6 bosanske, na desnoj obali Sutjeske između Popovog Mosta i Borovna, je Majevička brigada napustila ovaj položaj da bi, po naređenju Vrhovnog štaba, pošla u pomoć 2 dalmatinskoj brigadi kod Bara i Suhe. Stvarno ovog dana vidimo u akciji neke njene delove. Odlaskom Majevičke brigade neprijatelj nije imao teškoća da preotme Borovno, ali inače njegove snage na Košuru bile su pasivne. Na tom našem boku bila je aktivna samo neprijateljska artiljerija. Konkretne podatke o njoj imamo samo za 3 bateriju 9 domobranskog diviziona koja je sa položaja kod Halulovine (6 km severozapadno od Čureva), a u sastavu artiljeriske Grupe Šperling, gađala Milinklade (k. 1001) sa 7 udarnih i 46 tempirnih granata. Baterija nije mogla da utroši veću količinu municije jer je tek kasno po podne stigla na položaj. Ali po dejstvu neprijateljske artiljerije na Tjentište i Milinklade moramo zaključiti da su ovog dana bile u akciji još neke baterije 668 artiljeriskog puka. Ovog dana je naređeno da i 1 baterija (poljskohaubička) 9 domobranskog diviziona uđe u sastav Grupe Šperling, ali je stigla da prebaci svega dve haubice na desnu obalu Čehotine.

Na levom boku je *2 dalmatinska* sa nekim delovima *Majevičke brigade* vodila vrlo teške borbe oko D. Bara.

Neprijatelj zauzima Planinicu, gubi je, ponovo je zauzima i ponovo gubi. Naša dva protivnapada na Planinicu vrlo dobro je pomagala koncentrična vatra bacača grupisanih kod D. Bara. Povratkom Planinice situacija je trenutno uspostavljena; Suha je bila osigurana sa zapada, dok su delovi *4 proleterske* zatvarali klisuru Sutjeske prema Grabu, ali je pritisak neprijatelja bio vrlo jak kako na Planinicu tako i od G. Bara. Štab 2 divizije je obavestio 2 dalmatinsku da će je smeniti *10 hercegovačka brigada.* Njoj je stavljeno verovatno u dužnost da smeni i delove 4 proleterske kod Suhe, ali je svakako, uskoro zatim dobila neki drugi zadatak, jer je oko 16 časova vidimo na maršu za Tjentište, pošto je prethodno prešla Sutjesku na mostu kod Priboja. Izgleda da je u vezi sa tim 2 dalmatinska dobila zadatak da na položaju Siljevica, Stoca, k. 1168 zatvori dolinu Sutjeske, ili se bar nameravalo da joj se to stavi u dužnost.

Usled prodora 118 izviđačkog bataljona do Boščije Glave, Štab 2 proleterske brigade, koji se još nalazio na Milinkladama, izbacio je 1 i 4 bataljon na Tisovo Brdo (1379) da bi se osigurala staza preko Milinklada. Tu su izgleda angažovani i neki delovi 4 proleterske brigade.

Na desnoj obali Sutjeske neprijatelj nije prodro mnogo dalje od vrha Maglića. Naša 10 hercegovačka bila je napustila Prijevor, ali je *7 divizija* zauzela raspored prema naređenju Vrhovnog štaba od prethodnog dana: sa 7 brigadom prema Čurevu, a 8 brigadom prema Mratinju, dok je 16 brigada osiguravala ranjenike negde na putu.

U međuvremenu je ponovo izmenjena odluka u pogledu rada Druge grupe. Delegat Vrhovnog štaba je izvestio radiogramom da se ova grupa neće prebacivati preko Pive. Usled toga nije više bilo potrebno da joj se osiguravaju bokovi na Vučevu, pa je Vrhovni štab u 16 časova naredio *7 diviziji* da sa pokretnim ranjenicima krene usiljenim maršem pravcem Suha Gora, Lokva, Dernečište, Mrkalj Klade, Dragoš Sedlo, zatim potokom koji teče istočno od Skakavca u Sutjesku (Vrhovni štab je predviđao da će Suha biti 9 juna u rukama neprijatelja), Krekovi, Milinklade, Hrčeva, Lučke Kolibe, Vrbnica. Obavestivši je realno o situaciji na Sutjesci, Vrhovni štab je dodao da još od Lokve, Dernečišta uputi jednu brigadu radi blokiranja Borovna da joj neprijatelj ne bi

odavde ugrozio mesto prelaza, a predviđajući da može biti ugrožena sa svih strana, Vrhovni štab je naglasio da divizija izvrši ovaj marš sa punim obezbeđenjem, naročito bokova. Sem toga, diviziji je naređeno da rastereti komore i da zakopa teška oruđa, teške ranjenike da vrati u Pivu, a po mogućstvu i ranjenike »pešake« jer neće moći da prate brz pokret divizije. Najzad je divizija obaveštena da je kod Ravnog Borja očekuje jedna pionirska četa koja je dobila zadatak da izradi brvno preko Sutjeske, ali je napomenuto da se Sutjeska ima da gazi ako brvno ne bude izrađeno.

Otsek Tare

Na frontu *4 lovačke brigade* situacija je bila bez promena. Drugi bataljon 369 puka, koji je ostavljen na levoj obali Čehotine, dobio je naređenje da krene za Čajniče. *Divizija Taurinenze* je izbila na Taru na određeni otsek od Orošja do Đurđevića Tare.

Otsek Tara, Piva

Prva brdska divizija je stigla na liniju Krstac (6 km severozapadno od Žabljaka), Breza, Jakšića Kątuni (4,5 km jugozapadno od Žabljaka), Štit (1943). *Divizija Ferara* je po svome sopstvenom izveštaju savladala naš slab otpor i stigla na liniju Boban (16 km severozapadno od Šavnika), Dubljevići. *Grupa Izaska*, čisteći teren za 1 brdskom divizijom stigla je u visinu Zminičkog Jezera.

U dodiru sa neprijateljem bile su samo još *3 sandžačka* i *5 crnogorska brigada*, prva na istočnim, a druga na zapadnim padinama Durmitora. *Prva dalmatinska* je izvučena s fronta najkasnije prethodnog dana, jer je ujutro ovog dana vidimo grupisanu kod Rudina. U međuvremenu je 3 sandžačka izvestila da se u rejonu Tepce ne može preći u Sandžak. Na drugoj obali Tare već su bili Italijani. Stavljeno je sada u dužnost 1 dalmatinskoj da pokuša prelaz negde kod Uzlupa. Međutim, njen 3 bataljon se ubrzo uverio da se ni ovuda ne može u Sandžak. Tako je ostalo jedino rešenje da se ide za Prvom grupom preko Pive i Sutjeske. Po podne je već 1 dalmatinska brigada otpočela mučan uspon na Vučevo, za njom su krenuli pokretni ranjenici, a za nepokretne je naređeno

da se smeste kod stanovništva. Bilo je tada oko 1.500 ranjenika i 500 osoblja. Teški ranjenici i deo osoblja ostavljeni su u kanjonu Sušice sa hranom.[127])

9 jun 1943

Vreme delimično oblačno i kišovito.

Nemačka avijacija beleži ovog dana najveću aktivnost u toku ofanzive — 96 akcija. Uz to je dejstvovala na vrlo ograničenom prostoru: Milinklade, Tjentište, Šćepan Polje, sa težištem zapadno od Tjentišta. Mnogo nemačkih aviona je oštećeno od naše odbrane. Avijacija VI korpusa je tukla Polje i Rudine, a avijacija XIV korpusa je održavala vezu između Štaba divizije »Ferara« i njenih kolona koje su nadirale zapadnim padinama Durmitora.

Otsek Sutjeske

(vidi skicu 24)

Štab *369 divizije* je izradio plan za dejstvo protiv naših snaga koje su se prebacile preko Sutjeske: 1 bataljon 369 puka krenuće iz rejona Kalinovika prema jugoistoku na k. 1462 (12 km jugoistočno od Kalinovika) i Konjske Vode; 3 bataljon 369 puka i 3 bataljon 370 puka nadiraće iz Vrbnice preko Balinovca (5 km zapadno od Vrbnice) i Sremaške Luke prema jugu; 369 izviđački bataljon sa jednom četom 369 protivtenkovskog bataljona i 2 četom 369 pionirskog bataljona će kao Grupa Vertmiler zatvarati liniju k. 1298, Vrbnica, 1089 i dalje prema jugozapadu. Smisao je ovog plana da se sa jakim snagama (tri bataljona) izbije na Zelengoru i da se prepreči put onim našim jedinicama koje su se probile preko Sutjeske.

---

[127]) *Vrhovni štab*, naređenje 7 diviziji od 8. VI. u 16 časova — Vojni muzej, neregistrovano. *P. Romac*, Sa Prvom dalmatinskom na Pivskoj Planini juna 1943, »Borba« br. 148 od 27 juna 1951. *369 divizija*, izveštaj za 7/8 — 9/1, K. 24. *III domobranski zbor*, Op. 2688 — 9/1, K. 24. *1 baterija 9 domobranskog diviziona* — relacija za jun — 8/1 — 38 — 43, K. 57 (i relacija ove baterije će se koristiti nekoliko narednih dana, ali se neće više pominjati). *VI korpus*, 8695 — 18 F/4. *XIV korpus*, 5203 — 52 i/14.

Grupa Vertmiler je dakle odustala od namere da se probije do Milinklada. Ona je zauzela odbranbeni stav i ovog dana javlja da je osujetila jedan naš napad sa jakim snagama na k. 1529, ali je nije zadržala, već se povukla na liniju Vrbnica, k. 1089. Iz naših izvora nemamo podataka o borbama na k. 1529; jugozapadno od ove kote i u šumi južno od Košute bili su 2 i 3 bataljon 2 proleterske brigade; na k. 1488 je 6 bataljon 1 brigade zatvarao pravac dolinom Vrbničke Reke, a negde oko Lučkih Koliba bili su delovi 3 krajiške brigade; Grupa Vertmiler je mogla voditi lokalne borbe samo sa ovim našim delovima.

Naš pritisak nije bio upravljen prema istoku, kako kaže Grupa Vertmiler, nego prema severu. Štab *1 divizije*, nemajući veze sa Vrhovnim štabom još od prethodnog dana, rešio je da nastavi nadiranje. Oko 16 časova 1, 2 i 4 bataljon *1 proleterske brigade* napali su neprijatelja na k. 1642: 4 bataljon je upućen u obuhvat neprijateljskog levog boka, 2 bataljon na front pravcem jug-sever, a 1 bataljon pravcem Crno Jezero, Stari Katun s tim da ujedno osigurava levi bok brigade. Neprijatelj se žilavo branio automatskim oružjem i ručnim bombama iza nepristupačnih stena, ali je ipak savladan za kratko vreme krajnjim zalaganjem i samopregorom naših jedinica uz osetne sopstvene gubitke. Neprijatelj se već u 17 časova povukao na sever pretrpevši takođe velike gubitke.

Štab 369 divizije priznaje da je Grupa Here (Höhre) — što može biti samo 3 bataljon 370 puka i 3 bataljon 369 puka, napadnuta od jakog neprijatelja i odbačena na liniju k. 1592 Balinovac, pa rešava da koncentričnim dejstvom povrati izgubljeno zemljište i ponovo prodre ka Vrbničkim Kolibama. U tome cilju naređuje da 1 bataljon 369 puka — koji se sada naziva Grupa Fišer (Fischer), sa Oštrog Kuka (gde je stigao do 22 časa) izvrši napad na Videž (1863) 10 juna u jutarnjem mraku, a Grupa Here da povrati k. 1642. Dotle će Grupa Vertmiler (u koju je verovatno ušao i 369 izviđački bataljon) ostati na liniji k. 1298, k. 1089 da tu zatvori pravac preko Vrbnice. Osetiv pravac probijanja naših snaga, komandant 369 divizije upućuje 2 bataljon 369 puka u sastav Grupe Fišer, u rejonu kota 1462 i 1441. Ali je ta neprijateljska ope-

racija koja se pripremala za 10 juni, prelazila nadležnost komandanta 369 divizije, jer u njoj učestvuju i delovi *118 divizije:* 3 bataljon 738 puka sa delom artiljerije 668 puka upućen je u rejon Vrbnice da zauzme položaj od

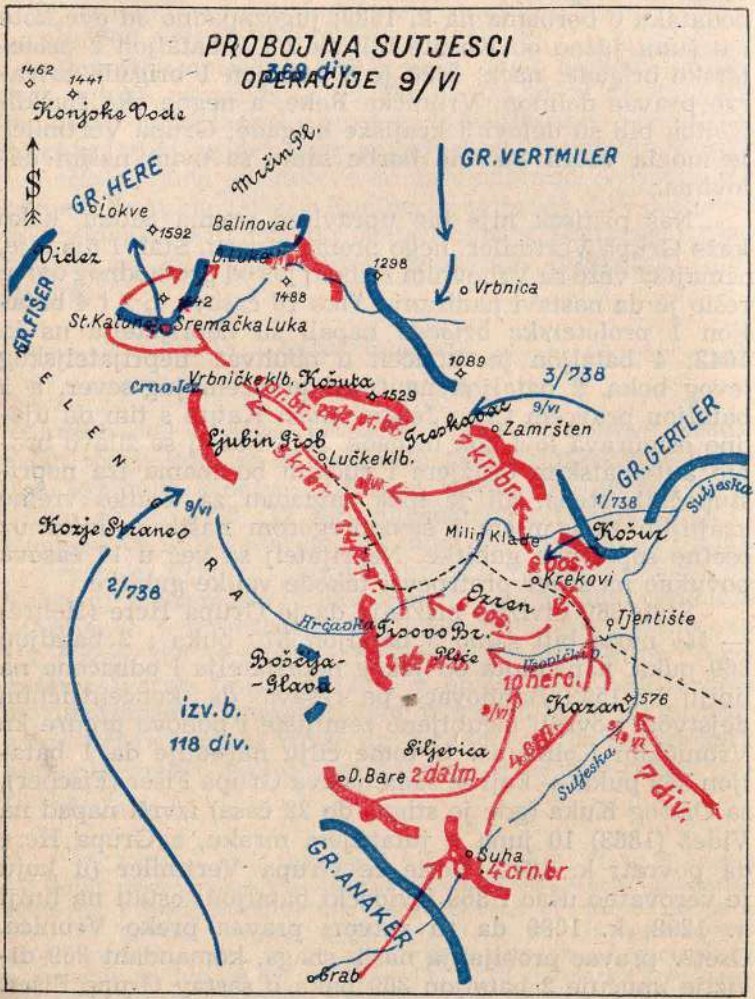

Skica 24

Treskavca (1805) prema Košuti što će učiniti do mraka, a 2 bataljon istog puka (koji se ovog dana vratio u sastav Grupe Anaker) preko Kozje Strane na Ljubin Grob. Neprijatelj je dakle nastojao da nas uhvati u džak u rejonu Lučkih i Vrbničkih Koliba akcijom šest bataljona.

Na ovom teškom planinskom terenu neprijatelj je bio prinuđen da deo trupa upotrebi za obezbeđenje nosačkih kolona koje su vršile dotur municije i hrane, pa je morao čak i trupe da upotrebi za nošenje potreba. Ovog dana su 3 bataljon 369 puka (bez 11 čete) i 2 četa 369 pionirskog bataljona prenosili municiju iz Vrbnice za Balinovac.

Posle pada k. 1642 glavnina 1 brigade (1, 2 i 4 bataljon) se zadržala na zauzetom položaju, 6 bataljon je ostao na k. 1488 okrenut prema Vrbnici, a 3 bataljon je osiguravao levi bok brigade. U tom rasporedu je brigada čekala dalja naređenja.

Dobivši izveštaj o padu k. 1642, Štab 1 proleterske divizije je u 16.30 časova, rešio da nastavi nadiranje prema severu i da za 1 brigadom ubaci *3 krajišku brigadu* pravcem Videž, Lokve, Mrčin Planina. O ovoj svojoj odluci obaveštava odmah Štab 2 divizije ukazujući mu na potrebu da sa svojim snagama zatvori pravce od Boščije Glave, Javorka, Zelengore i dolinom Vrbničke Reke, jer će 3 krajiška i 6 bataljon 1 proleterske krenuti napred padom mraka ne sačekavši smenu.

Odluka Vrhovnog štaba od 3 juna — da se 1 divizija probije preko pruge Sarajevo, Višegrad, a 2 divizija preko Treskavice za Bradinu bila je još uvek na snazi, iako je prethodnog dana napušten pokušaj da se probije preko Bara. U tom smislu Štab 1 divizije moli Štab 2 divizije da se što pre oslobode 7 krajiška, 6 bosanska i Majevička brigada i da se usiljenim maršem upute ka Vrbničkim Kolibama, kako bi 1 proleterska, 3 krajiška i Majevička brigada (kada stigne) mogle nadirati pravcem Balinovac, Mrčin Planina, Jeleč, a 7 krajiška i 6 bosanska pravcem Vrbničke Kolibe, Šadino Vrelo, Ruda Planina. Ujedno je Štab 2 divizije zamoljen da o toj odluci obavesti Vrhovni štab s kojim 1 divizija nije imala veze.

U smislu ove odluke glavnina 1 brigade (1, 2 i 4 bataljon) je krenula oko 20 časova sa k. 1642 i posle šestočasovnog marša, koji je izveden bez vodića po krševitom,

besputnom i pošumljenom zemljištu, stigla je 10 juna oko 2 časa u rejon D. Luke. Brigada je, dakle, prešla svega 2 do 3 km vazdušne linije. Tu se prikupila cela brigada; samo se Omladinska četa 3 bataljona sasvim primakla neprijateljskom položaju na Balinovcu. Štab 1 divizije je oko ponoći stigao takođe pred Balinovac.

Imamo mnogo razloga za pretpostavku da ovog dana do 14 časova još nije bila donesena konačna odluka o pravcu proboja 2 divizije. Štab 1 divizije uzima u obzir i tu mogućnost da će se 2 divizija probiti preko Zelengore u severozapadnom pravcu. Uostalom to je bila sada jedina alternativa ako se ostalo pri tome da 2 divizija sa Vrhovnim štabom krene preko Treskavice za Bradinu. No, u svakom slučaju trebalo je prethodno i što pre prikupiti jedinice na prostoriji Lučke Kolibe, Vrbničke Kolibe, Ljubin Grob. Sve su naše jedinice iz doline Sutjeske bile doduše već u pokretu ka toj prostoriji, ali u toku ovog dana su izbili na Lučke Kolibe samo 1 i 4 bataljon *2 proleterske brigade.* Sada su se ponovo okupila sva njena četiri bataljona ali njihovi efektivi nisu prelazili jačinu čete. Odlaskom 1 divizije na ovu brigadu je pala dužnost osiguranja prostorije prikupljanja na Zelengori i veza sa 1 divizijom. Brigada nije imala nikakvih naređenja u tome smislu, ali je Štabu situacija bila potpuno jasna.

Četvrta proleterska brigada je nastavila pokret i uveče je verovatno izbila čelom do Zamrštena (4 km jugozapadno od Vrbnice). Izvesne delove (5 bataljon?) je ostavila na Tisovom Brdu, ali se ne može oceniti u kojoj su meri bili izloženi pritisku 118 izviđačkog bataljona sa Boščije Glave.

Jak neprijateljski pritisak osećao se sa Košura u pravcu Krekova i Tjentišta gde je pored 1 bataljona 738 puka bila u akciji i Grupa Tribukajt (750 puk). Jaka artiljerija je pomagala ovaj napad. Treća baterija 9 domobranskog diviziona je u okviru ovog napada izbacila 159 metaka na Milinklade (1001). Prva baterija istog diviziona nije još stigla u sastav Grupe Šperling; zanoćila je kod Dučela (na desnoj obali Drine, 2 km severno od utoka Sutjeske). Za druge baterije Grupe Šperling nemamo podataka, ali intenzitet njihove vatre sigurno nije bio manji od dejstva 1 baterije 9 diviziona. Uz to je avijacija neprekidno tukla rejon Milinklada. U toj paklenoj vatri je

pre podne ovog dana ranjen i drug Tito od avionske bombe. Ovom prilikom su mnogi drugovi oko Vrhovnog Komandanta ranjeni ili poginuli. Jedan član engleske misije je poginuo, a jedan je ranjen.

Sedma krajiška brigada je napustila položaj na levom krilu *6 bosanske brigade*, pod pritiskom ili po naređenju Štaba 1 divizije, pa su Nemci oko podne zauzeli Krekove i presekli stazu za Milinklade. Prvi bataljon 6 bosanske je uspeo da sačuva Ozren u svojim rukama. Ostala dva bataljona ostala su kod Tjentišta u opasnosti da budu otsečeni, pa je Štab brigade naredio da se povuku Usovičkim potokom preko sedla između Ozrena i Pleće. Brigada je na sedlu zanoćila sredivši pomalo svoje bataljone, pa je oko ponoći otpočela da se spušta ka Hrčavki.

Na ovom sedlu je pred mrak bila i *10 hercegovačka brigada*. Ova se probila do sedla kroz šumu južno od Usovičkog potoka.

Štab 2 divizije izdao je naređenje *2 dalmatinskoj brigadi* da se prebaci u Lučke Kolibe. No, izgleda da je brigada pod pritiskom neprijatelja otstupila već oko 8 ili 9 časova od D. Bara na Sutjesku, a zatim na Milinklade, odakle se spustila u Hrčavu. Pred njom je išla Majevička brigada. Grupa Anaker ovog dana nije dalje nadirala dolinom Sutjeske, jer je primila naređenje da krene preko gornje Hrčavke i Ozrena na Košur ne bi li u poslednjem trenutku zatvorila naš pravac probijanja; 2 bataljon 738 puka, koji se preko Čemerna tek ovog dana vratio u sastav grupe, upućen je, kako smo videli, na Kozje Strane, a brandenburški bataljon Pinkert se vratio u Gacko.

Kada je Štab 2 divizije obavešten da će 1 divizija energično da krene napred, uvideo je da treba što pre osigurati stazu Katunišće, Lučke Kolibe, Vrbničke Kolibe kako prema Zelengori tako i prema Vrbnici, a zatim što pre krenuti za 1 divizijom. U tome smislu je učinio predlog Vrhovnom štabu. Tu je naglašeno da ako se u toku idućeg dana ne obezbede pravci koje je dosada držala 3 krajiška brigada i ako se ostale naše snage ne krenu za 1 divizijom najdalje uveče idućeg dana, da će se morati ponovo da probijaju pod mnogo nepovoljnijim uslovima, pa se predlaže da se u toku noći 9/10 juna i u toku dana grupišu sve naše snage na prostoriji Lučke Kolibe, Vrb-

ničke Kolibe, pa da zatim uveče krenu za 1 divizijom, ili još po podne ako to bude moguće.

Ne raspolažemo sa odgovorom Vrhovnog štaba ali se iz razvoja događaja vidi da se upravo tako radilo. Pitanje je bilo samo da li će na vreme stići 7 *divizija* kojoj je bilo poslato naređenje 8 juna oko 16 časova kurirom, jer njena radiostanica nije radila. O njoj je Vrhovni štab morao da vodi računa. Jedino je to moglo zadržati Prvu grupu na Sutjesci jer je do dolaska 7 divizije trebalo održati otvor preko Ozrena i Milinklada. No i to pitanje će se rešiti. Sedma divizija prešla je Sutjesku već noću 9/10 juna negde kod k. 576. Mosta nije bilo, pa se nabujala i divlja Sutjeska morala gaziti uz teške gubitke. Samo iz 7 i 8 brigade voda je odnela 35 do 40 drugova.

Na desnoj obali Sutjeske *SS divizija* je nešto napredovala preko linije Mratinje, Maglić. Usled napredovanja divizije »Ferara« desnom obalom Pive, ona skida dva bataljona sa desnog krila (3 bataljon 13 puka i 1 bataljon 14 puka) i upućuje ih Grupi Anaker preko Avtovca i Čemerna.

U zoni Vrbice (jugoistočno od Plane) jedan bataljon 56 pešadiskog puka vršio je čišćenje.

Otsek Tare

Na frontu *4 lovačke brigade* situacija je bila bez promene; 2 baterija (brdskohaubička) 9 domobranskog diviziona izbacila je 80 granata sa Borja na Sokolinu (1503, 8 km jugoistočno od Šćepan Polja).

Divizija Taurinenze se povezala sa 118 divizijom kod Rodelj Planine (1648, 7 km jugoistočno od Uzlupa). Javlja da je kod Vranovine odbila dva pokušaja naših grupica da pređu Taru.

Otsek Tara, Piva

Prva brdska divizija je sa 61 bugarskim pukom dostigla liniju Lučevo Brdo (1497, 12 km severozapadno od Žabljaka), Nedajno, Jelenjak (1763). Leva kolona divizije »Ferara« je stigla bez otpora na liniju Kulići (12 km jugoistočno od Mratinja), D. Unač. *Grupa Izaska* stigla je na liniju Međužvalje, Mrčajevac (1595); ona se rasformira, a njene trupe će ići u sastav divizije »Taurinenze«.

Naše trupe na desnoj obali Pive bile su već prekinule dodir sa neprijateljem i u toku ovog dana i naredne noći nastavile da se prebacuju na levu obalu i penju na Vučevo pod vatrom neprijateljske artiljerije, uz velike gubitke.

*
* *

Peta krajiška divizija je krenula sa 1 i 4 bataljonom 8 juna pravcem Šiprage, Turbe , Fojnica, Bitovnja Planina, a ovog dana je stigla u Vitovlje (južno od Šipraga).[128])

Zaključak o operacijama

od 5 do 9 juna 1943

U zoru 5 juna je Prva grupa bila orijentisana na front Popov Most, Suha, da još jednom pokuša proboj preko Sutjeske.

Prva divizija je sa 1 proleterskom (2, 3 i 4 bataljon), 3 krajiškom i Majevičkom brigadom bila spremna za koncentričan napad na front Popov Most, Mrkalje, Borovno, a 2 proleterska (1 i 4 bataljon) i 6 bosanska brigada za napad na Košur. Oba napada čine taktičku celinu jer je to u suštini jedan pravac proboja, pravo na sever prema Vrbnici, ali se ne može utvrditi da su sve trupe koje su napadale ovim pravcem desnom i levom obalom Sutjeske bile objedinjene u jednoj ruci. Drugi pravac proboja, obeležen stazom Suha, D. Bare, G. Bare, Zelengora, je išao divergentno, prema zapadu. Ovaj drugi pravac je bio u našim rukama, u Suhi je 6 bataljon 1 brigade zatvarao klisuru Sutjeske prema Grabu, a u rejonu Bara je 2 bataljon 2 brigade obrazovao kao neki mostobran na levoj obali Su-

[128]) *1 proleterska divizija:* Štabu 1 proleterske brigade od 9. VI. u 16.30 časova — 22/2b, K. 709; Štabu 2 divizije od 9. VI. u 16.30 časova — 46/1b, K. 705. *2 proleterska divizija* Vrhovnom štabu od 9. VI. u 22.30 časova — 17/2a, K. 731. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj,* bilten za 9. VI. — neregistrovan. *369 divizija,* izveštaj za 8/9. VI. — 11/1, K. 24. *2 baterija 9 domobranskog diviziona,* relacija za 9. VI. — 8/1 — 38 — 43, K. 57. *VI korpus,* 8760 — 18 F/4 *XIV korpus,* 5230 — 52 i/14.

tjeske. Ali je na tom drugom pravcu trebalo što pre ojačati ove naše slabe snage, a zatim, ne gubeći vreme, krenuti njime u Zelengoru sa 2 divizijom kako je bilo predviđeno, jer je neprijatelj već pritiskivao s juga. Stoga su zorom 5 juna 2 dalmatinska i 4 proleterska brigada nastavile pokret prema Suhi.

Ostale snage Prve grupe bile su još angažovane za zaštitu bokova: 7 krajiška i 10 hercegovačka su na liniji Presjeka, Konjska Lastva, Javorak zatvarale pravac za Mratinje; bilo je predviđeno da prva uđe u sastav 1 divizije, a druga u sastav 2 divizije; u tom rejonu bio je, možda, i 1 bataljon 1 proleterske, ako je upućen pravcem Ulobići, Trnovačko Jezero kako je to naredio Štab 1 divizije 4 juna pre podne: ovaj bataljon će se s ovog slučajnog zadatka vratiti ubrzo u sastav svoje brigade, isto tako kao i 6 bataljon iz Suhe čim bude smenjen od 4 proleterske brigade; 3 dalmatinska je osiguravala desni bok prema Čurevu.

U zoru 5 juna Prva grupa se prikupljala, dakle, oko dva pravca proboja: Štab 1 divizije sa 1 proleterskom, 3 krajiškom, Majevičkom, 2 proleterskom, 6 bosanskom, 3 dalmatinskom i 7 krajiškom na pravcu prema Vrbnici (koji treba tek otvoriti), a Štab 2 divizije sa 2 dalmatinskom, 4 proleterskom i 10 hercegovačkom na pravcu Suha, G. Bare. To je bilo sasvim u duhu odluke Vrhovnog štaba od 3 juna, jer se 2 proleterska brigada mogla relativno brzo da prebaci sa prvog na drugi pravac, izuzev 3 bataljona koji se već bio provukao u Vrbnicu.

Između Tare i Pive je Druga grupa još uvek razvučena u vrlo širokom rasporedu: 7 divizija je bila na Sušici, Tari i Drini do ušća Sutjeske, a 3 divizija (3 sandžačka, 5 crnogorska i 1 dalmatinska) od Tepce do Krivog Dola, zatim duž Komarnice i Pive. Raspored 3 divizije mora se uzeti sa izvesnom rezervom jer o njoj nema direktnih podataka već nekoliko dana; možda je Štab Druge grupe preduzeo izvesne mere za bolje grupisanje snaga radi prelaza preko Tare u Sandžak, prema odluci od 3 juna.

Neprijatelj je u osnovi radio u okviru zamisli od 30 maja koja je 31 maja jasnije precizirana: 118 divizija će držati levu obalu Sutjeske; 4 lovačka brigada, 369 divizija i divizija »Taurinenze« desnu obalu Tare; SS divizija

će nastojati da s juga ovlada masivom Maglića, a 1 brdska divizija, Grupa Ludviger i divizija »Ferara« će prodreti u Crkvice preko Durmitora. Narednih dana ova odluka nije bitno menjana tako da je neprijatelj u zoru 5 juna bio u ovom rasporedu:

118 divizija je bila podeljena u tri grupe: Grupa Anaker (Štab 738 puka sa delovima u neposrednom sastavu, 1 i 6 četa 738 puka, jedna baterija 668 artiljeriskog puka i brandenburški bataljon Pinkert) kod Graba; prethodnog dana je odbijen njen treći pokušaj da se probije klisurom Sutjeske ka Suhi; Grupa Gertler (Štab 668 artiljeriskog puka, 1 i 3 bataljon 738 puka — bez 1 čete), na delu Košur, Popov Most sa prednjim delovima na Borovnu i Mrkalju; Grupa Tribukajt (750 puk) na donjem toku Sutjeske od Čureva nizvodno a jedan bataljon (Treći) je na desnoj obali Tare od Šćepan Polja do Uzlupa; baterije 668 artiljeriskog puka, ukoliko nisu bile u sastavu grupa, obrazovale su zasebnu grupu za potpomaganje obeju grupa, Gertler i Tribukajt; 118 izviđački bataljon bio je u rezervi negde u rejonu Jeleča; Grupa Anaker nije imala taktičke veze sa glavninom divizije, ali se spremala da još jednom forsira klisuru Sutjeske, ovog puta obuhvatom sa zapada preko Tovarnice; Grupe Gertler i Tribukajt u međusobno dobroj taktičkoj vezi organizovale su odbranu Sutjeske od Košura nizvodno u vidu solidno utvrđenih oslonih tačaka kao Košur, Borovno, Mrkalje, Popov Most.

Na sektoru Tare sve su neprijateljske snage bile takođe u defanzivnom stavu:

Četvrta (domobranska) lovačka brigada je još od kraja prethodnog meseca u odbranbenom rasporedu na istom položaju: k. 875, k. 1044, k. 1307, k. 1203, Rijeka, Viševina, k. 1218, k. 906; brigada je dakle naslonjena na Taru samo svojim desnim krilom, upravo ona je razvijena između Tare i Čehotine frontom prema Ljubišnji Planini; nema nikakvih ofanzivnih namera, a vrlo malo ofanzivne moći;

369 divizija je razvučena na oko 20 km vazdušne linije od Šula preko Cerovaca i Orlje do južno od Gotovuše (k. 982), ona se desnim krilom nalazi na levoj obali Čehotine, centrom na samoj reci, a levo krilo je na desnoj obali povučeno unazad prema Gotovuši; 369 izviđački bataljon je bio u Čajniču; ne može se utvrditi da li je Brandenburški puk bio još na Čehotini u sastavu ove divi-

zije;[129]) 63 bugarski puk je još uvek u sastavu divizije u rejonu Mokre Gore; u svemu divizija je bila u odbranbenom rasporedu sa ciljem da spreči proboj naših snaga preko Čehotine;

Divizija »Taurinenze« je izbila na liniju Kruševska Reka (negde kod Kruševa), Borovac, Bitine; orijentisana je frontom prema jugozapadu, ali se ni kod nje ne oseća ofanzivne tendencije.

Na sektoru između Tare i Pive neprijateljske trupe su se, međutim, spremale da koncentrično krenu napred prema Šćepan Polju:

Grupa Ludviger trebalo je da krene istočnim padinama Durmitora sa svog mostobrana kod Đurđevića Tare koji je obrazovala na liniji k. 1407, Krš, Šljivansko;

1 brdska divizija je trebala da nadire grebenom Durmitora sa polaznog položaja Žabljak, Godijelji, na koji je tek imala da izbije;

divizija »Ferara« će poći zapadnim padinama Durmitora sa leve obale Komarnice gde se prikupljala od Luga do Pudinice;

divizija »Venecija« (Grupa Izaska), koja se odmara na Tušinji negde oko Bara, kretaće se za 1 brdskom divizijom radi osiguranja njenih komunikacija i čišćenja terena.

Jedino je SS divizija, u čijem je sastavu bio još uvek 2 bataljon 738 puka, vršila efektivan i jak pritisak s juga između Sutjeske i Pive i već stala čvrstom nogom na Volujak i Bioče.

Izraženo u bataljonima neprijateljske snage su bile ovako raspoređene:[130])

na Sutjesci od ušća do Čemerna — 6 bataljona;

na Tari od Šćepan Polja do Đurđevića Tare (isključno) — 14 bataljona;[131])

između Pive i Tare — 22 bataljona;

između Pive i Sutjeske — 10 bataljona.

---

[129]) Ovaj se puk ne pominje više u neprijateljskim dokumentima, pa se ne može utvrditi kada je napustio ovu prostoriju.

[130]) Uračunati su samo pešadiski i izviđački bataljoni koji su uzeli aktivnog učešća u ofanzivi, dakle bez garnizonih trupa.

[131]) Nisu uračunati Brandenburški i 63 bugarski puk.

Uzimajući u obzir i odnos snaga prema prostoru (širini frontova) neprijatelj je imao najmanje snaga na mestu i u vremenu gde i kada se rešavala sudbina njegove ofanzive. Najjače snage neprijatelj je imao baš na sektoru čiji je značaj naglo opadao, između Pive i Tare. Naše grupisanje je upravo obrnuto. Na Sutjesci mi imamo 8 brigada prema 6 neprijateljskih bataljona, između Pive i Tare 6 brigada prema 36 bataljona, a između Pive i Sutjeske 2 brigade (10 hercegovačka i 7 krajiška) prema 10 bataljona. Ako i dalje zadržimo postavljeno merilo da po vatrenoj snazi jedna naša brigada odgovara prosečno jednom neprijateljskom bataljonu, onda smo mi, usred neuporedive brojne inferiornosti u apsolutnom odnosu, na rešavajućoj tački postigli ipak relativnu nadmoćnost. Nažalost, usled gladi, napora i nedostatka municije, to se merilo koje je moglo da važi u početku ofanzive, sada mnogo narušilo na našu štetu. Ne možemo dakle govoriti o našoj brojnoj nadmoćnosti na Sutjesci, ali moramo podvući da smo se mnogo približili idealu jednog od osnovnih načela ratne veštine — biti jači od neprijatelja na rešavajućem mestu i u rešavajućem vremenu. Reći će se možda da je na Sutjesci mogla da bude još i 7 divizija, ali se mora priznati da se tada nije moglo računati sa apsolutnom pasivnošću neprijatelja na Tari, a ni sa njegovim sporim i neodlučnim nadiranjem sa jugoistoka prema Durmitoru. Što je značajnije, 7 divizija je bila već ušla u sastav Druge grupe koja je imala zadatak da ostane na tom terenu da bi zbrinula ranjenike.

*
* *

Naš napad od 5 juna na front Popov Most, Košur nije uspeo. Put za Vrbnicu nije otvoren. Ovu prostu činjenicu ne može mnogo da ulepša okolnost da smo privremeno ovladali neprijateljskim prednjim tačkama, Borovnom i Mrkaljem, ma da taj poluuspeh nije bio bez značaja za dalji razvoj događaja.

U napadu od 5 juna učestvuju pet brigada, računajući i Majevičku. Neke od njih su doduše nepotpune — 1 i 2 proleterska su zajedno angažovale samo 5 bataljona, ali je ipak to bio naš najjači napad na Sutjesci. Možda se

ovde mogao ubaciti još koji bataljon, čak i koja brigada, ali nije verovatno da bi se time postigli mnogo veći rezultati. Ima i drugih razloga za objašnjenje neuspeha. Mi smo ovde udarili frontalno na dobro utvrđenu Grupu Gertler koju je Grupa Tribukajt mogla vrlo brzo da pomogne. Praktično, mi smo imali pred sobom četiri neprijateljska bataljona koje je podržavao gotovo čitav 668 artiljeriski puk. Sem toga, mi nismo imali izrazita težišta. Izgleda da bi bilo bolje da smo se sasredili na neprijateljski desni bok, na front Košur, Borovno, ili da smo obuhvatili samo Košur. Najzad trebalo je objediniti u jednoj ruci sve trupe na celom napadnom frontu, od Popovog Mosta do Košura. To nije bilo lako na teškom terenu na koji su neke trupe tek bile stigle, bez sredstava veze, ali iz izvornog materijala vidimo da čak i napad na Košur nije bio objedinjen gde su uslovi za ovo bili mnogo bolji.

Ovaj napad je imao određen cilj da se probije put za Vrbnicu preko Halulovine i Zamrštena. Ali u nekim našim napisima pominje se da je u međuvremenu »otkrivena« staza pored Košura i preko Milinklada. Iz ovoga bi se mogao steći pogrešan utisak da su 5 maja naše brigade razbijale otvorena vrata. Ustvari ovo »otkriće« je jasno ubeleženo na karti 1:100.000 pa se za ovu stazu moralo znati u Vrhovnom štabu i u Štabu 1 divizije. No, radilo se o tome da se proboj izvrši širokim frontom i da se iz obruča ponesu i teška oruđa, znajući koliko je opasno sviti svu kolonu na jednu stazu.

Ali je uveče 5 juna moralo biti jasno da dalji napadi u pravcu Popovog Mosta nemaju izgleda na uspeh. Ipak neki podaci učesnika govore da je napad nastavljen ujutro 6 juna, ali ako je to tačno, taj napad nije bio naročito uporan, jer ga neprijatelj ne registruje, naprotiv naglašava da ga nije ni bilo. U međuvremenu je donesena odluka da se 1 divizija probije stazom preko Milinklada. Po podne ovog dana je 1 proleterska brigada krenula za Lučke Kolibe preko Dragoš Sedla, Suhe, Tjentišta i Krekova. Njene položaje primila je Majevička brigada. Za njom je krenula i 3 krajiška brigada. Treća dalmatinska je rasformirana da bi se njenim borcima pojačale druge brigade.

Na pravcu 2 divizije je situacija na prvi pogled bila povoljnija. Suhu je čvrsto držao 6 bataljon 1 brigade, a kod

G. Bara je bio 2 bataljon 2 brigade. Ovim pravcem je put za Zelengoru izgledao slobodan. Petog juna je 2 dalmatinska stigla u Suhu, a idućeg dana je izbila već kod G. Bara. Tu je došla u slab dodir sa neprijateljem, ali se njegov pritisak još nije osećao. Pravac je još uvek bio upotrebljiv, a ako bude potreban jači napor, tu je bila i 4 proleterska na maršu za Suhu, a u krajnjem slučaju tu su se mogli angažovati 1 i 4 bataljon 2 proleterske.

Na taj način su 6 juna uveče pred Prvom grupom bile dve staze manje-više slobodne, jedna preko Milinklada na Lučke i Vrbničke Kolibe, a druga preko Bara na bilo Zelengore. U početku front proboja bio bi svega 5 do 6 km, zatim bi se postepeno širio, jer su divizije imale divergentne pravce dejstva, Prva ka severu, a Druga ka severozapadu.

Međutim na levom boku južnog pravca osećao se jak neprijateljski pritisak. SS divizija je 5 juna izbila na Trnovačko Jezero. Pod jakim pritiskom 7 krajiška brigada uveče 6 juna napušta pravac Javorak, Mratinje i kreće ka Tjentištu. Na južnom boku istočno od Sutjeske je tako ostala samo 10 hercegovačka brigada pred čitavom SS divizijom, ali se ona ograničila samo na zatvaranje pravca za Suhu između potoka Peručice i Suškog Potoka (preko Prijevora). Srećom, SS diviziji je trebalo skoro dva dana da iz Trnovačkog Jezera izbije na vrh Magliča.

Mnogo osetljivije će za nas biti neprijateljsko dejstvo zapadno od Sutjeske, ali se zasada (6 maja) još ne oseća. Posle trećeg neuspeha da se klisurom Sutjeske probije za Suhu, Grupa Anaker (ojačana brandenburškim bataljonom) je 5 juna otpočela obuhvatni manevar preko Tovarnice. U isto vreme je 118 izviđački bataljon krenuo iz rejona Jeleča prema Barama. Idućeg dana je Grupa Anaker izbila na greben Tovarnice, približno u isto vreme kada je 2 dalmatinska stigla u G. Bare, a 118 izviđački bataljon je zanoćio negde na Zelengori.

Na severnom boku, gde smo upravo obustavili napad na Popov Most, poslednjih dana neprijatelj nije bio agresivan. On se zadovoljio da brani Sutjesku. Kada je 5 juna osetio naš udar, naredio je da se deo 369 divizije prebaci u rejon Jeleča kao podrška za Grupu Gertler. Istog ovog dana je 369 izviđački bataljon već prebačen iz Čajniča za

Foču. Idućeg dana, sem ovog bataljona, na levoj obali Drine nalazio se i 3 bataljon 370 puka i delovi 369 protivtenkovskog bataljona, dok se glavnina divizije počela da prebacuje u Boljaniće da odavde nastavi kamionima za Jeleč. Samo je 2 bataljon 369 puka ostao još na Čehotini.

Na tome frontu — posle odlaska 1 proleterske, 3 krajiške i rasformiranja 3 dalmatinske — ostala je Majevička brigada na Borovnu i u Mrkalju prema Popovom Mostu, 6 bosanska brigada prema Košuru, a levo od nje, negde u rejonu Krekova, 1 i 4 bataljon 2 proleterske brigade. Sudeći po našoj aktivnosti na ovoj tački, vrlo je verovatno da je i dalje postojala namera da se napadne i zauzme Košur, očigledno samo zato da bi se bolje osigurala staza za Milinklade, ali se ne može utvrditi kome je štabu stavljen u dužnost ovaj zadatak, možda Štabu 1 proleterske divizije.

Proboj preko Sutjeske je počeo stvarno 7 juna u trenutku kada je preko Sutjeske krenula 1 proleterska brigada. Za njom je išla 3 krajiška koja je tog dana zanoćila negde kod Tjentišta.

Uporedo je trebalo napadati Košur. Jednog trenutka se imalo u vidu da u ovom napadu učestvuje i 3 krajiška brigada, tek uzgred između dva marša, ali se od toga odustalo. Sedma krajiška je stigla 7 juna kasno uveče pred Košur, tako da je ovog dana uglavnom napadala samo 6 brigada, ali je njen napad bio toliko slab da ga neprijatelj nije ni zapazio.

Ovog dana je i neprijatelj na ovom boku postao aktivan. Osetiv da se naše jedinice provlače stazom preko Krekova za Milinklade, pokušao je da ju preseče, ali su 1 i 4 bataljon 2 proleterske osujetili ovaj napad izveden sa relativno slabim snagama. U isto vreme su Nemci pokrenuli prema Sutjesci prvopristigle delove 369 divizije: patrole 369 izviđačkog bataljona dostigle su Ljubinu i Mrčin Kolibe, improvizovana Borbena grupa Vertmiler, čiji je zadatak bio da prodre do Milinklada, stigla je na Jablanovo Brdo, a 3 bataljon 370 puka je krenuo takođe ka Ljubini. Ova divizija, ovog dana, nije još nigde došla u dodir sa našim snagama.

Na levom boku, 7 juna dolazi do oštrog sudara između 2 dalmatinske i Grupe Anaker. Naša 2 dalmatinska sačuvala je D. Bare, Planinicu i Ardov, ali je neprijatelj zauzeo G. Bare i stvarno presekao stazu za Zelengoru.

U isto vreme je 118 izviđački bataljon izbio na Boščiju Glavu i došao u vezu sa Grupom Anaker. Sada su se sasvim smanjili izgledi za proboj ovim pravcem. Otvor na Sutjesci sveo se praktično samo na stazu preko Milinklada. Ali se Vrhovni štab nije tako lako mogao da odrekne pravca preko Bara, pa u pomoć Dalmatincima upućuje Majevičku brigadu direktno, a 1 proletersku brigadu preko Boščije Glave u pravcu G. Bara. U to vreme Vrhovni štab nije mogao znati da je Boščija Glava bila već u rukama neprijatelja. Ne može se utvrditi da li je ovo naređenje, izdato 1 proleterskoj brigadi, ostalo na snazi ili, da li ga je primila ili ne, ali je gotovo sigurno da se brigada nije angažovala prema Boščijoj Glavi.

Na desnoj obali Sutjeske je SS divizija izbila na vrh Maglića i u Mratinje. Mratinjski prelaz je sada bio presečen, a staza od Vučeva prema Mrkalj Kladama i Dragoš Sedlu sasvim izložena jer je 10 hercegovačka zatvarala samo stazu preko Prijevora. Vrhovni štab je sa Dragoš Sedla morao da improvizuje obezbeđenje prolazećim trupama.

Kada je 8 juna uvideo da 2 dalmatinska potpomognuta delovima Majevičke brigade ne može da odbaci neprijatelja i pored vrlo uporne borbe, Vrhovni štab je morao napustiti nameru da se 2 divizija probije preko Bara. Četvrta proleterska i 10 hercegovačka su tako, takođe pošle prema Milinkladama. Sve će se naše trupe sviti sada na jedinu stazu za Lučke Kolibe.

U rejonu Lučkih Koliba bio je već Štab 1 divizije sa 1 i 3 brigadom. Tu su bili i 2 i 3 bataljon 2 proleterske brigade koje je neprijatelj 8 juna izbacio iz Vrbnice. Bio je to prvi naš dodir sa 369 divizijom na ovom pravcu. Ova divizija nije se mogla jače angažovati jer je bila još u toku prikupljanja; ovog dana je skinut i 2 bataljon 369 puka sa Čehotine i upućen na levu obalu Drine.

Desni bok prema Košuru čuvale su 6 bosanska i 7 krajiška brigada. Inače je ovde bila aktivna samo neprijateljska artiljerija. Neprijatelj je preoteo Borovno kada su se Majevčani povukli sa njega da bi pošli u pomoć Dalmatincima.

Na levom boku, sem 2 dalmatinske koja je zadržavala Grupu Anaker kod D. Bara, angažovani su 1 i 4 bataljon na Tisovom Brdu da prema Boščijoj Glavi osiguraju stazu za Milinklade. Njih je kod Krekova smenila 7 krajiška brigada.

Na desnoj obali Sutjeske SS divizija nije prodrla dalje od vrha Maglića.

Proboj preko Sutjeske je 8 juna bio ustvari već izvršen. Trebalo je samo zadržati neprijatelja na bokovima dok ne prođu sve jedinice.

Ali se dotle 369 divizija organizovala za akciju na novom pravcu. Ona će 9 juna krenuti koncentrično na Zelengoru, upravo na plato oko Lučkih i Vrbničkih Koliba i Ljubinog Groba, da nam tu zatvori pravac probijanja. Cilj je dobro izabran jer se na tom platou, na kome smo prikupljali naše jedinice, ukrštavaju nekoliko staza u više pravaca, pa su se jednim udarcem stvarno mogle da unište sve naše mogućnosti.

Ovoj neprijateljevoj nameri je zadat osetan udarac kada je u 17 časova 1 proleterska brigada posle oštre borbe odbacila Grupu Here sa k. 1642. Razumljivo je stoga da je neprijatelj odmah reagovao na ovaj naš uspeh. Naredio je da odbačena Grupa Here povrati izgubljenu kotu 1642, 1 bataljon 369 puka da izbije na Videž, a 2 bataljon istog puka upućuje u Konjske Vode. Štab 369 divizije išao je očito za tim da pouzdano zatvori pravce koji su izvodili na put Foča, Kalinovik s obe strane Govze i Oteše. Ostale snage ove divizije zatvarale su pravce preko Vrbnice u dobroj taktičkoj vezi sa 118 divizijom na donjoj Sutjesci. Idućeg dana će Grupa Anaker krenuti delom na Zelengoru, u rejon Orlovače da zatvori pravce prema zapadu, a delom levom obalom Sutjeske preko Ozrena na Košur, dok će ujedno 118 izviđački bataljon ostati na Boščijoj Glavi. Tako se sasvim jasno ocrtava neprijateljska namera da nas zgnječi kod Vrbničkih i Lučkih Koliba.

Prva proleterska divizija je, ustvari, još dejstvovala prema odluci od 3 juna — da se sama probije na sever. Ne može se tvrditi da je već bila potpuno samostalna, ali je napad 1 proleterske brigade na k. 1642 bio u duhu njenog osnovnog zadatka. U tome smislu ona i donosi

odluku da još iste večeri nastavi nadiranje na sever. Štab 1 divizije namerava da jaču kolonu (1 proleterska, 3 krajiška i Majevička) uputi preko Mrčin Planine na Jeleč, a slabiju (7 krajiška i 6 bosanska) preko Rude Planine, možda u rejon D. Budnja. Projektuje dakle da se probije preko druma širinom od nekih 6 kilometara.

Pri tome 1 divizija nije izgubila iz vida da ne treba da napusti osiguranje rejona Lučkih i Vrbničkih Koliba prema zapadu i istoku, pre no što stignu druge naše jedinice. U Štabu 1 divizije se još nije moglo znati kuda će se probiti 2 divizija — ideja da ide preko Treskavice za Bradinu nije još napuštena, ali je bilo jasno da se u svakom slučaju prethodno mora prikupiti kod Lučkih i Vrbničkih Koliba. Prva divizija se nalazila u procepu dvaju važnih i protivpoloženih interesa: trebalo je što pre nastaviti nadiranje preko puta Foča, Kalinovik da neprijatelj ne bi dovukao nove snage i organizovao odbranu, a u isto vreme trebalo je ostati da neprijatelj ne bi mogao da preseče stazu za Lučke Kolibe.

Druga divizija, a s njome i sve ostale jedinice Prve grupe, bile su tek u pokretu za Lučke Kolibe. U toku ovog dana (9 juna) stigao je Štab 2 proleterske brigade sa 1 i 4 bataljonom. Sada je ova brigada bila ponovo na okupu. Ostale brigade su bile na maršu: 4 proleterska, 7 krajiška, Majevička, 2 dalmatinska, 10 hercegovačka, 6 bosanska. Do večeri ili u toku prve polovine noći 4 proleterska i Vrhovni štab morali su stići do Lučkih Koliba.

Neprijatelj je u međuvremenu pojačao svoj pritisak na naš desni bok i presekao stazu kod Krekova. Šesta bosanska i 10 hercegovačka morale su se probijati kroz šumu preko sedla između Ozrena i Pleća da bi izbile u Hrčavu. Uporedo je neprijatelj izvršio na Milinklade najveću koncentraciju vatre u toku ove ofanzive zahvativši i Vrhovni štab. Bilo je bolnih žrtava, mnogo mrtvih i ranjenih, među drugim i Vrhovni komandant.

Grupa Anaker nije ovog dana iskoristila odlazak 2 dalmatinske brigade iz rejona Bara za dalje nadiranje niz Sutjesku.

U svemu, padom mraka 9 juna je dakle Prva grupa uspešno izvršila prelaz Sutjeske. Sada nema više nikakva izgleda da bi neprijatelj mogao sprečiti njeno prikupljanje na Zelengori.

*
* *

Neprijatelj je pod pritiskom događaja najzad morao uvideti da mu je raspored sasvim necelishodan i da treba ojačati severozapadni otsek obruča gde je osećao najjači pritisak. Ali je uporedo još uvek računao na vrlo jak otpor i na desnoj obali Pive. Otuda su mu potezi oprezni, neodlučni i spori. Po podne 5 juna on upućuje sa Čehotine na Sutjesku samo tri bataljona,[132]) dva dana kasnije rasformira Grupu Ludviger da bi 724 puk uputio ne na Drinu nego u Gotovušu, da tu u neku ruku zameni 369 diviziju, pa tek onda (8 juna) šalje 2 bataljon 369 puka u sastav svoje divizije na levu obalu Drine. Ovog istog dana je neprijatelj, vratio u sastav Grupe Anaker 2 bataljon 738 puka, a tek dan kasnije skinuo je dva bataljona sa desnog krila SS divizije da bi ih uputio na Sutjesku. To je u svemu 7 bataljona. Uz to će 2 bataljon 738 puka stupiti u dejstvo tek 10 juna, a SS bataljoni još kasnije.

Težište neprijatelja je i posle toga ostalo na istočnoj polutki obruča, na desnoj obali Drine i Pive, ali ni ovde njegov rad nije bio dovoljno energičan.

Na Tari je 4 brigada zadržala svoj čudnovat raspored između Tare i Čehotine koji je tobože odgovarao potrebama zaštite levog boka 118 divizije, a divizija »Taurinenze« se oprezno pomerala prema Tari: 6 juna je izbila do linije k. 1281, Lisac Planina, 7 juna na Ljubišnju Planinu i na potok Dragu, a dan kasnije na Taru od Orošja do Đurđevića Tare. Tako je došla u direktnu vezu sa 118 divizijom.

Na otseku između Pive i Tare Grupa Ludviger je 5 juna dostigla liniju Levertara, Aluga, Suvodo gde se tesnije povezala sa divizijom »Taurinenze«. Levo od nje se 1 brdska divizija znatno istakla izbivši do podnožja

[132]) I ovde su uračunati samo pešadiski i izviđački bataljoni.

Durmitora na liniju Javorovača, Godijelji i tako došla u bolju vezu sa divizijom »Ferara« koja se prikupljala na levoj obali Komarnice.

Na ovoj su se liniji Nemci i Italijani, 6 juna, pripremali da idućeg dana krenu na Durmitor. U međuvremenu je rasformirana Grupa Ludviger, pa je 61 puk ušao u sastav 1 brdske divizije. Sedmog juna će tako na Durmitor krenuti samo ojačana 1 divizija i divizija »Ferara«, a za njima će Grupa Izaska čistiti teren. Prva divizija je ovog dana izbila centrom pod samo bilo Durmitora, desno krilo (61 puk) je učinilo skok napred ali je još uvek znatno zaostalo u odnosu na centar, a levo se krilo nije pomerilo kao što se nije makla ni divizija »Ferara«. Idućeg dana 1 brdska divizija izbija u visinu Bobotovog Kuka (2522), najvišeg Durmitorovog vrha a »Ferara« prelazi Komarnicu; 9 juna je 1 brdska divizija izbila čak do linije Lučevo Brdo, Nedajno, Jeljenjak, ostavivši za sobom masiv Durmitora, a »Ferara« na liniju Kulići, D. Unač — obe očigledno bez otpora naših snaga. Grupa Izaska nastupala je sa 1 brdskom divizijom. Ova grupa je 9 juna rasformirana; njene trupe ostaju, ali će ući u sastav divizije »Taurinenze«.

Izbijanje divizije »Ferara« na D. Unač dalo je povoda Komandi nemačkih trupa u Hrvatskoj da skine ona dva bataljona sa desnog krila SS divizije i da ih prebaci u dolinu Sutjeske. Nema sumnje da je desni bok SS divizije bio bolje osiguran pojavom divizije »Ferara« u rejonu Unča, ali je to ujedno bila zgodna prilika da se ispravi očevidna greška u grupisanju SS divizije, čije je težište od samog početka (2 juna) trebalo da bude na levom a ne na desnom krilu, bez obzira na događaje između Pive i Tare. Zgodno objašnjenje za ojačanje snaga na pravcu Čemerno, Suha je bilo naročito potrebno baš u to vreme kada je general Ler, komandant Balkana, došao u Foču.

*
* *

Ne može se utvrditi zašto je Vrhovni štab 5 juna izmenio odluku od 3 juna i naredio da se Druga grupa (3 i 7 divizija) sa ranjenicima krene za Prvom grupom.

Izgledi za proboj na Sutjesci nisu postali veći no što su bili dva dana ranije. Možda se došlo do zaključka da će prelaz preko Tare biti još teži, jer je 4 juna Grupa Ludviger obrazovala mostobran na Tari.

Sedma divizija je bila najbliža prelazima, pa je po naređenju Druge grupe krenula prva preko Pive. Osma brigada je kao poslednja prešla reku predveče 6 juna.

U međuvremenu je Vrhovni štab usled naglog pogoršanja situacije na Sutjesci poništio svoju direktivu od prethodnog dana, pa je 6 juna naredio da se Druga grupa sa ranjenicima »konjanicima« i »pešacima« prebaci preko Tare na Ljubišnju Planinu, a ako ima mogućnosti i na Goliju. Sedmoj diviziji, koja je u to vreme bila već prešla na levu obalu Pive, naređeno je da krene što pre pravcem za Prvom grupom.

Tog trenutka je desna obala Tare bila neposednuta od Uzlupa (isključno) do Đurđevića Tare (isključno), a Ljubišnja Planina slobodna. Uveče 6 juna je situacija na Tari bila zaista bolja nego na Sutjesci.

Međutim, 7 juna se situacija na Tari pogoršala. Prva brdska divizija (zajedno sa 61 bugarskim pukom) je krenula napred i desnim krilom je već bila prešla Levertaru. Slobodan otsek na Tari se smanjio i moralo se pretpostaviti da će se sve više sužavati. Sem toga, divizija »Taurinenze« je nadirala prema još slobodnoj Tari. Stoga je Vrhovni štab, na predlog svoga delegata pri Drugoj grupi, naredio da se Druga grupa ipak prebaci na levu obalu Pive. U vezi s tim je 7 divizija zadržana na Vučevu da osigura ovaj pravac prema Čurevu i Magliću.

Narednog dana, 8 juna, odlukom delegata Vrhovnog štaba pri Drugoj grupi, rešeno je da ova grupa ne prelazi Ivu. Stvarno, ovog dana se situacija na Sutjesci znatno pogoršala jer je otpala poslednja mogućnost da se upotrebi staza preko Bara za Zelengoru, a na Tari je bilo još izgleda za prelaz. Sada nije bilo više razloga da se 7 divizija zadržava na Vučevu, pa joj je stoga Vrhovni štab naredio da se krene usiljenim maršem preko Milinklada za Lučke Kolibe. Tako će se ova divizija konačno pridružiti Prvoj grupi, ali je s njom još bila u slaboj ili nikakvoj taktičkoj vezi. Za 7 diviziju je prelaz preko Sutjeske i izbijanje na Milinklade bio problem

koji nije još bio rešen s obzirom na pritisak neprijatelja na oba boka duž Sutjeske.

Nasilna rekognosciranja za prelaz preko Tare nisu dala povoljne rezultate. Kada je 1 dalmatinska brigada 8 juna pre podne ustanovila da se Tara ne može preći ni u rejonu Uzlupa, donesena je konačna odluka da Druga grupa ide preko Sutjeske za Prvom grupom. Sada je to bilo zaista jedino rešenje, ali se nije moglo očekivati da će se prelaz Sutjeske izvršiti u taktičkoj vezi sa Prvom grupom, ma da je istog dana otpočeo prelaz Pive. U to vreme se Druga grupa bila već znatno primakla Rudinama bez jakog neprijateljskog pritiska.

Niz suprotnih odluka za nekoliko dana u vezi sa radom Druge grupe objašnjavaju se naglim promenama situacije. No, da nije bilo ranjenika, ova bi grupa imala mnogo veću slobodu akcije, pa bi se do 9 juna već probila bilo jednim, bilo drugim pravcem. U čestom menjanju odluka ne vidimo kolebljivost nego istinsku brigu za ranjenike.

V

PROBOJ SA ZELENGORE

OPERACIJE OD 10 do 16 JUNA 1943

10 jun 1943

Vreme oblačno.

Nemačka avijacija je izvršila 68 akcija protiv naših kolona i položaja, poglavito u zoni Lučkih i Vrbničkih Koliba. Avijacija VI korpusa je izviđala između Pive i Sutjeske i bombardovala i mitraljirala neke tačke u Crkvicama.

Pravac Lučke Kolibe, Vrbničke Kolibe, Jeleč.

U duhu odluke Štaba 1 divizije od prethodnog dana — da se nastavi nadiranje na sever, *1 proleterska brigada* je još pre zore nastavila pokret iz Donje Luke za Balinovac, pred koji je već bila izbila Omladinska četa 3 bataljona, na ivicu šume svega stotinu metara od neprijateljskog položaja. Sa ivice te šume, odakle su se videli rovovi koje je neprijatelj već stigao tu i tamo da iskopa.

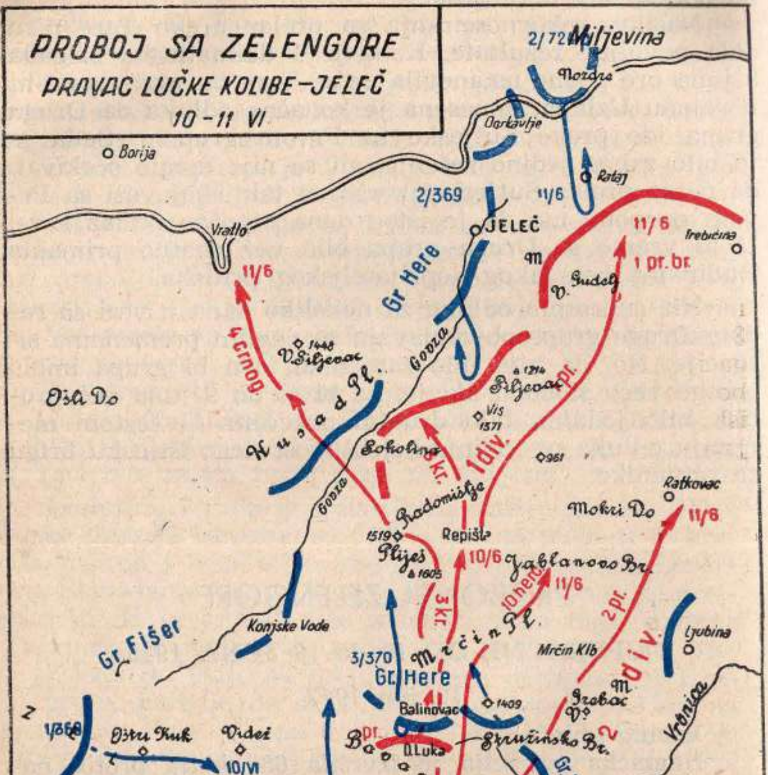
PROBOJ SA ZELENGORE
PRAVAC LUČKE KOLIBE–JELEČ
10 – 11 VI
Miljevina
2/724
Nozdre
Oarkavlje
Borija
Rataj
2/369
11/6
JELEČ
Trebičina
1 pr. br.
Vratlo
Gr Here
V. Gudelj
4 crnog.
V. Siljevac
Govza
Siljevac
1 pr.
Vis
1571
Ošli Do
Husad Pl.
Sokolina
1 div.
3 kr.
961
Ratkovac
Mokri Do
Radomišlje
1519
Repište
Plijeś
1605
10/6
Jablanovo Br.
10 herc.
2 pr.
Gr. Fišer
Konjske Vode
Mrčin Pl.
3 kr.
Ljubina
3/370
Gr. Here
Mrčin Klb
2 div.
Balinovac
1409
Grebac
Vrbnica
Z
1/368
Oštri Kuk
Videž
Bare
D. Luka
Stružinsko Br.
E
10/VI
1/369
1642
3 kp
Gr. Vertmiter
Vrbnica
N
2 pr.
2 dalm
6 bos.
1089
Vrbničke Klb
Košuta
1529
G
O
Ljubin Grob
Treskavac
1805
4 crn.
br.
Lučke Klb
10/6
3/738
Borovno Br.
Kozje Strane
2014
10 herc.
2 dalm.
7 kr.
6 bos. i maj.
2/738
1846

Skica 25

a između njih veće grupe vojnika koje su baš primale doručak, komandant brigade je izdao bataljonima kratke usmene zapovesti za napad, naglasivši naročito da od ishoda ovog napada zavisi ne samo sudbina 1 proleterske brigade nego i Vrhovnog štaba i ostalih naših jedinica. Komandanti bataljona su zatim brzo izdali svoje kratke borbene zapovesti i upoznali borce sa značajem borbe. To je trajalo svega nekoliko minuta.

Puškomitraljez omladinske čete je prvi osuo vatru na bezbrižne gomile neprijateljskih vojnika, a u isto vreme se 1 bataljon, koji je bio na čelu, razvio u streljački stroj i poleteo napred. Za njim, ne gubeći vreme, najvećom brzinom razvili su se iz kolone ostali bataljoni, 3 bataljon u levo, a 2, 4 i 6 bataljon u desno. Cela brigada je napala frontalno u liniji sa svih svojih 500 do 600 boraca koliko je tada imala, bez rezerve jer je trebalo iskoristiti iznenađenje i u prvom naletu zauzeti neprijateljski položaj. Nije bilo vremena za manevre i obuhvate. Doista, potpuno iznenađen neprijatelj nije uspeo da organizuje otpor. Za 10 do 15 minuta Balinovac je bio u našim rukama, a neprijatelj u paničnom bekstvu prema Pliješu.

Neprijateljski izveštaj o Boju na Balinovcu ne razlikuje se bitno od naših podataka, samo je nešto doteran. Štab 369 divizije navodi da je Grupa Here (3 bataljon 370 puka i 11 četa 369 puka) ujutro ovog dana prodrla uz žilav otpor u šumu Bavan, ali da je odmah zatim odbačena napadom jakih naših snaga — 500 do 1.000 ljudi ceni neprijatelj; kada je utrošila svu municiju i bila ugrožena na oba krila, u 7 časova se planski povukla na Jeleč, zaobišavši k. 1605 (Pliješ) sa zapada. Neprijatelj navodi da su i njegove nosačke kolone raspršene kod k. 1409. To se može odnositi samo na 3 bataljon 369 puka (bez 11 čete) i na 2 četu 369 pionirskog bataljona koji su pošli sa hranom i municijom iz Vrbnice za Balinovac. Tako su ovog dana oba bataljona Grupe Here izbačena iz borbe.

Bilten 369 divizije od ovog dana računa već s tim, da će se naše snage probiti prema severoistoku kroz prazninu koja je porazom Grupe Here nastala južno od Jeleča, ali dodaje da će divizija ipak pokušati da tu brešu

zatvori izbijanjem svojim levim krilom na liniju Pliješ, Mrčin Planina, Mrčin Kolibe.

Porazom Grupe Here na Balinovcu zaista je bilo probijeno dno džaka koji je neprijatelj izgradio prethodnog dana. Breša je bila otvorena, ali je trebalo raditi brzo jer je neprijatelj mogao dovući nove snage. Drugi bataljon 369 puka je već bio krenuo sa Čehotine da bi došao na ovaj otsek. Stoga 1 divizija nije gubila vreme. Dok je 1 proleterska brigada zastala na zauzetom položaju, *3 krajiška brigada*, koja je pristigla u međuvremenu, nastavila je pokret ka Pliješu i izbila bez dodira sa neprijateljem do Repišta gde je zanoćila.

U međuvremenu su se i ostale snage Prve grupe ispele na Lučke Kolibe sa Vrhovnim štabom i Štabom 2 divizije. Na vrlo uzanom prostoru bilo je sada prikupljeno osam naših brigada: *2 proleterska, 4 proleterska* (bez Petog bataljona), *10 hercegovačka, 2 dalmatinska, 7 krajiška, 6 bosanska* i *Majevička*. Neprijateljskoj avijaciji nije izmakao ovako povoljan cilj. Nemilosrdno je zasipala premorene i izgladnele trupe bombama i mitraljeskim rafalima, sve do krajnjih granica svojih mogućnosti. Što ne beleži isti broj poleta kao dan ranije, lako se objašnjava neprijateljskim priznanjem da su prethodnog dana mnogi njegovi avioni oštećeni našom protivavionskom odbranom.

Avijacija nam je nanela bolne gubitke, dovela je Vrhovni štab i Vrhovnog komandanta ponovo u najveću opasnost, ali je veća opasnost pretila sa zemlje. Glavnina Prve grupe se stvarno nalazila u uzanom koridoru duž staze za Vrbničke Kolibe, a na njene bokove su bile orijentisane značajne neprijateljske snage: zapadno u rejonu Oštrog Kuka nalazio se 1 bataljon 369 puka, a na Ljubin Grob preko Kozjih Strana upućen je 2 bataljon 738 puka koji je oko 16 časova stigao istočno od Borovnog Brda negde oko k. 1846; istočno, na liniji Stružinsko Brdo, k. 1089 bila je Grupa Vertmiler, a na Treskavcu 3 bataljon 738 puka.

Za zaštitu ovih osetljivih bokova Vrhovni štab je odredio 2 i 4 proletersku brigadu — prvu prema Košuti, a drugu na Ljubinom Grobu. Između ove dve tačke nema ni dva kilometra vazdušne linije.

Ali neprijatelj nije iskoristio svoje sjajne mogućnosti. Na istoku je bio praktično neaktivan. Grupa Vertmiler izveštava samo da je proširila svoje desno krilo zauzevši oko 12 časova k. 1409. Uostalom ona je imala izričit odbranbeni zadatak. Izgleda da je i 3 bataljon 738 puka na Treskavcu štitio samo desni bok 118 divizije (Grupe Gertler i Tribukajt) koja je bila okrenuta prema Sutjesci.

Aktivniji je bio neprijatelj na zapadu. Prvi bataljon 369 puka je već u 5.30 časova zauzeo k. 1696 i Videž uz slab naš otpor, a u 8 časova i k. 1914 (3 km zapadno od Vrbničkih Koliba). O daljem njegovom radu nema podataka ni sa naše ni sa neprijateljske strane. Ako je na ovoj strani do 17 časova bilo ma kakve borbene aktivnosti, treba je pripisati nastojanjima bataljona da se dalje probije prema Vrbničkim Kolibama, ali možemo ipak sa sigurnošću reći da nije bio nasrtljiv. Međutim, oko 17 časova izbija pred Ljubin Grob 2 bataljon 738 puka i odmah polazi u napad, koji je odbijen. Četvrta proleterska brigada odbila je još nekoliko njegovih naleta, dobro pripremljenih vatrom bacača i »štukama«. Naši borci su bili svesni o čemu se radilo na Ljubinom Grobu, ginuli su ali nisu otstupali. Neprijatelj je zauzeo samo neke tačke ali se nije mogao probiti. Pred mrak je 10 hercegovačka na Ljubinom Grobu smenila 4 proletersku, no u međuvremenu se neprijatelj povukao na polazne položaje, a u toku noći nije više napadao. Nema podataka da li se 1 bataljon 369 puka pridružio 2 bataljonu 738 puka u napadu na Ljubin Grob, ali ovo nije mnogo verovatno. Posle poraza Grupe Here on se morao da pobrine za svoj levi bok i za svoju komunikaciju. Idućeg dana ga stvarno vidimo kako se pomera prema severu.

Za to vreme se u Vrhovnom štabu morala doneti odluka o daljem radu. Mogućnost da se sa 2 divizijom ide preko Treskavice na Bradinu morala je zasada otpasti. Makoliko da je bilo korisno proširiti front dejstva — to je upravo jedno od osnovnih načela partizanskog rata — moralo se odustati od toga jer u pregladnelim i premorenim trupama nije bilo više dovoljno energije za proboj novim pravcem. Nije preostalo ništa drugo nego da se

ide za 1 divizijom. Ali Vrhovni štab nastoji da to ipak bude što širim frontom, pa formira dve kolone: desnu — sastava 2 proleterska, 6 bosanska i 2 dalmatinska pod načelnikom Štaba 2 divizije, a levu — sastava 4 proleterska, 7 krajiška, Majevička i 10 hercegovačka brigada — pod komandantom 2 divizije. Još pre ponoći kolone su krenule opštim pravcem Mrčin Kolibe, Miljevina, s tim što je 10 hercegovačka još te noći ostala na Ljubinom Grobu. U međuvremenu je 1 proleterska brigada krenula sa Balinovca u pravcu Rataja. Štab 1 divizije je u ponoć stigao u Mokri Do.

Na Sutjesci

Na Sutjesci su u međuvremenu Grupe Anaker i Gertler nastojale da najzad zatvore obruč.

Prva, nadirući ne dolinom Sutjeske nego grebenom koji prati levu obalu, dostigla je liniju Stoca (1168), Vilinjak (1764). U tome pokretu ona je obrtala front prema Sutjesci. Odlaskom brandenburškog bataljona Pinkert i upućivanjem 2 bataljona 738 puka na Ljubin Grob, Grupa Anaker je bila sasvim oslabljena. Ovim se objašnjava njen spor rad. Ali su ovamo na maršu bila dva bataljona SS divizije. Izviđački bataljon 118 divizije zadržao je svoj odbranbeni stav na Boščijoj Glavi.

Grupa Gertler je takođe znatno oslabljena kada je njen 3 bataljon 738 puka upućen na Treskavac, pa je i ona vrlo malo napredovala. Ona ovog dana javlja da je zauzela neke kote neposredno južno i severozapadno od Krekova uprkos žestokom našem otporu. Treća baterija 9 diviziona sa svog položaja kod Halilovine izbacila je svega nekih 18 metaka na našu komoru ispod Ozrena, a predveče se prebacila preko Sutjeske na k. 706 (južno od Popovog Mosta).

U Štabu SS divizije se računalo da će se u toku ovog dana zatvoriti prolaz na Sutjesci. Mada bilten Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj od 10 juna navodi samo da su 118 i SS divizija zauzele neke kote »od odlučne važnosti i stvorile uslove za brzo zatvaranje breše«, moramo pretpostaviti da su ovog dana Grupe Gert-

ler i Anaker došle ipak u taktičku vezu, kao što navode neki naši podaci.[133])

U svakom slučaju je ujutru ovog dana još bio otvoren prolaz za 7 *diviziju*. Posle prelaza Sutjeske, što je uglavnom izvršeno još u toku noći, divizija je zastala na sedlu između Pleća i Ozrena pod zaštitom bočnih obezbeđenja postavljenih prema Krekovima i Vilinjaku, a ubrzo zatim je nastavila marš preko s. Hrčave za Lučke Kolibe. Probijanje 7 divizije preko Sutjeske znatno je olakšao 5 bataljon 4 proleterske brigade koji se zadržao na Tisovom Brdu prema 118 izviđačkom bataljonu i Grupi Anaker, upravo zato da bi joj omogućio prelaz. Ipak sve nije moglo preći. Oni koji u toku noći nisu mogli da pregaze reku naišli su idućeg dana na neprijatelja i dobrim delom nastradali.

O prelazu Sutjeske 7 divizija je izvestila Vrhovni štab navodeći da će do večeri stići do Lučkih Koliba. Na osnovu ovog izveštaja i svoje već donesene odluke da se uveče nastavi pokret, Vrhovni štab joj je u 15 časova poslao sledeća uputstva: čim stigne u Lučke Kolibe da uputi jednu brigadu u Vrbničke Kolibe koja će postaviti pobočnice na Košuti i na Ljubinom Grobu; da se glavnina razmesti i odmori u šumama oko Lučkih Koliba, pa tek 11 juna u 21 čas da nastavi pokret pravcem Vrbničke Kolibe, Balinovac, Mrčin Kolibe, Rataj, Miljevina; ako atmosferske prilike 11 juna budu sprečile rad neprijateljske avijacije, onda se divizija može kretnuti i u toku 11 juna; komoru likvidirati sasvim; poneti samo laka automatska oruđa, dovoljno municije, puške, bombe.

U ovom naređenju se vodi računa o zamoru 7 divizije, a pod pretpostavkom da rejon Lučkih i Vrbničkih Koliba nije mnogo ugrožen. Ali nekoliko sati kasnije, kada je 2 bataljon 738 puka počeo da napada Ljubin Grob, situacija se sasvim izmenila, pa je Vrhovni komandant bio prinuđen da u 18 časova izda nova uputstva 7 diviziji: da krene sa Lučkih Koliba još 10 juna u 23 časa određenim pravcem sa potrebnim obezbeđenjem u sve strane; do tog vremena da odmori ljudstvo, spremi hra-

[133]) *P. Jakšić*, Sedma divizija u Četvrtoj i Petoj neprijateljskoj ofanzivi, Vojnoistoriski glasnik, br. 6/1951, s. 23.

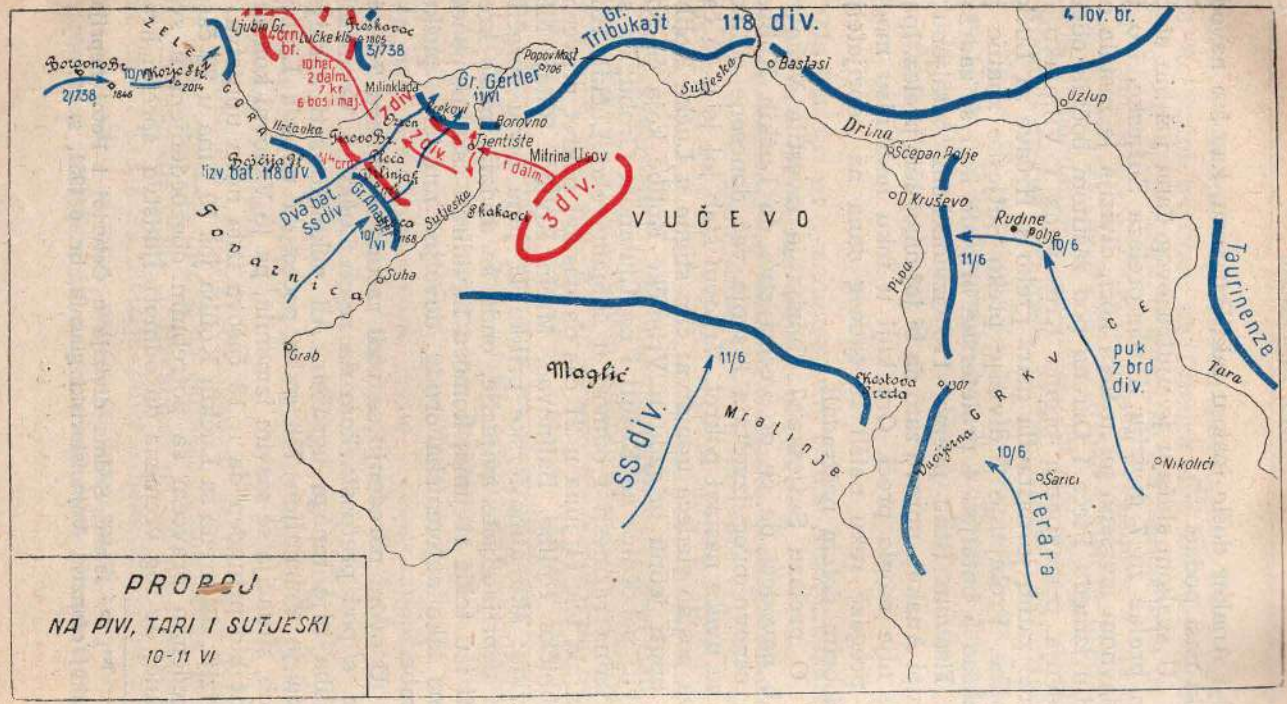
PROBOJ
NA PIVI, TARI I SUTJESKI
10-11 VI
Skica 26

nu i organizuje marš; pobočnice da budu do 22 časa isturene na Košuti i Ljubinom Grobu; otstojanje od začelja glavnine (2 divizije) da bude 300 do 500 metara; sa 10 hercegovačkom, koja će biti na začelju, održavati vezu; pred polazak zapaliti što više lažnih vatri da bi se obmanuo neprijatelj.

Vrhovni štab je dakle predviđao da će 7 divizija smeniti na Košuti 2 proletersku, a na Ljubinom Grobu 4 proletersku, pre no što se ove sviju u kolonu, ali je nešto kasnije na Ljubinom Grobu smenio 4 proletersku brigadu sa 10 hercegovačkom sa zadatkom da otstupi tek kada 7 divizija bude prošla. Ovu odluku je nametnuo jak neprijateljski pritisak na Ljubin Grob koji je trajao do mraka, pa se moralo pretpostaviti da se 7 divizija neće moći sama da osigura sa te strane ako neprijatelj bude napadao Ljubin Grob i po padu mraka.

Na Pivi i Tari

Jedan puk *1 brdske divizije* izbio je ovog dana u Polje (kod Rudina). Ostale snage divizije nisu prelazile Nikoviće. *Divizija Ferara* izbila je na liniju Šarići, Duvijerna (k. 1397).

Uostalom, u Crkvicama nije više bilo našeg otpora. Do ovog dana su se sve naše snage prebacile na levu obalu Pive kod D. Kruševa pod vatrom neprijateljske artiljerije i avijacije. Prva baterija 9 domobranskog diviziona iz artiljeriske grupe Šperling tukući rejon Strmca utrošila je 93 metka, ali je sasvim sigurno da to nije bila jedina baterija koja je gađala ovaj prostor.

SS divizija nije nadirala dalje ili mnogo dalje od linije Mratinje, Maglić.

Strahujući da se naše snage ne probiju u njihovu okupacionu oblast, pored bataljona 56 puka koji je operisao oko Vrbice, na prostoriju između Nikšića i Bileće Italijani su doveli i 260 puk (dva bataljona)[134]).

[134]) *Vrhovni štab:* naređenje 7 diviziji od 10. VI. u 15 časova; naređenje 7 diviziji od 10. VI. u 18 časova — Vojni muzej, neregistrovano. *V. Kovačević,* Bitka na Balinovcu, »Narodna armija« br. 18 od 22. XII. 1945. *B. Brajović,* Ljubin Grob, Za pobjedu, 1942 — 1945, s. 97 — 100. *J. Bulatović,* Peti bataljon u spasavanju 7 baniske divizije, Za pobjedu, 1942 — 1945, s. 94 — 95. *Ko-*

11 *jun 1943*

Vreme oblačno.

Nemačka avijacija beleži ograničene akcije i akcije snabdevanja. Italijanska avijacija se nije angažovala na ovom prostoru.

Pravac Vrbničke Kolibe, Miljevina.

Štab 1 divizije je u 9 časova izvestio Vrhovni štab da se *1 proleterska brigada* nalazi na prostoriji Trebičina, Rataj (kose južno od sela) M. i V. Gudelj sa glavninom kod Rataja, a da je *3 krajiškoj brigadi* naredio da sa tri bataljona posedne položaj Siljevac (1214), Vis (1371), Sokolin (1397), Pliješ. U istom izveštaju Štab 1 divizije daje i podatke o neprijatelju sa kojima je tada raspolagao, a koje je dobio delom od zarobljenika: da neprijatelj drži položaje na liniji Nozdre (757), Ocrkavlje, Jeleč, Govza, Husad Planina, Konjske Vode, Zelengora; da se na delu Jeleč, Govza, Husad Planina nalazi jedan bataljon 369 divizije koji je 10 juna potučen na Mrčin Planini; da se u Jeleču nalaze tri haubice, a kod Ocrkavlja dva brdska topa i jedan tenk; da je primećeno izvlačenje neprijatelja iz Konjskih Voda prema V. Siljevcu (1448) i uočen jak saobraćaj tovarnom stokom na pravcu Konjske Vode, Jelašca.

Ovi podaci o neprijatelju su uglavnom odgovarali stvarnosti. Neprijatelj se stvarno nalazio na toj liniji. Na delu Jeleč, Govza nalazila se Grupa Here, potučena prethodnog dana na Balinovcu, sa 3 bataljonom 370 puka i 3 bataljonom 369 puka, a na pravcu Konjskih Voda bila je Grupa Fišer sa 1 bataljonom istog puka.

U toj situaciji Štab 1 divizije je odlučio da noću 11/12 juna sa 1 i 3 bataljonom napadne neprijatelja na delu Ocrkavlje, Jeleč, Govza, ali je pri tome imao u vidu mnogo širu akciju na drum Foča, Kalinovik, u prvom redu radi razvlačenja neprijatelja i brzog i sigurnog prelaza druma, zatim i radi stvaranja mogućnosti za šire operacije. U tome cilju je Štab 1 divizije predložio Vrhovnom štabu da 10 hercegovačku brigadu uputi prav-

---

manda nemačkih trupa u Hrvatskoj, bilten za 10. VI. — neregistrovan. *369 divizija*, izveštaj od 11. VI. — 13/1, K. 24. *VI korpus*, 8792 — 20 E/14; 8805 — 18 F/4. *XIV korpus* — 5254 — 52 i/14. *Obaveštajni centar Bileća*, izveštaj od 10. VI. — 20 E/14.

cem Konjske Vode, Ošli Do, Borija, 4 proletersku pravcem Radomišlje, V. Siljevac, Vratlo, a Desnu kolonu (2 proletersku, 2 dalmatinsku i 6 bosansku) pravcem Zakmur, Brdo, Kuta i dalje prema drumu. Sem izbijanja širokim frontom na drum, Štab 1 divizije očekuje da će se manevrom 3 krajiške i 4 proleterske uništiti neprijateljski bataljon u Govzi.

Načelno nije bilo razloga da se ovaj predlog ne prihvati, ali je izvršenje bilo u zavisnosti ne samo od dejstva neprijatelja nego i od rasporeda i stanja sopstvenih jedinica. Da vidimo jedno i drugo.

U zoru je 2 bataljon 738 puka nastavio napad na Ljubin Grob u trenutku kada ga je 10 hercegovačka napuštala, tako da su se razvile samo zaštitničke borbe. Neprijateljski bataljon nije gonio nego se zadovoljio da preko Košute dođe u vezu sa svojom divizijom (3 bataljonom 738 puka), pa se tu i zadržao.

Izveštaj 369 divizije navodi da je Grupa Fišer (1 bataljon 369 divizije) izbila na kote 1642 (2 km severozapadno od Vrbničkih Koliba), 1605 (Pliješ) i 1519. Prema tome ona se sada pomerila prema severu i okrenula ka istoku. Međutim ima mnogo razloga da se posumnja u tačnost ovih podataka. Doduše i naši izveštaji govore o tome da se neprijatelj sa Konjskih Voda pomerao prema severu i da je ugrozio rejon Pliješa,[135]) ali nije verovatno da se neprijatelj tu zadržao. To se u prvom redu vidi i iz neuspeha koji je Grupa Here pretrpela ovog dana, a koji navodimo iz neprijateljskog izvora: ona je iz Govze pošla u napad na Siljevac i Vis; u početku nije imala uspeha; oko 15 časova odbacila je — tvrdi, naše snage (ne kaže baš izričito da li je to bilo sa Visa i Siljevca) ali je kod k. 961 napadnuta sa istoka i severoistoka, pa se morala povući na polazne položaje kod Govze. Kada je Grupa Here odbačena na Govzu, nije ni levo krilo Grupe Fišer moglo da bude na Pliješu i k. 1519. Uostalom iz naših se izveštaja jasno vidi da je neprijatelj na Visu odbijen i da su *4 proleterska* i jedan bataljon *7 krajiške* upućeni pravcem Radomišlje (1519), Vratlo, dakle i preko reke Govze. Prvu je uputio Štab 1 divizije, a drugog Štab 2 divizije — upravo zbog pojave delova Grupe

[135]) Vidi: V. Dedijer, Dnevnik II, s. 306 — 307.

Fišer na našem levom boku. Iz svega ovog nije teško izvesti zaključak da se ova grupa nalazila na levoj obali Govze ili tačnije na Husad Planini kako to navodi i naša 1 divizija.

U međuvremenu je iz Gotovuše ovamo prebačen kamionima i 2 bataljon 724 puka. Bataljon je u 15 časova pošao u napad u pravcu juga negde iz rejona Nozdra, ali nije stigao daleko. Naišavši na 1 diviziju (na neke naše zasede — kaže neprijatelj) povukao se glavninom u Rataj. Zajedno sa ovim bataljonom, ili još pre njega, prebačen je na ovaj front i 2 bataljon 369 puka, ali se ne može tačno utvrditi gde je angažovan, verovatno oko Jeleča.

Naša Desna kolona nije, izgleda, krenula u isto vreme u jednoj koloni. *Druga proleterska brigada* je pošla 10 juna oko 20 časova, a *6 bosanska* i *2 dalmatinska* oko 23 časa. Poslednje dve su išle preko k. 1529. Ali po svoj prilici su sve tri brigade tek u zoru prelazile Vrbničku Reku, druge dve 1 km zapadno od Vrbnice prema Stružinskom Brdu.

Stružinsko Brdo je držala Grupa Vertmiler (369 izviđački i deo 369 protivtenkovskog bataljona). Njeno desno krilo je bilo na k. 1409, a levo se preko k. 1384 naslanjalo na Treskavac gde je bio 3 bataljon 738 puka. Neprijatelj je sa k. 1384 uočio naše brigade u dolini Vrbnice, pa je osuo na njih mitraljesku vatru. Dotle je 1 bataljon 6 bosanske podišao neopaženo grebenu Stružinskog Brda, pa je odmah zatim izvršio juriš i odbacio Nemce na V. Grebac (1380).

Padom Stružinskog Brda probijen je front Grupe Vertmiler. Nemci su nekoliko puta pokušali da sa V. Grepca povrate Stružinsko Brdo, ali dok su naše trupe bile na njemu to im nije pošlo za rukom. Nije mnogo verovatno da su se Nemci održali na k. 1409, ne samo zbog pada Stružinskog Brda, nego i zbog dejstva naše Leve kolone. Uostalom u šumama Mrčin Planine je još od prethodnog dana bilo raspršenih neprijateljskih grupa sa kojima je tu i tamo planula borba, ali su i naše jedinice bile mestimično izmešane.

Sa Stružinskog Brda je Desna kolona nastavila nadiranje. Posle podne su 2 dalmatinska i 6 bosanska sti-

gle do Mrčin Koliba gde su zanoćile, a 2 proleterska je izbila čak u Ratkovac.

Druga proleterska brigada je u međuvremenu došla u vezu sa Stabom 1 divizije i od nje primila naređenje da zatvori pravce od Zakmura, Ljubine i Vrbnice dok ne stignu začelne jedinice, a da izvesnim snagama — neka to bude i manjim, kaže se u naređenju, izbije na Bistricu i drum istočno od Miljevine (pravcem Kuta, Gradac), pa i do Zakmura. Možda je 2 proleterska baš u interesu ovih zadataka bila postavljena kod Ratkovca, ali je izvesno da je u toku noći preko Štaba 1 divizije tražila vezu sa komandantom Desne kolone.

Štab 1 divizije je na ovaj način uspeo da nekako proširi front dejstva od Zakmura do Vratla — u smislu ideje koju je ovog i idućeg dana izlagao Vrhovnom štabu.

Ranije je navedeno da su 4 proleterska i jedan bataljon 7 krajiške brigade upućeni pravcem Radomišlje, Vratlo. Ostatak 7 krajiške brigade morao se nalaziti na Mrčin Planini, negde oko Jablanovog Vrha. Tu je svakako morala biti i Majevička brigada. Vrhovni štab je stigao u zoru kod Mrčin Koliba.

Sedma divizija je u toku noći svojim začeljem napustila opasnu liniju Ljubin Grob, Košuta i do 16 časova stigla do Mrčin Koliba, verovatno preko Balinovca.

Deseta hercegovačka brigada napustila je pred zoru Ljubin Grob i svila se u kolonu za 7 divizijom. Ona je u to vreme već bila dobila zadatak da se pogodnim pravcem vrati u Hercegovinu, ali će ona još koji dan ići sa Prvom grupom i u njenom okviru primati i izvršavati manje zadatke obezbeđenja. Prema jednom podatku brigada je ovog dana izbila na Jablanovo Brdo. Ona nije dakle upućena pravcem Ošli Do, Borija, kako je to tražio Štab 1 divizije u 9 časova, a niti je pojačala 1 proletersku brigadu kako je Štab 1 divizije očekivao kasnije.

Na Sutjesci i Pivi

(vidi skicu 26)

Dva bataljona *SS divizije* (3 bataljon 13 i 1 bataljon 14 puka) su izbila preko Ozrena do Grupe Gertler. Tako je najzad tek ovog dana zatvoren prelaz na Sutjesci, ali se neprijatelj nije spustio na samu obalu nego je dr-

žao greben očekujući naš napad. Desno krilo SS divizije je prema italijanskim podacima, zaposelo levu obalu Pive čak do Šćepan Polja da spreči prelaženje daljih naših snaga na Vučevo, ali se ovaj podatak još ne može potvrditi kod Nemaca.

Na našoj strani, međutim, sve što je moglo preći već je bilo prešlo na levu obalu Pive i prikupljalo se frontom ka Sutjesci od Borovna preko Mitrina Usova do Skakavaca. *Prva dalmatinska brigada* je dobila zadatak da na levoj obali Sutjeske obrazuje mostobran. Trebalo je da pređe uveče u 20.30 časova, ali kada se saznalo u Štabu brigade da je s juga stigla na grebene leve obale velika nemačka kolona (SS divizije) i kada su Nemci odmah zatim otvorili vatru bacačima i mitraljezima na brigadu koja je dotle neopaženo prišla desnoj obali izazvavši kraću zabunu, komandant brigade je odmah naredio napad. Prešla su tada reku tri bataljona 1 dalmatinske i jedan bataljon 5 *crnogorske* i razbili Nemce na ravnici kod Tjentišta, zarobivši komoru od 200 konja. Nemci su tek bili stigli na ove položaje, pa još nisu bili organizovali odbranu. Naš napad ih je zbunio i rastrojio. Uto je pao mrak. Nemci su se tada pribrali, izvršili protivnapad i razbili naše bataljone. Neprijatelj pri tome nije štedeo municiju; samo 3 baterija 9 domobranskog diviziona je ovom prilikom ispalila 183 metka. Rasuti borci i grupice 1 dalmatinske prikupljaće se idućeg dana na prostoriji Vrbnica, Milinklade, pa će se zatim sa dva proređena bataljona probiti prema Istočnoj Bosni. Mnogi će izginuti ili dopasti ropstva što se svodilo na isto.

Nemci su ovladali i desnom obalom Pive. *Divizija Ferara* je okrenula front prema zapadu kako bi nam sprečila prelaz sa leve na desnu obalu reke. Njen 47 puk je zauzeo raspored od k. 1307 (7 km južno od Šćepan Polja) na jug, povezavši se kod k. 1307 sa *1 brdskom divizijom,* a kod Kostove Grede (na levoj obali Pive) sa *SS divizijom;* 48 pešadiski puk nastavljao se južno do Krstaca. Smatrajući da im ove snage nisu dovoljne da nam spreče povratak u Crnu Goru, Italijani su uputili na ovaj otsek u sastav divizije »Ferara« dva bataljona 83 puka (iz Grupe Izaska) iz Mrčajevca automobilima preko Šavnika, a 48 mitraljeski bataljon iz Dubrovnika u rejon k. 1414 (kod D. Unča).

Divizija Taurinenze grupiše se više prema svome desnom krilu otkako su naše jače snage primećene (8 i 9 juna) u rejonu Rudina.

*
* *

Bilten Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj priznaje ovog dana da smo mi posle dugih borbi sa promenljivom srećom uspeli da izvršimo lokalan proboj na frontu 369 divizije, ali dodaje da su već u toku mere za uništenje naših opkoljenih snaga. Među ovim merama je uočeno samo dovlačenje 2 bataljona 724 i 2 bataljona 369 puka u rejon Jeleča, ali je već sada otpočelo opšte pomeranje divizije »Taurinenze«, 4 lovačke brigade i 118 divizije prema zapadu, što nemački bilten navodi tek za 13 jun. Ovog dana je stvarno 2 bataljon 13 domobranskog puka, koji je dotle bio u rezervi na V. Ravni, smenio 2 bataljon 7 domobranskog puka na položajima kod Nastijena (1 km severno od Uzlupa), da bi se ovaj zatim pomerio ka Šćepan Polju i na delu Uzlup, Šćepan Polje smenio 3 bataljon 750 puka.[136])

12 *jun 1943*

Vreme oblačno i kišovito.

Nemačka avijacija je izvodila akcije u niskom letu sa dobrim rezultatima. Italijanska avijacija nije dejstvovala zbog rđavih atmosferskih prilika.

Pravac Vrbničke Kolibe, Miljevina.

Napad 1 proleterske, 3 krajiške i 4 proleterske na front Ocrkavlje, Vratlo je prema naređenju divizije tre-

---

[136]) *1 proleterska divizija:* izveštaj Vrhovnom štabu od 11. VI. u 9 časova — 6/6a, K. 706; izveštaj Vrhovnom štabu od 11. VI. u 16.15 časova — 23/2b, K. 709. *P. Romac*, Borbe, s. 246 — 256. *V. Dedijer*, Dnevnik II, s. 324 — 325 (po kazivanju G. Mandića i V. Zečevića). *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten za 11. VI. — neregistrovan. *369 divizija*, izveštaj od 12. VI. — 14/1, K. 24. *III domobranski zbor*, Op. br. 2730 — od 11. VI. 12/1, K. 24. *7 domobranski puk*, Op. br. 701 — 8/1-36, K. 57. *13 domobranski puk*, Op. br. 658 — 8/1-37, K. 57. *VI korpus*, 8850 — 18 E/4. *XIV korpus*, 5181 — 52 j/14.

balo da otpočne 11 juna u 21 čas. U 2.15 časova (12 juna) Štab 1 divizije nije još imao nikakvih izveštaja o napadu, pa se (u Mokrom Dolu) ni borba nije čula.

Napad je ipak otpočeo ranije, možda i u određeno vreme, ali o njemu nemamo mnogo podataka. Iz naših izvora nam je poznato da je te noći *1 proleterska brigada* (bez 3 bataljona) napala neprijatelja sa težištem u rejonu Rataja, da su svi njeni naleti odbijeni i da se pred zoru

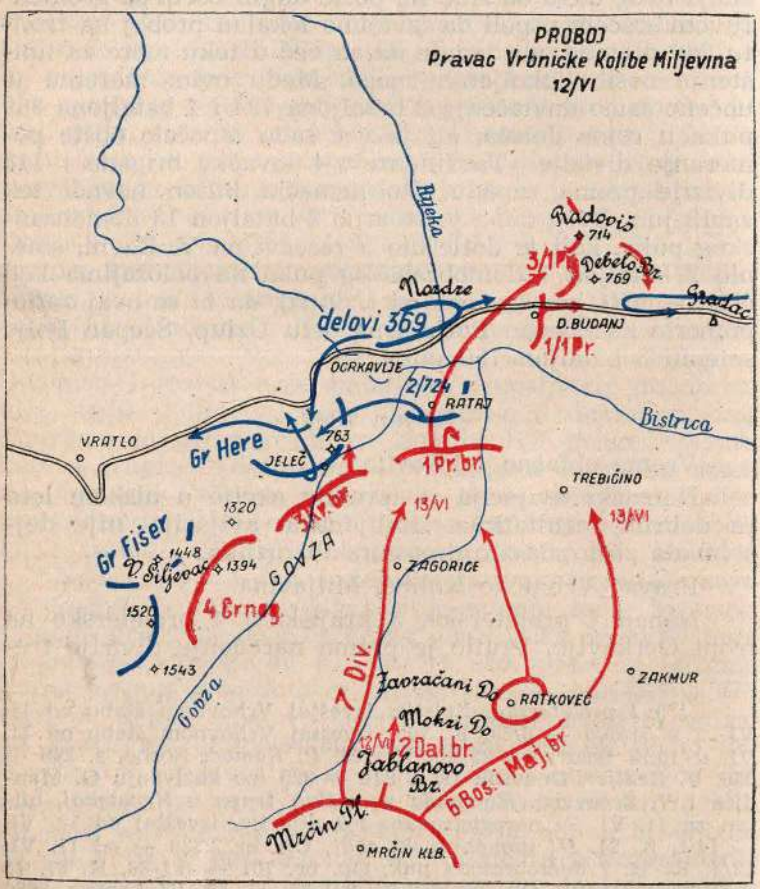

Skica 27

povukla na polazne položaje južno od sela. Ali u isto vreme — svedoče nam neprijateljski izveštaji, povukao se iz Rataja i 2 bataljon 724 puka, jer se osetio ugroženim na oba boka, i otstupio glavninom prema Jeleču, a delovima prema Foči ostavivši 300 velosipeda. Povlačenje ovog bataljona na zapad odgolitilo je istaknuto komandno mesto 369 divizije, položaje 8 baterije 369 artiljeriskog puka i komoru 369 puka koji su se svi nalazili oko druma negde u rejonu Nozdra (757), pa se divizisko komandno mesto povuklo najpre u Jeleč, a odmah zatim u Kalinovik, a baterija i komora u Foču. U toku dana se i skladište 369 divizije povuklo iz Jeleča u Kalinovik. Ove noći 1 brigada nije, dakle, osetila da je protivnik bio pri kraju svojih nerava, pa je odustala od napada nešto pre no što se on počeo da povlači. Ali će odmah zatim, čim svane, energično da iskoristi ovu povoljnu situaciju.

Treći bataljon 1 brigade se te noći nalazio u brigadnoj rezervi negde u Govzi. Kada se brigada vratila na polazne položaje, njemu je naređeno da posedne položaje prema neprijatelju kod Rataja. U svitanje je bataljon primetio da se neprijatelj povukao, pa je hitno izbio preko druma na njegovu severnu stranu bez otpora. Tada je Štab brigade naredio da 1 bataljon zatvori drum prema Foči negde u visini D. Budnja, a 3 bataljon da posedne za odbranu položaj: bezimena kosa istočno od Debelog Brda (769), Radoviš (714), takođe frontom prema Foči. Prema jednom podatku ostala tri bataljona bila su u rezervi, ali možemo pretpostaviti da su obraćala pažnju prema Jeleču, ako već nisu zauzela formalan odbranbeni raspored. Uostalom, ovog dana neprijatelj nije napadao ovim pravcem. No, bez obzira na raspored ova tri bataljona, na drumu Foča, Kalinovik stvoren je ovog dana prolaz najmanje 4 kilometra širine. Štab 1 divizije je po podne prešao u Rataj.

O događajima na pravcu dejstva *3 krajiške brigade* imamo podataka samo sa neprijateljske strane. Pod njenim pritiskom Grupa Here se povukla na položaje neposredno južno od Jeleča. O radu *4 proleterske brigade* i bataljona *7 krajiške brigade* u toku noći 11/12 juna nemamo nikakvih podataka, ali bismo iz nedostataka neprijateljskih podataka mogli ipak zaključiti da te noći

nije bilo mnogo aktivnosti na pravcu V. Siljevac, Vratlo. Svakako je mogućno da su i ove jedinice vršile pritisak na Jeleč zajedno sa 3 krajiškom brigadom.

Na sve ovo je *369 divizija* reagovala samo defanzivno. Grupi Fišer (1 bataljon 369 puka) naređuje da po mogućstvu prekine dodir sa nama i da se prikupi zapadno od Jeleča. Grupi Here (2 i 3 bataljon 369 puka i 3 bataljon 370 puka) da drži južnu ivicu Jeleča, a 2 bataljonu 724 puka da zatvori pravac prema Foči na položajima istočno od Jeleča s obe strane puta. Divizija predviđa i sređivanje jedinica. To je bilo nesumnjivo potrebno. Treći bataljon 370 puka, koji je pretrpeo naš udarac na Balinovcu, morao se rasformirati, a njegovim ljudstvom je popunjen sasvim oslabljeni 2 bataljon 369 puka. Neprijatelj je bio zbunjen i ošamućen, a to je na našoj strani vrlo dobro uočeno još pre izbijanja na drum.

Otuda se naš pritisak nastavlja i ne daje neprijatelju da se sredi. Grupa Fišer nije mogla da prekine dodir jer je bila jako pritisnuta. Neprijatelj kaže da je ova grupa na V. Siljevcu odbila jedan naš napad sa k. 1394, izveden sa 500 do 600 ljudi (4 proleterska brigada ?), a da je u 22 časa napadnuta snažno i na k. 1520 (4 km jugozapadno od Jeleča). Ovaj drugi napad je trajao do zore 13 juna. Neprijatelj priznaje da je Grupa Here potisnuta sa položaja južno od Jeleča, da je u 17.30 časova zauzela položaj negde u samom Jeleču i na k. 763 (na levoj obali potoka) i da je u 21.30 časova odbačena na drum.

Nešto više ofanzivnog duha pokazao je neprijatelj iz pravca Foče. Predveče je sa nekim slabijim delovima i nekoliko manjih tenkova pokušao da prodre iz Foče prema Kalinoviku, ali ga je odbio 1 bataljon 1 proleterske u sadejstvu sa 3 bataljonom, unatoč jakoj podršci artiljerije i avijacije. Tom prilikom su dve čete 3 bataljona napale neprijatelja u desni bok dok je nadirao duž druma. Ne mogu se identifikovati neprijateljske jedinice koje su izvršile ovaj napad. Sem 8 baterije 369 artiljeriskog puka i delova 2 bataljona 724 puka, tu su mogle biti samo improvizovane jedinice iz neboračkih delova (tzv. *Alarmeinheiten)* 369 i 118 divizije.

Prema naređenju Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj Grupa Vertmiler je (369 izviđački bataljon i delovi 369 protivtenkovskog bataljona) stavljena pod komandu 118 divizije kao zaštita za Grupu Gertler, ali to neće trajati dugo. Idućeg dana biće već ponovo u sastavu 369 divizije.

Na našoj strani se neprekidno uočava tendencija da se pređe drum širokim frontom. Čim je *6 bosanska* sa Mrčin Koliba stigla do Jablanovog Vrha, upućena je sa Majevičkom brigadom pravcem Zakmur, Trebičina. Štab 1 divizije stavio joj je u zadatak da pređe preko druma blizu Foče i da nastavi pokret na sever. Brigade su marševale cele noći i u zoru 13 juna stigle pred Trebičinu.

Druga dalmatinska brigada nastavila je zorom pokret pravcem Jablanovo Brdo, Mokri Do, Završeni Do, Zagorice, Rataj ali je zbog velikog blata i mraka morala zanoćiti između Jablanovog Vrha i Završenog Dola.

Druga proleterska je tek uveče nastavila pokret iz Ratkovca za Ocrkavlje.

Sedma divizija je u 4 časa nastavila pokret iz Mrčin Koliba. Pred zoru je bila negde južno od Rataja.

Ne može se utvrditi šta je radila i kuda se kretala *7 krajiška brigada.* Jedan njen deo je verovatno bio angažovan na levoj obali Govze zajedno sa 4 proleterskom brigadom.[137])

Nema određenih podataka ni za *10 hercegovačku brigadu,* ali je sigurno da se kretala u pravcu Rataja, verovatno za 7 divizijom. Štab 1 divizije zamolio je Vrhovni štab da ta brigada krene odmah za 1 proleterskom brigadom, ali nema podataka da li je to i kada izvršeno.

Na Sutjesci

Posle napada *1 dalmatinske brigade* od prethodnog dana, SS bataljoni na levoj obali Sutjeske organizovali su se da dočekaju naše napade, ali su ovog dana izvršili i ispad na desnu obalu kada su osetili da se *5 crnogorska* i *3 sandžačka* spuštaju sa Dragoš Sedla na Sutjesku. Tu, na desnoj obali, razvile su se uporne borbe koje

[137])*V. Dedijer* (Dnevnik II s. 310) navodi da je 7 krajiška išla sa 6 bosanskom i Majevičkom brigadom, ali se to ne može potvrditi.

su poremetile naše pripreme za prelaz, pa se kolone nisu mogle da formiraju kako je to bilo naređeno. Uveče su se Nemci vratili na levu obalu. Ovaj neprijateljski ispad bio je potpomognut jakom artiljeriskom vatrom. Prva baterija 9 domobranskog diviziona je tom prilikom ispalila na Skakavce 71 metak. Italijanski izveštaji govore da su 118 i SS divizija nameravale da čiste teren istočno od Sutjeske, ali se ova namera odnosi verovatno samo na glavninu SS divizije koja se nalazila na desnoj obali, a ne na njene delove koji su bili na levoj obali. Verovatnije je da su ovi vršili samo nasilno izviđanje.

Po podne ovog dana je u Štabu 3 divizije primljen poslednji radiogram iz Vrhovnog štaba: »Kod nas situacija teška. Skrenite ka izvornom delu Neretve. Mi ćemo vam od Kalinovika poslati izviđačke delove. U slučaju da dođete u tešku situaciju, probijaćete se u manjim jedinicama«.

Jedan italijanski izveštaj od ovog dana navodi iz nemačkog izvora da je utvrđeno da se severno od Mratinja nalazi 2 dalmatinska brigada, zapadno od nje 10 hercegovačka, a da se u toj zoni treba još da nalaze 3 krajiška, 3 dalmatinska, 4 proleterska, 5 crnogorska i 3 sandžačka. Otuda su Italijani dovlačili tolike snage na desnu obalu Pive. Možda su im Nemci dali zastarele podatke, ali se jasno vidi da na Mrčin Planini nisu očekivali tolike naše snage. Tek ovog dana bilten Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj priznaje da su se naše snage probile i uspele da napreduju prema severu, ali dodaje da je 369 diviziji stavljeno u dužnost da nas sa svim svojim raspoloživim snagama zaustavi i uništi. Ovo optimističko očekivanje govori nam, takođe, da su Nemci potcenjivali naše snage koje su se probile preko Sutjeske. Ipak su znali da se pod Titovom komandom probilo oko 2.000 partizana, jer to navode Italijani svakako iz njihovih izvora.[138])

---

[138]) *1 proleterska divizija*, izveštaj Vrhovnom štabu od 12. VI. u 2.30 časova — 47/1b, K. 705. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj* bilten od 12. VI. — neregistrovan. *369 divizija*, izveštaj za 12/13. VI. — 15/1, K. 24. *VI korpus* 8900—18 E/4; 8960 — 20 E/14, *XIV korpus*, 5314 — 52 i/14.

13 *jun 1943*

Vreme maglovito i oblačno.

Nemačka avijacija navodi 56 akcija, ali dodaje da je bila ograničena usled lošeg vremena.

Pravac Mrčin Kolibe, Miljevina.

Jak pritisak naših snaga prethodnog dana u pravcu zapada na V. Siljevac i k. 1520, izazvao je kod neprijatelja uverenje da se probijamo za Kalinovik. Prema toj pretpostavci neprijatelj je pregrupisao svoje snage: 2 bataljon 369 puka premešta sa druma severno od Jeleča, gde je dotle bio, na pravac k. 1543 (5 km jugozapadno od Jeleča), Vrhovi (1505, 8 km jugoistočno od Kalinovika), a 1 bataljonu istog puka (Grupi Fišer) stavlja u zadatak da se nastavi levo od njega do druma. Smatrajući da je i ovo malo, Štab 369 divizije upućuje na Siljevac i Grupu Vertmiler, koja je sada ponovo vraćena u sastav svoje divizije, svakako najkraćim putem preko Zelengore. Na drumu oko Stolova ostaje dakle 3 bataljon 369 puka (Grupa Here) i 2 bataljon 724 puka (Grupa Fogt), skupljeni sada u zajedničku Grupu Kuhter. Njen je zadatak da delom svojih snaga prodre duž druma prema Nozdrama, u sadejstvu sa delovima 118 divizije koji treba da nadiru iz Foče suprotnim pravcem prema istom cilju. Ovog dana je i 1 bataljon 370 puka upućen iz Sarajeva za Foču, ali nema izgleda da će stići da ispolji ma kakav uticaj na tok događaja kod Jeleča.

Za angažovanje u pravcu Jeleča 118 divizija je imala na raspoloženju 2 bataljon 738 puka u rejonu Košute i 3 bataljon 750 koji je dovučen s desne obale Drine gde su ga smenili delovi 4 lovačke brigade. Ali je prvi ostavljen kod Košute, a drugi je postavljen iza Grupe Tribukajt kao rezerva za front prema Sutjesci. Za upotrebu prema Jeleču Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj je tek predviđala da nešto skine s fronta 118 divizije.

Izgleda da u Komandi nemačkih trupa u Hrvatskoj nisu bili dobro obavešteni o situaciji na pravcu Foča, Kalinovik ili da su netačno izveštavali svoje pretpostavljene. Tako se u njenom biltenu navodi ovog dana da nemački odredi osiguravaju put Foča, Kalinovik, mada 369 divizija nije krila da je deo puta bio u našim rukama.

Uopšte, Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj obraća mnogo više pažnje na Sutjesku gde očekuje dalje naše napade, nego na pravac Foča, Kalinovik. Stoga je 118 divizija mogla da angažuje i ovog dana na ovom pravcu samo neke improvizovane čete sa nešto tenkova čiji će zadatak biti više da osiguraju Foču sa te strane, nego da se probiju do Jeleča.

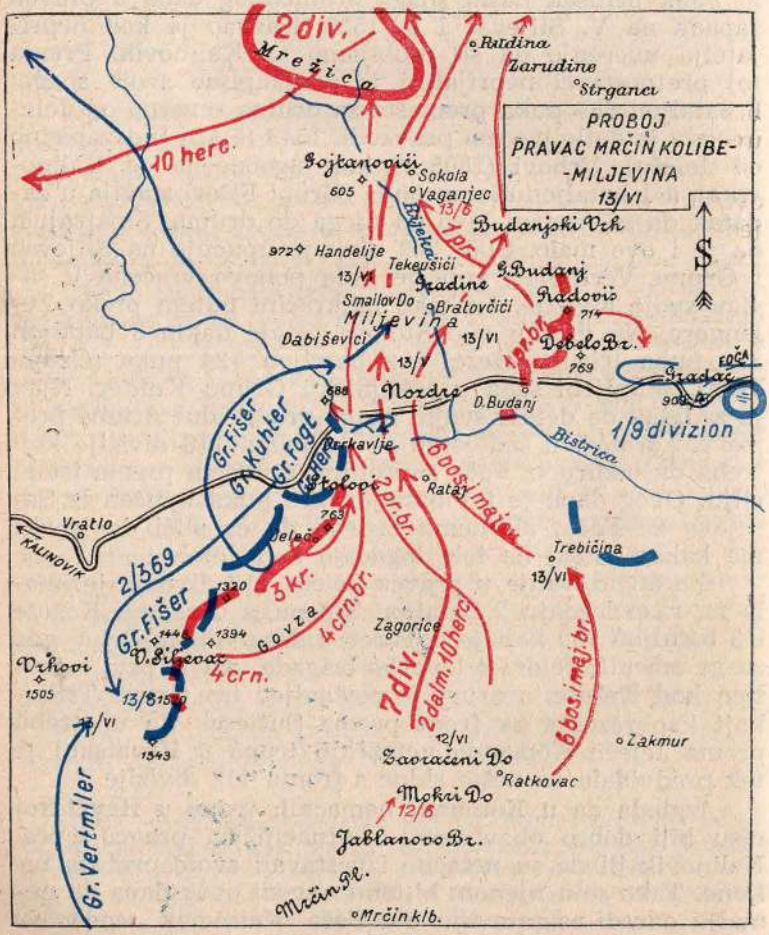

Skica 28

Na našoj strani je *1 brigada* u toku noći 12/13 juna održala prolaz na drumu u svojim rukama. Njen 1 i 3 bataljon su preko celog ovog dana ostali na položaju D. Budanj, Radoviš okrenuti prema Foči. Za ostale bataljone nema direktnih podataka, ali moramo pretpostaviti da su zatvarali drum prema zapadu sve do dolaska drugih jedinica, a potom da su se prikupili (bar glavninom) na prostoriji oko Vaganjca (7 km severno od Jeleča). *Treća krajiška* brigada je ostala u rejonu Jeleča; u osnovi, ona je osigurala prolaz preko druma vezujući neprijatelja severno od Jeleča. U zoru je Štab 1 divizije bio u G. Budnju, ujutro na Budanjskom Vrhu (821), a uveče u Vaganjcu.

Prelaz naše glavnine preko druma otpočeo je jutrom ovog dana. Izgleda da je *2 proleterska* bila prva njena jedinica koja je prešla drum. Ona je još prethodnog dana uveče pošla iz Ratkovca za Ocrkavlje. Ne može se utvrditi da li je dobila zadatak da prema Kalinoviku osigura otvorenu brešu, ali je sigurno da su njene jedinice na toj strani stupile u borbu sa neprijateljem i da je njena Prateća četa uništila dva tenka. Brigada se u toku dana prikupila na prostoriji Tekeušići (5,5 km severoistočno od Jeleča), Gojtanovići, Sokola.

Osiguranje druma prema Kalinoviku je verovatno stavljeno u dužnost Štabu 2 divizije. On je, izgleda, odredio za ovo *4 proletersku brigadu*. Ovde vidimo u toku naredne noći i *7 krajišku brigadu;* na položaju selo Nozdre k. 688 (3 km severno od Jeleča), na kome se nalazila, mogla je da spreči nadiranje neprijatelja iz Jeleča bilo u istočnom, bilo severnom pravcu.

Do zore ovog dana sve su se naše jedinice primakle drumu. *Sedma divizija, 2 dalmatinska* i *10 hercegovačka* izbile su pred Rataj; tu je bio i Vrhovni štab; *6 bosanska* i *Majevička* stigle su u isto vreme pred Trebičinu gde su naišle na neprijatelja.

Radi boljeg osiguranja levog boka, komandant 2 divizije zatražio je od 7 divizije da mu stavi na raspoloženje jednu brigadu. Upućena je 7 baniska brigada, ali je na ulazu u selo Rataj zahvaćena snažnim napadom iz vazduha i zaustavljena. Nema podataka da li je posle toga upotrebljena za osiguranje levog boka; izgleda da nije.

Srećom, neprijatelj nije bio u stanju da pritisne snažno ni s jedne ni s druge strane. Sa zapada krenuli su drumom delovi 2 bataljona 724 puka sa nekoliko tenkova, ali su — prema sopstvenom izveštaju, kod k. 757 naišli na jake naše snage i predveče se vratili do ruba šume kod serpentina. Grupa Fišer (1 bataljon 369 puka) počela je da se prikuplja (verovatno zapadno od Jeleča kako je to bilo naređeno) čim su se u zoru povukle naše snage koje su napadale V. Siljevac i k. 1520; 2 bataljon 369 puka je krenuo na pravac k. 1543, Vrhovi, a 3 bataljon istog puka bio je u toku sređivanja. Grupa Vertmiler je stigla takođe na Siljevac. Tako se objašnjava da je neprijatelj mogao napadati samo duž druma pouzdavajući se najviše u ono nekoliko tenkova (12 tenkovske čete) kojima je raspolagao. Nije imao snage za šire manevre. Po koji tenk se mogao i probiti do mesta prelaza, uneti prilično zabune u naše jedinice, ali nije mogao sprečiti prelaz.

U sličnoj situaciji neprijatelj je bio i na pravcu Foča, Kalinovik. Napadao je u nekoliko navrata samo duž druma sa nekoliko tenkova i nešto pešadije. Prvi bataljon 1 brigade je sigurno odbio sve ove napade. I ovde su borbe trajale sve do večeri. Neprijatelj je tu angažovao i znatan deo svoje avijacije. Ona je naročito bombardovala Debelo Brdo odakle je prethodnog dana 3 bataljon bočnim udarom osujetio njegov napad na D. Budanj, ali ovog puta je Debelo Brdo bilo prazno jer se 3 bataljon nalazio na kosama zapadno od njega.

Dok je trajao ovaj pritisak s obe strane, glavnina Prve grupe je oko Rataja trpela snažne vazdušne napade koji su joj naneli velike gubitke. Tek predveče je otpočelo prebacivanje preko Bistrice na železničkom mostu južno od Nozdra, a zatim preko druma. Red se ne može utvrditi, ali je do zore sve bilo severno od druma.

Majevička i 6 bosanska su pokušale da se probiju preko Trebičine. Selo su napala dva bataljona 6 brigade i jedan bataljon Majevičke brigade. Uspeli su da zauzmu pola sela, ali dalje nisu mogli, pa su do večeri ostali tu u dodiru sa slabim i neaktivnim neprijateljem. Videći da se ovuda ne mogu probiti, štabovi Majevičke i 6 brigade odlučili su da pređu drum na pravcu kuda je prošla glavnina. Pred mrak je počelo izvlačenje iz sela što nije išlo

bez gubitaka; oko pola noći brigade su stigle do Rataja, a u svitanje su prešle drum pa se prikupile kod G. Budnja.

Na Sutjesci

(vidi skicu 29)

Ispad na desnu obalu Sutjeske koji je neprijatelj izvršio prethodnog dana, nije mogao dovesti u sumnju Drugu grupu da 1 dalmatinska brigada nije uspela da obrazuje mostobran na desnoj obali reke. Moralo je biti jasno da se treba ponovo probijati. U proboj su pošla četiri bataljona *5 crnogorske*, jedan bataljon *1 dalmatinske* i 3 bataljon (Mostarski) *10 hercegovačke brigade*, na otsek Ozren, Vilinjak. *Sandžačka brigada* je bila u zaštitnici, ali prema nekim podacima je i ova brigada (ili njeni delovi) upućena na Košur.

Prebacivanje preko Sutjeske izvršeno je u toku noći, neometano od neprijatelja. Neprijatelj nije zauzeo položaj neposredno na obali — verovatno da ne bi trpeo gubitke sa nadvišavajućih tačaka desne obale, već je organizovao položaj na liniji Košur, Ozren, Lastva, Kazani, da nas tu dočeka u zasedi. Na Košuru su bile Grupe Gertler i Anaker (738 puk bez 2 i 3 bataljona sa nešto artiljerije), na Ozrenu 118 izviđački bataljon, a dalje do Kazana 3 bataljon 13 SS puka i 1 bataljon 14 SS puka. Od Košura nizvodno bila je grupa Tribukajt sa dva bataljona, a jednim (3 bataljon 750 puka) iza njih u rezervi.

Naše kolone su izbile bez borbe sve do grebena koje je držao neprijatelj, ali su tu na sasvim bliskom otstojanju dočekane ubitačnom vatrom, negde na 20 metara otstojanja. Planula je ogorčena bliska borba. Izgleda da je njeno težište bilo na Ozrenu. Naše jedinice su odmah ubacile teška oruđa u prvi borbeni red jer se radilo o tome da se neprijateljski položaj probije u naletu. Izvršile su više juriša ali bez uspeha. Naši su gubici bili vrlo teški naročito među rukovodiocima koji su se bespoštedno zalagali. Prva dalmatinska je u to vreme prikupljala svoje razbijene delove, pa nije mogla da pruži nikakvu pomoć. Kada je bilo jasno da se ovuda ne može proći, pokušalo se levo u pravcu Tisovog Brda. Tu su

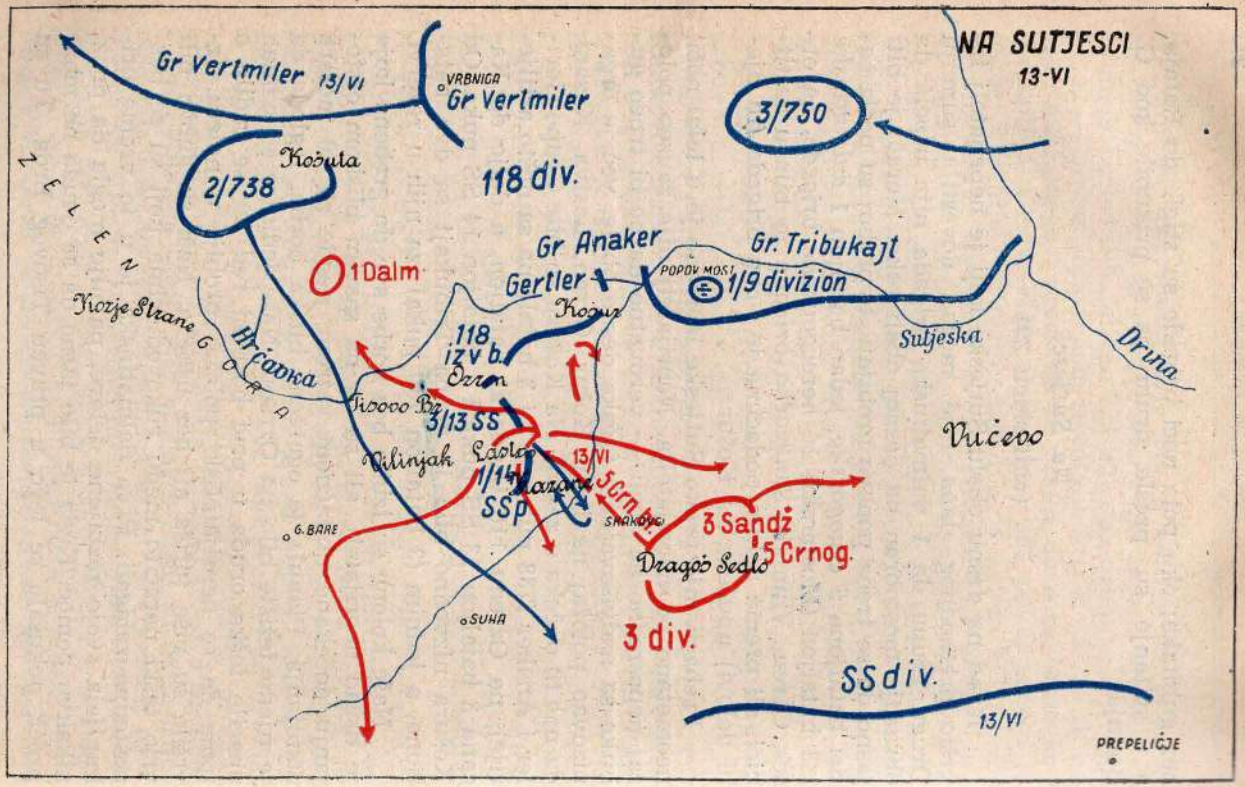
NA SUTJESCI
13-VI
Gr Vertmiler 13/VI
VRBNICA
Gr Vertmiler
3/750
Košuta
2/738
118 div.
ZELEN GORA
Gr Anaker
Gr. Tribukajt
1 Dalm
Gertler
POPOV MOST
1/9 divizion
Kozje Strane
Hrčavka
118 izv b.
Ozren
Sutjeska
Drina
Tisovo Br.
3/13 SS
Vučevo
Vilinjak
13/VI
1/14 SSp
5 Crn b.
SRAKOVCI
3 Sandž
5 Crnog.
G. BARE
Dragoš Sedlo
SUHA
3 div.
SS div.
13/VI
PREPELIĆJE

Skica 29

ubačena u borbu dva bataljona 3 sandžačke brigade. Ali ni ovaj proboj nije uspeo. Brigade su tada bile već razbijene i ispale iz ruku štabova. Nešto se provuklo (oko 500 boraca i ranjenika) između nemačkih položaja. U svemu, možda su se oko dva proređena bataljona 5 crnogorske brigade spojila kasnije sa isto tako proređenim bataljonima 1 dalmatinske brigade, pa su zajedno krenuli za glavninom. Jedna grupa je pokušala da se probije do G. Bara. Nije uspela, pa se noću 14/15 juna ponovo probila na desnu obalu Sutjeske kod Suhe, kroz neprijateljski raspored uz bolne gubitke, i stigla do Izgora. Tu se okupilo nekoliko stotina boraca. Odavde su krenuli za Crnu Goru, a jedna manja grupa za glavninom. Delovi 3 sandžačke probili su se u Sandžak. Mostarski bataljon (3) 10 hercegovačke brigade probio se prepolovljen u Hercegovinu.

Dok je Druga grupa pokušala da se probije preko Sutjeske, *SS divizija* (bez 3 bataljona 13 puka i 1 bataljona 14 puka) nadirala je prema severu i ovog dana izbila na liniju Prepeličje, k. 1407, a možda i severnije.[139])

14 *jun 1943*

Vreme oblačno.

Nemačka avijacija je izvršila 76 poleta.

Posle neuspelog prodora 2 bataljona 724 puka prema Nozdrama, *369 divizija* je ovaj zadatak stavila u dužnost Grupi Fišer koju sada čini 369 puk (bez 2 i 3 bataljona), 7 četa 369 puka i Tenkovska grupa Šter (12 tenkovska četa). Grupa Fišer je trebalo da dođe u vezu sa 118 divizijom u pravcu Foče.

---

[139])*Vrhovni štab*, naređenje štabu 1 divizije od 13. VI. — 46/3a, K. 9. *V. Dedijer*, Dnevnik II, s. 337 — 346 (po kazivanju M. Đilasa i R. Vukanovića). *M. Mitrović*, Kako sam doživela tu bitku, »Politika« od 1. I. 1952. *P. Romac*, Nekoliko crtica o proboju jedinica Treće divizije iz obruča, »Narodna armija« br. 295 od 10. VIII. 1948. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten od 13. VI. — neregistrovan. *369 divizija* izveštaj od 13/14. VI. — 16/1, K. 24. *III domobranski zbor*, Op. br. 2769 — 14/1, K. 24. *VI korpus*, 8950 — 18 F/4. *XIV korpus*, 5390 — 52 i/14.

Međutim, 118 divizija je svu svoju pažnju još uvek obraćala na Sutjesku. Drugi bataljon 738 puka, koji se još od 10 juna nalazio u rejonu Kozja Strana, Košuta, upućen je istočno od Pleća radi pojačanja levog krila

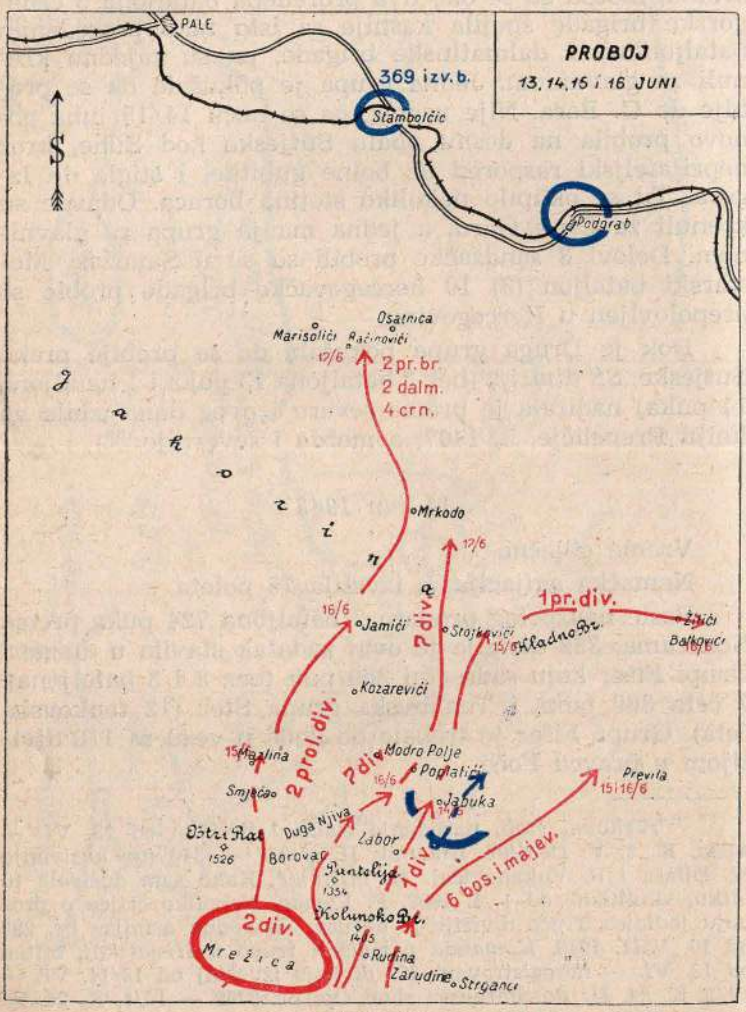

Skica 30

SS divizije. Očigledno, neprijatelj je još uvek očekivao uporne borbe na Sutjesci i sa 118 i SS divizijom brižljivo je sužavao obruč na okuci Sutjeske. Za dejstvo pravcem Foča, Kalinovik, 118 divizija nije imala snaga sem onih slabih koje su prethodnog dana angažovane na tome pravcu, a možda i delove 2 bataljona 724 puka koji su 12 juna odbačeni na ovu stranu. Od novih jedinica upućena je na ovaj pravac samo 1 baterija 9 domobranskog diviziona; ona je pošla u 10 časova iz Popovog Mosta (k. 706) preko Foče za Gradac (909) gde je stigla tek u 24 časa. Baterija je ušla u sastav grupe nemačkog kapetana Mehiera.

U toku noći sve su naše jedinice prešle preko druma. Izuzetak čini možda samo *3 krajiška brigada,* ali je i ona morala preći u toku ovog dana.

U zoru 14 juna Vrhovni štab, koji se nalazio u ao-lini Rijeke kod k. 605, nije imao još podataka da li su sve naše jedinice prešle preko druma. Posebno se interesovao za bolesnike, 7 diviziju, 3 i 7 krajišku, 6 bosansku i Majevičku brigadu dakle za jedinice koje su poslednje prešle.

Vrhovni štab je sada nastojao da ponovo zadobije kontrolu nad svima jedinicama, da ih odmakne od druma i da ih osigura od neprijateljskog dejstva.

U tome cilju *1 diviziju* upućuje od Vaganjca ka Jabuci (15 km severoistočno od Jeleča). Doduše u rejonu Vaganjca je ujutro ovog dana, pored Štaba divizije, mogao da bude samo Štab *1 proleterske brigade* sa 2, 4 i 6 bataljonom jer su 1 i 3 bataljon još uvek bili orijentisani prema Foči ili na maršu, a *3 krajiška* još nije mogla stići. Tako je ka Jabuci krenula 1 brigada sa tri bataljona i tu raspršila jednu domobransko-milicionersku četu. U pravcu prema Jabuci prikupljale su se ovog i idućeg dana ostale jedinice 1 divizije, Štab 1 divizije zanoćio je kod Rudina.

U rejonu Mrežice (10 km severno od Jeleča) prikupljale su se ostale naše jedinice. Vrhovni komandant je ovog ili idućeg dana konačno odlučio da se sva Glavna operativna grupa prebaci u Istočnu Bosnu preko pruge Sarajevo, Višegrad. Jedan neprijateljski izveštaj tvrdi da je jedna grupa partizana prodrla ovog dana između

Kalinovika i Trnova; možda se to odnosi na 10 hercegovačku brigadu, ali svakako nije bilo pokušaja da se prodre preko Treskavice na Bradinu.

Radi osiguranja trupa koje su se prikupljale u Mrežici, Vrhovni štab je u 6 časova naredio 7 *diviziji* da zatvori pravac Miljevina, Mrežica i da neprijatelju spreči svaki pokušaj prodora ovim pravcem. U tom cilju, rečeno je u naređenju, 7 divizija će svojim prednjim delovima da smeni 7 *krajišku brigadu* na položaju Nozdre, k. 688, a glavninu će da postavi na liniju Dabiževići (765), Smajlov Do, Bratovčići (705) sa pobočnicom na Radovišu (714); diviziji je naglašeno da je ovo privremeni zadatak i da će uskoro ići napred i dobiti ofanzivne zadatke. Po izvršenoj smeni 7 krajišku brigadu je trebalo uputiti u sastav »svoje divizije« (verovatno u sastav 1 divizije).

Ovim naređenjem Vrhovnog štaba je ustvari napuštena odbrana druma — za što je stvarno prestala potreba kada su ga sve jedinice prešle. Sedma divizija je sada primila zadatak zaštitnice; 1 i 3 bataljon 1 brigade su najdalje ujutro ovog dana napustili položaje kod D. Budnja.

Vrhovni štab je u isto vreme naredio da se svi ranjenici i bolesnici što pre sklone iz Miljevine i upute u svoje brigade. Kada su brigade bile angažovane u teškom zadatku prelaza druma, onda je bilo bolje da su njihovi ranjenici i bolesnici bili grupisani na centralnom mestu; sada, kada su nastali izgledi za odmor i oporavak, a za prvi mah pretstojali više marševi nego borbe, bilo je zgodnije da se ranjenici nađu kod svojih brigada gde im se mogla osigurati bolja ishrana.

Štab *369 divizije* je uočio prelaz Glavne operativne grupe preko druma i zaključio da je njen cilj Istočna Bosna. Otuda je Grupa Fišer upućena u gonjenje, ali je prema sopstvenom izveštaju, naišla na žilav otpor na koti 688 i kod Nozdre. Ipak je pre 16 časova stigla do Smajlovog Dola i otpočela da se probija desnom obalom Rijeke prema Mrežici. Ovo je dalo povoda Vrhovnom štabu da u 16 časova naredi 7 diviziji, koja po njegovim obaveštenjima nije bila zauzela naređeni položaj, da odmah baci dve brigade na taj pravac. Šta je divizija ura-

dila po ovom i prethodnom naređenju nema podataka. Prema podacima koji potiču iz 8 brigade, ova je brigada oko 9 časova napadnuta pešadijom i tenkovima na neidentifikovanom položaju. Napad je potpomogla artiljerija i avijacija. U povlačenju sa tog položaja brigada je gonjena jakom vatrom u kojoj se razbila. Bataljoni su pošli svaki svojim pravcem. Tek uveče je brigada uglavnom ponovo prikupljena. U svakom slučaju je situacija bila vrlo delikatna, pa je Vrhovni komandant morao lično da raspoređuje Prateći bataljon Vrhovnog štaba da bi se Nemci zadržali kod Handelije i k. 972. Ovog dana je na ovom pravcu intervenisao lično general Liters, komandant nemačkih trupa u Hrvatskoj, ne bi li u poslednjem času sprečio naš proboj prema severu.

Šesta bosanska brigada je ovog dana vodila borbe oko Budanjskog Vrha.

Na prostoru između Sutjeske, Drine i Pive operacije su bile stvarno završene još prethodnog dana. Ovog dana to kažu i italijanski podaci, ali su Nemci u svojim biltenima još uvek pominjali i akcije čišćenja na Sutjesci.[140])

15 *i* 16 *jun 1943*

Krajem prethodnog dana bilo je jasno da se naša Glavna operativna grupa dohvatila Jahorine, pa se Nemcima nametnuše nove odluke. Štab *369 divizije* je rešio: da Grupu Ricman (Štab 370 puka sa delovima u neposrednom sastavu i 3 četa 370 protivtenkovskog bataljona)[141]) i Grupu Šter prebaci u područje Trnova; prva

[140]) *Vrhovni štab:* naređenje 7 diviziji od 14. VI. u 6 časova — Vojni muzej, neregistrovano; naređenje 7 diviziji od 14. VI. u 16 časova — Vojni muzej, neregistrovano *M. Novović*, Borba na Miljevini, Zapisi o borbama NOR, s. 177 — 183. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten za 14. VI. — neregistrovan. *369 divizija*, izveštaj od 14/15. VI. — 17/1, K. 24. *III domobranski zbor*, op. 2784 od 15. VI. — 16/1, K. 24. *9 domobranski divizion*, br. 673 — 8/1, K. 57. *Obaveštajni centar Bileća*, izveštaj od 15. VI. — 20 E/14.

[141]) 370 protivtenkovski bataljon se ranije ne pominje; možda je posredi greška.

treba da dođe iz Sarajeva, a druga iz Jeleča; da 369 izviđački bataljon — kome je dodeljena i 3 četa 202 tenkovskog bataljona, prebaci u područje Stambolčić, Podgrab da nam spreči prelaz preko pruge; da se 1 bataljon 370 puka još u toku 15 juna prebaci u Kalinovik (verovatno iz Foče); da 369 puk krene u gonjenje severno od Bistrice ka Dobrom Polju (10 km severno od Kalinovika), no s tim da će se 16 juna prebaciti odavde u rejon Podgraba; delovi 369 artiljeriskog puka da dođu u Foču, a divizisko borbeno mesto da se prebaci 15 juna u Sarajevo.

Ova odluka Štaba 369 divizije donesena je svakako u saglasnosti sa generalom Litersom koji se tada bavio na pravcu Foča, Kalinovik. Njen je cilj da zatvori liniju Sarajevo, Kalinovik i Sarajevo, Goražde. Na liniji Goražde, Ustikolina, Foča doći će *118 divizija* te će tako naše snage na Jahorini biti ponovo obuhvaćene sa tri strane.

U toku 15 juna je 369 puk (tri bataljona) prokrstario teren severno od Bistrice uz mestimičan žilav otpor i došao u Dobro Polje. Puk je tu ostao u toku 16 juna. Tog dana je borbena grupa Ricman sa 1 bataljonom 370 puka zatvarala i osiguravala deo puta Jablanica (11 km južno od Sarajeva), Ilovica; 369 protivtenkovski bataljon je bio u Trnovu, a 12 tenkovska četa je krstarila između Jablanice i Dobrog Polja; 3 četa 370 protivtenkovskog bataljona nalazila se neposredno severno od Kalinovika; delovi 369 artiljeriskog puka, koji su bili angažovani u ofanzivi, prikupili su se u Foči i Goraždu; 2 četa 369 pionirskog bataljona došla je u Foču, a 369 izviđački bataljon stigao je na prostoriju Podgrab, Stambolčić.

Prva baterija 9 domobranskog diviziona je 15 juna oko 12 časova dejstvovala sa Graca (909) na neke naše grupe u rejonu Rudina, u 16.20 i 21.30 časova ponovo je tukla rejon Gradine (821) i G. Budnja. Idućeg dana je ponovo dejstvovala na neke naše zaštitne delove u rejonu Rudine, Zarudina i Strganaca.

U međuvremenu je Glavna operativna grupa nastavila marš na sever. *Prva proleterska divizija,* u čijem sastavu je sada i 7 krajiška brigada, je 15 juna ujutro bila na prostoriji Hladno Brdo, Stojkovići (26 km jugo-

istočno od Sarajeva), a idućeg dana po podne u području Žilići, Batkovići (12 km jugoistočno od Podgraba)[142]).

Štab 2 divizije je 15 juna bio u Smjeći (5 km zapadno od Jabuke); 16 juna je predanio ispod (južno) Jahorine, prešao planinu u toku noći i 17 juna pred zoru je stigao u Mrkodo (8 km jugozapadno od Podgraba). Brigade 2 divizije su 15 juna bile na prostoriji Kozarevići, Mazlina, Modro Polje, pa su uveče nastavile pokret; *2 proleterska brigada* je ceo 15 jun provela u Mazlini; nastavila je pokret u 24 časa i osvanula 16 juna kod Jamića (11 km jugozapadno od Podgraba); uveče oko 21 čas krenula je na prostoriju Marisolići (9 km jugoistočno od Pala), Račinovići, Osatnica. U tom rejonu su morale biti i *2 dalmatinska i 4 proleterska brigada.*

Sedma divizija se prethodnog dana morala angažovati za zatvaranje pravca prema Mrežici desnom obalom Rijeke; bar je takvo naređenje primila od Vrhovnog štaba 14 juna u 16 časova. Idućeg dana u 11 časova Vrhovni štab joj naređuje da se odmah i najhitnije rokira na pravce Mrežica, Mazlina i Mrežica, Jabuka i da u tome cilju do zore 16 juna bude obavezno na položaju Oštri Rat (1526), Borovac, Pantelija (1354), Kolunsko Brdo (1405). No, uskoro posle toga, u 16 časova, naredio je Vrhovni štab da se ova divizija do zore 16 juna grupiše sa sve tri brigade na prostoriji Zabor, Jabuka, Poplatići, da se prema neprijatelju osigura izviđačko — zaštitnim delovima. Do izmene naređenja došlo je zbog odluke da se što pre nastave operacije na sever, što nije bilo bez veze sa radom i mogućnostima neprijatelja.

Sedma divizija je krenula za Jabuku oko 3 časa 16 juna. U rejonu Jabuke je predanila. Pokret preko Jahorine je nastavila u 18 časova i 17 juna oko 5 časova se spustila na severno podnožje planine.

Šesta bosanska i Majevička brigada su 15 i 16 jun provele na odmoru u Previli (7 km severozapadno od Ustikoline).

Deseta hercegovačka brigada se u to vreme odvojila od Glavne operativne grupe i krenula u Istočnu Hercegovinu pravcem Mrežica, Rogoj (12 km severno od Ka-

[142]) Ova mesta označavaju etape Štaba 1 divizije, ali se mora pretpostaviti da se u blizini nalazila njena glavnina.

linovika), Obalj, Borač, odakle je prešla drum između Kifinog Sela i Gračanice.

Vrhovni štab je 15 juna bio na Dugim Njivama (3,5 km jugozapadno od Jabuke), a 17 pred zoru u Mrkodolu.

Pokreti naših jedinica vršeni su gotovo isključivo noću.

Na području Jahorine bilo je hrane u zadovoljavajućoj meri, pa je ovaj težak problem trenutno rešen, ali se ne može još govoriti o oporavku iznurenih jedinica.

*
* *

Peta krajiška divizija je 10 juna vodila borbu južno od Vitolja sa 384 pukom 373 divizije. Dva dana kasnije je nastavila marš za Bradinu u duhu ranijih direktiva, i do zore 13 juna je izbila do Skakavca (južno od Komara). Na tome maršu je vodila borbu oko drumova sa neprijateljem koji ih je popravljao i nanela mu velike gubitke. Idući dan, 13 jun, iskorišćen je za odmor; 14 juna je divizija nastavila pokret preko Zijameta do Rudina bez dodira sa neprijateljem, a 15 juna dostignuti su bez borbe Rastovo i Šebešić (južno od Rastova).

U međuvremenu je Vrhovni štab već rešio da se sve naše snage probiju u Istočnu Bosnu, samo se to još nije znalo u Štabu 5 divizije jer njena radiostanica nije funkcionisala. Stoga Štab divizije pravi 16 juna plan za dalji marš: 4 brigada će preko Vranice u Bitovnji izbiti na prugu, a 1 brigada će zauzeti Fojnicu i Kreševo i obezbediće se prema komunikaciji Sarajevo, Visoko i Visoko, Kiseljak; jedno izviđačko odeljenje će pod načelnikom štaba divizije preći prugu i nastojati da dođe u vezu sa Vrhovnim štabom.

U međuvremenu je po naređenju 1 bosanskog korpusa 6 krajiška brigada (dva bataljona) stigla na prostoriju Prozor, Ostrožac, Konjic i ušla u sastav 5 krajiške divizije.[143])

[143]) *Vrhovni štab*, naređenje 7 diviziji od 15 juna u 11 časova — Vojni muzej — neregistrovano. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten za 15 i 16. VI. — neregistrovani. *369 divizija*,

Zaključak o operacijama

od 10 do 16 juna 1943

Glavna operativna grupa je 10 juna bila podeljena na dve grupe.

Prva grupa je bila već sva na Zelengori. Njena prethodnica — 1 divizija sa 1 proleterskom i 3 krajiškom brigadom, je pred zoru 10 juna izbila pred neprijateljski položaj na Balinovcu. Glavnina — 2 proleterska, 2 dalmatinska, 4 proleterska, 6 bosanska, 7 krajiška, 10 hercegovačka i Majevička brigada sa Štabom 2 divizije i Vrhovnim štabom — je istog dana pre podne bila prikupljena na uzanom prostoru: Vrbničke Kolibe, Lučke Kolibe, Ljubin Grob. Sa Sutjeske je u sastav Prve grupe pristizala 7 divizija sa 7, 8 i 16 brigadom.

Druga grupa, koju sada čini samo 3 divizija sa 1 dalmatinskom, 3 sandžačkom i 5 crnogorskom brigadom, je 10 juna već bila završila prebacivanje sa desne na levu obalu Pive. Glavninom je bila grupisna na Vučevu.

U isto vreme se duž Sutjeske probijao neprijatelj. Nije bilo više izgleda da će se sačuvati prolaz na reci. Sedma divizija se 10 juna jedva provukla. Neprijatelj će ovog dana, dakle, konačno da razdvoji Glavnu operativnu grupu na dva dela, ili tačnije otseći će od glavnine 3 diviziju sa ranjenicima.

U takvoj situaciji Vrhovni štab rešio je da se sa Prvom grupom — koju možemo ponovo nazvati Glavnom operativnom grupom, probije sa Zelengore na Jahorinu Planinu, preko druma Foča, Kalinovik, ali ne napuštajući još odluku od 3 juna da se 2 divizija sa Vrhovnim štabom prebaci preko Treskavice u Centralnu Bosnu, jer se to moglo učiniti i sa Jahorine. Treća divizija nije imala drugog izbora nego da nastavi prema Sutjesci. Zadatak koji je tamo očekivao bio je težak ali u situaciji od 10 juna nije bio neostvarljiv. Tako se Glavna operativna grupa probila ka severu, a 3 divizija je išla njenim tragom, ali bez taktičke veze s njom, pa se i sama mo-

---

izveštaj za 15/16. VI. — 17/1, K. 24. *III domobranski zbor*, Op. 2832 — 19/1, K. 24. *6 domobranska divizija*, Op. br. 5252 od 14. VI. — 18/1, K. 24. *9 domobranski divizion*, br. 673 — 8/1, K. 57. *Obaveštajni centar Bileća*, izveštaj od 15. VI. — 20 E/14.

rala probijati. Kako je bila opterećena ranjenicima nesrazmerno više od glavnine, nije bilo mnogo izgleda da će uskoro stići glavninu.

U takvoj situaciji moglo se prihvatiti i rešenje da Glavna operativna grupa pruži ruku 3 diviziji i da je povuče na Zelengoru, drugim rečima da se koncentričnom akcijom ka Sutjesci ponovo uspostavi taktička celina. No, ovo rešenje zadržalo bi je na Zelengori nekoliko dana, za koje bi vreme neprijatelj pregrupisao svoje snage i doveo u pitanje ne samo opstanak 3 divizije nego svih naših snaga. Trebalo je doista što pre iskoristiti povoljan odnos snaga, jer kao u prethodnom periodu, neprijatelj je bio najslabiji na najvažnijem pravcu. Vrhovni štab se 10 juna nalazio u istoj dilemi kao 1 divizija prethodnog dana: interes celine vukao ga je na sever, interes 3 divizije ga je zadržavao na Sutjesci. Interes celine je uvek preči; u ovom slučaju utoliko više što su još postojali jaki izgledi da će se i ova divizija probiti.

Da su izgledi bili još povoljniji, vidi se najbolje iz rasporeda neprijatelja. On je početkom ovog perioda bio podeljen na četiri jasno odvojene grupe.

Na području Durmitora ili tačnije na prostoriji ograničenoj Tarom, Pivom, Komarnicom i putem Šavnik, Đurđevića Tara, imao je 1 brdsku diviziju ojačanu 61 bugarskim pukom, diviziju »Ferara« i Grupu Izaska — u svemu oko 18 bataljona.[144]) Njihov zadatak bio je da očiste ovu prostoriju i da nam spreče prelaz sa leve na desnu obalu Pive. Na ovoj prostoriji nije bilo više naših operativnih snaga.

Između Drine i Tare bio je još uvek 3 bataljon 750 puka, 4 domobranska brigada, 724 puk i divizija »Taurinenze« — u svemu 13 bataljona, čiji je zadatak da nam spreče prelaz s leve na desnu obalu Tare i da očiste ovo područje naročito Ljubišnju Planinu. Ni na ovoj prostoriji nije bilo naših operativnih jedinica.

Na Sutjesci su bile dve neprijateljske divizije: 118 divizija (bez 3 bataljona 750 puka i 2 bataljona 738 puka) na donjem toku od ušća do Košura, okrenuta uglavnom prema jugu (Grupa Anaker je bila još u pokretu ali će

[144]) I ovde su uračunati samo streljački i izviđački bataljoni trupa u akciji.

stići na Košur već 11 juna); SS divizija između Pive i Sutjeske negde na liniji Mratinje, Maglić, okrenuta prema severu; dva njena bataljona bila su na maršu da bi pojačali levo krilo i preko Ozrena došli u vezu sa 118 divizijom. U svemu, našu 3 diviziju na Vučevu pritiskivala su 14 bataljona, ne računajući neprijateljske snage na desnoj obali Pive i desnoj obali Tare, ali je neprijatelj bio najslabiji baš na njenom pravcu nadiranja, gde još nije uspeo da zatvori prolaz na Sutjesci.

Najzad, 369 divizija je nastojala da Glavnoj operativnoj grupi spreči prodor ka severu. Tu je u sevmu 5 bataljona računajući 2 bataljon 738 puka koji je bio na maršu za Ljubin Grob, a bez 3 bataljona istog puka koji je ustvari štitio bok trupa na Sutjesci.

Najslabije neprijateljske snage se dakle ponovo nalaze na najvažnijem pravcu, kuda se probija naša glavnina. Iako su naše brigade strahovito proređene, mogli bismo ipak reći da smo na rešavajućem pravcu stvorili relativnu nadmoćnost: 12 naših brigada prema 5 neprijateljskih bataljona. Ovaj povoljan odnos nije mogao trajati dugo, trebalo ga je odmah iskoristiti.

* * *

Zaista vreme nije gubljeno.

Prva proleterska brigada je već zorom 10 juna izbacila iz borbe dva neprijateljska bataljona na Balinovcu, a zatim je nastavila nadiranje ka Rataju dok je 3 krajiška pošla na Pliješ. Po padu mraka za njima je krenula i glavnina dvema kolonama: desnom (2 proleterska, 6 bosanska i 2 dalmatinska) pravcem Stružinsko Brdo, Ratkovac, a levom (4 proleterska, 7 krajiška, Majevička, 10 hercegovačka) pravcem Balinovac, Jablanovo Brdo; 7 divizija je bez odmora nastavila pokret za levom kolonom.

Neprijatelj je očigledno potcenjivao naše snage na Zelengori kada je 9 juna — posle gubitka k. 1642, naredio da četiri bataljona (3 bataljon 369 puka i 3 bataljon 370 puka — kao Grupa Here, 1 bataljon 369 puka kao Grupa Fišer i 2 bataljon 738 puka) prodru ka Lučkim i Vrbničkim Kolibama, dok su Grupa Vertmiler i 3 bataljon 738 puka zatvarali liniju Vrbnica, Treskavac. Četiri

neprijateljska bataljona, sve i da su bili punog formacijskog sastava što niukom slučaju nije moglo biti posle mesec dana operacija, ne bi nikako mogli da savladaju desetak naših brigada, makoliko bile proređene i zamorene. Neprijateljsko komandovanje to nije moglo očekivati posle tolikog borbenog iskustva s nama. U Komandi nemačkih trupa u Hrvatskoj računalo se u to vreme da se naša glavnina još nalazi između Sutjeske i Pive, a da se krupni delovi nalaze na desnoj obali Pive. Ovim se objašnjava ne samo rad neprijatelja na Zelengori nego i njegov raspored na čitavom ovom vojištu.

Posle poraza na Balinovcu u Štabu 369 divizije se uvidelo da će se naše snage probiti preko druma Foča, Kalinovik. Ipak divizija pokušava da ponovo zatvori brešu na liniji Husad Planina, Pliješ, Mrčin Planina. U tom cilju povlači 1 bataljon 369 puka (Fišer) na Husad Planinu, a 3 bataljon 369 puka i 3 bataljon 370 puka (Here) vraća na Pliješ i Mrčin Planinu.

Međutim, bilteni Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj odaju mnogo više optimizma — sračunatog možda i da se prikriju vrlo neugodne činjenice. Ipak na kritičan pravac kod Jeleča upućen je iz Gotovuše samo 2 bataljon 724 puka (pored 2 bataljona 369 puka koji je već bio u pokretu), među tolikim drugim bataljonima koji su bili na raspoloženju. Pada naročito u oči da Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj nije okrenula prema severu nijedan bataljon sa Sutjeske, mada su bili odmah pri ruci 2 i 3 bataljon 738 puka i 118 izviđački bataljon. Toliko je njena pažnja bila prikovana na tu reku!

Pod tim uslovima Grupa Here nije mogla da izbije ni na Siljevac ni na Vis. Naprotiv odbačena je na Jeleč. Približno u isto vreme razbijeno je desno krilo Grupe Vertmiler na Stružinskom Brdu čime je breša proširena od Zakmura do Husad Planine, što čini 9 kilometara u vazdušnoj liniji.

Mi smo naročito išli za tim da se probijemo što širim frontom i što pre preko druma Foča, Kalinovik. Ojačana 1 divizija zato napada već 11 juna u 21 čas na front Ocrkavlje, Vratlo. Predlog 1 divizije da se 10 hercegovačka uputi preko Konjskih Voda i Ošlog Dola na Boriju, a Desna kolona (2 proleterska, 2 dalmatinska i 6 bosanska) preko Zakmura na Kutu nije se mogao ostvariti; 10

brigada je tek 11 juna u zoru napustila Ljubin Grob, a Desna kolona je u isto vreme tek prelazila Vrbničku Reku. Iste se večeri ove brigade nisu mogle angažovati na drumu.

Posle neuspelog pokušaja da povrati Siljevac, Štab 369 divizije nije mogao da uradi ništa drugo nego da organizuje odbranu na samom drumu: Grupa Here, ojačana sada sa 2 bataljonom 369 puka, brani Jeleč; Grupa Fišer na Husad Planini zatvara pravac za Kalinovik, a 2 bataljon 724 puka pravac Rataj, Nozdre.

Napad 1 divizije noću 11/12 juna naići će dakle na pet neprijateljskih bataljona. Potpun uspeh će postići samo na otseku 1 proleterske brigade, na pravcu Rataj, Nozdre. U zoru 12 juna je na drumu u našim rukama bio prolaz od 4 kilometra. Ostale brigade (3 krajiška, 4 proleterska i deo 7 krajiške) nisu mogle zabeležiti ovako upadljiv uspeh u toku te noći. Ali se idućeg dana njihov pritisak vrlo jako oseća. Neprijatelj je u međuvremenu nastojao da drži Jeleč sa Grupom Here (sada samo 2 i 3 bataljon 369 puka jer je 3 bataljon 370 puka rasformiran); sa 2 bataljonom 724 puka da istočno od Jeleča zatvori put Foča, Kalinovik, a 1 bataljon 369 puka da prikupi zapadno od Jeleča. Međutim, pritisak 3 krajiške, 4 proleterske i delova 7 krajiške brigade odbacuje Grupu Here na sam put, a 1 bataljon 369 puka ne može da se izvuče iz našeg dodira na Husad Planini.

Ovaj naš pritisak je u Štabu 369 divizije izazvao uverenje da se mi probijamo za Kalinovik i povećao uznemirenost koja je tamo nastala usled prodora 1 proleterske preko druma. Sam Štab divizije se morao naglo povući u Kalinovik. Otuda 12 juna nema nikakvih pokušaja da se dejstvom iz Jeleča za Foču ponovo uspostavi kontrola nad drumom. Slabe napade iz Foče duž druma 1 proleterska je lako odbila.

I posle prodora na drum Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj nije pokazivala dovoljno razumevanja za događaje kod Jeleča. Umesto da se Grupa Vertmiler uputi iz rejona Vrbnice u sastav svoje divizije, ona je stavljena pod komandu 118 divizije radi osiguranja boka i leđa Grupe Gertler. Neprijateljsko komandovanje je, očito, stajalo pod jakim utiskom događaja na Sutjesci gde se prethodnog dana probijala 1 dalmatinska brigada.

Ni posle prodora na drum mi nismo napustili misao da se prodre širokim frontom. Majevička i 6 bosanska brigada su 12 juna upućene pravcem Zakmur, Trebičina da prošire brešu prema Foči.

Uverenje da se mi probijamo prema Kalinoviku je i 13 juna bilo u osnovi svih dispozicija 369 divizije. Njene glavne snage (1 i 2 bataljon 369 puka i Grupa Vertmiler koja je ipak ovog dana vraćena u sastav svoje divizije) postavljene su južno od druma da zatvore pravce preko V. Siljevca i Ošlog Dola za Kalinovik. Na drumu, severno od Jeleča, Grupa Kuhter (3 bataljona 369 puka i 2 bataljon 724 puka) imala je da brani drum s juga iz pravca Jeleča, a delom da prodre prema Nozdrama da bi drumom uspostavila vezu s Fočom.

Ni na drugoj strani, na pravcu Foča, Jeleč, neprijatelj nije angažovao sve raspoložive snage. Ovog dana 118 divizija ima na raspoloženju i pri ruci tri bataljona (2 i 3 bataljon 738 puka i 3 bataljon 750 puka) ali nijedan ne baca na pravac Foča, Jeleč. Njena pažnja je još uvek bila prikovana za Sutjesku, možda više nego pre, posle događaja od 11 i 12 juna na tome frontu. Neprijatelju nije mogla izbeći pojava značajnih naših snaga na frontu Tjentište, Skakavci.

Izgleda da su operacije protiv naše Glavne operativne grupe na drumu Foča, Kalinovik stavljene sasvim u nadležnost 369 divizije, pa i dejstvo pravcem Foča, Jeleč; 1 bataljon 370 puka bio je 13 juna u pokretu iz Bosne za Foču, verovatno preko Goražda, ali nije uspeo da stupi u akciju do kritičnog trenutka proboja. Ovog dana će se na pravcu Foča, Jeleč osećati samo slabe neprijateljske snage koje će dejstvovati neposredno drumom.

Pod tim relativno povoljnim uslovima Glavna operativna grupa će izvršiti prelaz preko druma 13 juna i noću 13/14 juna, a poslednje jedinice će preći najdalje 14 juna. Težilo se sve vreme da to bude širokim frontom, ali se ipak — slično kao i na Sutjesci, prešlo samo jednim putem, preko železničkog mosta severno od Rataja. Majevička i 6 bosanska brigada nisu se mogle probiti preko Trebičine, niti su 3 krajiška i 4 proleterska mogle preći preko Jeleča i Vratla. Ipak, pritisak širokim frontom nije bio bez rezultata; prve su olakšale zadatak delova 1 brigade kod Budnja, a dejstvo drugih je obma-

nulo neprijatelja u pogledu pravca našeg proboja i paralizovalo njegovu akciju na pravcu Jeleč, Foča.

Potpunije podatke o tome kako su osigurani bokovi prolaza imamo samo za istočnu stranu. Tu su delovi 1 brigade pouzdano zatvarali put kod D. Budnja. Na zapadnoj strani situacija nije tako jasna. Sigurno je samo da su se pojedini neprijateljski tenkovi probijali drumom čak do mesta prelaza. Neki od njih su uništeni, ali to nije moglo sprečiti da njihova pojava — naročito kada je bila kombinovana sa vrlo aktivnim vazduhoplovstvom, ne remeti prelaz i unosi nered među prelazeće jedinice, a naročito među bolesnike i ranjenike.

Posle prelaza druma Vrhovni štab je uzeo pod svoju neposrednu kontrolu sve jedinice, odmakao ih od druma i osigurao s juga. Sada se konačno odustalo od ranijeg plana da se 2 divizija prebaci preko Treskavice za Centralnu Bosnu. Razlog ovome treba tražiti u činjenici da su brigade bile proređene i premorene, pa su bile potrebne sve snage da se prodre u Istočnu Bosnu gde se nudila najpovoljnija situacija. Samo će se 10 hercegovačka vratiti u Hercegovinu. Ali pri tome nije zaboravljena potreba vođenja rata širokim frontom, jer je već tada drug Tito doneo načelnu odluku da divizije krenu iz Istočne Bosne uglavnom svaka svojim pravcem, kako bi se ustanak planski širio u svim krajevima.

Pošto smo 14 juna napustili odbranu druma prema Jeleču i Foči, neprijatelj nije imao muke da ponovo ovlada njime. Taj zadatak je imala grupa Fišer (369 puk bez 2 i 3 bataljona). Ali kada je Štab 369 divizije uočio da su se naše snage probile na sever, skrenuo je Grupu Fišer prema severu; ona je ovog dana izbila svega do Handelije preko Smajlovog Dola. Slaba, kako je bila, ona nije mogla rizikovati da se sukobi sa našim glavnim snagama. Da je bila i jača, ne bi mogla da zadrži razvoj događaja i izmeni činjenicu da smo mi konačno probili obruč. General Liters, komandant nemačkih trupa u Hrvatskoj je 14 juna pohitao iz Sarajeva na lice mesta samo da bi bio lični svedok neuspeha ofanzive kojom je rukovodio.

Sa zapadne strane pritisak je bio slab kao i prethodnih dana. To se jasno oseća u okršajima 6 bosanske i Majevičke brigade u rejonu Budanjskog Vrha; 1 bataljon

370 puka nije bio još stigao u Foču, a 118 divizija je sve svoje raspoložive snage držala na Sutjesci očekujući dalje udare naših jedinica. Inače ne bi ni u kom slučaju poslala 2 bataljon 738 puka čak na Pleće.

Neprijatelj nije mogao znati kuda ćemo se dalje probijati sa Jahorine, ma da je pretpostavljao da idemo u Istočnu Bosnu. Stoga je nastojao da osigura sve tri strane. Severnu i zapadnu zatvoriće odmah 369 divizija: 369 pešadiski puk i delovi 202 tenkovskog bataljona prebačeni su u rejon Stambolčića i Podgraba, a svi ostali raspoloživi delovi (370 puk bez 2 i 3 bataljona, 3 četa 370 protivtenkovskog bataljona, delovi 369 protivtenkovskog bataljona i 12 tenkovska četa) raspoređeni su duž druma Jablanica, Trnovo, Kalinovik. Samo delovi 369 artiljeriskog puka i 369 pionirskog bataljona, koji su učestvovali u ofanzivi, ostali su u Foči i Goraždu. Štab 369 divizije premestio se iz Kalinovika za Sarajevo, da bi sa tog ugla mogao posmatrati obe komunikacije, ka Višegradu i Kalinoviku.

Neizvesnosti kod neprijatelja u pogledu naših daljih namera mnogo su doprineli naši noćni marševi preko Jahorine. Inače bi neprijatelj već 16 juna morao uočiti pravac našeg pokreta, pa bi se već ovog dana jače grupisao na komunikaciju Sarajevo, Goražde.

Napori 5 krajiške divizije ne osećaju se operativno kod Glavne operativne grupe. Usled nepouzdane bežične veze, ova divizija je 16 juna još uvek bila upravljena na deo pruge Sarajevo, Konjic, a pod pretpostavkom da će se preko Treskavice i Bjelašnice probiti deo naših snaga.

*

* *

Izgledi 3 divizije da se sa pokretnim ranjenicima probije preko Sutjeske nisu bili mali. Sve do dolaska dva bataljona SS divizije na Ozren moglo se računati da će proboj uspeti. Stvarno, 10 juna prolaz na Sutjesci još nije bio zatvoren; slaba Grupa Anaker (ima svega jednu četu 1 bataljona i pukovske delove 738 puka) jedva da je došla u vezu sa Grupom Gertler koja je na Košuru raspolagala sa svega nepunim bataljonom pešadije (1 bataljonom 738 puka bez jedne čete). Na Boščijoj Glavi bio

je još samo 118 izviđački bataljon. U tome svetlu moramo posmatrati zadatak koji je stavljen u dužnost 1 dalmatinskoj brigadi — da na levoj obali Sutjeske obrazuje mostobran. Međutim, 11 juna predveče, 1 dalmatinska brigada se našla pred trostrukom nadmoćnošću, kada su se na tome pravcu iznenadno pojavila dva bataljona SS divizije. Ipak ne može se odbaciti smela odluka Štaba 1 dalmatinske brigade da ne sačeka noć, nego da forsira reku odmah dok se neprijatelj nije sredio i organizovao za odbranu. Stvarno, udarac 1 dalmatinske rastrojio je neprijatelja. Da su ostale dve brigade bile spremne za prelaz, može se pretpostaviti da bi proboj 3 divizije uspeo, iako sa velikim žrtvama. Ali nije to zavisilo samo od njih nego i od ranjenika.

Upravo u ranjenicima leži ključ za razumevanje odluka 3 divizije. Ova divizija je mogla da se probije u više pravaca, u celini ili po delovima, da je ostavila ranjenike svojoj sudbini. Njena uporna nastojanja da spase ranjenike, da se založi do krajnjih mogućnosti, bila su doduše u duhu tradicije Narodnooslobodilačke vojske — potsetimo se samo na Bitku na Neretvi, ali ih ona dovodi do apoteoze izloživši sebe neposrednom uništenju.

Udarac 1 dalmatinske brigade predveče 11 juna, zatim udarci 3 sandžačke i 5 crnogorske brigade dva dana kasnije su u tolikoj meri prikovali neprijateljevu pažnju na Sutjesci, da je on 13 i 14 juna slao nove trupe na ovaj otsek, u trenutku kada se kod Jeleča rešavala sudbina ofanzive.

*
* *

Nemci su operaciju Švarc zvanično prekinuli 16 juna. Tog dana, sem lokalnih čišćenja, prestaju stvarno operacije kojima je dotle upravljala Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj. U operativnom razmeru neprijatelj sada prelazi u defanzivu.

TREĆI DEO

NAŠA PROTIVOFANZIVA U ISTOČNU BOSNU

I

OBOSTRANI RASPORED

17 *jun 1943*

Do zore 17 juna Glavna operativna grupa se prebacila preko Jahorine i našla u ovom rasporedu:

1 divizija (1 proleterska, 3 krajiška i 7 krajiška brigada) je na prostoriji Žilići, Batkovići;

2 divizija (2 proleterska, 2 dalmatinska, 4 proleterska) je u Gornjoj Prači;

7 divizija (7, 8 i 16 brigada) je takođe negde u Gornjoj Prači jer je trebalo (po naređenju Vrhovnog štaba) da pokret, noću 16/17 juna, izvrši zajedno sa 2 divizijom sa kojom je obrazovala nastupnu kolonu pod komandom 2 divizije;

6 bosanska i *Majevička brigada* su ostale u Previli;

Vrhovni štab je 17 juna osvanuo u Mrkodolu.

Kod nas se znalo da je neprijatelj pojačao garnizon u Podgrabu, da je još 16 juna zauzeo položaje južno od mesta, na Krvarici, Pastorku i Kiku (1112), a da prugom često idu oklopni vozovi. Slična obaveštenja morali smo imati i o drugim mestima na pruzi, ali o tome nedostaju podaci.

Odluka o vremenu i mestu prelaza pruge donesena je najdalje 16 juna, a možda još 15 juna, jer je trebalo da po prelazu Jahorine (17 juna ujutro) jedinice budu već postavljene prema svojim napadnim objektima. Rešeno je da se prelaz izvrši vrlo širokim frontom. Majevička i 6 bosanska brigada upućene su pravcem Oštro (1004, 5 km zapadno od Goražda), Ustiprača, Šatorovići (5 km severno od Rogatice), Han Pijesak; 1 divizija će

ići na Renovicu, 7 divizija na Podgrab, a 2 divizija će preći na otseku Stambolčić, Pale. Majevička i 6 brigada bile su u operativnom sastavu 1 divizije, a 7 divizija u operativnom sastavu 2 divizije. Napad na prugu trebalo je otpočeti noću 17/18 juna.

*

* *

Neprijatelj je zauzeo izrazit defanzivni stav. Njegov cilj je bio da nam spreči prodor sa Jahorine u severnom, zapadnom ili istočnom pravcu.

Zatvaranje linije duž komunikacija Sarajevo, Goražde i duž puta Sarajevo, Kalinovik stavljeno je u zadatak *369 diviziji*. Na dan 17 juna ujutro Štab 369 puka (sa 13, 14 i 15 četom), 2 bataljon istog puka i 3 četa 202 tenkovskog bataljona bili su u rejonu Podgraba. Ostale jedinice bile su u sledećim rejonima: 3 bataljon 369 puka[145]) — Stambolčić; I bataljon 369 puka — Osiječani; 369 izviđački bataljon — Prača; 369 artiljeriski puk (delovi) — Goražde, Bare; 2 četa 369 pionirskog bataljona — Bare. Na putu Sarajevo, Kalinovik bio je 1 bataljon 370 puka (kod Trnova), 369 protivtenkovski bataljon i 12 tenkovska četa; 2 i 3 bataljon 370 puka bili su u preformiranju (verovatno) u Sarajevu.

Na liniji Sarajevo, Goražde bilo je ustaških i domobranskih jedinica: II bataljon I ustaške aktivne združene brigade[146]) bio je sa Štabom i delovima u neposrednom sastavu u Palama, 2 četa je bila u Bistrici (6 km južno od Pala), a 3 četa u Podgrabu; 1 bataljon 9 domobranskog puka bio je u Prači, sa jednom četom u Renovici, jednom u Barama (južno od Renovice), a jednom u Orahovici (6 km južno od Prače). Na putu Trnovo, Kalinovik bio je 2 bataljon istog puka.

Na liniju Goražde, Ustikolina, Foča tek su pristizale *118 divizija* i *4 domobranska lovačka brigada*. Prva je krenula 16 juna sa Sutjeske i rasporedila se idućeg dana

[145]) Drugi i Treći bataljon ovog puka nemaju više ni približnu formacisku jačinu; prvi je imao 7 oficira, 32 podoficira i 365 vojnika, a drugi 10 oficira, 19 podoficira i 205 vojnika.

[146]) Zvaničan ustaški naziv: I stajaći djelatni zdrug.

na liniji Goražde, Ustikolina. Druga se u istom vremenu rasporedila na liniji Foča, D. Budanj, ali je njen 9 artiljeriski divizion prebačen u Ustikolinu i Goražde u neposredan sastav 118 divizije. Odavde je Štab diviziona sa 2 i 4 (štabnom) baterijom prebačen u Hranjen, gde je 2 baterija zauzela položaj ujutro 18 juna.

U svemu, na liniji Sarajevo, Goražde neprijatelj je imao 6 bataljona, na delu Sarajevo, Kalinovik — 3 bataljona; a na delu Goražde, Ustikolina, Foča, D. Budanj — 11 bataljona. U ovom rasporedu se još uvek nalazi trag bojazni da naše glavne snage ne prodru ka istoku i ne uzburkaju još relativno mirnije krajeve oko balkanskih magistrala. Međutim, sudeći po rasporedu 369 divizije, njen je Štab očigledno obraćao veću pažnju na severnu nego na zapadnu stranu, ma da je ta strana već bila osigurana kvislinškim trupama. Tu se ogleda i briga za železničku vezu Bosne sa Srbijom.

Da se naše snage verovatno probijaju u Istočnu Bosnu moglo se zaključiti procenom opštih elemenata koji su i nas naveli na ovu odluku. Inače 369 divizija nije imala mnogo konkretnih podataka o nama. U toku 16 juna izviđanjem je ustanovila da nema naših snaga u Bašcima (3 km istočno od Trnova), Ulobiću (5 km istočno od Jablanice), Saračevom Polju (4 km južno od Stambolčića) na Kničkoj Kosi (11 km južno od Stambolčića), Prisoju (8 km južno od Podgrabа). Ona je ustanovila da naših snaga ima samo u D. Begovićima (11 km južno od Prače).

*
* *

U Istočnoj Bosni je neprijatelj imao dosta trupa i uporišta. Prva ustaška brigada (Štab Sokolac) imala je u ovom kraju nekoliko bataljona: Štab II bataljona u Palama sa 4 četom u Mokrom; III bataljon u rejonu Vlasenice; XXI bataljon u okuci Drine naspram Bajine Bašte; XXII — Sokolac; XXIV — Rogatica; XXVIII — Han Pijesak; XXIX — Srebrnica; jedan polubataljon improvizovan od 1 čete II i 3 i 4 čete XXII bataljona, nazvan polubataljon Kurelac, na liniji Dubnica, Vukovići (7 km istočno od Vlasenice). U Kladnju je bio 15 domobranski puk sa 2 bataljonom, a u rejonu Vlasenice 1 bataljon istog puka (svega 168 pušaka i dva mitraljeza). U Vlasenici

i Kladnju bio je po jedan domobranski milicionerski bataljon; sličnih milicionerskih posadnih formacija bilo je i u drugim mestima Istočne Bosne.

Raspored neprijatelja u Istočnoj Bosni je proizišao iz događaja koji su se tu odigrali neposredno pre toga. Početkom meseca neprijatelj je po naređenju III domobranskog zbora (korpusa) izvršio koncentričan napad na Šekoviće gde je, prema neprijateljevim obaveštenjima, bilo prikupljeno oko 3.000 partizana. Ova cifra je nesumnjivo preterana jer naš Birčanski odred, koji se tamo nalazio, nije mogao imati tu jačinu, sve da je tu bio i 4 bataljon 6 bosanske brigade. Napad je izveo 15 pešadiski puk i milicioneri[147]) sa zapada, delovi Tuzlanske brigade sa severa, polubataljon Kurelac pravcem Kruševci (12 km jugoistočno od Olova), Žeravice (14 km istočno od Olova), Selište (10 km istočno od Kladnja), a Grupa Jug (delovi III, XXII i XXIX ustaškog bataljona) s juga. U napadu su uzeli učešća i četnici, nazvani od domobrana i ustaša »četnici — suborci«. Pod ovim jakim pritiskom Birčanski odred se povukao iz Šekovića prema jugoistoku. Neprijatelj je ušao u napuštene Šekoviće 8 juna, ali je 12 juna oslobođena Srebrnica koju je neprijatelj zbog napada na Šekoviće bio oslabio. Neprijatelj je dva dana kasnije povratio Srebrnicu, ali je za uzvrat morao napustiti Šekoviće. U međuvremenu (12 juna) je III domobranski zbor naredio ponovan napad na Šekoviće, ali su pripreme obustavljene 17 juna zbog pojave Glavne operativne grupe južno od pruge Sarajevo, Višegrad. Tog dana je raspored neprijatelja bio ovakav kako je gore izložen. U naređenju III domobranskog zbora naročito je naglašeno da se napuste sva uporišta sa posadama slabijim od jedne čete.

Prema neprijateljevim podacima 17 juna je u rejonu Šekovića bilo oko 1.000 partizana, a na prostoriji Kutezero, Lipovac, Sučeska, Žedanjsko (sve 5 do 10 km jugozapadno od Srebrnice) oko 3.000. I ove cifre su jako preterane, naročito poslednja.

Aktivnost naših jedinica u Istočnoj Bosni nije dopuštala neprijatelju da svoje tamošnje snage upotrebi za pojačanje odbrane na liniji Sarajevo, Goražde.

---

[147]) Nazvani »Bojna branitelja Kladnja«.

II

PRELAZ PREKO PRUGE

Glavna operativna grupa je krenula u napad na prugu 17 juna uveče.

Desna kolona *(6 bosanska* i *Majevička brigada)* je svoj pravac nadiranja pomerila nešto prema zapadu da bi izbegla intervenciju neprijatelja iz Goražda, pa je ujutro 18 juna stigla do Hranjena. Približno u isto vreme je stigla iz Goražda u Hranjen i 2 baterija 9 domobranskog diviziona. U borbi koja se razvila u prvo vreme, na neprijateljskoj strani nije bilo pešadije. Prema sopstvenom izveštaju baterija je stupila iznenadno u blisku borbu i dejstvovala neposrednom vatrom. Kasnije, još u toku borbe, morali su stići neki pešadiski delovi, bilo iz Goražda, bilo iz Bara. Po podne oko 15 časova u Hranjen je stigao i Štab 9 artiljeriskog diviziona sa 4 (štabnom) baterijom, ali ova nije stupila u borbu jer se dotle naše brigade povukoše na Oštro (1004) gde su zanoćile i predanile 19 juna. Tri bataljona (1 bataljon 6 bosanske i dva bataljona Majevičke brigade) sa bolnicom 6 brigade izgubila su vezu sa glavninom, pa su se priključila 1 diviziji i s njom zajedno prešla Praču i prugu. Druga domobranska baterija je sa položaja kod Hranjena dejstvovala u toku 18 i 19 juna i na k. 1205 (5 km južno od Renovice), Mravinjce (1321) i na Ribljak (3 km jugozapadno od Hranjena).

Uveče 19 juna su 6 bosanska i Majevička brigada krenule sa Oštra na Peti Bor, dakle pored samog Goražda, i predanile u Borku odakle su oterale jednu ustašku patrolu. Praču su prešle na jednom brvnu u toku noći 21 ili 22 juna, pošto su prethodno oterale ustaško osiguranje i obezbedile se protiv oklopnog voza. Brigade su se zatim prikupile u Pljeskom (5 km severozapadno od Ustiprače).

Prva divizija je još 17 juna predzoru raspršila 1 četu 9 domobranskog puka kod Orahovice koja se kasnije prikupila tek u Prači. U toku noći 17/18 juna divizija se pripremala za napad na Renovicu i za prelaz pruge u njenom rejonu. Neprijatelj je primetio prikupljanje naših jedinica u selu Lunju (2,5 km jugozapadno od Renovice) pa

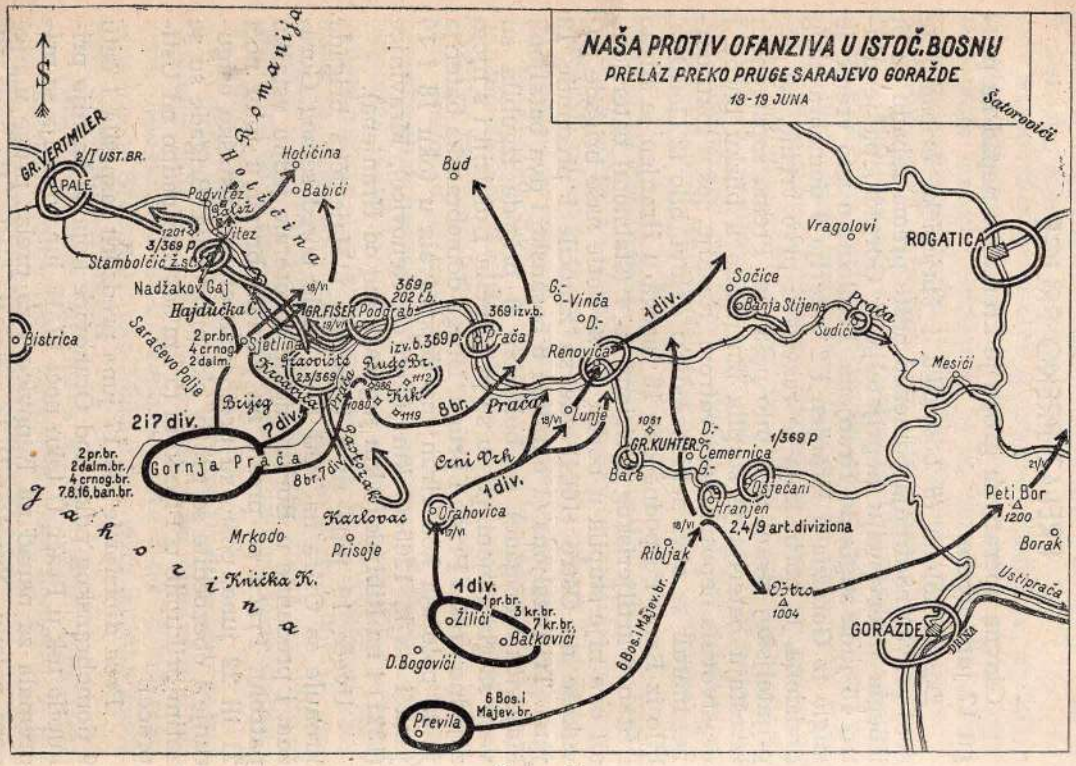
NAŠA PROTIV OFANZIVA U ISTOČ. BOSNU
PRELAZ PREKO PRUGE SARAJEVO GORAŽDE
18-19 JUNA
GR. VERTMILER
2/I UST. BR.
PALE
Romanija
Hotićina
Hotićina
Podvitez
Babići
Vitez
1201
3/369 p
Stambolčić ž. st.
Nadžakov Gaj
Hajdučka Č.
GR. FIŠER
Podgrab
369 p
202 t.b.
369 izv.b.
Prača
izv.b. 369 p
Bud
Bistrica
Saračevo Polje
2 pr.br.
4 crnog.
2 dalm.
Sjetlina
Kaovište
23/369
Rudo Br.
Kik
Brijeg
2 i 7 div.
7 div.
8 br.
Prača
Lunje
Renovica
G.-
-Vinča
D.-
1 div.
Sočice
Banja Stijena
Prača
Sudići
Vragolovi
ROGATICA
Mesići
Šatorovići
2 pr.br.
2 dalm.br.
4 crnog.br.
7.8.16, ban.br.
Gornja Prača
8 br. 7 div.
Pastorak
Karlovac
Crni Vrh
1 div.
Drahovica
Mrkodo
Prisoje
Knička K.
Jahorina
1 div.
1 pr.br.
3 kr.br.
7 kr.br.
Žilići
Batkovići
D. Bogovići
6 Bos. i Majev. br.
Previla
6 Bos. i Majev. br.
GR. KUHTER
Bare
1061
D.-
Cemernica
G.-
Osječani
Hranjen
2,4/9 art. diviziona
1/369 p
Ribljak
Oštro
1004
Peti Bor
1200
Borak
Ustiprača
GORAŽDE
DRINA

Skica 31

je u 11 časova uputio prvi oklopni voz (Treće čete oklopnih vozova). Prema neprijateljskim podacima (naših o ovim borbama nema) upravo je ovaj voz otvorio snažnu vatru na Lunje topovima i mitraljezima. Ali dok je kod Lunje vođena borba, naše jedinice su (oko 3 časa) napale železničku stanicu Renovica, po oceni neprijatelja sa dve brigade. Oklopni voz je tada prekinuo borbu i pošao u pomoć posadi Renovice. No, oko 8 časova je ponestalo vode u lokomotivi, pa je voz krenuo za Praču, gde se redovno snabdevao vodom i ugljem, ali je uskoro naišao na prekid pruge i na veće naše grupe koje su je prelazile. Voz se vratio u Renovicu gde je nastavio borbu, ali je u 11 časova ponovo krenuo za Praču jer je u međuvremenu nemački oklopni voz stigao na mesto prekida sa radnicima iz Prače. Kada je kvar opravljen, 1 oklopni voz je otišao u Praču, ali je u međuvremenu ponovo prekinuta pruga između Prače i Renovice. Tako je Renovica izolovana pa se njena posada predala u 18 časova. Predalo se svega 29 ljudi sa komandirom čete, a izgleda da nije bilo ni mrtvih ni ranjenih. Ostali delovi 2 čete 9 puka, koji su bili u Banji Stijeni i Sudićima, povukli su se pod borbom najpre prema Mesićima, a zatim u Rogaticu.

Treća četa 9 bataljona napadnuta je u 7 časova u Barama. Borba je vođena do 16 časova. Prestala je kada su naše snage prešle Praču. U Barama se ovog dana pojavljuje i Grupa Kuhter,[148]) pored 2 čete 369 pionirskog bataljona i 3 čete 9 domobranskog puka. Usled našeg napada na prugu, Štab 369 divizije je Grupu Kuhter stavio pod komandu 118 divizije koja je iz Goražda mogla njome bolje da rukovodi.

Sudeći po ovim neprijateljskim relacijama 1 divizija je prelazila prugu vrlo širokim frontom. Napad na Renovicu izveo je svakako samo deo snaga, a Bare nisu možda ozbiljno ni napadnute. Mogućno je da su blokirane delom snaga dok nije prešla glavnina. Grupa Kuhter je 18 juna ustanovila kod Čemernice i k. 1061 oko 1.000 naših boraca.

[148]) Ne mogu se tačno utvrditi njene jedinice. Svakako ne pripadaju ni 369 ni 370 pešadiskom puku. Najverovatnije je da su to delovi 369 artiljeriskog puka. Druga četa 369 pionirskog bataljona je svakako ulazila u sastav ove grupe.

Prema neprijateljskim podacima Prva divizija je izbila 18 juna na liniju Vragolovi (10 km severoistočno od Renovice), Sočice, ali prema jednom našem podatku 1 proleterska brigada je bila znatno zapadnije. Štab divizije je u zoru bio u Lunju, a u podne u G. Vinči.

Za napad na Podgrab 7 *divizija* je uputila *8 brigadu* na železničku stanicu i na selo, a 7 i *16 brigadu* levo od 8 brigade; 7 brigada je imala da ovlada Kikom (975?).

U međuvremenu se neprijatelj jače prikupio u rejonu Podgraba i zauzeo ovakav raspored: 3 bataljon 369 puka — Graovište (958); 2 bataljon istog puka — Krvavica (1143); 369 izviđački bataljon — Rudo Brdo (1001); 1 bataljon 369 puka — Kik (1112). Sve ove jedinice bile su pod komandom 369 puka (Grupe Fišer). Pod njim je bila svakako i 3 četa II ustaškog bataljona koja je (verovatno) neposredno branila mesto i železničku stanicu. Sa zauzetih položaja nemački bataljoni su slali patrole prema jugu do linije Saračevo Polje (7 km zapadno od Podgraba), Crni Vrh (1408, 4 km južno od Prače).

Sedma divizija je naišla na najjačeg neprijatelja, mnogo jačeg od sebe, pa nije imala uspeha. Ali detalje o njenom napadu imamo samo za 8 brigadu.

Ova brigada je krenula 17 juna u 18 časova u pravcu Podgraba. Posle tri sata marša brigada je stigla na položaje iznad (južno) Podgraba ostavivši za sobom mnoga neprijateljska uporišta koja je navodno trebalo da likvidiraju ostale dve brigade. Ne očekujući sudar sa neprijateljem, brigada se kretala neoprezno. Na čelu je išao Treći bataljon, za njim Štab brigade, a zatim 1 i 2 bataljon. U ovom rasporedu brigada je naletela na neprijateljsku mitraljesku vatru na svega 20 metara otstojanja. Ali se snašla. Zapoveđeno je odmah »na desno u strelce«, a zatim juriš. Jedna četa 369 divizije (možda iz izviđačkog bataljona) začas je bila savladana. Pri tome je bilo i nešto plena. Ali se brigada, pod jakom artiljeriskom i minobacačkom vatrom u kojoj se našla, nije mogla probiti do Podgraba.

Posle dvočasovne borbe neprijatelj je prešao u protivnapad. Prema neprijateljskim podacima to je bilo u 7 časova. Do 10 časova izvršio je tri protivnapada i, pre-

ma sopstvenom izveštaju brigade, sva tri je odbila. Jak otpor beleže i Nemci.

Podaci koji nam govore o tim borbama ne kažu tačno gde su se odigrale, ali je to moglo biti samo u rejonu Rudog Brda ili možda čak kod kote 986. Ustvari, 8 brigada se uvukla između 2 i 1 bataljona 369 puka, a pred sobom je imala 369 izviđački bataljon. U toku borbe se ovaj nezgodan položaj morao osećati. Stvarno, bojazan za oba svoja boka, a nemajući veze sa Štabom divizije, naterala je 8 brigadu da se povuče. To upravo tvrdi i neprijatelj: u početku je naišao na jak otpor koji je kasnije popustio usled obuhvatnog manevra 1 bataljona 369 puka sa fronta k. 1080, Kik (1112) na k. 1119. Upućene su nazad najpre dve čete sa ranjenicima i bolesnicima. Njih je neprijatelj napao i raspršio. U poslednji čas pred potpunim opkoljavanjem povukla se i glavnina u pravcu 1 divizije i posle brzog marša od nekoliko sati došla je u vezu sa 1 proleterskom brigadom i za njom prešla Praču. Do 21 čas brigada je stigla u selo Buđ (7 km severno od Prače).

Glavnina 7 divizije (7 i 16 brigada), napadajući verovatno levom obalom Prače, naišla je na 2 i 3 bataljon 369 puka. Kada je ovaj puk u 7 časova prešao u protivnapad može se smatrati da je već i napad ovih brigada doživeo neuspeh. Nadirući prema jugu 369 puk je stigao u Karlovac do 17 časova, ali se u toku noći ponovo povukao u Podgrab gde je stigao, vrlo zamoren, 19 juna do 2.30 časova. Bio je to, dakle, samo ispad.

U toku našeg napada na Podgrab jedna četa 369 puka je kratko vreme bila opkoljena na Brijegu (1029) i tom prilikom izgubila 8 mrtvih i 19 ranjenih.

Ne uspevši da pređe kod Podgraba, glavnina 7 divizije se pomerila prema zapadu da pređe prugu na pravcu 2 divizije. U borbama ovog dana ranjeni su komandant i komesar, što verovatno nije ostalo bez uticaja na rad ove divizije.

Iz domobranskih izvora saznajemo da je 19 juna u 2.50 časova napadnuta Prača sa svih strana. Borba je trajala od 4.30 časova kad su naše snage navodno odbijene. Na našoj strani se ovi podaci ne mogu potvrditi.

Na pravcu *2 divizije* glavnina je *(4 proleterska* i *2 dalmatinska brigada)* prelazila kod Sjetline, a *2 proleterska brigada* kod Stambolčića. Na tome delu pruge nije bilo neprijateljskih jedinica izuzev sasvim neznatnih ustaških i nemačkih delova za neposredno obezbeđenje železničkih objekata.

Nema mnogo podataka kako je teklo prebacivanje na glavnom pravcu, ali se jedan bataljon 4 proleterske brigade već do zore bio prebacio severno od pruge.

Drugi voz 3 (domobranske) čete oklopnih vozova, čiji je zadatak bio da krstari na delu pruge Prača, Stambolčić, 18 juna oko 14.30 časova naišao je na našu kolonu jačine 500—600 ljudi kako je prelazila prugu s juga na sever na samoj stanici Sjetlina. Prema sopstvenom izveštaju voz je zaustavio prebacivanje uspešnom vatrom, ali je u borbi, koja je tada nastala, oštećena lokomotiva pa voz nije mogao više da krene. To je iskoristila naša kolona i nastavila prebacivanje u neposrednoj blizini stanice, ali van dometa oklopnog voza. Borba je ovde vođena sve do 19 juna oko 11 časova, kada je stigla jedna oklopna lokomotiva iz Sarajeva i odvukla voz prema Stambolčiću zajedno sa većim brojem nemačkih ranjenika.

Druga proleterska brigada je 17 juna po padu mraka krenula pravcem Hajdučka Česma, Nadžakov Gaj, železnička stanica Vitez. Napred su išli 1 i 4 bataljon, za njim Štab brigade, a za ovim 2 i 3 bataljon. U zoru su 1 i 4 bataljon izbili na Vitez i raspršili posadu od nekih 40 Nemaca sa dva tenka. Tom prilikom je zarobljeno benzina i municije, ali se benzin nije mogao poneti, a municija je bila grčka i francuska, pa je oboje uništeno. Oko 5 časova 18 juna prešli su kod Viteza 2 i 3 bataljon pod vatrom nemačkih aviona, ali dotle nije bilo gubitaka uopšte. Nije jasno da li je i sa kolikim snagama napadnuta železnička stanica Stambolčić, ali je sigurno da nije zauzeta.

Dotle se u rejonu Pala prikupila Grupa Vertmiler koja se sada sastojala od 369 protivtenkovskog bataljona, 1 bataljona puka Brandenburg i od 12 tenkovske čete. Ova grupa, ojačana delovima II bataljona I ustaške združene brigade, krenula je ujutro iz Pala i u 14.30 časova zauzela k. 1201 (5 km severozapadno od Sjetline) i Vitez,

uz slab otpor, ali se — priznaje neprijatelj, zbog jakog našeg pritiska ponovo povukla u Pale. Druga proleterska brigada je zadržala položaje severno od Viteza, negde u visini Galeža (1222).

Blagodareći otporu i aktivnosti 2 proleterske brigade koja je primorala Grupu Vertmiler da se vrati u Pale; zatim, ukočenom oklopnom vozu kod Sjetline i ispadu Grupe Fišer iz Podgraba prema jugu, u toku noći 18/19 juna kod Sjetline se mogao nastaviti prelaz pruge van uticaja neprijatelja. U toku te noći ovde se prebacio Vrhovni štab i Štab 2 divizije. Deo Vrhovnog štaba došao je u Babiće (6 km severno od Sjetline). Nešto kasnije tu je došao i Štab 2 divizije. Dotle su se prebacile na ovom pravcu sve ostale naše jedinice, verovatno i glavnina 7 divizije (7 i 16 brigada). Ipak, 2 oklopni voz je po sopstvenom izveštaju, naleteo na jednu našu grupu od 200 ljudi koja je 19 juna posle 11 časova prelazila prugu između Stambolčića i Sjetline, a istog dana u 19 časova, takođe po sopstvenom izveštaju, rasterao jednu drugu našu grupu od 300 do 400 boraca kod železničke stanice Sjetlina. Sasvim je moguće da su pojedini naši zaostali delovi prelazili prugu i u toku 19 juna, ali ako ovi brojevi nisu preterani, onda se možda odnose na 1 dalmatinsku i 5 crnogorsku brigadu koje će uskoro stići u sastav Glavne operativne grupe.

Ovog dana je Grupa Vertmiler ponovo krenula iz Pala za Stambolčić sa zadatkom da otvori put za Podgrab. Nadirala je uglavnom duž puta i — prema našim podacima, zauzela Vitez i Galež. Greškom 2 bataljona 2 proleterske brigade koji je propustio da postavi jednu četu na pravcu serpentina (verovatno onih kod Podviteza), neprijatelj je iznenadno prodro u dubinu našeg rasporeda, zaplenio bojnu komoru brigade i komoru 4 bataljona, pa se usled toga brigada morala povući i uveče je stigla u visinu sela Hotičine. Ovaj neprijateljski napad uneo je mnogo nereda i među druge naše jedinice i ustanove na ovom pravcu.

Sa istočne strane je Grupa Fišer krenula 19 juna po podne prema severozapadu duž pruge i puta. Ona navodi da je slomila naš otpor kod Viteza. Tu se svakako spojila sa Grupom Vertmiler. Tako je predveče 19 juna

neprijatelj stavio ponovo pod svoju kontrolu prugu i put Pale, Podgrab.

U Štabu 369 divizije su još ujutro 19 juna bili načisto da je naša glavnina prešla prugu Sarajevo, Goražde. Zbog toga 20 juna upućuju brandenburški bataljon u Mokro, na raspoloženje Komandi nemačkih trupa u Hrvatskoj, a Grupu Kuhter povlače u Sarajevo. Grupa je krenula 21 juna i najdalje dan kasnije stigla je u Sarajevo. Za njom je krenuo i Štab 9 domobranskog diviziona sa 2 i 4 baterijom. Osiguranje puta Goražde, Osiječani preuzeo je 738 puk, a 750 puk se rasporedio od Ustikoline do Osanice. Borbenoj grupi Fišer je najpre stavljeno u dužnost da osigura put Renovica, Pale, a zatim je ovaj njen zadatak sveden na deo Pale, Podgrab; 369 izviđački bataljon je ostao u Podgrabu verovatno sa zadatkom da osigurava put preko Renovice do veze sa 118 divizijom; 369 protivtenkovski bataljon (Grupa Vertmiler) je ostao u Palama. Štab III domobranskog zbora je povukao 3 četu II ustaškog bataljona iz Podgraba u Pale.

* * *

Na putu za Sarajevo, Kalinovik Grupa Ricman (komandant 370 puka) znatno je oslabljena odlaskom Grupe Vertmiler u Pale. Na tom delu je stvarno ostao samo 1 bataljon 370 puka sa nekim pukovskim delovima i 2 bataljon 9 domobranskog puka. Sva aktivnost ove grupe se svodila na izviđanje do linije Ulobić, Delijaš.

Već 19 juna je Nemcima bilo sasvim jasno da putu Sarajevo, Kalinovik ne preti nikakva naročita opasnost, pa je Grupa Ricman stavljena na raspoloženje 373 diviziji za upotrebu u području Kiseljaka. Jednog trenutka se nameravalo da se osiguranje ovog puta poveri 4 lovačkoj brigadi, ali je ona u toku 20 i 21 juna samo prošla ovim putem da bi se prikupila u rejonu Blažuja radi odmora. Za njom je povučen i 2 bataljon 9 puka.

Neprijateljevu pažnju su sada mnogo više privlačili događaji kod Fojnice i Kreševa. Oba ova mesta zauzela je 5 divizija već 19 juna prema utvrđenom planu, ali je uglavnom još bila u stavu iščekivanja ne znajući gde se

nalazila Glavna operativna grupa. Nemci, strahujući za bosansku magistralu, poveravaju njenu sigurnost *373 diviziji* koju je ojačala Grupa Ricman (370 puk). Dva bataljona *SS divizije* (koja se do 19 juna prikupila na liniji Avtovac, Gacko, Nevesinje, a zatim se vratila u širi rejon Mostara) dolaze na deo Konjic, Ivan Sedlo da oslobode delove 373 divizije za dejstvo protiv 5 krajiške divizije.

Napad neprijatelja je otpočeo već 18 juna; dva dana kasnije je njegova aktivnost bila mnogo veća. Cilj je bio, izgleda, da se odbace naše snage od pruge Sarajevo, Zenica, koje uostalom zasada nisu ni imale namere da se jače angažuju na tom delu. U Fojnicu je 373 divizija ušla verovatno 20 juna kada se završila ova akcija, nazvana od neprijatelja »Operacija Fojnica«. U isto vreme upućen je u Visoko i 369 protivtenkovski bataljon radi osiguranja pruge.

U rejonu Gackog i Nevesinja četnici su se ponovo prikupljali neuznemiravani ni od Nemaca ni od Italijana.

*
* *

Dok je Glavna operativna grupa prelazila prugu, kod Vlasenice je 1 bataljon 15 domobranskog puka doživeo katastrofu.

Ovaj bataljon je zauzeo odbranbeni raspored na Crkvini (688, 8 km severno od Vlasenice) još 12 juna kada se u Vlasenici ponovo osetio naš pritisak iz Šekovića. Prema sopstvenoj relaciji, bataljon je 18 juna sa ovog položaja uočio jednu partizansku kolonu od 700 do 800 ljudi kako se kreće »u uzornom redu« sa severoistoka prema Milovanovićima, a nešto kasnije primetio je drugu našu kolonu u jačini od 300 ljudi kako se kreće prema Crkvini, takođe sa severoistočne strane.

Smatrajući da partizani pokušavaju da ga opkole, komandant bataljona je predložio svome pretpostavljenom da se povuče u Vlasenicu, ali je odbijen. Uskoro zatim, u 10.45 časova, otpočeo je napad. Relacija 15 puka tvrdi da je vođena žestoka borba »pri čemu su partizani bezglavo jurišali na strojnice (mitraljeze) preko svojih mr-

tvih i ranjenih«, ali se žestina borbe ne vidi iz domobranskih gubitaka, jer su zarobljena dva oficira i 130 podoficira i vojnika, a ostali su pobegli u Vlasenicu. Mrtvih i ranjenih izgleda nije ni bilo. Tačnija je svakako jedna druga relacija koja tvrdi da se posada Crkvine predala posle kratkog puškaranja.

Kada je 1 bataljon 15 puka već doživeo svoju sudbinu, izdato je naređenje da se povuče u Vlasenicu, a da ga na Crkvini smeni milicionerski bataljon iz Vlasenice, koji je, razume se, jedva pokušao da izađe iz Vlasenice. Pouzdaniju pomoć mogao je dobiti od svog vlastitog puka. Štab i 2 bataljon krenuli su baš ovog dana iz Kladnja za Vlasenicu. Pošli su oko 4 časa pravcem Podprijevor, Jasen, Čanići, a u Vlasenicu su stigli u 14 časova. Mogli su dakle biti u Jasenu baš u vreme početka napada na Crkvine ili nešto kasnije, od Jasena do Crkvine ima svega 6 kilometara. Intervencija 15 puka sa eventualnim ispadom III ustaškog bataljona iz Vlasenice, mogla je spasti 1 bataljon 15 puka.

Zarobljeni vojnici 1 bataljona 15 puka pušteni su iz našeg ropstva, pa je razbijeni bataljon krenuo 20 juna za Han Pijesak odakle je nastavio vozom preko Olova za Zavidoviće.

*

* *

Pri prelazu pruge mi smo udarili najjačim snagama na najslabijeg, a slabijim na najjačeg neprijatelja. Prva divizija je na otseku Renovica, Bare naišla samo na dve domobranske čete, jednu pionirsku četu i neke artiljeriske jedinice; 2 divizija, sem slabih staničnih posada, nije ni imala neprijatelja pred sobom; a sasvim oslabljena 7 divizija je naletela na četiri neprijateljska bataljona ne računajući redovnu ustašku posadu Podgraba. Sasvim je izuzetno da se protivnici tako dijametralno razlikuju u proceni značaja pravaca i otseka, da se prosto mimoiđu. To je možda najzanimljivija strana operacije na pruzi.

Nimalo nije verovatno da smo mi tačno poznavali neprijateljski raspored. Mogli smo znati za neprijateljske posade koje su tamo bile već duže vreme, mogli smo

znati, pa smo delimično i znali i za raspored 369 divizije koji je ona bila zauzela do 17 juna ujutro, ali se nikako nije moglo saznati za grupisanje ove divizije kod Podgraba koje je izvršeno tek ovog dana po podne. Da se i saznalo, ne bi se stiglo da se izmene dispozicije za prelaz.

Ipak mi smo mogli pretpostaviti da ćemo u Podgrabu naići na jak otpor. Podgrab je raskrsnica triju pruga, a leži približno u sredini otseka koji smo ugrožavali. Mogli smo isto tako da pretpostavimo, da ćemo naići na jak otpor u blizini Sarajeva, od Pala prema zapadu, a tako isto u blizini Goražda. Možemo stoga zaključiti da su 1 i 2 divizija upućene pravcima kuda se očekivao najmanji otpor, a 7 divizija onuda gde se nije računalo na mnogo uspeha, ali se znalo da će privezati znatne neprijateljske snage i olakšati prelaz krilnim divizijama. Sličnu, gotovo diverzionu ulogu su imale 6 bosanska i Majevička brigada. Kada im je Štab 1 divizije naredio da prođu neposredno pored Goražda, nije verovatno imao u vidu pravac najmanjeg otpora, nego razvlačenje neprijateljskih snaga, a naročito privezivanje neprijatelja za rejon Goražda. Da se u Štabu 1 divizije naročito polagalo da se komunikacije prelaze širokim frontom, vidi se najbolje na primeru prelaza puta Foča, Kalinovik.

Ovog puta se, međutim, zaista uspelo da se komunikacija pređe širokim frontom. Od Goražda, gde su prešle 6 bosanska i Majevička brigada, pa do Viteza, gde je prešla 2 proleterska brigada, ima punih 30 kilometara vazdušne linije. Da su se prve dve brigade držale više Goražda prilikom prvog pokušaja, verovatno je da bi i one prešle bez velikih teškoća.

Treba sasvim isključiti pretpostavku da je neprijatelj bio obavešten o našem rasporedu i o našim pravcima dejstva. Ceneći značaj Podgraba slično kao što je učinjeno ovde, on je gotovo sve raspoložive snage 369 divizije postavio pred ovo mesto. Inače, da je bio bolje obavešten o našim namerama, rasporedio bi se sasvim drukčije.

Ne može se zameriti neprijatelju što nije proniknuo naše namere. On je bio u odbrani na širokom frontu, a inicijativa je bila naša. Ali, u takvim slučajevima je pogrešno zauzeti jednostran raspored za jednu određenu pretpostavku o pravcima napada, kada su mogućne tolike

druge. Naprotiv, zauzima se elastičan raspored koji odgovara za više slučajeva, ako ne baš za sve. Neprijateljski raspored na pruzi mogli bismo u krajnjoj liniji da shvatimo u tome smislu, ma da je bio suviše grupisan u centru. Ali je vrlo teško shvatiti način kako je neprijatelj reagovao na naš napad.

Za uspeh ovakvih napada, kao što je prelaz pruge, jednovremenost je bitan uslov. To smo mi ovde postigli na celom frontu. Prekidi pruge, žičanih telefonskih i telegrafskih linija jednovremeno na više mesta, morali su dezorijentisati neprijatelja, ali se iz njegovih dokumenata ipak vidi da je uglavnom bio obavešten gde je pruga napadnuta. Mogao je odmah uvideti da je u toku napad na veoma širokom frontu i da dubina naših kolona ne može da bude znatna. Bilo je izlišno, dakle, slati Grupu Fišer iz Podgraba na jug ujutro 18 juna. Da je upućena na zapad u isto vreme kada je Grupa Vertmiler pošla iz Pala na istok, mnogo bi otežala prelaz 2 diviziji i Vrhovnom štabu. Idućeg dana, 19 juna, kada je tako urađeno već je bilo prekasno. Ali ispad Grupe Fišer iz Podgraba na jug treba staviti i u zaslugu 7 diviziji. Njen elan i upornost su možda naveli neprijatelja na pogrešan zaključak da se pred Podgrabom nalaze naše glavne snage, koje je on posle uspešne odbrane nastojao da uništi protivnapadom.

Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj je 19 juna do podne objavila da je obustavljeno gonjenje Titovih snaga i da je osujećena njihova namera da se prikupe jugoistočno od Sarajeva. Razume se da nikakva nemačka akcija nije sprečila Glavnu operativnu grupu da se prikupi jugoistočno od Sarajeva. Tu se ona i prikupila. Da je htela da ostane ona bi tu i ostala jer je niko nije napadao. Nemci su se ograničili samo na to da zatvore komunikacije oko nas, da odavde ne krenemo dalje. Ovom tvrdnjom je Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj pokušala samo da ublaži svoj neuspeh koji je suviše štrčao iz priznanja da smo se prebacili u Istočnu Bosnu.

Neprijatelj je obustavio gonjenje jer je uvideo da bi bilo uzaludno. U isto vreme njegovu su pažnju privukli događaji kod Kreševa i Fojnice, upravo rejon Visokog koji je smatrao ugroženim. Tako se rad 5 krajiške divizije počeo operativno da oseća i na pravcu Glavne operativne grupe.

III

OSLOBOĐENJE ISTOČNE BOSNE

Usled našeg prodora s juga komandant III domobranskog zbora (sedište u Sarajevu) je naredio 19 juna da se bataljoni I ustaške združene brigade prikupe u sledećim mestima: II bataljon u Palama sa jednom četom u Mokrom, jednom na Vrelu Bistrice i Vrelu Prače, a jednom u Sokolcu; III bataljon u Vlasenici sa jednom četom u Ploči (3 km južno od Vlasenice); XXI bataljon u Skelanima (preko puta Bajine Bašte); XXII bataljon u Sokolcu; XXIV u Rogatici; XXVIII bataljon u Han Pijesku sa jednom četom u Han Kramu (6 km južno od Han Pijeska); XXIX bataljon u Srebrnici sa 2 četom u Drinjači, a 4 četom u Bratuncu. Ako dodamo 15 puk sa 2 bataljonom u Vlasenici i nekoliko lokalnih milicionerskih bataljona vrlo slabe prosečne vrednosti, onda imamo situaciju neprijatelja na delu Istočne Bosne koji je ograničen na severu linijom Zavidovići, Zvornik, a na jugu linijom Sarajevo, Višegrad.

Naređeni raspored za I ustašku brigadu ne razlikuje se bitno od rasporeda koji je ovde pokazan za 17 jun, samo je jače naglašena potreba da bataljoni budu prikupljeni. Sem pojedinih detašovanih četa koje su naročito pomenute, nijedan njihov deo nije trebalo da se nalazi van garnizona. Na taj način je komandant III domobranskog zbora stavio Istočnu Bosnu u odbranbeni stav pred opasnošću koja je nailazila s juga, odrekavši se za dogledno vreme svake akcije protiv Šekovića. Zasada nije bilo pokušaja da se raspoložive snage bolje prikupe za manevar.

*
* *

Glavna operativna grupa je po prelazu pruge nastavila nadiranje prema severu širokim frontom: 1 divizija je upućena opštim pravcem Han Pijesak, Vlasenica, a 2 divizija pravcem Olovo, Kladanj; između njih, pravcem Bukovik, Knežina, Žeravice, nadirala je 7 divizija; Majevička i 6 brigada će se spojiti sa jedinicama 1 divizije.

Prva divizija je već noću 18/19 juna nastavila pravcem Rabar (11 km severoistočno od Renovice), Rakitnica, Babić Kula (11 km istočno od Sokolca). Dva dana kasnije, 21 juna, *1 proleterska brigada* bila je u ovom rasporedu: jedan bataljon sa Četom pratećih oruđa upućen je pravcem Žljebovi, Kram sa zadatkom da postavi niz dubinskih zaseda duž komunikacije Han Pijesak, Kram, Žljebovi; jedan bataljon je upućen na otsek Mičivode, Podomar (1 km istočno od Krama) radi obezbeđenja prethodnog bataljona od strane Devetak Planine, a u slučaju da je neprijatelj napustio Kram (ustaše su stvarno napustile Han Kram), ovaj će se bataljon prikupiti u Žljebovima, postaviće dubinske zasede na drumu za Sokolac, ali će delom da služi i kao rezerva prvom bataljonu koji će biti u Kramu; jedan bataljon je postavljen u rejon Grlaca sa zadatkom da kontroliše sela na južnim padinama Devetaka; ovaj bataljon je dao jednu četu za neposrednu zaštitu diviziske bolnice koja se nalazila u selu Džindićima; jedan bataljon je bio u rejonu Rakitnice, a jedan u Vjetreniku (3 km severno od Rakitnice). *Treća krajiška brigada* je bila na prostoriji oko Kalimanića i Zakoma, *7 krajiška brigada* u rejonu Smrtića, a *Majevička brigada*[149]) oko Guždelja (6 km severozapadno od Rogatice). Štab divizije se zadržao u Babić Kuli.

Druga divizija se takođe nije dugo zadržala na pruzi. Njena *2 proleterska brigada* je 20 juna u 17 časova krenula iz rejona Hotičine preko Romanije u pravcu Naromanije (1,5 km istočno od Mokrog) gde je stigla 21 juna u 2 časa, rasterala ustašku posadu od oko 40 ljudi i zaplenila nešto materijala. Kod Naromanije je cela brigada prešla komunikaciju bez teškoća. Neprijatelj je pokušao da to spreči i ispao iz Mokrog pešadijom i tenkovima tek oko 6 časova kada je nastupio dan. Prisustvo tenkova odaje da je bio u akciji i Brandenburški bataljon koji je ovde već morao stići. Jedan izveštaj ustaša navodi konkretno da su oni i Nemci vodili borbe s nama u ovom

[149]) Reč je verovatno o dva bataljona Majevičke brigade koji su se 18 juna priključili 1 diviziji posle neuspelog prelaza kod Hranjena. S njima je verovatno bio i 1 bataljon 6 brigade sa brigadnom bolnicom. Inače se Majevička brigada morala da nalazi ovog dana zajedno sa 6 bosanskom brigadom u Borku ili u Pljeskom.

rejonu i da su zauzeli Crvenu (1414) i Orlovu Stijenu (1507) i da su zatim Nemci poseli liniju k. 1235 (1,5 km jugoistočno od Mokrog), Crvena Stijena, k. 1402, k. 1330, k. 1354. No, poslednje tri kote su mogli zauzeti tek kada je

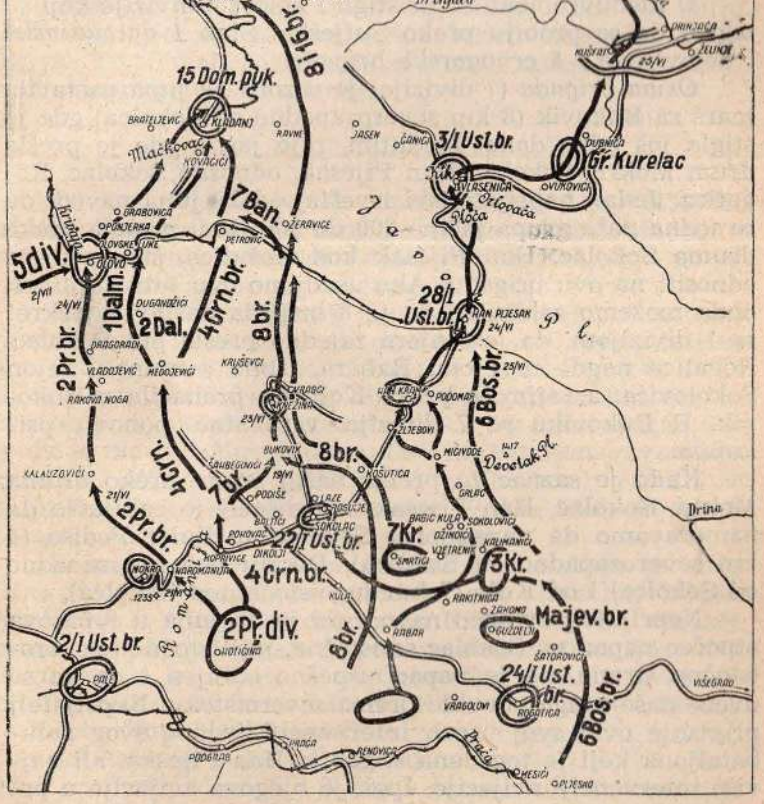

Skica 32

2 proleterska brigada napustila ovaj rejon i krenula za Kalauzoviće gde je stigla 21 juna oko 20 časova. U borbu sa Nemcima verovatno je stupio samo 2 bataljon koji je ostavljen kao zaštitnica brigade.

Istočno od 2 proleterske brigade prebacile su se jednovremeno *2 dalmatinska* i *4 proleterska brigada,* možda kod Koprivice gde je jedan neprijateljski izveštaj zabeležio te noći jednu našu grupu nepoznate jačine. Neprijatelj nije ni pokušao da interveniše iz Sokolca. Sa 2 divizijom prešla je verovatno i *7 divizija (7 i 16 brigada).* Po prelazu druma Vrhovni štab i Štab 2 divizije došli su u Šahbegoviće.

U međuvremenu su pristigli i delovi 3 divizije koji su uspeli da se probiju preko Sutjeske: Štab *1 dalmatinske* i delovi ove i *5 crnogorske brigade.*

Osma brigada (7 divizije) je u zoru 19 juna nastavila marš za Bukovik (8 km severozapadno od Sokolca) gde je stigla još istog dana. Međutim, nije jasno gde je prešla drum Mokro, Sokolac, Han Pijesak, odnosno Sokolac, Rogatica. Jedan neprijateljski izveštaj od 20 juna navodi da se jedna naša grupa jačine 200 do 300 ljudi probila preko druma Sokolac, Han Pijesak kod Košutice, što se može odnositi na ovu brigadu. Ako usvojimo ovu pretpostavku, onda možemo zaključiti da je 8 brigada nastavila pokret sa 1 divizijom, da je s njom zajedno prešla put Sokolac, Rogatica negde u rejonu Rabara, izbila s njom u rejon Sokolovića, a zatim se preko Košutice prebacila u Bukovik. U Bukoviku se 7 divizija verovatno ponovo prikupila.

Kada je saznao za prelaz naših snaga preko druma Mokro, Sokolac, Han Pijesak, neprijatelj je zaključio da nameravamo da napadnemo Sokolac sa linije Pediše (4 km severozapadno od Sokolca), Dikalji (4,5 km zapadno od Sokolca) i od Kule (7 km jugoistočno od Sokolca).

Neprijatelj stvarno navodi da je 20 juna u 9 časova otpočeo napad na Sokolac sa istočne, jugoistočne i severoistočne strane, da je napad uspešno odbijen i da su se uveče naše snage povukle prema severoistoku. Neprijatelj pripisuje ovaj svoj uspeh intervenciji jednog svog polubataljona koji je tog dana stigao iz Han Pijeska, ali najviše intervenciji avijacije. Ipak je njegova avijacija u prvom naletu tukla ustaške položaje. Napad na Sokolac po-

tvrđuje i jedan izveštaj 1 proleterske brigade dostavljen 1 diviziji 21 juna, ali ne zna ko je vodio borbu ni sa kojim rezultatom. Nedostaju nam drugi naši podaci o tome napadu, ali s obzirom na mesto i vreme kada je zabeležen, možemo pretpostaviti da se tu radilo samo o demonstraciji koju su možda izveli delovi 2 dalmatinske i 4 proleterske da bi olakšali prelaz glavnine preko druma. Demonstracija je uspela jer neprijatelj nije primetio njenu prirodu, pa nije ni pokušao da iduće noći interveniše u pravcu prema Koprivici, a 21 juna je pojačao položaje oko Sokolca koje su činila uporišta Pohovac, Baltići, Pliješ (981), Stočarska Stanica, Laze, Rosulje, k. 905.

Uveče 21 juna naše snage su, dakle, izbile na liniju Ustiprača (Borak), Guždelji, Sokolovići, Bukovik, Kalauzović. Tu se malo zastalo, da se odmah zatim pređe u napad na neprijateljska uporišta.

*

* *

U Han Pijesku se 22 juna prikupio čitav XXVIII ustaški bataljon. Idućeg dana su ustaše pokušale da uspostave drumsku i telefonsku vezu sa Han Kramom, ali su odbijene nadmoćnim našim snagama.

Napad na Han Pijesak je izvela 1 divizija, ali o tome nema gotovo nikakvih vesti ni s naše ni s neprijateljske strane. Nije sasvim jasno ni kada je napad otpočeo, ali je to verovatno bilo 24 juna. Idućeg dana (po našim oko 14 časova, a po ustaškim podacima oko 16 časova) Han Pijesak je bio u našim rukama. Ustaški bataljon je potpuno razbijen; samo se 30 ljudi spaslo u Vlasenicu; kasnije se tu prikupilo još nekoliko desetaka. Posada Ploče (k. 1107) se pod vatrom povukla u Vlasenicu.

Prema neprijateljskim podacima *1 divizija* je istog dana (24 juna) napala sa svih strana i Vlasenicu. Napad je otpočeo u 1 čas. Deo fronta od Kika (904) do Orlovače branio je 15 domobranski puk (ojačani 2 bataljon). Na Kiku je bila 5 i 7 četa, a na Orlovači 6 četa. Orlovača je bila naročito utvrđena. Između Kika i Orlovače ubačena je 3 četa. Neprijatelj navodi da su naši uspeli da zauzmu deo položaja na Kiku, ali su zatim u teškoj borbi odbačeni protivnapadom 5 i 7 čete. Napad na Orlovaču je odbijen. Borbe su prestale u 7 časova. Uveče ovog dana

je navodno odbijen još jedan naš napad. Dotle su sve veze Vlasenice sa okolnim mestima bile prekinute, pa je garnizon počeo da se snabdeva iz vazduha.

Napad na Vlasenicu od 24 juna imao je demonstrativan karakter, makoliko neprijatelj smatrao da ga je junački odbio hrabrošću i odlučnošću. To se vidi i iz gubitaka koje je neprijatelj pretrpeo: u svemu 4 mrtva i 7 ranjenih. Demonstrativan napad na Vlasenicu je izveden da bi se sprečila intervencija njenog garnizona u pravcu Han Pijeska, koji je odista napadnut, a to se i postiglo.

Idućeg dana (25 juna) od 11 do 16 časova neke naše snage vršile su vatreni pritisak na Kik. I ova se akcija može shvatiti u okviru napada na Han Pijesak. Napad na Vlasenicu koji je prema neprijateljskim relacijama izveden ovog dana na Orlovaču između 22 i 23.30 časova ne prelazi okvir nasilnog izviđanja.

Usled pritiska na Vlasenicu III domobranski zbor je naredio da se XXI i XXIX ustaški bataljon (prvi je dotle bio u Skelanima, a drugi u Srebrnici) prikupe u Drinjači i da odavde krenu u pomoć Vlasenici. Ova dva bataljona su već 25 juna krenula za Vlasenicu, ali su idućeg dana bila primorana da se povuku na liniju Kušlat (3 km zapadno od Drinjače), Želinje (4 km jugoistočno od Drinjače), gde su dobila zadatak od III domobranskog zbora da nam spreče prelaz preko Drinjače na sever. Približno u isto vreme naredio je III zbor da se XXIV ustaški bataljon prebaci iz Rogatice za Sokolac što je izvršeno 26 juna. U Rogaticu je još 22 juna stigao 63 bugarski puk dolazeći iz Dobruna, Priboja i Rudog.

Bataljon iz Rogatice je u Sokolcu primio položaje da bi XXII bataljon mogao da posluži tobože kao operativna rezerva, ali je ustvari vršio samo izviđanje u okolini Sokolca.

U toku noći 25/26 juna delovi 1 divizije su ušli u Srebrnicu, a ovog dana po podne su zauzeli i Bratunac, svakako bez otpora.

Pravi napad na Vlasenicu otpočeo je tek 26 juna u 1 čas. Nažalost nema naših podataka, pa ne možemo znati kako je organizovan, koje su jedinice 1 divizije uzele učešća u njemu i da li je učestvovao Birčanski odred, ali

iz nekih neprijateljskih relacija možemo videti kako je uglavnom tekao.

Na otseku 15 puka naši su bacači počeli da tuku preciznom vatrom položaje 2 bataljona na Kiku. Prvo padaju njegove istočne padine koje je branila 7 četa. Zatim naši opkoljavaju Bunker br. 1 koji brani deo 8 (mitraljeske) čete, ali i ovaj pada, navodno posle tročasovne borbe kada je prekinuta telefonska veza; posada bunkera je uspela da se izvuče ali je izgubila mitraljez.

Naši delovi koji su zauzeli istočne padine Kika[150]) i Bunker br. 1, počeli su da se šire duž položaja na Kiku. Najpre pada Bunker br. 3[151]) na delu položaja 5 čete, a zatim srednji Bunker br. 2 gde su se sklonili komandiri 5 i 7 čete. Pošto nisu imali telefonske veze sa Štabom puka, a kako je bila onemogućena i veza kuririma usled jake naše mitraljeske vatre iz Bunkera broj 3 koja je tukla potok Sušicu i prilaze Vlasenici sa zapada, 5 i 7 četa su napustile položaj i povukle se severozapadno od Vlasenice gde su tobož zauzele položaj koji su ustaše već bile napustile. U međuvremenu su se sa Orlovače morale povući 3 i 6 četa 15 puka.

Neprijateljske relacije — makoliko pokušavale da ublaže poraz, ipak nam govore jasno da je u trenutku kada je napušten Kik već bilo nastupilo rasulo, manjeviše svuda. Neprijateljeve relacije bacaju krivicu i odgovornost za pad Vlasenice s jedne na drugu jedinicu, ali to nije od bitnog značaja. Sigurno je, da je negde oko podne 26 juna nastalo bezglavo otstupanje u pravcu Drinjače u susret XXI i XXIX ustaškom bataljonu. Možda je to otstupanje počelo i nešto ranije u prepodnevnim časovima jer su neki delovi stigli u Zvornik istog dana u 20 časova. Jedan ustaški izveštaj tvrdi da je Vlasenica pala već u 10 časova. Ali je sigurno da je tom prilikom propala gotovo sva posada Vlasenice: 15 domobranski puk sa 2 bataljonom, III ustaški bataljon, ostaci XXVIII ustaškog bataljona koji su se izvukli iz Han Pijeska, a uz njih i milicionerski bataljon.

---

[150]) Reč je verovatno o kosi koja se spušta sa k. 904 prema Vlasenici.

[151]) Mesto bunkera se ne može tačno utvrditi, ali je očigledno da se nalazio na kosi istočno od kote 904; ostala dva bunkera su bila verovatno oko same kote.

Napad na Drinjaču izveden je 27 maja. O ovom našem uspehu znamo samo toliko da su tom prilikom razbijeni XXI i XXIX ustaški bataljon.

Dok je 1 divizija oslobađala Han Pijesak, Srebrnicu, Vlasenicu, Bratunac i Drinjaču, *6 brigada* se kretala iz Pljeskog za Han Pijesak gde je stigla 25 juna uveče i preuzela odgovornost za sigurnost mesta. Odavde je poslala neke rukovodioce u Šekoviće da mobilišu ljudstvo i dovedu 4 (Birčanski) bataljon. Možemo pretpostaviti da je *Majevička brigada* u to vreme bila već upućena u Šekoviće.

Sedma divizija (7 i 8 brigada) je krenula 22 juna iz Bukovika za Knežine pred koje je stigla idućeg dana u 9 časova. Napad na Knežine izveden je istog dana u 22 časa. Posada ovog sela — žandarmeriska stanica i nešto lokalnih ustaša, pobegla je na vreme u Sokolac. Posle toga se *8 brigada* smestila u Vrapcima gde je ostala do 25 juna uveče kada je krenula za Žeravice. I ostali delovi divizije bili su verovatno u istom rejonu.

Druga divizija je već 22 juna nastavila pokret za Olovo sa linije Šahbegovići, Kalauzović. *Druga proleterska* je uveče ovog dana stigla na prostoriju Rakova Noga (12 km južno od Olova), Vladojević, Dragoradi. Desno od nje je *4 proleterska* došla u rejon Medojevića. Tu, u zaselak Žunovi došao je i Štab 2 divizije. Zapovest za napad na Olovo je izdao 24 juna. Tog dana u 14 časova je krenula 2 proleterska brigada iz Vladojevića. U 20 časova je počeo napad, a u 23 časa je grad bio u našim rukama. Milicioneri, koji su trebali da ga brane, razbežali su se. Narednog dana je 2 proleterska ostala u Olovu zatvarajući dolinu Krivaje prema zapadu, *1 dalmatinska* je došla u Olovske Luke, 4 proleterska u rejon Petrovića (10 km istočno od Olova), a *2 dalmatinska* u Dugandžiće.

Zapovest za pokret prema Kladnju izdata je već 26 juna pre podne. Druga proleterska brigada, sem 1 bataljona koji je ostao u Olovu da (verovatno) zatvara dolinu Krivaje, krenula je u 20 časova, ali se usled kiše i velikog blata zaustavila između Ponjerke i Grabovice. Pokret je nastavila idućeg dana u 4 časa. Na Mačkovcu se zadržala do 15 časova, a zatim je nastavila za Brateljević. Jednovremeno su se primakle 4 proleterska i 2 dalmatinska brigada.

Napad na Kladanj, koji je branio lokalni milicionerski bataljon, izveden je koncentrično 27 juna uveče. Druga proleterska brigada napala ga je sa zapada, preko Brateljevića, 2 dalmatinska od Kovačića, a 4 proleterska od Vučinića i Ravna. Napad je otpočeo padom mraka. Već oko ponoći 2 proleterska (3 bataljon) i 2 dalmatinska su ulazile u grad, a odmah za njima 4 proleterska brigada.

Dok je 2 divizija napadala Kladanj, 7 *divizija* (verovatno samo *8* i *16 brigada)* je zatvarala pravac Tuzla, Kladanj. Na ovaj zadatak je krenula iz Žeravica 27 izjutra i oko 20 časova izbila na put Kladanj, Tuzla negde u rejon Stupara (10 km severno od Kladnja). U to vreme je rasformirana njena 16 brigada, a odlukom Vrhovnog štaba od 29 juna diviziji je dodeljena 7 *krajiška brigada* koja je dotle stigla u rejon Stupara. Krajem juna vidimo 7 krajišku i 8 banisku brigadu na pravcu Kladanj, Tuzla, a 7 banisku u rejonu Olova.

Napad na Sokolac su izvršile *3 krajiška* i *6 bosanska brigada* noću 4/5 jula, no bez rezultata i pored nekih početnih uspeha.[152]) Pored dva ustaška bataljona (XXII i XXIII) Sokolac je branio i ojačani bataljon Brandenburg čiji je zadatak bio da se probije do Vlasenice. Ali iduće noći je potpuno uspeo napad *1 proleterske brigade* na Zvornik.[153])

Krajem juna i početkom jula 1943 stavljen je tako pod našu kontrolu znatan deo Itočne Bosne, dovoljnih razmera za smeštaj i izdržavanje krupnih snaga koje su mogle ugroziti najvažnije industriske rejone i centre NDH (Tuzla, Zenica, Vareš, Kakanj), prekidati po volji bosansku magistralu i ponovo rasplamsati ustanak u Zapadnoj Srbiji. Moglo se očekivati, usled toga, da će neprijatelj vrlo oštro reagovati, ali on to nije učinio. Komandant III domobranskog zbora, koga je naš prodor u Istočnu Bosnu najviše pogodio jer mu je oduzeo kontrolu nad znatnim delom teritorije koja mu je bila poverena, nije imao nikakvih rezervi. Imao je na raspoloženju samo Tuzlansku brigadu (zdrug) koja je jedva mogla da zaštiti ovo važno industrisko mesto. Pokušao je samo — videli smo, da pogodnijim rasporedom zadrži neke važnije tačke. Napu-

[152]) Detaljnije kod *R. Petovara,* isto, s. 215.
[153]) Detaljnije kod *V. Dedijera,* Dnevnik II, s. 351—353.

stio je Srebrnicu i izbočinu Drine prema Bajinoj Bašti da bi sačuvao Vlasenicu, ali uzalud. Uostalom ovaj domobranski korpus je 22 juna stavljen pod komandu SS divizije »Princ Eugen« koja je preuzela kontrolu nad Centralnom i Istočnom Bosnom. U svojoj nemoći III domobranski zbor je tražio da se sam Pavelić (»najviše mesto«) angažuje da nas Nemci zaokruže na opštoj liniji Zvornik, reka Spreča, Živinice (24 km severno od Kladnja), Vareš, Sokolac, Srebrnica i da nas u obruču unište. Komandanta III zbora je naročito zabrinjavala činjenica da su u isto vreme naše snage nadirale iz Centralne Bosne ka istoku (5 krajiška divizija) i iz Srema preko Save ka jugu. Prema ustaškim podacima stvarno je jedna naša jaka grupa od oko 2.000 boraca prešla Savu 26 juna i nastavila nadiranje ka Majevici.

No uprkos intervencija ustaške vlade kod Nemačkog opunomoćenog generala u Zagrebu, a komandanta III zbora u Komandi nemačkih trupa u Hrvatskoj i kod komandanta 369 i SS divizije, Nemci su učinili vrlo malo za odbranu Istočne Bosne: uputili su 63 bugarski puk u Rogaticu, čiji zadatak nije mogao prelaziti okvir zaštite komunikacija iz Bosne za Srbiju preko Višegrada; Brandenburški bataljon koji su poslali u Sokolac imao je isti zadatak; 2 bataljon 370 puka, 13 i 14 četu istog puka i 369 protivtenkovski bataljon uputili su u Tuzlu (Borbena grupa Tuzla) radi zaštite ovog, za Nemce važnog, industriskog rejona. Nemci su, dakle, gledali samo da zaštite neke za njih važnije objekte. Oni nisu imali drugih trupa na raspoloženju jer je 118 divizija krajem juna upućena na prostor Nova Varoš, Pljevlja, Prijepolje, Žabljak, Šavnik. Tu je ova divizija stavljena pod komandu XIV italijanskog korpusa.

Otuda je krajem juna i početkom jula pritisak na oslobođeni deo Istočne Bosne bio relativno slab. Doduše, 2 divizija javlja Vrhovnom štabu 30 juna da su je Štabovi 5 crnogorske i 1 dalmatinske izvestili da su prethodnog dana vodili oštre borbe sa neprijateljem koji je napadao pravcem Vijak (15 km severozapadno od Olova), Križevići, ali su glavninu te napadne kolone činili milicioneri uz koje je bilo nešto ustaša. Izvestan pritisak se osećao i dolinom Krivaje i na pravcu Živinice, Kladanj.

Na ovom pravcu se 369 protivtenkovski bataljon nije mogao probiti u Kladanj kada je to pokušao.

*

* *

Nemci su se više interesovali za događaje na prostoriji Visoko, Busovača, Fojnica, Kiseljak gde je bila u akciji *5 krajiška divizija.*

Sve do 24 juna 5 divizija je bila u neizvesnosti u pogledu Glavne operativne grupe. Za njen pravac dejstva saznalo se tek tog dana. Odmah je rešeno da divizija pređe prugu u rejonu Kaknja i da se negde oko Kladnja spoji sa Glavnom operativnom grupom. Ona će usput napasti Kakanj da pomogne njene operacije u Istočnoj Bosni.

Već idućeg dana, 25 juna, 5 divizija se grupisala u rejonu Fojnice. Dva dana kasnije bila je na putu Kiseljak, Busovača, noću 27/28 juna prešla je ovaj put i tog dana stigla u rejon Sebinja (oko 8 km jugozapadno od Kaknja). Odavde je izvršeno izviđanje a brigadama su izdata konkretna naređenja za napad na prugu.

Pokret 5 divizije nije ostao nezapažen, pa je neprijatelj preduzeo izvesne mere. Sigurnost ove zone poverena je *369 diviziji,* koja nije više imala mnogo razloga da i dalje sedi na pruzi Sarajevo, Višegrad, a *373 divizija* je pomerena više na zapad zbog naše aktivnosti na prostoriji Travnik, Jajce, D. Vakuf, upravo da bi pristupila čišćenju ovog sektora. U toku 24 juna 369 divizija se prikuplja severozapadno od Sarajeva, idućeg dana je vidimo u koloni na putu Sarajevo, Busovača, a 26 juna na putu Visoko, Busovača. Toga dana je formirana Borbena grupa Tuzla i upućena u Tuzlu. Kada je naša 5 divizija stigla u Sebinje (28 juna), 369 puk je bio 10 km severozapadno od Kiseljaka, 370 puk u Zenici i Nemili, a 369 izviđački bataljon u Visokom. Očigledno je da je 369 divizija nastojala da osigura put Kiseljak, Busovača, Zenica i železničku prugu dolinom Bosne.

Ovaj raspored nije mogao sprečiti 5 krajišku diviziju da pređe prugu i napadne Kakanj. To je izvršeno noću 28/29 juna. Napadnuta je stvarno čitava pruga od Lašve do Dobrinja, ali je težište bilo na Kaknju. Kakanj je zauzet 29 juna oko 11 časova, rudnička postrojenja su

uglavnom porušena, spaljene su i železničke stanice Gora, Modrinje i Dobrinje, a pruga je prekinuta na više mesta.

Posle napada na Kakanj upućena je u taj rejon *4 lovačka brigada,* koja se dotle odmarala zapadno od Sarajeva, ali nema podataka da je došla u dodir sa 5 divizijom, koja je već 2 jula napustila rejon Kaknja i stigla u rejon Vareša. Idućeg dana se 5 divizija spojila sa našim snagama u rejonu Olova.

Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj bila je predvidela da se 369 divizija izvuče iz Centralne Bosne, možda da bi se upotrebila za zaštitu žetve, bilo severno od Save, bilo u Semberiji. Snažne akcije 5 divizije u dolini Bosne u vezi sa pojavom Glavne operativne grupe u Istočnoj Bosni, zadržaće još ovu diviziju na ovoj prostoriji.

*

* *

Nadiranje Glavne operativne grupe vrlo širokim frontom ima svoje opravdanje ne samo u osnovnom načelu partizanskog rata, da se područje dejstva što više širi, nego i u tadanjoj stvarnoj situaciji u Istočnoj Bosni. Da se ovlada slabijim neprijateljskim garnizonima nije bilo potrebno jače grupisanje snaga. Prva divizija, kojoj je bio pao u deo teži zadatak, mogla je bez ikakve pomoći da ovlada najjačim neprijateljskim garnizonima — Han Pijeskom, Vlasenicom i Zvornikom. Možda bi uspeo i napad na Sokolac da ga je napala čitava 1 divizija, ali je ujedno trebalo dejstvovati i prema Zvorniku.

Ako uzmemo u obzir 5 diviziju i sremske partizane koji su prešli Savu 28 juna,[154]) možemo reći da je napad na Istočnu Bosnu bio koncentričan, s juga, zapada i severa. U svakom slučaju događaji na jednom pravcu imali su operativnog odjeka i na druga dva pravca.

Zadatak neprijatelja u odbrani svojih uporišta u Istočnoj Bosni nije bio lak, ako ne i nerešiv. Komandant III domobranskog zbora je koncentracijom ustaških bataljona i 15 puka pokušao da spase Vlasenicu, otkrivajući pravce Olovo i Kladanj, na jednoj strani, a Srebrnicu i čitavu

[154]) Neposredno posle Pete ofanzive postojale su dve vojvođanske brigade i to obe u Istočnoj Bosni, ali se ne može utvrditi kada su prešle Savu.

izbočinu Drine na drugoj strani. Rezultati su bili katastrofalni. Vlasenica nije spasena, 15 puk i četiri jaka ustaška bataljona (III, XXI, XXVIII i XXIX) su uništeni, Olovo, Kladanj i Srebrnica su pali takoreći bez otpora. Kakanj je porušen, a glavna pruga prekinuta. U svetlosti ovih rezultata izgleda bolje da se odmerilo ono što se moglo odbraniti, pa da su se tu sasredile raspoložive snage. U prvom redu trebalo je misliti na glavnu prugu, posebno na njena čvorišta. U Olovu bi 15 puk zatvarao dolinu Krivaje i oslanjajući se na svoj garnizon Zavidovići, sa kojim ga je vezivala dobra komunikacija koju su osiguravali vrlo lojalni četnici, dao bi znatno veći otpor no što ga je dao u Vlasenici, naročito ako ne bi bio angažovan po delovima. U Olovu je mogao računati i na brzu i efikasnu nemačku pomoć, jer se tu brani dobar deo pruge Doboj, Sarajevo koja je Nemce naročito interesovala. Ustaške bataljone je trebalo grupisati oko Sokolca i Zvornika. Na taj način bi se prepustila bez borbe velika teritorija, ali ipak manja no što je konačno pala u naše ruke.

Ne možemo pretpostaviti da neprijatelj dotle nije shvatio osnovna operativna načela partizanskog rata. Ali po svoj prilici, on nije računao da su naše jedinice sačuvale toliku udarnu snagu posle teških borbi koje su izdržale u prethodnom periodu. Nije li neprijatelj neposredno pre toga (24 juna) objavio celom svetu svojim dnevnim operativnim biltenom da su nemačke, italijanske, bugarske i hrvatske trupe uništile »jake partizanske snage« u planinama Crne Gore,[155]) a radio i novine višestruko naduvale ovo suvo i pomalo rezervisano zvanično saopštenje? Izgleda da je neprijatelj postao žrtvom svoje sopstvene propagande. Tek 26 juna je III zbor dobio približnu sliku o broju i identitetu naših brigada angažovanih na ovom pravcu. No, i da nije bilo samoobmane, preventivna evakuacija velikog dela Istočne Bosne bi naišla na veliki otpor lokalnih ustaša koji su opravdano strahovali da će tada morati da polože račune za svoja nedela.

Nemci su, međutim, unapred odustali od toga da brane Istočnu Bosnu. Oni su sebi postavili realnije i ostvarljivije zadatke: odbrana komunikacija dolinom Bosne, pravca Sarajevo, Višegrad i industriskog rejona oko Tu-

[155]) *Deutchland im Kampf*, sveska za jun 1943, s. 55.

zle. Pa ni za ovo nisu imali dovoljno snaga. Pored 369 divizije naša 5 krajiška prelazi prugu i reku i ruši Kakanj. No, sve da i Nemci nisu ovom prilikom bili pasivni, da su se angažovali i aktivno protiv 5 divizije čim se osetilo njeno prisustvo na pruzi, rezultati ne bi bili drukčiji. Neprijateljske snage na tome delu nisu stizale da zaštite sve.[156])

---

[156]) *Vrhovni štab*, naređenje 7 diviziji od 15. VI. od 11 i 16 časova, od 29. VI., 1. VII od 7.14 i 19.30 časova, od 5,6 i 7. VII. od 10 i 17 časova, od 9 i 13. VII. od 11,12 i 14,15 časova, od 18 i 19. VII., od 3. VIII. od 8.30 i 16 časova — sve Vojni muzej, neregistrovano. *2 proleterska divizija*, izveštaj Vrhovnom štabu (drugu Terziću) od 30. VI. u 9 h — 48/3a, K. 9. *1 proleterska brigada*, br. 493 od 21. VI. — 29/1a, K. 707. *Tito*, Deset godina Narodne revolucije, s. 127 — 197. *V. Terzić*, Peta neprijateljska ofanziva, s. 15 — 18. *Đ. Kladarin*. Četvrta i Peta neprijateljska ofanziva, »Narodna armija« br. 352 od 26. II. 1949. *R. Petovar*, Šesta proleterska istočno — bosanska brigada, s. 214 — 223. *P. Jakšić*, Sedma divizija u Četvrtoj i Petoj ofanzivi, Vojnoistoriski glasnik, br. 6 od 1951. *R. Čolaković*, Susret sa drugom Titom poslije Pete ofanzive, »Borba« br. 122 od 24 maja 1951. *V. Dedijer*, Dnevnik II, s. 314 — 351. *M. Iveković*, Nepokorena zemlja, s. 203 — 238. *P. Romac*, Borbe, s. 257 — 266. *Komanda nemačkih trupa u Hrvatskoj*, bilten za 18, 24 i 27 jun — neregistrovani; naređenje od 19. VI. — 21/1, K. 24; naređenje od 21. VI. — 22/1, K. 24. *Nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj*, br. 1.000 — 24/1, K. 24; br. 1.026 — 26/1, K. 24; br. 1.103 — 28/1, K. 24; br. 1.080 — 30/1, K. 24. *369 divizija*, izveštaj od 16 do 27. VI. — 17 do 30/1, K. 24. *373 divizija*, izveštaj od 20 do 22. VI. — 24/1, K. 24. *118 divizija*, izveštaj od 24. VI. — 27/1, K. 24. *III domobranski zbor*, br: 2.833, 2.835, 2.836, 2.837, 2.839, 2.842, 2.843, 2.844, 2.846, 2.848, 2.850, 2.851, 2.853, 2.860, 2.870, 2.871, 2.872, 2.923 — 21 do 30/1, K. 24. *4 lovačka brigada*, Op. br. 898 od 24. VIII. — 8/1, K. 57. *15 pješačka pukovnija*, Op. br. 484 od 6. VIII. — 8/1, K. 57. *7 pješačka pukovnija*, Op. br. 701 od 3. VIII. — 8/1, K. 57. *13 pješadiska pukovnija*, Op. br. 858 od 27. VII. — 8/1, K. 57. *IX topnički sklop*, br. 673 od 17. VII. — 8/1, K. 57. *III sat (četa) opkoparske bojne*, br. 305 od 2. VII. — 8/1, K. 57. *9 pješačka pukovnija*, Op. br. 1.042 od 10. VII. — 8/1, K. 57. *3 sat oklopljenih vlakova*, br. 339 od 30. VI. — 9/1, K. 57. *I stajaći djelatni zdrug*, br. 2.704 od 3. VIII. — 8/1, K. 57. *Ministarstvo unutrašnjih poslova* (ustaško), br. 4.975 — 28/1, K. 24. *Ustaška nadzorna služba*, depeša iz Tuzle od 27. VI. — 27/1, 27/1, K. 24. *Oružnička (žandarmeriska) pukovnija Sarajevo*, depeša od 20. VI. — 21/1, K. 24. *Depeša iz Tuzle* — 26/1, K. 24. *Glavni ustaški stan*, br. 1.884 — 28/1, K. 24. *Obaveštajni centar Bileća*, izveštaj od 19. VI. — 20 E/14. *Izveštaji i saslušanja nemačkih zarobljenika* — 5/3, 7/3 i 10/3, K. 73; 8/1 i 1/1c, K. 44 A; 4/2 — B, K. 72 B.

OPŠTI ZAKLJUČAK

U situaciji u kojoj su se našli početkom proleća 1943 godine, Nemci nisu mogli da izbegnu još jednu veliku ofanzivu protiv naše glavnine. Naša Glavna operativna grupa — možda nešto oslabljena i zamorena ali puna pobedničkog samopouzdanja, već se toliko približila najosetljivijem području Balkana, da se nije mogla ni ignorisati ni zadržati polumerama. Da se njen pobednički pohod na jugoistok pouzdano zaustavi, bilo bi potrebno mnogo trupa, pa se nametala misao da se ofanzivno mogu racionalnije da upotrebe. Stvarno za ofanzivno rešenje problema nije ni trebalo mnogo više snaga. Istina trupe nisu preticale Nemcima u trenutku kada su se toliko naprezali da se održe u Tunisu, da osiguraju razvučene obale Južne Evrope, a u isto vreme da povedu ofanzivu na Kursk, ali su ih morali naći da sasvim ne kompromituju odbranu Balkana, a zajedno s njom i južni bok Istočnog fronta.

Ideja da ovom prilikom razoružaju jednovremeno i četnike koji se budu zatekli u Hercegovini, Sandžaku i Crnoj Gori, a kojih se Italijani nikako nisu hteli odreći sve dok se potpuno ne unište partizani, primorala je Nemce da i od njih prikriju pripreme za ovu novu ofanzivu, u čemu su potpuno uspeli. Pri tome im je išla na ruku deblokada Foče, jer se inače ne bi mogla objasniti pojava 369 divizije u tome području. Za 1 brdsku diviziju se uvek moglo reći da zatvara pravce koji izvode u centralni deo Balkana. No, krijući ofanzivu od Italijana, oni su se morali odreći i njihove saradnje bar u prvo vreme. Ali se nisu prevarili u računu da će Italijani ubrzo uvideti svoj interes, pa da će se pridružiti njima u tom novom pokušaju da nas unište. Stvarno, posle nedelje dana uvređenog i srditog ćutanja Musolini je pristao. Među argumentima koji su ga naveli na ovu razumnu odluku sa gledišta fašizma, vidno se morao isticati poraz koji je baš u to vreme pretrpeo njegov 383 puk kod Bioča, ali i bez toga su Italijani teško osećali prisustvo Glavne operativne grupe u Sandžaku i Crnoj Gori. Da krenu sami u ofanzivu nisu mogli, nedostajalo im je trupa, a još više uverenje u

uspeh — kompleks inferiornosti zahvatio ih je već na svima ratištima, pa su morali pozdraviti ovu nemačku inicijativu.

Saradnja Nemaca i Italijana na jednoj određenoj operaciji ni ovog puta nije dovela do jedinstva komande. Ono što je već bilo postignuto u Africi nije se moglo postići na Balkanu. Dvojno komandovanje se moralo štetno odraziti na tok i ishod operacije.

Italijani su pristali na ofanzivu protiv nas, ali nisu pristali da se pridruže Nemcima u razoružanju četnika. Povukli su ih samo u svoju okupacionu oblast da ih bolje zaštite. Naređenje VI korpusa od 1 juna da se četnici razoružaju je samo formalno, jer se ne može utvrditi da je sprovođeno u delo ni na teritoriji VI korpusa ni van nje. Ni Nemci se mnogo nisu zalagali na tome poslu. Reklo bi se da ga obavljaju bez uverenja, tek toliko da izvrše naređenje odozgo. Takav karakter ima u to vreme i mestimično razoružanje četnika u Bosni. I ovde i tamo Nemci su razoružali samo njihov neznatan deo. U ovoj ofanzivi Nemci se doduše nisu služili četničkim formacijama, kao što su to činili u prethodnoj, ali su koristili druge njihove usluge. Često navode podatke o nama koje su dobili iz četničkih izvora. Služili su se i njihovim vodićima i uopšte njihovim znanjem mesnih prilika. Ali posle ofanzive, kada su uvideli da se partizani ne daju uništiti, koristiće četnike kao i pre. Ali tada čućemo da mnogi četnici prelaze na našu stranu. Raspoloženje za otpor protiv okupatora je posle neuspele ofanzive dobilo novog maha, pa je moralo prodreti i u četničke redove.

Prinuđeni da se za prvi mah odreknu saradnje svojih saveznika Italijana, Nemci su morali da tome podese svoje prve operaciske planove. Sve dok Italijani ne krenu u ofanzivu, nije moglo biti reči o potpunom aktivnom obruču koji će se koncentrično sužavati. Ali su Nemci mogli računati s pasivnom pomoći Italijana, da neće dopustiti da se mi probijemo na jug između Nikšića i albanske granice. Na toj pretpostavci su izgleda zasnovali svoje prve pokrete. Nemačke divizije (SS, 118, 369, 104 i 1 brdska) se prvih dana ofanzive upućuju na široki polukrug: Nikšić, Gacko, Foča, Pljevlja, Prijepolje, Brodarevo, Bijelo Polje, Kolašin, Andrijevica. Za zatvaranje obruča između Andrijevice i Nikšića trebalo je da se pobrinu Ita-

lijani u svom sopstvenom interesu. Međutim, kada se uoči ofanzive naša Udarna grupa bataljona pojavila čak kod Bioča i tu postigla sjajan uspeh, Nemci su se morali angažovati i na ovom sektoru obruča ne bi li nam sprečili prodor u Albaniju. Možda su Nemci već tada imali određene operativne ideje, u okviru opšte zamisli uništenja u obruču koja je bila očevidna, ali se u prvoj fazi ofanzive još ne mogu razabrati.

*
* *

Mi smo na vreme uočili pojavu Nemaca na periferiji naše slobodne teritorije, na mnogim mestima gde ranije nisu bili, ali je to bilo nedovoljno da se izvede solidan zaključak da pretstoji ponovna ofanziva. Pojava Nemaca u italijanskoj okupacionoj oblasti mogla se objasniti mnogim drugim razlozima. Ali nas ofanziva ipak nije iznenadila ni taktički ni operativno, jer smo stalno bili na oprezi i spremni da dočekamo neprijateljske udarce, naročito posle većih naših uspeha.

Nije bilo razloga da se posle deblokade Foče ne nastavi nadiranje prema Metohiji i Kosovu kako je to bilo rešeno još u Bosanskoj Krajini u početku Četvrte ofanzive. Nije bilo ni razloga da se operacija prekine čim su se 1 i 2 divizija sudarile sa 1 brdskom divizijom na otseku Kolašin, Bijelo Polje. Ali kada se neprijateljski pritisak osetio svud naokolo, onda se situacija morala ponovo razmotriti.

Tada se radilo o tome kako ćemo se i kada probiti iz okruženja. Mnogo razloga je govorilo da se napusti dotadanji pravac prema jugoistoku koji je vodio u Metohiju. Tu smo frontalno nailazili na jake neprijateljske snage na visokoplaninskom zemljištu koje je najnepogodnije za partizanski rat. Mi bismo se tada našli pred širokom planinskom barijerom visine preko 2.000 metara, koju čine Prokletije, Mokra Planina, Hajla, Žljeb, Mokra Gora, u neprekidnom nizu od Skadra do K. Mitrovice. Prolaz preko Čakora na putu Andrijevica, Peć neprijatelj bi lako mogao da zatvori. Na tome pravcu bi vanredno teško bilo preneti ranjenike. A kada bismo se uz velike žrtve i probili u Metohiju, našli bismo se na terenu gde ustanak nije još bio zahvatio široke mase, gde nije bio toliko organi-

zovan da bi nam pod neprijateljskim pritiskom mogao da pruži pogodnu osnovicu za dalje operacije. Ne može se dakle poricati pravilnost odluke kojom je napušten naš dotadanji strategiski pravac nadiranja.

Na uži izbor novog pravca dejstva — ili bolje na pravac naše protivofanzive, jer ova kategorija tačnije definiše prirodu i razmere naše aktivnosti, ukazivali su već događaji na desnoj obali Drine, na pravcu Foča, Uzlup. Tada već nismo imali potpunu operativnu slobodu. Ma gde se birao pravac proboja trebalo je u isto vreme odbaciti neprijateljsku kolonu koja je ugrožavala Uzlup i Šćepan Polje. Gubitkom ovih prelaza bila bi paralizovana naša operativna sloboda do mere koja se nije mogla predvideti, a ranjenici bi bili izgubljeni.

Prirodno je, dakle, što smo pokušali da probijemo obruč najpre desnom obalom Drine ka Foči. Na tome pravcu bilo je izgleda da ćemo jednim udarcem postići oba zadatka. Danas, kada možemo jasno sagledati neprijateljev raspored i njegove namere, mogli bismo reći da se mogla izvršiti jača koncentracija snaga i pored velikog obruča koji je jednovremeno trebalo braniti, ali ne bi se moglo tvrditi da bi rezultati tada bili drukčiji. Pred sobom smo imali dve divizije (118 i 369) koje bi neprijatelj mogao brzo da pojača trupama iz Srbije i Bosne. Ovo je naše komandovanje uočilo na vreme, pa je prihvaćena jedina preostala alternativa — proboj pravcem Vučevo, Sutjeska, Zelengora. Poraz 118 divizije i 4 lovačke brigade na desnoj obali Drine stvorio je dovoljno vremena i prostora za ovo rešenje. Vrhovni štab je vrlo elastično reagovao na situaciju; kasnije ćemo se o tome još više uveriti.

*

* *

U međuvremenu su Italijani pristali da uzmu učešća u ofanzivi. Tek sada je moglo biti reči o aktivnom dejstvu na celom krugu.

Nemci — jer su oni upravljali operacijom i bez komandne vlasti nad italijanskim trupama, rešili su da primene isti postupak koji se bio izjalovio u prethodnim operacijama Vajs I i Vajs II: koncentrično stezanje obruča da bi se u taktičkom zagrljaju uništile naše trupe koje se tu zateknu, uz jednovremeno i sistematsko pročešljavanje

zemljišta da se ustanak u ovim krajevima uništi u zametku. Ali, moramo priznati, ovog puta su njihove šanse bile mnogo bolje: manji prostor, povoljniji odnos snaga, povoljan teren, povezana kružna osnovica.

Neprijatelj nije nikad dotle postigao tako izrazitu brojnu nadmoćnost u jednoj određenoj i povezanoj operaciji: 117.300 prema 19.000.[157]) Ali je brojni odnos samo jedna strana.

---

[157]) *Nemačke trupe:*

SS divizija		20.000
369 „		9.000
118 „		10.000
1 brdska divizija		10.000
Grupa Ludviger (ojačani 724 puk)		3.000
Puk Brandenburg		3.000
373 divizija (delovi)		2.000
12 tenk. četa		150
3 četa 202 tenkovskog bataljona		150
	Svega	57.300
Italijanske trupe:		
Divizija »Ferara«		10.000
Divizija »Venecija«		8.000
Divizija »Taurinenze«		10.000
Delovi divizije »Murđe« (73 legija Crnih košulja sa 44 i 73 bataljonom, 49 legija Crnih košulja sa 40 bataljonom, 1 bataljon 93 puka, 2 bataljon 260 puka, artiljerija, tenkovi)		3.550
Delovi divizije »Marke« (55 puk, 3 bataljon 56 puka, artiljerija, minobacači, tenkovi)		2.550
Delovi divizije »Mesina« (94 puk i artiljerija)		1.700
120 pešadiski puk		2.000
127 pešadiski puk		2.000
86 legija Crnih košulja		3.000
	Svega	42.800
Domobranske i ustaške trupe:		
4 lovačka brigada		3.000
9 domobranski puk		1.000
14 domobranski puk		600
15 domobranski puk		600
I ustaška brigada		3.000
milicionerske formacije		3.000
	Svega	11.200
Bugarske trupe:		
61 bugarski puk		2.000
Četnici: (oko Bioča, u Hercegovini i Istočnoj Bosni)		4.000
	Ukupno	117.300

Ove cifre su dobivene iz dokumenata, a tamo gde su dokumenta nedostajala, vrlo brižljivom i opreznom procenom. Navedene su samo trupe koje su uzele aktivnog učešća u ofanzivi. Tako, na primer, nije uzet u obzir 63 bugarski puk, trupe divizije »Murđe« koje su bile u rezervi, trupe divizije »Emilija«, a od 373 divizije pokazani su samo delovi koji su stupili u akciju protiv naše 5 krajiške brigade.

Za naše snage uzeto je da je svaka naša brigada imala prosečno 1.000 ljudi. Uračunate su i brigade 5 krajiške divizije, a Birčanski odred kao jedna brigada.

Kroz ovu poslednju činjenicu treba posmatrati i prirodu vojišta. Doduše, u celini je to samo srednjeplaninsko zemljište. Visije iznad 2.000 metara uzdižu se samo mestimično, kao bila Sinjajevine, Durmitora i Maglića, ali je to srednjeplaninsko zemljište posebnog tipa, izlomljeno klisurama i kanjonski usečenim rečnim tokovima gde su pokreti mnogo više otežani nego na visokoplaninskom zemljištu pravilnijeg sklopa. Neprijateljske trupe, bolje fizičke kondicije i celishodno organizovane i opremljene, bile su osposobljene da znatno lakše savladaju zemljišne prepreke. Oskudnost mesnih sredstava, koja nisu mogla podmiriti ni deo osnovnih potreba trupa, mi smo takođe znatno više osećali od neprijatelja koji je imao svoj organizovani dotur, nije štedeo stanovništvo, pa se po potrebi snabdevao i vazdušnim putem. Mi nismo uzimali ni ono što smo nalazili na terenu, samo ako je to narodu bilo neophodno. »Mi smo narodna vojska i nije nam svejedno kakvo je raspoloženje naroda prema nama na prostoru gdje vodimo operacije«.[158])

Terenske teškoće se u krajnjoj liniji odražavaju na manevar, shvaćen kao pokret i udar. Usporavaju ga manje ili više, pa ga mogu i onemogućiti. Za stranu koja se nalazi u centralnom položaju, koja operiše dakle po unutrašnjim pravcima, manevar je jedino sredstvo da otkloni katastrofu, pogotovo ako je brojem znatno slabija. U takvim operacijama je srž problema u brzom prebacivanju snaga s jedne na drugi otsek kruga, — negde da se neprijatelj zadrži, negde da se odbaci, ali sve u cilju da se na izabranoj tački, u izabranom vremenu stvori relativna

[158]) *Tito*, Peta neprijateljska ofanziva, Zbornik II, s. 280.

nadmoćnost ili bar takav odnos koji će omogućiti taktički uspeh. U ovoj situaciji nama je bila potrebna veća operativna sloboda nego neprijatelju, a organski imali smo je manje od njega. Ali je teren u mnogim slučajevima išao i taktički na ruku neprijatelju, poglavito kada je fizička kondicija trupa bila bitan činilac uspeha.[159]) Trebalo je pomno odrediti potencijal naših trupa da se ne pređu granice njihovih mogućnosti, dobro proučiti situaciju da se odluka postavi na što solidniju osnovu kako bi se trupama uštedili izlišni pokreti toliko zamorni i dangubni na planinskom zemljištu, a kada je odluka donesena trebalo je brižljivo organizovati marševe da bi u određeno vreme sve predviđene trupe bile na određenom mestu.

Neprijateljska organska pokretljivost je još više dolazila do izražaja na komunikacijama. Blagodareći svojoj motorizaciji, neprijatelj je bio u stanju da manevruje periferijalno duž kružne osnovice: Foča, Kalinovik, Gacko, Bileća, Nikšić, Danilovgrad, Podgorica, Mateševo, Kolašin, Bijelo Polje, Pljevlja (direktno ili preko Prijepolja), Goražde — koju smo mi jedva mogli da ugrozimo. Ovim se rešavao najteži problem dejstva po spoljnim operacijskim pravcima: brzo prenošenje težišta s jedne na drugu tačku kruga. Neprijatelj je zaista mogao da bezmalo po volji pojačava svoje odvojene kolone i da nam onemogući da na rešavajućoj tački u rešavajućem trenutku stvorimo povoljniji odnos snaga nego što je bio 1:6, koji nam daju apsolutni brojevi.

Najzad, ranjenici. Za nas nije bilo prihvatljivo nijedno operativno rešenje kojim bi se ranjenici ostavili neprijatelju koji nije poštovao Ženevsku konvenciju. Vrhovni štab nije nikad gubio iz vida ovu veliku moralnu obavezu koju je osećao i svaki pojedini borac. Bilo je sasvim razumljivo da se nikuda nije moglo poći bez ranjenika. Ne bi to bila samo nezahvalnost prema ranjenim drugovima nego i velika politička greška. Svaka je odluka, dakle, morala da vodi računa o njihovoj sigurnosti. Prisustvo ranjenika je najviše kočilo našu slobodu manevrovanja.

---

[159]) O uticaju zemljišta na Petu ofanzivu vidi: *Tito*, Peta neprijateljska ofanziva, Zbornik II, s. 279.

*
* *

Tek kada su Italijani rešili da se pridruže ofanzivi, mogli su Nemci da utvrde detalje operacije: deo snaga će da ovlada levom obalom Pive i desnom obalom Tare, negde od Pivskog manastira do utoka Bistrice, a drugi deo će da nadire koncentrično ka Šćepan Polju da nas u Crkvicama uništi. Ovom se planu načelno ne bi imalo šta da zameri. Piva i Tara su takve prepreke da bi se ceo defanzivan front mogao da osigura sa malo snaga bez bojazni da ćemo se ovuda probiti. Ali snage koje je neprijatelj uputio preko Maglića na levu obalu Pive ipak su bile preslabe: u početku jedan puk (738), a kada je ovaj morao da izdvoji jedan bataljon na pravac Avtovac, Goransko usled otpora 10 hercegovačke, a jedan bataljon na pravac Foča, Šćepan Polje, usled našeg pritiska na Foču, ostao je prema Vučevu samo jedan ojačani bataljon. S njim se zaista nije moglo izbiti na Pivu.

Deo objašnjenja za ovakav postupak neprijatelja treba tražiti i u komandnim odnosima. Nemci su upravljali operacijom, ali nisu slobodno raspolagali svima trupama, čak možda ni svojim. Verovatno je, da su Italijani postavili izvesne zahteve u pravcu dejstva nemačkih trupa da bi se sigurnije naslonili na njih. Deo objašnjenja zašto se zanemaruje severozapadni deo obruča naći ćemo i u bojazni da se mi ne probijemo u Metohiju ili Albaniju.

Toliko zanemarivanje Vučeva može se najzad objasniti i lukavstvom. Možda je neprijatelj, bar u početku, hteo da nas navuče na ovaj težak teren u uverenju da će zatim na vreme zatvoriti sve prilaze i da će nas tu uništiti. Ali tada mu možemo staviti u grešku što se nije postarao da sigurno posedne levu obalu Sutjeske.

Na našoj strani značaj Vučeva nije izbegao pažnji Vrhovnog štaba. Prve raspoložive trupe (1 i 2 bataljon 2 proleterske brigade) upućuju se tamo još 22 maja kada je naš protivudar na pravcu Čelebić, Foča tek započeo. One su nam osigurale ne samo masiv Maglića nego i otvor na Sutjesci koji je odigrao toliku ulogu u toku proboja. Zahvaljujući njihovoj akciji Vrhovni štab je mogao da prenese težište s desne obale Drine na Sutjesku.

Neprijatelj je ovo uočio na vreme — svedoči nam izričito jedan njihov bilten, ali nije izveo sve potrebne zaključke. Kada je 27 maja krenuo napred na celom krugu, na otseku Sutjeske bile su ponovo njegove najslabije snage.

Otuda je naš drugi pokušaj proboja otpočeo pod vrlo povoljnim uslovima. Ipak nije uspelo da se već tada obrazuje široki mostobran na levoj obali Sutjeske i Drine u smislu naređenja Vrhovnog štaba. Stekle se mnoge okolnosti koje su se samo delom mogle izbeći. U ovoj fazi se na našoj strani najviše oseća nedostatak sadejstva između jedinica, što je najvećim delom rezultat teškog zemljišta i iznemoglosti boraca.

U međuvremenu je neprijatelj dovukao pojačanja. Ipak, ona nisu bila dovoljna da zatvore prolaz na Sutjesci. Prosto je neshvatljivo kako neprijatelj nije uspeo da to učini sve do 11 juna, uprkos njegovoj nadmoćnosti, njegovoj motorizaciji, pogodnom kružnom komunikacijom i planinskim trupama. Za sve vreme neprijatelj je bio najslabiji baš na pravcu kuda smo se probijali. Da je mogao dovući više trupa svedoči nam SS divizija koja se automobilima prebacuje iz Nikšića u Gacko, ali ne da bude upotrebljena na Sutjesci, nego između Sutjeske i Pive.

No, to ne znači da je proboj na Sutjesci bio lak. Neprijatelj, iako relativno slab, bio je ipak toliko jak da je trebalo razviti svu energiju naših premorenih i pregladnelih jedinica, pa da se odbrani breša. Nije to išlo bez bolnih gubitaka. Najviše nam ih je nanela neprijateljska avijacija. Imala je lak posao kada su se naše jedinice svile na jednu jedinu stazu, ali je ipak osetila našu odbranu makako bila primitivna.

Napadno velike gubitke imali smo pri prelazu reka. Istina, one su bile neobično nadošle tog kišnog leta, često su prelažene pod vatrom neprijateljske artiljerije i avijacije i pod pritiskom vremena, ali su se gubici možda mogli svesti na podnošljivu meru pri boljoj organizaciji prelaza.

Kritičan trenutak ofanzive nastao je na Zelengori. Nikad dotle, a ni posle toga, nismo bili zbijeni na tako uzanom prostoru, izloženi gotovo bespomoćno nasrtljivoj neprijateljskoj avijaciji, a na zemlji pritisku sa svih stra-

na. Ali baš u ovom rešavajućem času ofanzive i na tom rešavajućem pravcu mi smo postigli najpovoljniji odnos snaga koji je bio mogućan. Mogli bismo govoriti i o našoj relativnoj nadmoćnosti da je bilo više fizičke snage i municije. Nedostatak municije je znatno menjao odnos snaga ne samo ovde nego svuda, a mnogi naši taktički i operativni postupci ostali bi neobjašnjeni kada se ne bi imala u vidu ta činjenica. Ali naša nadmoćnost na Zelengori, ili tačnije na pravcu Zelengora, Miljevina, nije bila samo sumnjiva u pogledu vatrene moći nego i vrlo nesigurna. Neprijatelj je vrlo brzo mogao dovući nove snage. Za kratko vreme se na ovom pravcu moglo pojaviti nekoliko novih bataljona. Nije bilo teško prebaciti dva do tri bataljona iz SS divizije putem Gacko, Kalinovik, a još lakše dovući ceo 724 puk iz Goražda, ili prosto okrenuti na sever deo 118 divizije. Neprijatelj je na Zelengori zaista propustio da nam zada najosetljiviji i najbolniji udarac u ovom ratu.

Pogrešno grupisanje neprijatelja u tom značajnom trenutku, a i inače u toku cele ove ofanzive, ima svoj koren u slaboj obaveštajnoj službi. Neprijatelj nije znao gde se nalaze naše glavne snage. On je još uvek verovao da se one nalaze na desnoj obali Sutjeske, pa je protiv naše 3 divizije grupisao nesrazmerno jače snage. Slabost neprijateljske obaveštajne službe odaje najjasnije dokument Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj o oslobodilačkom pokretu, sastavljen posle operacije Vajs I.[160]) Vidimo iz njega da Nemci nisu uspeli da identifikuju naše jedinice i da se nisu koristili mnogo boljim italijanskim podacima. U toku Bitke na Neretvi prikupili su još koji podatak, ali u samom početku je rad njihovih obaveštajnih organa bio postavljen na nedovoljno pouzdanu osnovu. Moramo priznati da nije bilo lako voditi evidenciju o našim jedinicama i na vreme uočavati njihove pokrete, ali se ipak to moglo učiniti bolje. Ni mi nismo uspevali da identifikujemo neprijateljske jedinice ma da je za ovo bilo dosta prilika — bilo je leševa i zarobljenika, ali sticajem okolnosti za nas ovaj nedostatak nije imao toliko posledica koliko za neprijatelja.

---

[160]) Pov br. 848 — 12/2, K. 57 — B.

Prodor sa Zelengore i preko komunikacije Foča, Kalinovik je tipičan primer taktičkog proboja iz obruča. Na Sutjesci mi smo iskoristili postojeću brešu u neprijateljskom rasporedu. Radilo se samo o tome da se neprijatelju ne dozvoli da je zatvori kada već nismo uspeli da je proširimo. Na Zelengori i na putu Kalinovik, Foča mi smo je otvorili silom. Možda je to jedini slučaj, a svakako vrlo redak da se okružena snaga probila sopstvenim snagama bez pomoći spolja.

Kada smo prešli put Foča, Kalinovik ofanziva je bila stvarno završena. Neprijatelj je ovo uvideo pa ju je i formalno prekinuo. Gonjenje u pravcu severa sa manje — više razbijenom 369 divizijom nije imalo nikakve izglede na uspeh, bilo bi čak vrlo opasno posle iskustava koje je ova divizija prikupila na Zelengori u borbama s nama. Za dovlačenje drugih trupa nije bilo vremena. Neprijatelj se dakle zadovoljio da oko nas izgradi kao neki sanitarni kordon rasporedivši se duž komunikacija Sarajevo, Kalinovik, Foča, Goražde, Sarajevo, ukratko oko Jahorine Planine.

Neprijatelj je mogao pretpostaviti da mi idemo u Istočnu Bosnu, ali bi njegov raspored bio mnogo celishodniji da je tu pretpostavku mogao potvrditi osmatranjem iz vazduha. To nije mogao, jer su svi naši pokreti preko Jahorine izvršeni noću. Stekli su se za ovo povoljni uslovi: bilo je vremena, teren je bio pogodan, a atmosferske prilike dobre. Vrlo uočljiv primer kako se brižljivo organizovanim noćnim marševima može sačuvati tajnost operacije. Ali, u toku ove ofanzive nije nam to uvek polazilo za rukom. Vrlo često, kada se nije smelo gubiti vreme, moralo se kretati noću i danju, otvorenim planinskim stazama izloženim ugledu i udaru neprijatelja. Vrlo često su se noćni marševi morali prekidati zbog blata, nevremena, snega ili krša. Formula: danju se odmaraj, a noću se kreći, nije se mogla uvek sprovesti u delo.

Sa snagama koje je imao na komunikacijama Sarajevo, Goražde, neprijatelj nam nije mogao preprečiti put. Ne bi to mogao učiniti ni da je sasvim zanemario puteve Sarajevo, Kalinovik i Goražde, Foča. Ali se prelaz mogao znatno otežati boljim rasporedom, brzim odlukama i veštijim i smelijim manevrom.

Uopšte, u toku ove ofanzive neprijatelj je sporo, a često i pogrešno reagovao na promene situacije. Pored necelishodne organizacije komandovanja, jedan od uzroka je i udaljenost odgovornih komandanata od vojišta: nemački je u Sarajevu, a italijanski u Podgorici.

Naročito je štetno morala dejstvovati otsutnost Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj koja je faktički rukovodila operacijom. Sarajevo je doduše bilo negde u sredini njene teritorijalne nadležnosti (114 divizija u Bosanskoj Krajini bila je takođe u njenom sastavu), ali je težište njenog rada bilo tada ipak na tromeđi Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka, pa je trebalo da bude tamo. Najsavršenija veza ne može da nadoknadi lične kontakte i lične utiske.

Sasvim je razumljivo da se Nemci nisu odazvali zahtevu ustaških vlasti da protiv naše Glavne operativne grupe u Istočnoj Bosni povedu treću kružnu ofanzivu. Posle iskustva iz prethodne dve, takva ih ideja nije mogla više oduševiti. Kada nisu uspeli da nas unište u Petoj ofanzivi, gde se za njih stekao niz vrlo povoljnih okolnosti, morali su sebi priznati da takva operacija uopšte nije više mogućna.

U Komandi III domobranskog zbora se smatralo da su Nemci učinili veliku strategisku grešku što nas posle prelaza pruge nisu gonili u Istočnu Bosnu. Međutim, gonjenje sa linije Sarajevo, Goražde prema severu bilo je isto tako bezizgledno i rizično kao sa linije Foča, Kalinovik. Da je 369 divizija upućena za našim kolonama rizikovala bi svoje sopstveno uništenje, a u najmanju ruku izložila bi uništenju glavne komunikacije u dolini Bosne. Drugih trupa Nemci nisu imali; 118 divizija je upućena u Crnu Goru, a SS divizija u rejon Mostara — da osiguraju obalu za slučaj kapitulacije Italije čime su već svi računali. U trenutku kada je invazija Sicilije bila neposredno pred vratima, Nemci nisu smeli da nekoliko svojih divizija ponovo zapletu u dugotrajne borbe čiji se kraj nije mogao ni sagledati. Na Zelengori je propala poslednja mogućnost uništenja, pa su Nemci postupili sasvim razumno što su od toga odustali.

Imamo mnogo više razloga da među uzrocima neuspeha pomenemo tendenciju sistematskog čišćenja terena. Ona se uočava za sve vreme operacije kod svih jedinica.

Naročito je upadljiva kod Italijana. Kada je trebalo dejstvovati svim snagama iz Nikšića prema Šavniku i Pivi, Divizija »Ferara« i Grupa Izaska čiste teren gde je moglo biti nešto lokalnih partizana, ali gde više nije bilo jedinica Glavne operativne grupe. Ovo nas potseća na osnovnu ideju operacije Vajs I. Umesto gubljenja vremena u sporom pročešljavanju terena koje nije moglo biti efikasno s obzirom na odnos snaga prema prostoru, trebalo je energičnije krenuti prema vitalnim tačkama, kao što su rečni prelazi i raskrsnice staza i puteva, pa i po cenu osetnih gubitaka. Ovako se izgubilo mnogo vremena koje smo mi iskoristili u punoj meri. Izgleda da je rad neprijatelja znatno kočila bojazan za svoje komunikacije i da je suviše mnogo snaga angažovao za njihovo osiguranje.

Sa taktikom pročešljavanja išla su nerazdvojno i nasilja prema stanovništvu. Gorela su čitava naselja, a mnoštvo naroda je pobijeno. Još više je neprijatelj opteretio savest i prošlost svojih naroda zverstvima prema iznemoglim borcima i ranjenicima koji su pali u njegove ruke u tragičnim danima na Sutjesci. Ne zna se šta je potresnije, da li cinična priznanja zločinaca, ravnodušni i suhi izveštaji neprijateljski ili zvanični naši referati o tim nedelima. Zločini koliko varvarski toliko i izlišni!

*
* *

Ofanziva je propala kao ideja da se uništi naša Glavna operativna grupa oko Vrhovnog štaba, kao prvi korak ka pacifikovanju zemlje, ali treba pobliže razmotriti njene konkretne rezultate.

Prvo pada u oči da se Glavna operativna grupa našla u Istočnoj Bosni umesto u Metohiji i na Kosovu, ili čak u slivu Južne Morave ili Vardara, kako se nameravalo. Da je stvarno došlo do invazije Balkana, mogli bi Nemci da sebi pripišu u uspeh što su nas odgurnuli od kritičnih zona. Ali krajem juna bilo je jasno da će Saveznici izvršiti napad direktno na Italiju, ne bi li je izbacili iz rata. Kako su se stvari razvijale, bilo je bolje što su se naše glavne snage našle u centralnom delu države.

Drugo pitanje čine gubici. Ali, nažalost, zasada ih je nemoguće utvrditi, ni za jednu ni za drugu stranu.

Naših podataka o sopstvenim gubicima nema gotovo nikako. Raspolažemo pouzdanim podacima samo za 2 proletersku brigadu: 81 mrtav, 109 ranjenih i 218 nestalih. Ako ovo uzmemo kao prosek došli bismo do izvesnih cifara, ali sasvim nepouzdanih. Među nestalim bilo je svakako mnogo raspršenih drugova koji su se docnije vratili u jedinice. Neprijateljski podaci o našim gubicima su delimični i sasvim nerealni. Kada neprijatelj tvrdi da ih je prebrojao na bojištu, mi nikad ne možemo znati koliko ima među njima boraca, a koliko pobijenog stanovništva. No, pored svega toga, možemo reći da su gubici vrlo veliki i bolni.

Prema razvoju događaja možemo zaključiti da neprijateljski gubici neće biti manji, ma da se ni za njih ne mogu navoditi određene cifre jer su i naši i neprijateljski podaci o tome više nego fragmentarni.

Odnos gubitaka, makoliko ih mi bolnije osećali od neprijatelja, je samo neznatna strana ove velike operacije. Mnogo značajniji rezultati su bili ovde u pitanju, koji se ne mogu iscrpeti suhom tvrdnjom da neprijatelj nije uspeo da nas uništi. Nije dovoljno ni reći da su naše glavne operativne snage pobedonosno prodrle u Istočnu Bosnu, probivši prethodno neprijateljski obruč koji ih je stezao u samrtnički zagrljaj. Značajnija je životna snaga oslobodilačkog pokreta koja je ovde izdržala svoje najveće iskušenje. Svest o neuništivosti te silne energije prodrla je sada konačno među prijatelje, neprijatelje i one koji su još stajali u sredini. U tome smislu je protivofanziva u Istočnu Bosnu jedan od vidnih preloma Narodnooslobodilačkog rata, posle čega se krivulja uspeha naglo penje. U celom svetu počelo se da shvata šta se događa u Jugoslaviji. Glas istine o nama otada zaglušuje laž i klevetu.

Suočeni sa čeličnom voljom našeg voćstva i nečuvenom izdržljivošću jedinica, zapanjeni Nemci su to nazvali fanatizmom, ali ma šta o tome mislili oni su morali da izvuku potrebne zaključke. Jugoslovensko ratište je sada

za njih postalo trajno poprište rata koje će crpsti snagu i na kome će se u odgovarajućim razmerama odigravati njegova sudbina. Peta ofanziva je bila poslednja nemačka ofanziva sa ambicioznim ciljem da se uništi naša glavnina oko Vrhovnog štaba, kao uvod u opštu likvidaciju partizana. Kasnije će biti još žestokih ofanziva sa znatno jačim snagama, ali sa skromnijim ciljevima. Reorganizacija nemačkog komandovanja na Jugoistoku, izvedena neposredno posle Pete ofanzive, ukazuje upravo na to da su se Nemci organizovali za dužu borbu. Pojava nove Grupe armija F sa sedištem u Beogradu, kojoj je potčinjena i Grupa E u Solunu, zatim novih trupa i štabova, kao Štab 2 tenkovske armije u Vrnjačkoj Banji i Štabovi V SS i XV planinskog korpusa u Sarajevu odnosno Bihaću, govori jasno koliku su važnost počeli Nemci da pridaju Jugoslovenskom ratištu.

*
* *

Politička svest je bila u osnovi svih naših uspeha. Samo njom možemo objasniti besprimernu izdržljivost i koheziju naših jedinica. Samo ljudi takve svesti koju im je udahnula Partija mogli su da izdrže one strahovite napore. Samo jedinice koje je Partija organizovala mogle su da izdrže takav pritisak, a da ne prsnu u sve strane. Razume se, bilo je i izuzetaka. Ne bi bilo realno kada ljudi koji se nađu u tako teškim situacijama ne bi pokazali poneku slabost. Nisu svi pojedinci mogli da izdrže strahovita iskušenja kao što ih je izdržala celina. Ali je upadljivo da su sve naše jedinice izvršile svoju dužnost u granicama svojih materijalnih mogućnosti, pa i najmlađe. Nije moglo biti značajnije pojave za pokret koji je nikao iz naroda i naslanjao se na narod. U najtežim časovima su štabovi mogli računati da će sve jedinice izvršavati određene zadatke do krajnjih njihovih mogućnosti, a kada nije bilo materijalne veze, mogli su znati da će raditi sa istim tolikim zalaganjem u duhu opšte operativne ideje, sve do požrtvovanja.

Ipak je trebalo pored svega toga da se velike potencijalne mogućnosti naših jedinica ožive i upute korisnim pravcem. Tu dužnost je Vrhovni štab obavio u potpunosti. I kroz nepotpunu dokumentaciju vidi se jasno da su sve operativne jedinice i u najtežim situacijama bile u rukama Vrhovnog komandanta, druga Tita, i da su radile u duhu njegovih jasnih operativnih ideja, a u okviru celine. Celina, ili osnovna ideja proboja iz okruženja zajedničkim snagama, nije nikad izgubljena iz vida. Ali možda više nego pravilnost i jasnoća ideja, pažljiva čitaoca će zadiviti upornost kojom su sprovedene u delo.

SADRŽAJ

Strana

Predgovor 5

Prvi deo

OPERACIJE U SANDŽAKU I CRNOJ GORI DO POČETKA OFANZIVE

I Opšta strategiska situacija početkom maja 1943 . . . 9
II Plan neprijatelja 12
III Pokret Prve proleterske divizije na front Mojkovac, Bijelo Polje 16
IV Deblokada Foče 31
V Prikupljanje naših snaga za napad na Kolašin . . . 40

Drugi deo

OFANZIVA

I Stezanje obruča — operacije od 15 do 20 maja . . . 71
II Prvi pokušaj proboja — operacije od 21 do 26 maja . . 112
III Drugi pokušaj proboja — operacije od 27 maja do 4 juna 156
IV Proboj na Sutjesci — operacije od 5 do 9 juna . . . 209
V Proboj sa Zelengore — operacije od 10 do 16 juna . . 249

Treći deo

NAŠA PROTIVOFANZIVA U ISTOČNU BOSNU

I Obostrani raspored 17 juna 295
II Prelaz preko pruge 299
III Oslobođenje Istočne Bosne 311
Opšti zaključak 325

Korekturu izvršili
Aleksandar Veljković
i
Danica Petrović

Tiraž 8.000

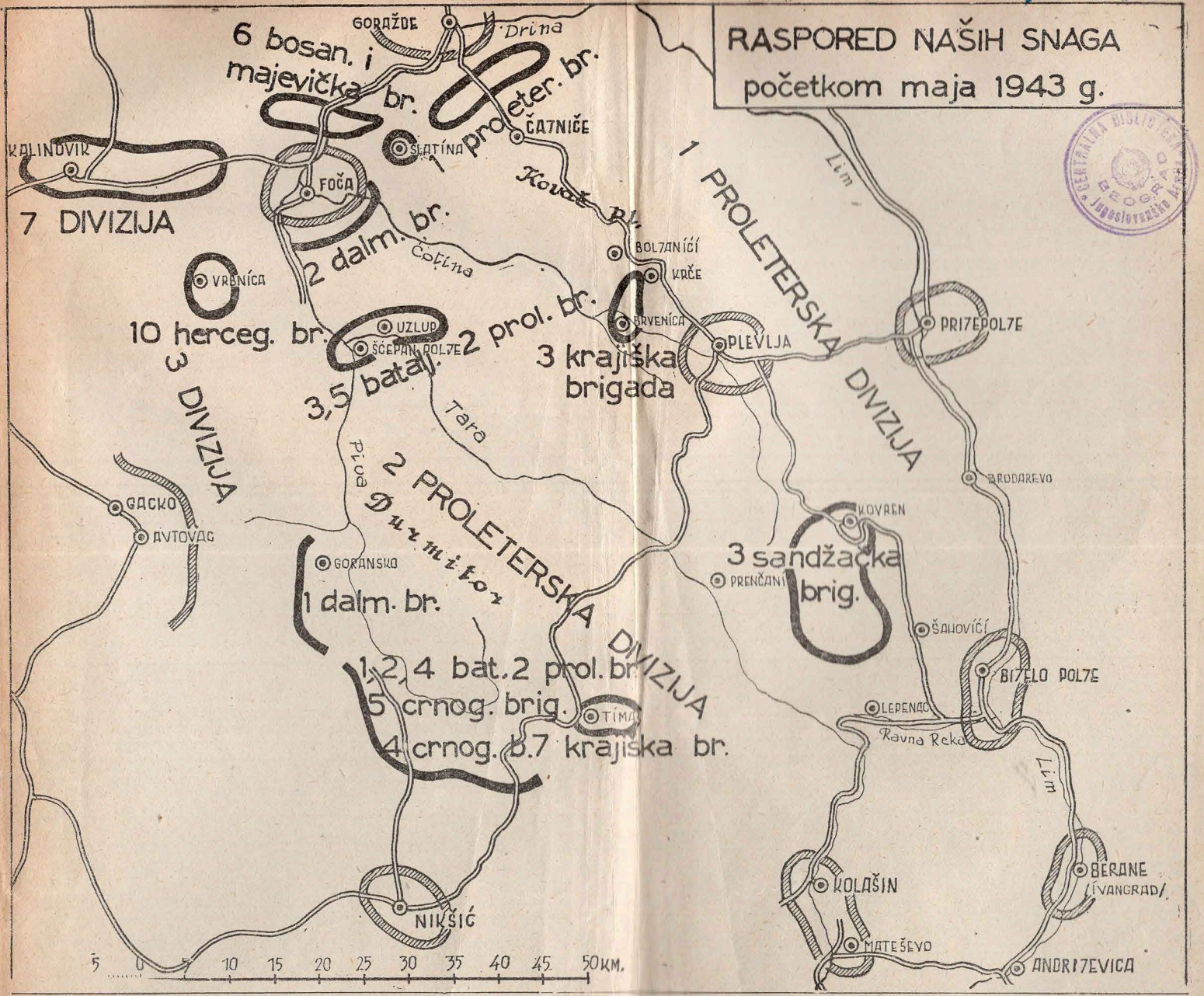
RASPORED NAŠIH SNAGA
početkom maja 1943 g.
GORAŽDE
Drina
6 bosan. i majevička br.
1 proleter. br.
ČAJNIČE
KALINOVIK
FOČA
ŠLATINA
Kovač pl.
7 DIVIZIJA
2 dalm. br.
Čotina
BOLJANIĆI
KRČE
VRENICA
10 herceg. br.
UZLUP
ŠĆEPAN POLJE
2 prol. br.
3,5 bataj.
3 krajiška brigada
BRVENICA
PLEVLJA
PRIJEPOLJE
1 PROLETERSKA DIVIZIJA
Lim
3 DIVIZIJA
Tara
Piva
Drmitor
2 PROLETERSKA DIVIZIJA
GACKO
AVTOVAC
GORANSKO
1 dalm. br.
BRODAREVO
KOVREN
3 sandžačka brig.
PRENČANI
ŠAHOVIĆI
BIJELO POLJE
LEPENAC
Ravna Reka
TIMA
1,2,4 bat. 2 prol. br.
5 crnog. brig.
4 crnog. b. 7 krajiška br.
M 17
BERANE
(IVANGRAD)
KOLAŠIN
NIKŠIĆ
MATEŠEVO
ANDRIJEVICA
5 0 10 15 20 25 30 35 40 45 50 KM.

Skica 1

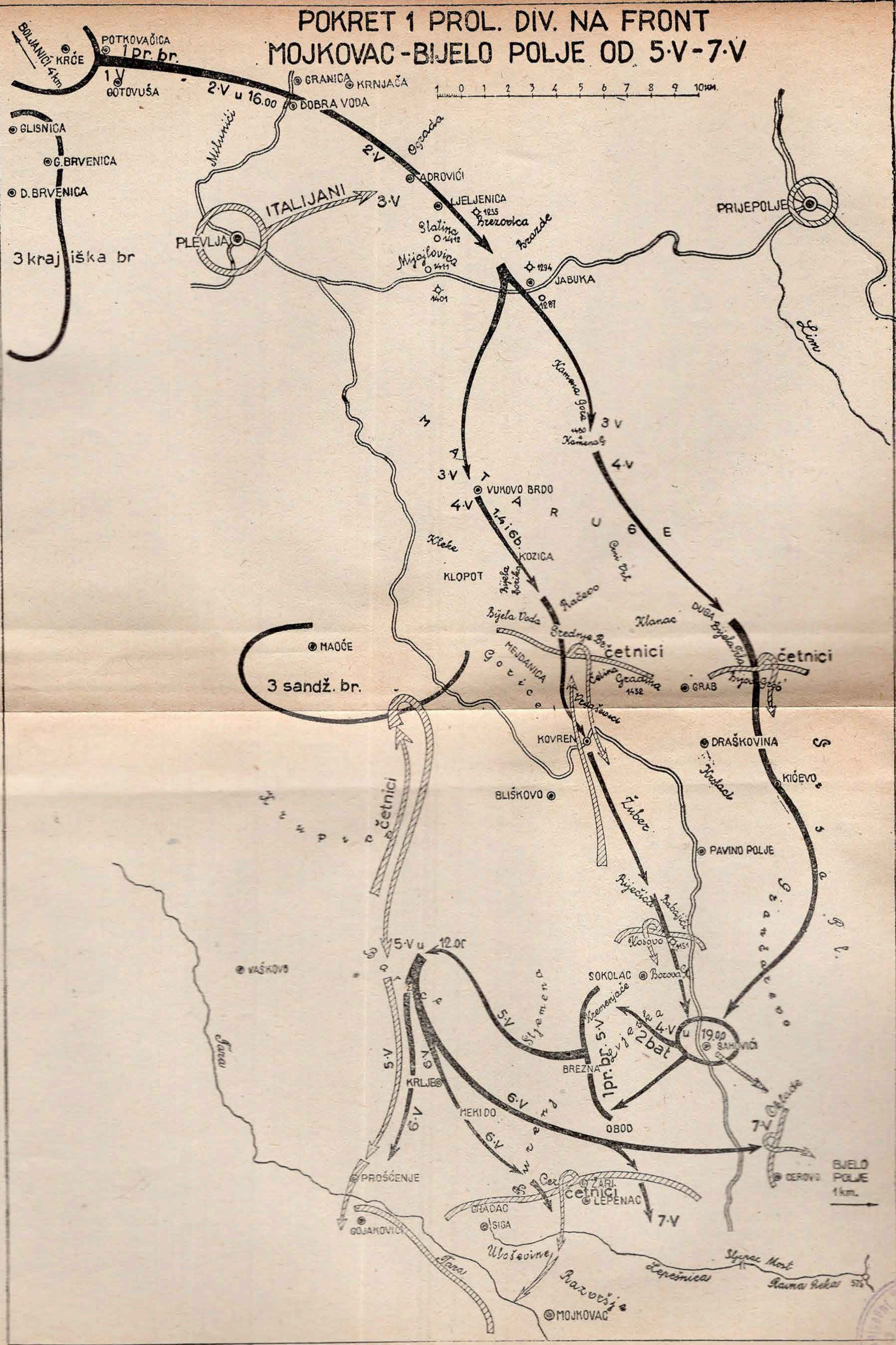
POKRET 1 PROL. DIV. NA FRONT
MOJKOVAC-BIJELO POLJE OD 5·V-7·V
1 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10KM.
BOLJANIĆI 4km
POTKOVAČICA
KRĆE
1pr. br.
1 V
GOTOVUŠA
2·V u 16.00
GRANICA
KRNJAČA
DOBRA VODA
GLISNICA
G.BRVENICA
D.BRVENICA
3 krajiška br
Milunići
2·V
Ograda
ADROVIĆI
ITALIJANI
3·V
LJELJENICA
PLEVLJA
Slatina
Brezovica
Brazde
Mijajlovica
1294
JABUKA
1287
1401
PRIJEPOLJE
Lim
Kamena Gora
3 V
4·V
3·V
VUKOVO BRDO
4·V
1,4 i 6b.
Kleke
KOZICA
KLOPOT
Bijela Voda
Račevo
Klanac
četnici
MAOĆE
3 sandž. br.
MEJDANICA
Gotice
Gradina
1432
GRAB
KOVREN
DRAŠKOVINA
KIĆEVO
BLIŠKOVO
četnici
Žubec
PAVINO POLJE
Riječica
Babajići
Kosovo
5·V u 12.00
VAŠKOVO
SOKOLAC
5·V
1pr. br. 5·V
2bat
4·V
u 19.00
BREZNA
KRLJE
6·V
HEKI DO
OBOD
7·V
BJELO
POLJE
1km.
CEROVO
PROŠĆENJE
Cer
ŽARI
četnici
LEPENAC
GRADAC
SIGA
7·V
GOJAKOVIĆI
Tara
Ublaševine
Lepešnica
Razvršje
Raina Reka
MOJKOVAC

Skica 2

PRIKUPLJANJE NAŠIH SNAGA
za napad na Kolašin 8-13 · V
5 0 5 10 15 20 25 30 35 40 45 KM
GORAŽDE
6 boson. br.
Drina
USTIKOLINA
ČAJNIČE
Kovač Pl.
METALJKA
RUDO
FOČA
Lim
8/V
VIKOČ
ZAVAJIT
Ćehotina
3 dalmat.
BOLJANIĆ
KRČE
TOCI
GLIŠNICA
BABINE
BASTASI
UZLUP
ČELEBIĆ
BRVENICA
MELJAK
Mijajlovica
3 sandž. br.
PRIJEPOLJE
PLEVLJA
JABUKA
ŠĆEPAN POLJE
UNIŠTE
KRUŠEVO
2 dalmat. br.
3 dalmat. b.
HOČEVINE
KRUŠEVO
Korijen
MATARUGE
ČEMERNO
POTPECE
VŠ
BRODAREVO
GACKO
AVTOVAC
10 herceg. br.
TEPCA
Tara
MAOČE
KOSANICA
KOVREN
BARE
GOSTUN
KUTUŠA
ZAJEDNI DO
1DIV
ŽABLJAK
ĐURĐEVIĆ
TARA
Trebljenice
MILOVO
3 DIVIZIJA
GORANSKO
PIVSKI MANASTIR
KRUPICE
PROLET. DIVIZIJA
8/V
3 kr. br.
ORAHOVICA
BARICE
1 prolet br.
ŠAHOVICI
POTKRAJČE
Bistrica
4b/2 prolet. br.
1 dalmat. br.
KOMARNICA
OKLADE
9/V
BIJELO POLJE
Turija
DIVIZIJA
TIMAR
7 krajiš. br.
11/V
SLATINA
SIGA
N. EPENAC
575
G. BREZNA
ŠAVNIK
Ravna Reka
MOJKOVAC
Javorak
2
BOAN
STRUĆ
ČETNICI
1,2,4 b/2 prol br.
LIPOVA RAVAN
SIROVAC
12/V
VRATLO
PRESJEK
ŠIPAČNO
GVOZD
G. POLJE
4 crnog.
G. LIPOVO
Sto 2172
D. LIPOVO
5 crnog. br.
DRAGOVIĆA POLJE
3b/4 crn.
LUKOVO
Konja Vlas
ITALIJANI
IVANGRAD
KOLAŠIN
ITALIJANI
NIKŠIĆ
LJEŠNJE
CRKVINE
MATEŠEVO
Zupa
JERININ GRAD
TURIJA
ANDRIJEVICA
13/V
ČETNICI
RADOVČE
DANILOVGRAD
15/V
GUSINJE
SPUŽ
BIOČE
ITALIJANI
3/383 P.
TITOGRAD

Skica 4

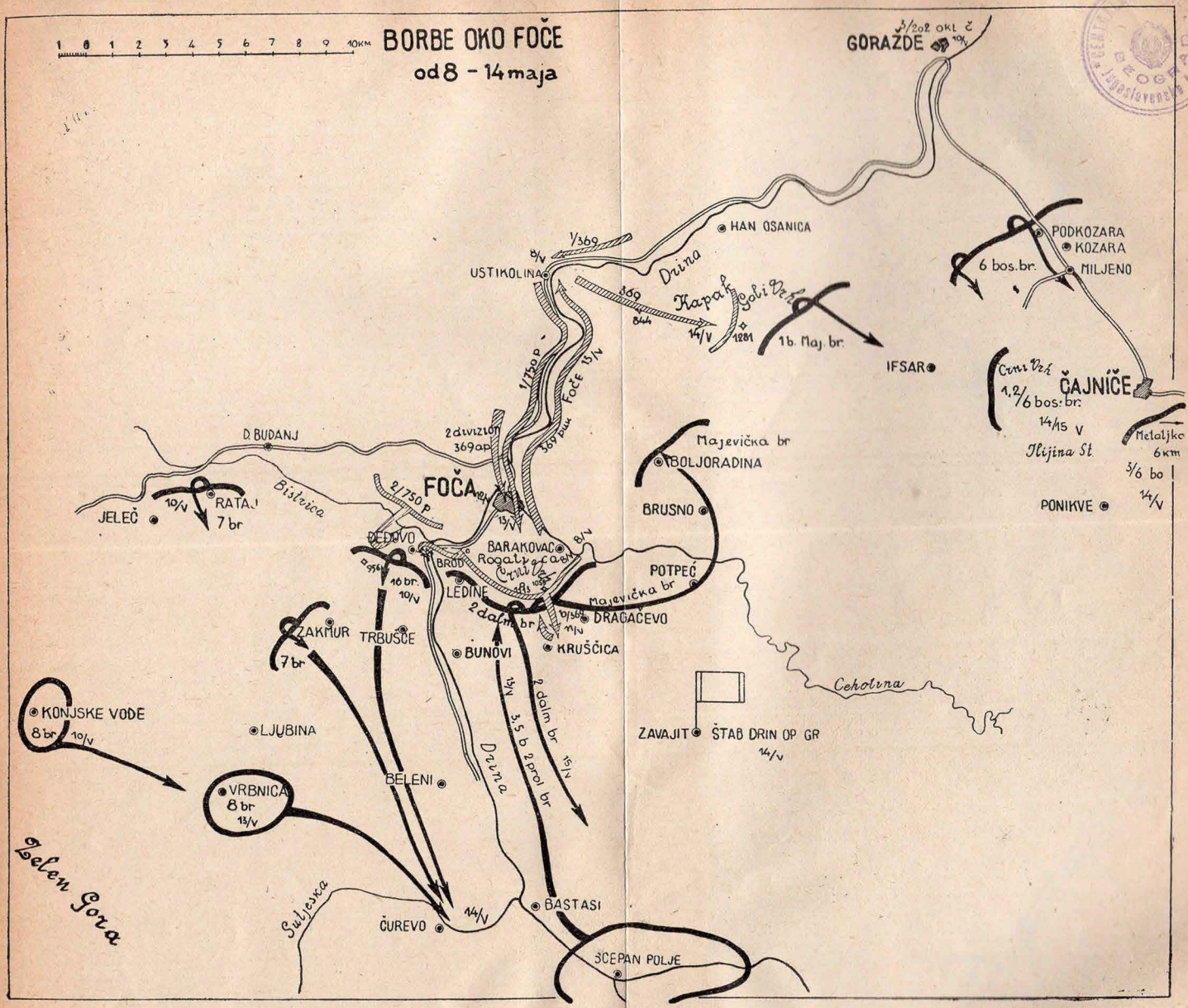
BORBE OKO FOČE
od 8 - 14 maja
1 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10KM
GORAŽDE
3/202 okl č
10/V
HAN OSANICA
PODKOZARA
KOZARA
MILJENO
6 bos. br.
1/369
8/V
USTIKOLINA
Drina
Kapak
Goli Vrh
369
844
14/V
1281
1 b. Maj. br.
IFSAR
Crni Vrh
1,2/6 bos. br.
14/15 V
ČAJNIČE
Ilijina St.
Metaljka
6 km
3/6 bo
14/V
PONIKVE
1/750 p
Foče 13/V
2 divizion
369 ap
369 puk
D. BUDANJ
Majevička br
BOLJORADINA
FOČA
2/750 p
Bistrica
JELEČ
10/V
RATAJ
7 br
BRUSNO
DEDOVO
BARAKOVAC
Rogatica
Crni Vrh
8/V
POTPEĆ
16 br.
10/V
BROD
LEDINE
Majevička br
2 dalm br
DRAGAČEVO
ZAKMUR
TRBUŠĆE
7 br
BUNOVI
KRUŠČICA
Cehotina
KONJSKE VODE
8 br
10/V
LJUBINA
13/V
3,5 b 2 prol br
2 dalm br
15/V
ZAVAJIT
ŠTAB DRIN OP GR
14/V
Drina
BELENI
VRBNICA
8 br
13/V
Zelen Gora
Suljeska
14/V
ČUREVO
BASTASI
SCEPAN POLJE

Skica 6

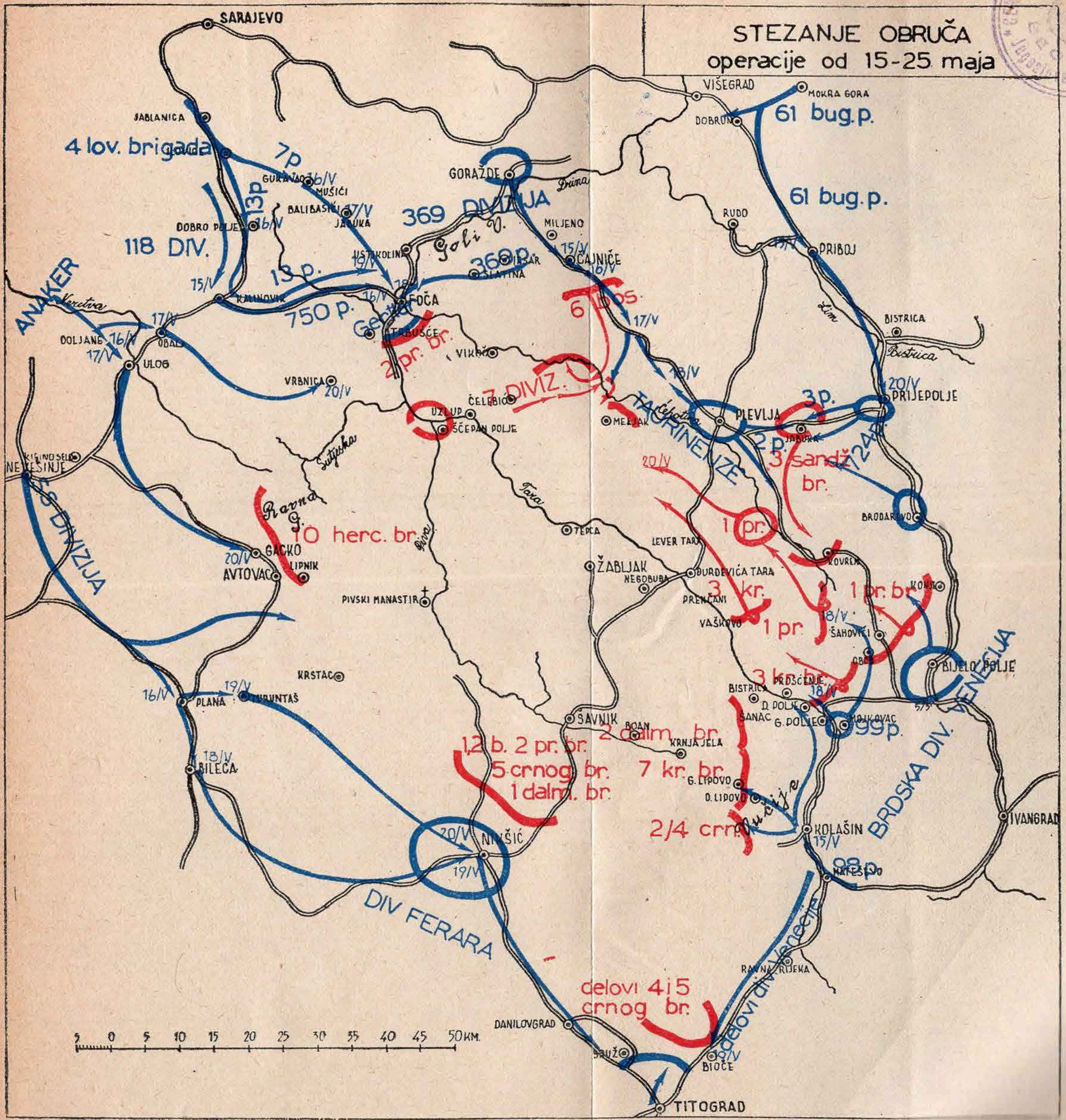
STEZANJE OBRUČA
operacije od 15-25 maja
SARAJEVO
VIŠEGRAD
MOKRA GORA
DOBRUN
61 bug.p.
JABLANICA
4 lov. brigada
7p
GORAŽDE
369 DIVIZIJA
118 DIV.
13 p.
750 p.
369 p.
FOČA
ČAJNIČE
PRIBOJ
RUDO
PLEVLJA
PRIJEPOLJE
BISTRICA
ANAKER
NEVESINJE
GACKO
AVTOVAC
LIPNIK
10 herc. br.
7 DIVIZ.
TAURINENZE
3 sandž. br.
1 pr.
BRODAREVO
ŽABLJAK
PIVSKI MANASTIR
ŠAVNIK
KOLAŠIN
MOJKOVAC
BIJELO POLJE
BRDSKA DIV. VENECIJA
IVANGRAD
NIKŠIĆ
DIV FERARA
BILEĆA
PLANA
KRSTAC
2 dalm. br.
5 crnog. br.
1 dalm. br.
7 kr. br.
2/4 crn.
delovi 4 i 5 crnog. br.
delovi div. Venecije
DANILOVGRAD
TITOGRAD
BIOČE
50 KM.

Skica 7

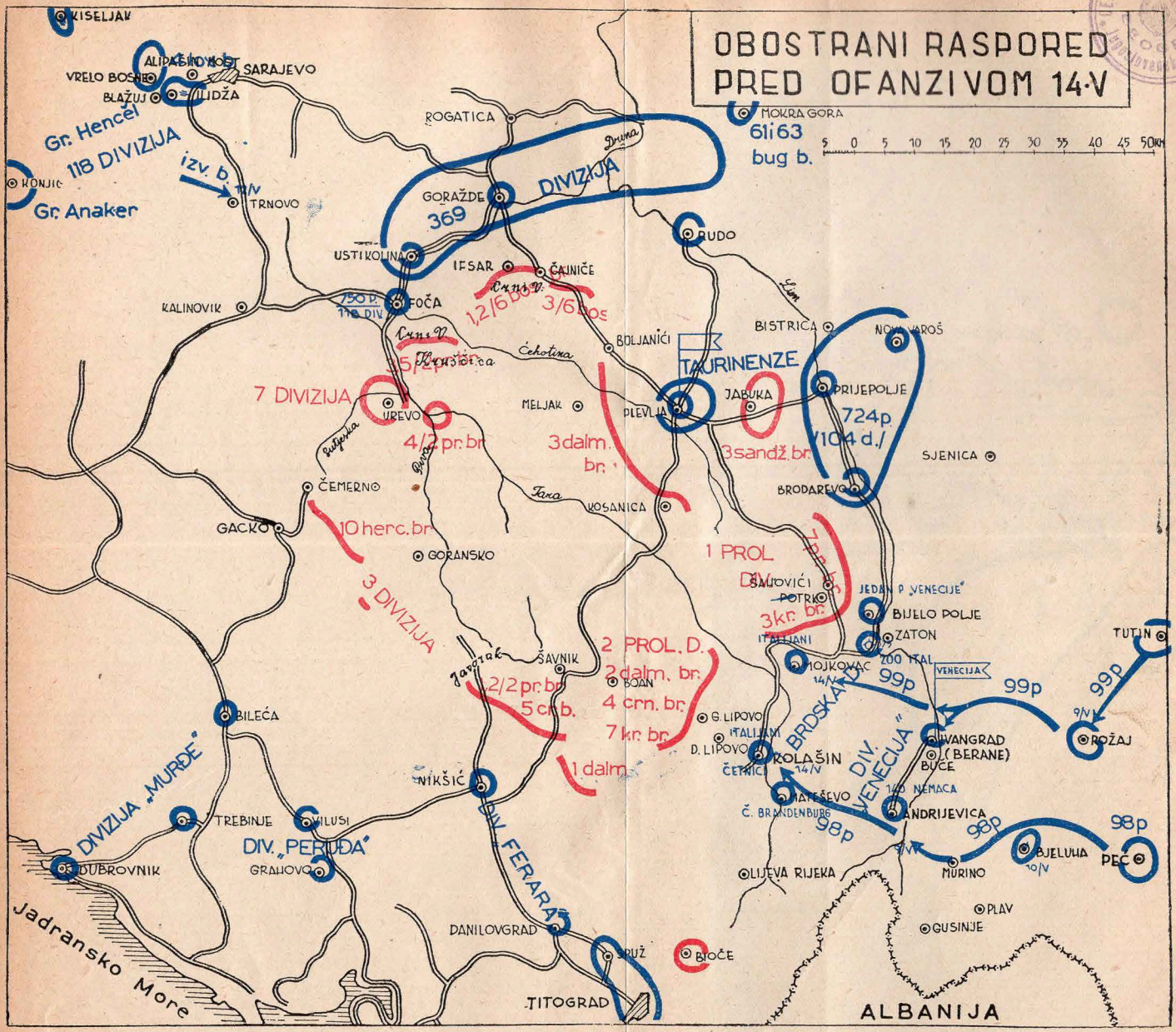
OBOSTRANI RASPORED
PRED OFANZIVOM 14·V
5 0 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 KM
KISELJAK
ALIPAŠIN KOST
SARAJEVO
VRELO BOSNE
BLAŽUJ
ILIDŽA
Gr. Hencel
118 DIVIZIJA
izv. b.
KONJIC
Gr. Anaker
TRNOVO
ROGATICA
MOKRA GORA
61i63
bug b.
Druna
GORAŽDE
369
DIVIZIJA
RUDO
USTIKOLINA
IFSAR
ČAJNIČE
KALINOVIK
750 p.
118 DIV.
FOČA
1,2/6 bos
3/6 bos
Crni V.
Krusčica
Čehotina
BOLJANIĆI
BISTRICA
NOVA VAROŠ
TAURINENZE
7 DIVIZIJA
UREVO
MELJAK
PLEVLJA
JABUKA
PRIJEPOLJE
724p
/104 d./
4/2 pr. br
3 dalm. br.
3 sandž. br.
SJENICA
Sutjeska
Prva
ČEMERNO
Tara
KOSANICA
BRODAREVO
GACKO
10 herc. br
GORANSKO
1 PROL DIV.
7 pr. br.
3 kr. br.
3 DIVIZIJA
SAJOVIĆI
POTRK
JEDAN P. „VENECIJE"
BIJELO POLJE
ZATON
ITALIJANI
200 ITAL
TUTIN
2 PROL. D.
2 dalm. br.
4 crn. br.
7 kr. br.
ŠAVNIK
BOAN
MOJKOVAC
14/V
99p
VENECIJA
99p
99p
9/V
Javorak
2/2 pr. br
5 crn. b.
BILEĆA
G. LIPOVO
ITALIJANI
D. LIPOVO
BRDSKA D.
KOLAŠIN
ČETNICI
14/V
DIV. „VENECIJA"
IVANGRAD
(BERANE)
BUĆE
ROŽAJ
1 dalm.
NIKŠIĆ
MATEŠEVO
Č. BRANDENBURG
140 NEMACA
ANDRIJEVICA
98p
98p
98p
DIVIZIJA „MURĐE"
TREBINJE
VILUSI
DIV. „PERUĐA"
DIV. FERARA
DUBROVNIK
GRAHOVO
LIJEVA RIJEKA
MURINO
BJELUHA
10/V
PEĆ
PLAV
GUSINJE
DANILOVGRAD
SPUŽ
BIOČE
TITOGRAD
Jadransko More
ALBANIJA

Skica 11

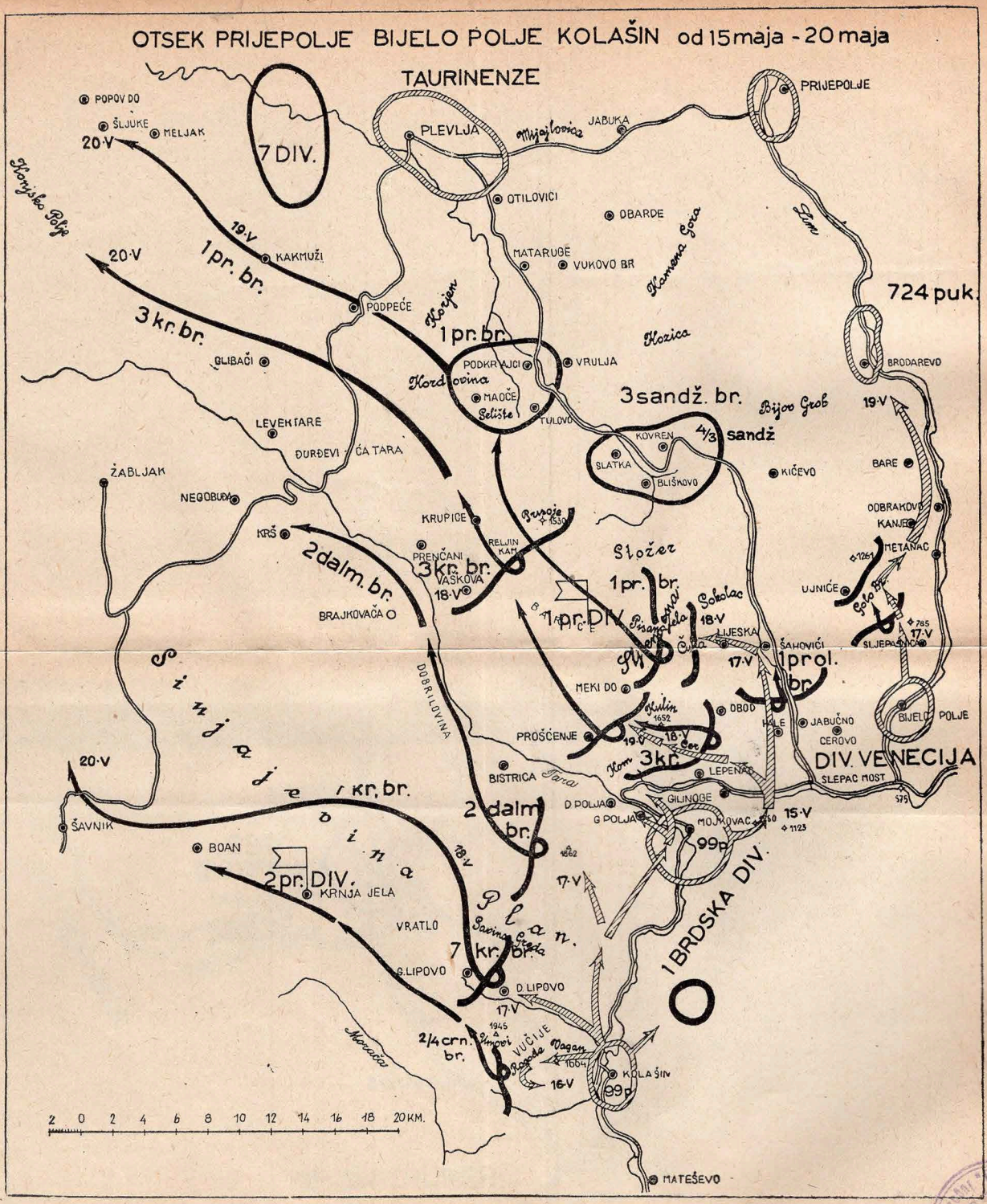
OTSEK PRIJEPOLJE BIJELO POLJE KOLAŠIN od 15 maja - 20 maja
TAURINENZE
7 DIV.
PRIJEPOLJE
POPOV DO
ŠLJUKE
MELJAK
20·V
PLEVLJA
JABUKA
OTILOVIĆI
OBARDE
MATARUGE
VUKOVO BR
KAKMUŽI
19·V
1 pr. br.
20·V
3 kr. br.
PODPEĆE
1 pr. br.
724 puk.
GLIBAČI
PODKRAJCI
VRULJA
BRODAREVO
MAOČE
Selište
TULOVO
3 sandž. br.
4/3 sandž
KOVREN
SLATKA
BLIŠKOVO
KIČEVO
BARE
LEVERTARE
ĐURĐEVIĆA TARA
ŽABLJAK
NEGOBUDA
KRUPICE
ODBRAKOVO
KANJEC
KRŠ
PRENČANI
3 kr. br.
VASKOVA
18·V
2 dalm. br.
METAŠAC
Složer
1 pr. br.
1 pr. DIV.
UJNIĆE
LIJESKA
18·V
ŠAHOVIĆI
17·V
1 prol. br.
SLJEPAČNICA
MEKI DO
OBOD
HALE
JABUČNO
CEROVO
BIJELO POLJE
PROŠĆENJE
19·V
18·V
3 kr.
LEPENAC
DIV. VENECIJA
SLEPAC MOST
BISTRICA
D POLJA
G POLJA
GILINOGE
MOJKOVAC
15·V
20·V
1 kr. br.
2 dalm. br.
ŠAVNIK
BOAN
2 pr. DIV.
KRNJA JELA
18·V
17·V
VRATLO
7 kr. br.
G. LIPOVO
D. LIPOVO
17·V
1945
2/4 crn. br.
VUČIJE
16·V
99p
KOLAŠIN
1 BRDSKA DIV.
MATEŠEVO
2 0 2 4 6 8 10 12 14 16 18 20 KM.

Skica 12

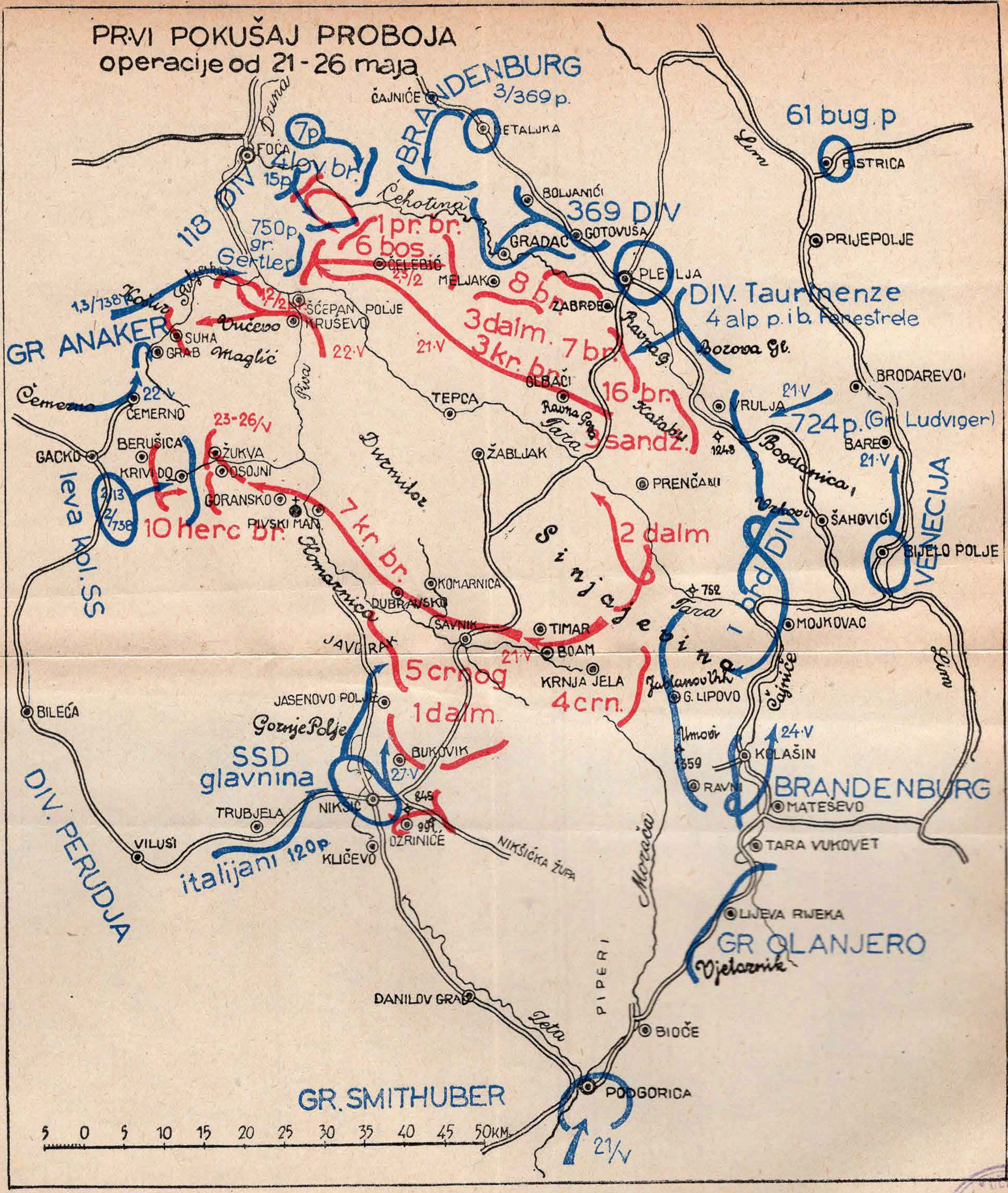
PR·VI POKUŠAJ PROBOJA
operacije od 21-26 maja
BRANDENBURG
3/369 p.
ČAJNIČE
METALJKA
61 bug. p
BISTRICA
Lim
Drina
7p
FOČA
4 lov. br.
15p
118 DIV
Ćehotina
BOLJANIĆI
369 DIV
GOTOVUŠA
GRADAC
PRIJEPOLJE
750p.
gr.
Gertler
1 pr. br.
6 bos.
ČELEBIĆ
MELJAK
8 br.
PLEVLJA
DIV. Taurinenze
4 alp p.i b. Fenestrele
1,3/738
GR ANAKER
ŠĆEPAN POLJE
KRUŠEVO
Vučevo
SUHA
GRAB
Maglić
ZABRĐE
3dalm. 7 br.
3kr. br.
Bozova Gl.
22·V
21·V
OLBAĆI
16 br.
BRODAREVO
Čemerno
ČEMERNO
TEPCA
VRULJA
724 p. (Gr Ludviger)
BARE
23-26/V
GACKO
BERUŠICA
ŽUKVA
KRIVI DO
OSOJNI
GORANSKO
PIVSKI MAN.
ŽABLJAK
Durmitor
Tara
3 sandž.
1248
Bogdašica
PRENĆANI
leva kol. SS
10 herc br.
7 kr. br.
2 dalm
Sinjajevina
ŠAHOVIĆI
BIJELO POLJE
VENECIJA
Komarnica
KOMARNICA
DUBROVSKO
752
1 prol. DIV
ŠAVNIK
TIMAR
BOAM
MOJKOVAC
JAVORAK
5 crnog
KRNJA JELA
4 crn.
G. LIPOVO
Lim
BILEĆA
JASENOVO POLJE
1 dalm
Gornje Polje
SSD
glavnina
BUKOVIK
27·V
KOLAŠIN
24·V
1359
RAVNI
BRANDENBURG
MATEŠEVO
DIV. PERUDJA
TRUBJELA
NIKŠIĆ
845
991
OZRINIĆE
NIKŠIĆKA ŽUPA
VILUSI
italijani 120p.
KLIČEVO
TARA VUKOVET
Morača
LIJEVA RIJEKA
GR OLANJERO
Vjeternik
PIPERI
DANILOV GRAD
Zeta
BIOČE
GR. SMITHUBER
PODGORICA
21/V
5 0 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 KM.

Skica 13

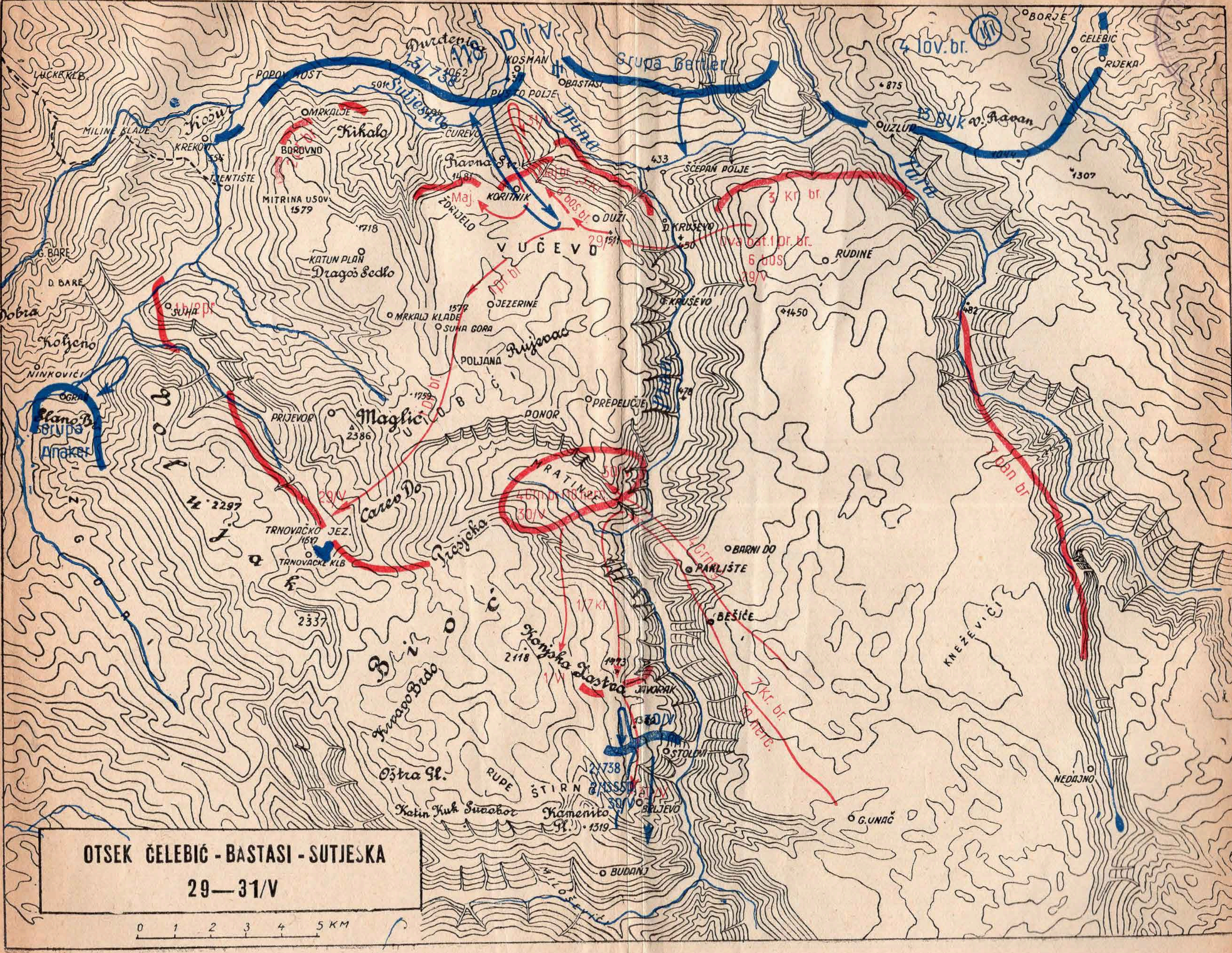
OTSEK ČELEBIĆ - BASTASI - SUTJESKA
29—31/V
0 1 2 3 4 5 KM
Grupa Bertler
4 lov. br.
13 BUK
ČELEBIĆ
BORJE
RIJEKA
KOSMAN
BASTASI
POPOV MOST
LUČKE KLB.
MILINE KLADE
KREKOVI
TJENTIŠTE
MRKALJE
BOROVNO
Kikalo
Piva
Sutjeska
Drina
Tara
ĆUREVO
Ravna Str.
KORITNIK
ZDRIJELO
VUČEVO
DUŽI
ŠĆEPAN POLJE
UZLUP
D. KRUŠEVO
KRUŠEVO
RUDINE
3. Kr. br.
MITRINA USOV
1579
1718
KATUN PLAN
Dragoš Sedlo
G. BARE
D. BARE
Dobra
Koljeno
NINKOVIĆI
SUHA
MRKALJ KLADE
SUHA GORA
JEZERINE
POLJANA
Rujevac
PREPELIČJE
PONOR
Maglić
PRIJEVOR
Grupa Anaker
Careo Do
Presjeka
TRNOVAČKO JEZ.
TRNOVAČKE KLB
2386
2297
2337
BARNI DO
PAKLIŠTE
BEŠIĆE
Konjska Lastva
JAVORAK
2118
Bioč
Krvavo Brdo
Oštra Gl.
RUPE
ŠTIRNA
Katin Kuk
Kamenito Gl.
1319
STOLOVI
SELJEVO
BUDANJ
G. UNAČ
NEDAJNO
KNEŽEVIĆI
7. ban. br.
7. Kr. br.
1307
1450

Skica 20

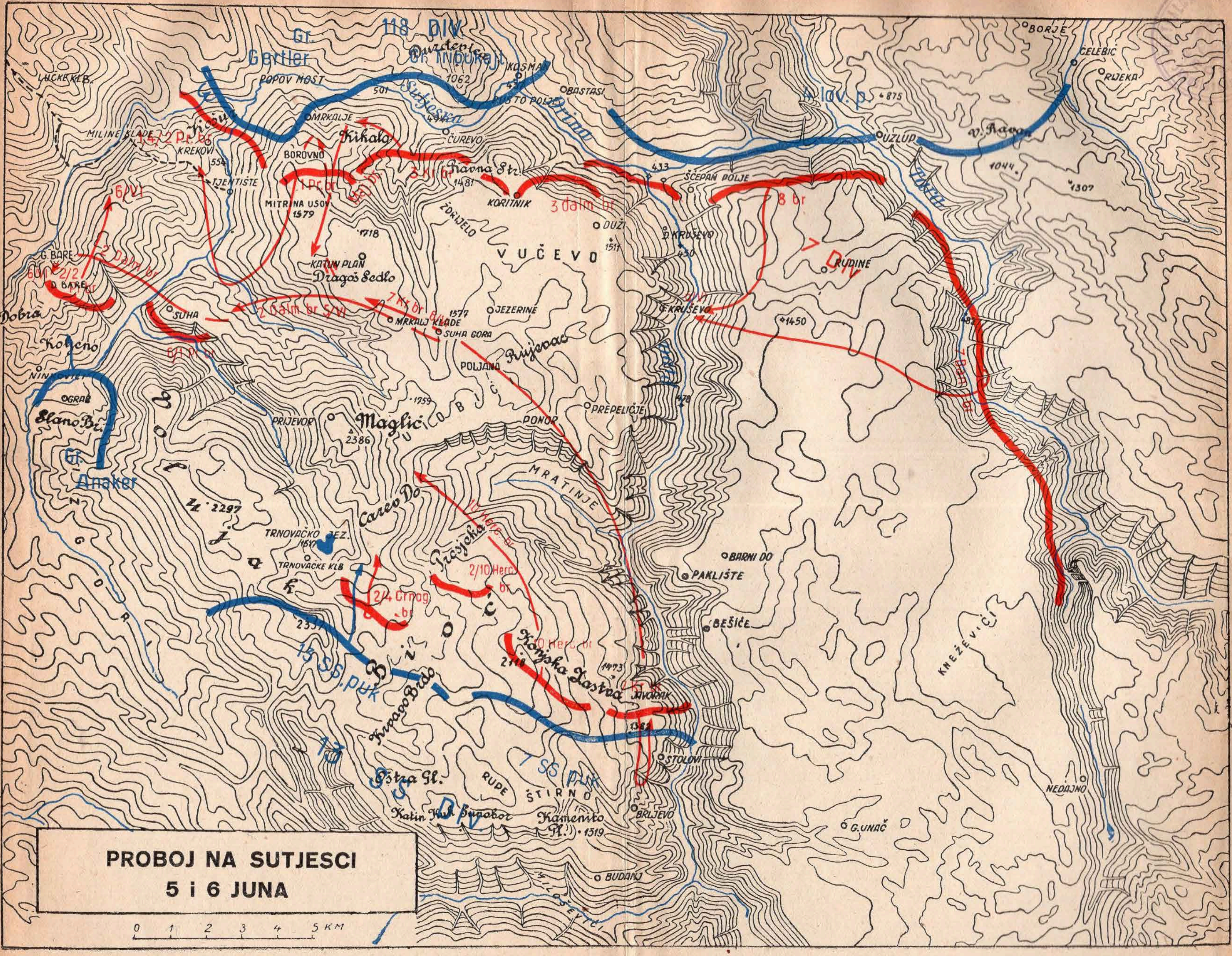
PROBOJ NA SUTJESCI
5 i 6 JUNA
118 DIV.
Gr. Gertler
Sutjeska
Drina
Tara
7 Div.
3 dalm. br
8 br
2 dalm. br
15 SS. puk
7 SS. puk
13 SS Div.
Gr. Anaker
Maglić
Vučevo
Kikalo
Dragoš Sedlo
Careo Do
Prijevor
Tjentište
Borovno
Mrkalje
Krekovi
Popov Most
Kosman
Bastasi
Čurevo
Koritnik
Uzlup
Šćepan Polje
D. Kruševo
G. Kruševo
Rudine
Jezerine
Suha Gora
Poljana
Ponor
Prepelićje
Mratinje
Mitrina Usov
Katun Plan
Ždrijelo
Duži
Suha
G. Bare
D. Bare
Dobra
Ninkovići
Grab
Slano Br.
Trnovačko Jez.
Trnovačke Klb
Barni Do
Paklište
Bešiće
Knežević
Stolovi
Brijevo
Rupe
Štirno
Ostra Gl.
Budanj
G. Unač
Nedajno
Borje
Čelebić
Rijeka
Kamenito
0 1 2 3 4 5 KM

Skica 21

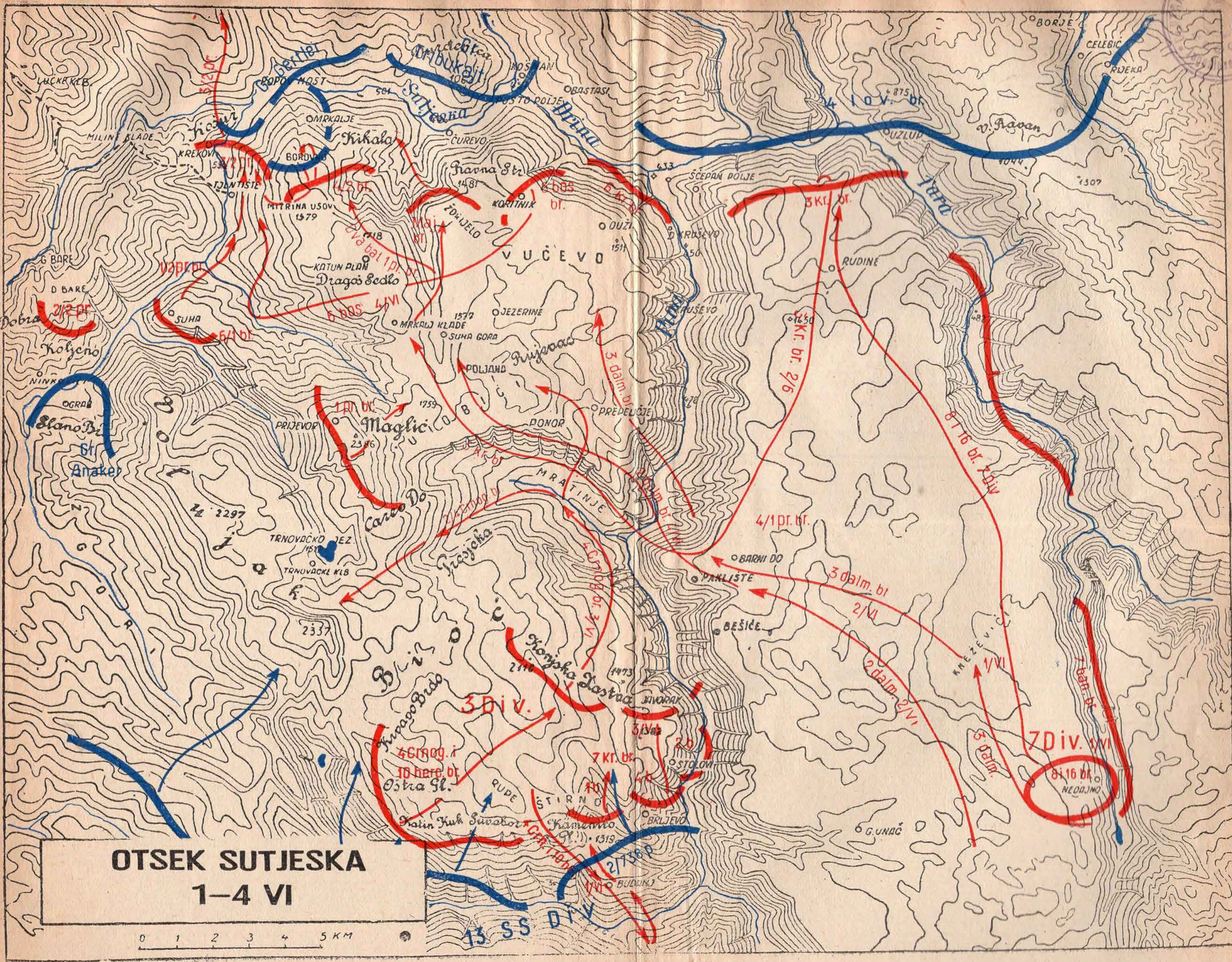
OTSEK SUTJESKA
1–4 VI
13. SS Div.
3 Div.
7 Div.
4 lov. br.
VUČEVO
Maglić
Sutjeska
Drina
Tara
Piva
Dragoš Sedlo
Krekovi
Tjentište
Mrkalj Klade
Suha Gora
Poljana
Prijevor
Ponor
Prepelica
Mratinje
Barni Do
Pakliste
Bešiće
Nedojno
Šćepan Polje
Uzlup
Rudine
Ruševo
Borje
Čelebić
Rijeka
Suha
Ninkovići
Trnovačko jez.
Trnovačke klb.
Koritnik
Oužice
Zdijelo
Brljevo
Budanj
G. Unač
Štirno
Katun Plan
Jezerine
Bastasi
Ćurevo
Mrkalje
Bordovo
Popov Most
Milin Klade
Lučke klb.
0 1 2 3 4 5 KM

Skica 22

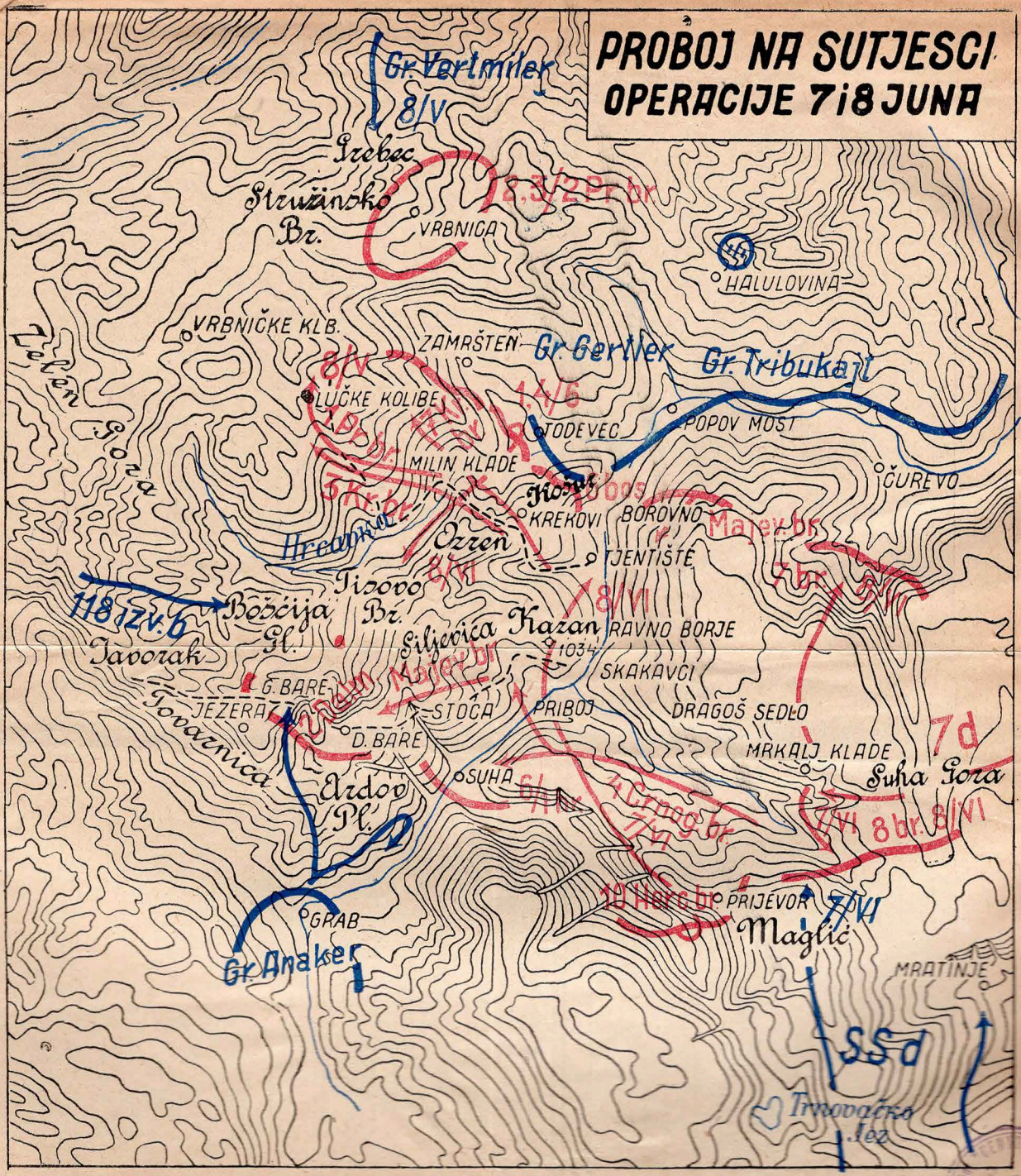
PROBOJ NA SUTJESCI
OPERACIJE 7 i 8 JUNA
Gr. Vertmiler
8/V
Grebec
Stružinsko Br.
VRBNICA
8,3/2 Pr. br.
HALULOVINA
VRBNIČKE KLB.
ZAMRŠTEN
Gr. Gertler
Gr. Tribukajt
Zelen Gora
LUČKE KOLIBE
TODEVEC
POPOV MOST
MILIN KLADE
ČUREVO
Kosar
KREKOVI
BOROVNO
Majev. br.
Ozren
TJENTIŠTE
Tisovo Br.
118 izv. b
Božćija Gl.
Javorak
Siljevica
Kazan
RAVNO BORJE
1034
SKAKAVCI
G. BARE
JEZERA
Tovarnica
STOCA
PRIBOJ
DRAGOŠ SEDLO
D. BARE
MRKALJ KLADE
7d
Suha Gora
SUHA
Ardov Pl.
4 Crnog br.
8 br. 8/VI
10 Herc. br.
PRIJEVOR
Maglić
GRAB
Gr. Anaker
MRATINJE
SSd
Trnovačko Jez.

Skica 23